

**BİR TANZİMAT DÖNEMİ BÜROKRATI AHMED
KEMAL PAŞA'NIN OSMANLI DEVLETİ DIŞ
POLİTİKASINDAKİ ROLÜ**

**2022
DOKTORA TEZİ
TARİH**

Fatma ERTEN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Seyfullah KARA**

**BİR TANZİMAT DÖNEMİ BÜROKRATI AHMED KEMAL PAŞA'NIN
OSMANLI DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ**

Fatma ERTEN

Prof. Dr. Seyfullah KARA

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalında

Doktora Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Kasım 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ.....	7
ÖZ	10
ABSTRACT	11
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	12
ARCHIVE RECORD INFORMATION	13
KISALTMALAR.....	14
ARAŞTIRMANIN KONUSU	17
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	17
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	18
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	22
GİRİŞ.....	23
AHMED KEMAL PAŞA’NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE MEMURİYETLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ.....	23
Ahmed Kemal Paşa’nın Ailesi, Eğitimi ve İlk Kariyeri	23
Ailesi ve Eğitimi	23
Memuriyete İntisabı ve Kariyerinin İlk Dönemleri.....	29
Ahmed Kemal Paşa’nın Merkezdeki Bürokratik Görevleri.....	30
Ahmed Kemal Paşa’nın Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü/Nâzırlığı	30
Ahmed Kemal Paşa’nın Meclis-i Maârif-i Umûmiye ve Encümen-i Dâniş Üyelikleri.....	32
Ahmed Kemal Paşa’nın Şehzadelerin Ders Nâzırı Olarak Görevlendirilmesi .	33
Ahmed Kemal Paşa’nın Maârif-i Umûmiye Nâzırlıkları ve Takvimhâne Nâzırlığı.....	33
Ahmed Kemal Paşa’nın Meclis-i Tanzimat Üyeliği, Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırlığı, Feriye Saraylarına Nezâreti ve Heyet-i Âyân Üyeliği.....	34
Ahmed Kemal Paşa’nın Evkâf Nâzırlıkları.....	36
Ahmed Kemal Paşa’nın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet Üyelikleri	36
Vefatı.....	39
Nişanları.....	40

Eserleri.....	41
BİRİNCİ BÖLÜM	45
AHMED KEMAL PAŞA’NIN İRAN MEMURİYETLERİ	45
1.1. Ahmed Kemal Paşa’nın İran Memuriyetleri Öncesi Osmanlı- İran İlişkilerine Genel Bir Bakış.....	45
1.2. Muhammed Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri ve Ahmed Kemal Efendi’nin İlk İran Memuriyeti.....	51
1.3. Muhammed Şah Dönemi’nde Osmanlı-İran İlişkilerini Şekillendiren Meseleler ve Ahmed Kemal Efendi’nin İkinci İran Memuriyeti	56
1.3.1. Şehzadeler Meselesi	56
1.3.2. Osmanlı-İran Sınır Problemleri ve Zehab (Zuhab) Sancağı Meselesi.....	60
1.4. Şehzadeler ve Zehab Sancağı Meselesi Hakkında Ahmed Kemal Efendi’nin İran’da Yürüttüğü Müzakereler	62
1.4.1. Ahmed Kemal Efendi’nin Şehzadeler Meselesindeki Rolü.....	62
1.4.2. Ahmed Kemal Efendi’nin Zehab Sancağı Görüşmeleri.....	73
1.5. İran ile Diğer Meseleler ve Ahmed Kemal Efendi’nin Bu Konulardaki Görüşleri.....	75
1.6. Nasıreddin Şah Dönemi’nde Osmanlı-İran İlişkileri ve Ahmed Kemal Paşa’nın İran Şahı’na Mihmândâr Tayin Edilmesi	84
İKİNCİ BÖLÜM	95
İÇ PROBLEMLERİN DIŞ SİYASETE YANSIMASI	95
2.1. Mısır Meselesi ve Ahmed Kemal Paşa	95
2.1.1. Mısır Meselesi’nin Mahiyeti	95
2.1.2. Mısır Meselesi’nin II. Safhası ve Ahmed Kemal Efendi’nin Mısır’a Görevlendirilmesi.....	102
2.2. Bedirhan Bey Meselesi ve Ahmed Kemal Efendi’nin Cizre’ye Gönderilmesi	111
2.2.1. Bedirhan Bey Meselesi’nin Ortaya Çıkışı	111
2.2.2. Ahmed Kemal Efendi’nin Cizre Görevi ve Bedirhan Bey ile Görüşmeleri	116
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	135
KIRIM SAVAŞI VE AHMED KEMAL PAŞA’NIN BERLİN SEFARETİ YILLARI	135
3.1. Kırım Savaşı’nın Başlaması ve Osmanlı Devleti’nin Dış Politikası	135
3.1.2. Kırım Savaşı ve Ahmed Kemal Efendi’nin Berlin Sefareti Görevi.....	139

3.1.3. Savaş Yılları ve Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefaretinde Yürüttüğü Faaliyetler	145
3.1.4. Kırım Savaşı Sonrası Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefaretinde Yürüttüğü Faaliyetler	168
OSMANLI-BELÇİKA İLİŞKİLERİ VE AHMED KEMAL PAŞA'NIN BRÜKSEL'E GÖNDERİLMESİ	176
3.2. Belçika Osmanlı İlişkilerinin Başlaması ve Gelişimi	176
3.3. Ahmed Kemal Efendi'nin Belçika Kralı II. Leopold'ün Cülûsunu Tebrik İçin Brüksel'e Gönderilmesi	179
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	187
KARADAĞ MESELESİ VE AHMED KEMAL PAŞA'NIN KARADAĞ KOMİSERLİĞİ	187
4.1. Karadağ Meselesi'nin Ortaya Çıkışı.....	187
4.2. 1856-1858 Osmanlı-Karadağ İlişkileri ve Ahmed Kemal Efendi'nin Karadağ Komiserliği Görevi.....	190
4.3. Grahova Savaşı ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	212
4.4. Karadağ Sınır Tespiti Çalışmaları ve Ahmed Kemal Efendi	219
SONUÇ	234
KAYNAKÇA.....	239
TABLolar.....	254
EKLER	256
EK – 1: Ahmed Kemal Paşa'ya Karadağ Komiserliği görevi tevcihi	256
(İ.HR, 149/7818-11).....	256
EK – 2: Ahmed Kemal Paşa'ya nişan verilmesi.....	260
EK – 3: Paşa'ya vezaret tevcihi	263
EK - 4: Ahmed Kemal Paşa'ya ait Tekâüd Nezâreti tarafından hazırlanan Hizmet Cetveli	265
EK - 5: Harem-i Hümayun Masârîfât Nâzırı merhum Kemal Efendi'nin ailesine maaş tahsisi hakkında.....	267
EK-6: 1856 Anlaşmasına göre Karadağ sınırı haritası (HRT.h. 47).....	269
EK – 7: Paşa'nın imza ve mühür örnekleri.....	270
EK - 8: Ahmed Kemal Paşa'nın Şehzade Mahmud Şevket Efendi, Şehzade Mehmet Selim Efendi ile fotoğrafı	272

EK - 9: Şehzadegân hocası Maârif Nâzırlarından Kemal Paşa, Şehzade Mehmet Seyfeddin Efendi, Şehzade Mahmud Şevket Efendi, Şehzade Selim Efendi	273
EK - 10: Ahmed Kemal Paşa'nın son dönemlerine ait bir fotoğrafı.....	274
EK - 11: Ahmed Kemal Paşa'nın oğlu Said Bey (Lastik Said).....	275
EK - 12: Kemal Paşa'nın Mezarından Fotoğraflar	276
ÖZGEÇMİŞ	279

TEZ ONAY SAYFASI

Fatma ERTEN tarafından hazırlanan “BİR TANZİMAT DÖNEMİ BÜROKRATI AHMED KEMAL PAŞA’NIN OSMANLI DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ” başlıklı bu tezin Doktora Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Seyfullah KARA

.....

Tez Danışmanı, Tarih Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Tarih Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. Savunma sınavı tarihi: 11.11.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Barış SARIKÖSE (KBÜ)

Üye : Prof. Dr. Seyfullah KARA (BEÜ)

Üye : Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İMÜ)

Üye : Prof. Dr. Fatih AYDIN (KBÜ)

Üye : Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU (BEÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Doktora Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Fatma ERTEN

İmza:

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarına kadar Avrupalı devletlerin kullanmakta olduğu diplomasi anlayışını ve tarzını lüzum görmediği için kullanma gereği hissetmemiştir. Ancak devletin toprak kaybetmeye başlaması ve ardından giriştiği modernleşme çabaları Bâbîâli'yi özellikle dış politikada eski alışkanlıklarını değiştirmeye zorlamıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, çıkarlarını ve topraklarını koruyabilmek amacıyla bir denge politikası uygulamak zorunda kalmış ve bu durum Bâbîâli için diplomasiyi kullanmayı her zamankinden daha önemli kılmıştır. Avrupa'daki gelişmeleri yakından izlemek, birinci elden doğru bilgi elde edebilmek zorunluluğu diplomasinin ve diplomatların önemini artırmıştır. Dolayısıyla XIX. yüzyıl diplomasinin ve diplomatların yüzyılıdır.

Çalışmamızın öznesi olan Ahmed Kemal Paşa; sorunların çözümünde diplomasinin ön plana çıktığı Tanzimat Dönemi'nin, devletine bağlı dürüst bir bürokrat ve diplomatıdır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı değişim ve dönüşümlerin bizatihi şahidi ve yönlendiricisi olan Kemal Paşa, devlet adamlığı, eğitimci yönü, entelektüel bir aydın olması yanında aynı zamanda şair ve edip gibi özellikleriyle bir gönül adamıdır. İçinde yaşadığı toplumun milli ve manevi hassasiyetlerini gözeterek medeni dünyanın değerlerini topluma benimsetmeye çalışmış, bu yönüyle de toplumun sevgisini ve saygınlığını kazanmış çok yönlü bir münevverdir.

Çeşitli vesilelerle Avrupa'yı yakından görme imkânı bulan Ahmed Kemal Paşa; Osmanlı devlet adamları içerisinde modern düşünceleri ile ön plana çıkan yenilikçi, devletin bekası için kafa yoran, mücadele eden, idealist ve donanımlı diplomatların başında yer almaktadır. Akademik camiada, XIX. yüzyılın şöhretli bazı devlet adamları ve diplomatları hakkında çalışmalar yapılmıştır. Aynı dönemin etkili olmuş ancak kendilerini ön plana çıkarmamış devlet adamlarının da gerekli özen ve saygınlık gösterilmek suretiyle devlet için yaptıkları hizmetlerin ortaya konulması zaruret haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmamızda; son dönemin etkili bir diplomatı, aynı zamanda entelektüeli olan münevverü'l-efkâr Ahmed Kemal Paşa'nın devlet adamlığı ve diplomatlığı, dönemin dış politika gelişmeleri dikkate alınarak konu edinilmiştir.

Ahmed Kemal Paşa'nın çabamızı ve kalemimizi rahatlatabilecek; günlük, hatırat vb. belge bırakmamış olması, bizzat müdahil olduğu bir dönemi ve kendisinin sessiz kimliğini arşivlerdeki suskun vesikalar üzerinden kurgulama yoluna gitmemize sebebiyet vermiştir. Çalışmamız; giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Paşa'nın diplomatik görevleri dönemin dış politikası üzerinden inşa edilmeye çalışılmış bu nedenle daha çok tematik-kronolojik bir biçimlendirme yapılmıştır.

Giriş bölümünde Ahmed Kemal Paşa'nın ailesi, yetiştiği ve eğitim gördüğü çevre tanıtılmış, merkezdeki bürokratik görevlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda Ahmed Kemal Paşa'nın; Defterdâr Mektupçu Kalemî, Ceride Nezâreti, Sadâret Mektubî Kalemî memuriyetleri, Maarif Nâzırlıkları, ders nâzırlığı, Meclis-i Tanzimat üyeliği, Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırlığı, Feriye Saraylarına nezâreti, Heyet-i Âyân üyeliği, Evkâf Nâzırlıkları, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet üyelikleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bunların yanı sıra, vefatı, eserlerine de bu bölümde değinilmiştir.

Birinci bölümde, Ahmed Kemal Paşa'nın İran memuriyetleri ve dönemin Osmanlı-İran ilişkileri incelenmiştir. Paşa'nın, Osmanlı-İran ilişkilerini şekillendiren sorunlardan olan “Şehzadeler Meselesi” ve Osmanlı-İran sınır anlaşmazlıklarındaki (Zehab Sancağı Meselesi) rolü ele alınmıştır. Yine Ahmed Kemal Paşa'nın İran Şahı'na mihmândâr tayin edilmesi de bu bölümde yer almıştır.

İkinci bölümde, iç problemlerin dış siyasete yansımaları başlığı altında Mısır Meselesi ve Ahmed Kemal Paşa'nın Mısır'a gönderilmesi ile Bedirhan Bey Meselesi ve Paşa'nın Cizre'ye gönderilmesi konuları ele alınmıştır. Görevi gereği Paşa'nın Mehmet Ali Paşa ve Bedirhan Bey ile görüşmesi ve yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin dış politikası, Kırım Savaşı ve Ahmed Kemal Paşa'nın Berlin Sefareti yıllarına ayrılmıştır. Paşa'nın, Kırım Savaşı sırasında tarafsız bir politika takip ettiğini duyuran Prusya Devleti ile Bâbiâli arasında nasıl bir bilgi akışı sağladığı ve Berlin'de yürüttüğü diplomatik serüven bölümün konusunu oluşturmuştur. Bu bölümde ayrıca Kemal Paşa'nın özel bir görevle Belçika'ya gönderilmesi ve Osmanlı-Belçika ilişkileri hakkında da bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde; Karadağ Meselesi ve Ahmed Kemal Paşa'nın Karadağ Komiserliği görevine yer verilmiştir. Paşa'nın Karadağ Komiserliği görevinin kapsamı, Karadağ sınır tespit çalışmalarında oynadığı rol ve icraatları değerlendirilmiştir.

Çalışma, -burada bir kısmını zikredebildiğim- birçok kişinin yardım ve desteği ile ortaya çıkmıştır. Öncelikle yoğun mesaisine rağmen bana zaman ayırarak yol gösteren, karşılaştığım bütün zorluklarda desteğini her zaman hissettiren, çalışmamı baştan sona okuyarak son şeklini almasına büyük katkı sağlayan tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Seyfullah Kara'ya şükran borçlu olduğumu ifade etmek isterim. Tez konusunun ve yönteminin belirlenmesinde ve sonraki süreçte karşılaştığım problemlerde yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a çok şey borçlu olduğumu belirtmeliyim. Bu zorlu süreçte tezle ilgili önerileri ve fikirleri ile tezin oluşmasına katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Barış Sarıköse'ye, ilgi ve alakasını hiç esirgemeyen Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya teşekkürü bir borç bilirim. Yine değerli görüşleri ile katkı sağlayan Prof. Dr. Fatih Aydın'a, Prof. Dr. Ahmet Efiloğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Bazı arşiv belgeleri, gazeteler ve kaynakların temininde yardımlarına başvurduğum Eyüp Ertüren, Kerim Akar ve Dr. Hasan Ali Çakmak'a yardımları için müteşekkirim. Tez yazım esnasında tezimi okuyarak önerileri ile sağladığı destekleri için sevgili arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Gezici'ye ve eşim Ahmet Erten'e minnettarım. Çalışmama katkı sunan sevgili yeğenim Uğur Serdar'a verdiği destek için teşekkür ediyorum. İsmi burada zikredemediğim katkısı bulunan herkese çok teşekkür ediyorum. Son olarak desteklerini her zaman arkamda hissettiğim, bu süreçte en çok kendilerini ihmal ettiğim kendilerine ayracağım zamanı sabırla bekleyen kızlarım Zeynep Sude ve Rana Gülfem'e teşekkür etmek benim için bir vefa borcudur.

ÖZ

Diplomasi; devletlerarası ilişkileri şekillendiren, ülkelerin dış politikada ortaya çıkan problemlerini çözmek için kullandıkları, insanlık tarihi kadar eski bir faaliyet alanıdır. Bu yönüyle de tarih boyunca önemli olmuştur. Çalışmada, Tanzimat Dönemi'nin aydın, bürokrat ve diplomat kimliği ile tanınan Ahmed Kemal Paşa'nın son dönem Osmanlı Devleti dış politikası ve dönemin önemli siyasi gelişmelerindeki diplomatlık rolü, geçmişten o güne çözülememiş kadim anlaşmazlıklardaki etkin devlet adamlığı ve becerisi ele alınmıştır. Ahmed Kemal Paşa; dönemin dış politika denildiğinde şöhretli ve önde gelen isimleri olan Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa, Mahmud Nedim Paşa gibi toplumsal bilinirliği ön plana çıkmamış mahcup ve mahfuz bir isimdir. Araştırmanın çıkış noktası bu tespite dayanmaktadır. Paşa; İran Devleti ile olan sınır anlaşmazlıklarında İran nezdinde devleti temsil etmiş, Karadağ hududunun çizilmesi sırasında Karadağ Komiserliği görevinde bulunmuş, Kırım Savaşı'nın tüm hızıyla devam ettiği oldukça çalkantılı bir dönemde Berlin Sefirliği görevini yürütmüştür. Mısır Meselesi ve Bedirhan Bey Meselesi'nde de devletin güvendiği bir bürokrat olarak Mısır ve Cizre'de devleti temsil ederek diplomatik görevlerini başarı ile sonuçlandırmıştır. Çalışmamızda, Osmanlı diplomasisi parametreleri çerçevesinde Ahmed Kemal Paşa'nın, dönemin uluslararası krize yol açan siyasi olaylar ve diplomasiyi ilgilendiren problemler alanlarda oynadığı rol ele alınmıştır. Donanımlı ve çok yönlü bir devlet adamı olarak gördüğümüz Ahmed Kemal Paşa'nın diplomatik görevleri ve icraatları; arşiv belgelerinin, süreli yayınların, kroniklerin, tetkik eserlerin ve literatürün mukayese edilmesi yoluyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Kemal Paşa, Tanzimat Dönemi, Dış Politika, Diplomasi, Osmanlı-İran İlişkileri, Mısır Meselesi, Bedirhan Bey Meselesi, Kırım Savaşı, Karadağ Meselesi

ABSTRACT

Diplomacy is a field of activity as old as human history itself, which shapes international relations among countries or states and deals with their foreign policy issues. When considered from this point of view, diplomacy has been important throughout history. In the study, Ahmed Kemal Pasha's, better known as intellectual, bureaucrat and diplomat identity in the Tanzimat Era, foreign policy approaches in the late Ottoman State and his role in the important political developments of the period as a diplomat have been analysed. Also, his successful statesmanship and effective communication skills in disputes that have not been resolved from the early to the late periods of Ottoman have been discussed. When it comes to Ottoman foreign policy, Mustafa Reşid Pasha, Âli Pasha, Fuad Pasha or Mahmud Nedim Pasha were known as the best diplomats or statesmen. However, unlike these leading figures, Ahmed Kemal Pasha has been ignored by researchers. The starting point of the thesis is based on this finding. Pasha was appointed to represent the Ottoman State in the best possible way in border disputes with the Iranian State; he served as Montenegrin Commissioner during the drawing of the Montenegrin border; he also served as the Berlin Ambassador during the turbulent years of the Crimean War. He successfully completed his diplomatic missions by representing the state in Egypt and Cizre as a bureaucrat trusted by the state in the Egyptian issue and the Bedirhan Bey rebellion. In our study, within the framework of Ottoman diplomacy arguments, the role played by Ahmed Kemal Pasha in the political events that led to the international crisis and in the problematic areas related to diplomacy have been discussed. The diplomatic missions, activities and performance of Ahmed Kemal Pasha, whom we see as a well-equipped and versatile statesman, have been revealed by comparing and analysing archival documents, periodicals, chronicles and other primary and secondary sources.

Keywords: Ahmed Kemal Pasha, Tanzimat Period, Foreign Policy, Diplomacy, Ottoman-Iranian Relations, Egypt Issue, Bedirhan Bey Issue, Crimean War, Montenegro Issue

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Bir Tanzimat Dönemi Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti Dış Politikasındaki Rolü
Tezin Yazarı	Fatma ERTEN
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Seyfullah KARA
Tezin Derecesi	Doktora
Tezin Tarihi	11.11.2022
Tezin Alanı	Tarih
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	279
Anahtar Kelimeler	Ahmed Kemal Paşa, Tanzimat Dönemi, Dış Politika, Diplomasi, Osmanlı-İran İlişkileri, Mısır Meselesi, Bedirhan Bey Meselesi, Kırım Savaşı, Karadağ Meselesi

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	The Role of a Tanzimat Era Bureaucrat Ahmed Kemal Pasha in the Foreign Policy of the Ottoman State
Author of theThesis	Fatma ERTEN
Advisor of theThesis	Prof. Dr. Seyfullah KARA
Status of theThesis	Doctorate
Date of theThesis	11.11.2022
Field of theThesis	History
Place of theThesis	KBU/LEE
Total PageNumber	279
Keywords	Ahmed Kemal Pasha, Tanzimat Period, Foreign Policy, Diplomacy, Ottoman-Iranian Relations, The Egyptian Question, Bedirhan Bey Question, Crimean War, Montenegro Issue

KISALTMALAR

- A.AMD:** Sadâret Âmedi Kalemî Evrakı
- A.DVN:** Sadâret Divan Kalemî Evrakı
- A.DVN.MHM:** Sadâret Divan Kalemî Mühimme Evrakı
- A.DVN.NMH:** Sadâret Nâme-i Hümâyûn Evrakı
- A.DVNS.NMH.d:** Bâb-1 Âsafî Nâme-i Hümâyûn Defterleri
- AE.SMHD.II :** Ali Emîrî II. Mahmud Tasnifi
- A.M:** Sadâret Mütferrik Evrakı
- A.MKT:** Sadâret Mektubî Kalemî Evrakı
- A.MKT.NZD:** Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir Evrakı
- A.MKT.MHM:** Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
- A.MKT.UM:** Sadâret Umûm Vilâyât Evrakı
- A.TŞF:** Sadâret Teşrifat Kalemî Evrakı
- BEO:** Bâb-1 Âlî Evrak Odası
- BEO.AYN.d:** Bâb-1 Âlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri
- Bkz. :** Bakınız
- BOA:** Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
- C. :** Cilt
- C.AS:** Cevdet Askeriye
- C.DH:** Cevdet Dahiliye
- C.HR:** Cevdet Hariciye
- C.MF:** Cevdet Maârif
- C.ML:** Cevdet Maliye

Çev. : Çeviren

d. : Defter

Def.No: Defter No

DH.SAİD.d: Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri

DH.MKT: Dahiliye Mektubî Kalemi

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

HAT: Hatt-ı Hümâyûn

Haz: Hazırlayan

HH.İ: Hazîne-i Hâssa İrâdeleri

HR.SFR.3: Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Evrakı

HR.SYS: Hariciye Nezâreti Siyasi

HRT.h: Haritalar Kataloğu

HR.TO: Hariciye Nezâreti Tercüme Odası

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İ.DH: İrâde Dahiliye

İ.DUİT: İrâde Dosya Usulü

İ.HR: İrâde Hariciye

İ.MMS: İrâde Meclis-i Mahsus

İ.MSM: İrâde Mesâil-i Mühimme

İ.MTZ: Eyalet-i Mümtaze Mısır İrâdeleri

İ.MVL: İrâde Meclis-i Vâlâ

İSKİ: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi

İ.ŞD: İrâde Şura-yı Devlet

MB.İ: Mâbeyn-i Hümâyûn İrâdeleri

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MF: Maârif

MF.MKT: Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi

MV: Meclis-i Vükelâ Mazbataları

nr. : Numara

S. : Sayı

s. : Sayfa

ŞD: Şûrâ-yı Devlet

ŞD.SAİD: Şûrâ-yı Devlet Sicill-i Ahval İdaresi

TS.MA.d.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

TS.MA.e : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

TV: Takvîm-i Vekâyi

Yay.: Yayınlayan

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

Y.EE: Yıldız Esas Evrakı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

“Bir Tanzimat Dönemi Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti Dış Politikasındaki Rolü” başlıklı tez çalışmasında, çok yönlü kişiliği ile münevver vasfına fazlasıyla haiz olan Ahmed Kemal Paşa'nın yaşadığı dönemde diplomaside üstlendiği görevler, bürokrat ve diplomat olarak müdahil olduğu olaylar ve devlet adamlığı müktesebatı daha çok uluslararası diplomasi çerçevesinde ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı bürokrat-diplomat ve devlet adamları kısacası dönemin münevverleri birçok alanda yeni fikirler ortaya koymaya, düşüncelerini devrin iletişim araçlarını kullanma suretiyle topluma açıklamaya çalışmışlardır. Ahmed Kemal Paşa; dönemin aydınları içinde donanımı ve entelektüel yönüyle şöhretli bir kimliğe sahip olması beklenirken mütevazı ve mahcup kişiliği ile hiçbir zaman kendini ön plana çıkarmamıştır. Dolayısıyla devletine ve milletine bağlılığını idealist devlet adamlığı ile bağdaştırmış tarihi bir şahsiyet olarak araştırmacıların yeterince ilgisine nail olamamıştır.

Ahmed Kemal Paşa'nın bir Tanzimat Dönemi diplomatı olarak Osmanlı Devleti dış politikasında oynadığı rolü ele alan bütüncül bir çalışmanın olmayışı ve bu konuda literatürdeki eksikliği giderme arzusu çalışmanın temel amacı olmuştur. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi Osmanlı siyasi tarihi ve dış politikasında Ahmed Kemal Paşa'nın oynadığı rolün ortaya konulması hedeflenmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti dış politikasındaki rolü tespit edilmeye, Paşa'nın yaşadığı dönemdeki diplomatik etkinliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın amacı, dönemin özellikle dış politikayı ilgilendiren siyasi olayları çerçevesinde Ahmed Kemal Paşa'nın yürüttüğü diplomatik görevler, ortaya koyduğu icraatlar ve faaliyet alanlarıdır. Ancak zaman zaman Ahmed Kemal Paşa'yı mı yoksa müdahil olduğu olayları mı anlatmalı ikilemi yaşansa da Ahmed Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin yaşadığı dönemden ve dönemin siyasi gelişmelerinden soyutlanamayacağı da göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti dış politikasında oynadığı rol, dönemdeki siyasi olaylarla birlikte ele alınarak sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Ahmed Kemal

Paşa'nın diplomatik faaliyetlerini inceleyen bir çalışmanın olmayışı bu tezin önemini ortaya koymaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmada; Ahmed Kemal Paşa'nın dönemdeki diplomatik rolünü daha iyi yorumlayabilmek için ailesi, eğitimi, ilk memuriyetleri ve eserleri hakkındaki bilgilerle bir arka plan oluşturulmuştur. Çalışmanın devamında esas itibarıyla Paşa'nın müdahil olduğu olaylar ve uluslararası diplomasiyi ilgilendiren dönemin belli başlı meseleleri devletlerarası ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır.

Ahmed Kemal Paşa'nın diplomatik faaliyetlerini konu alan çalışmamıza başlarken yapmış olduğumuz literatür taramalarında Paşa'nın hayatının akademik çalışmalarda yeterince ilgiye nail olmadığı görülmüştür. Paşa'nın hakkında yazılanlara bakıldığında ise bunların önemli bir kısmının birbirinin tekrarı olduğu anlaşılmaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsameddin tarafından hazırlanan ve Paşa'nın hal tercümesine yer veren *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli* isimli altı sayfalık makale yine İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın, *Son Asır Türk Şairleri*, Bursalı Mehmed Tahir Bey'in, *Osmanlı Müellifleri*, Mehmed Süreyya'nın, *Sicill-i Osmanî* adlı eseri, Fatîn Davud'un, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, İhsan Güneş'in, *Türk Parlamento Tarihi ve Türk Ansiklopedisi*'nin XXI. cildinde yer alan "Kemal Paşa" maddesi, Paşa'nın hayatının kısaca ve yüzeysel olarak yer aldığı metinlerdir. Hemen hepsinde de Paşa'nın daha çok eğitimci yönü ön plana çıkarılmıştır.

"Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti Dış Politikasındaki Rolü" başlıklı çalışmamızın yazım aşamasında ise Ahmed Kemal Paşa ile ilgili iki çalışma literatüre kazandırılmıştır. Bunlardan birincisi, Eyüp Cücük tarafından hazırlanan "Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa (1808/1887)" başlıklı doktora tezidir. Çalışma daha sonra kitaplaştırılmıştır. Tezde, Ahmed Kemal Paşa'nın kısa bir biyografisine de yer verilmiş olmakla birlikte biyografik çalışma yöntemi kullanılmamış, Ahmed Kemal Paşa'nın eğitimci yönünü inceleyen tematik bir çalışma ortaya konulmuştur. Dolayısıyla çalışmada Ahmed Kemal Paşa'nın diplomatik faaliyetleri de kronolojik bir biçimlendirmeye gidilerek kısaca ele alınmıştır. İkinci çalışma ise Musa Bardak'ın yine Ahmet Kemal Paşa'nın daha çok eğitimci yönünü ele aldığı "Son Dönem Osmanlı Eğitimci-Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı" adlı

makalesidir. Söz konusu çalışmalarda Ahmed Kemal Paşa'nın diplomasideki rolü ve dış politikadaki etkinliğinden ziyade eğitimci yönü ön plana çıkarılmıştır.

Çalışmanın temel çıkış noktası Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı bürokrasisinde, dış politikasında etkinliği ve ağırlığıdır. Bir çalışmanın kapsamını ve niteliğini belirleyen temel unsur konu hakkında elde edilen verilerin çeşitliliği ve zenginliğidir. Ahmed Kemal Paşa'nın diplomatik görevleri incelenirken, tabii olarak Osmanlı Devleti'nin çeşitli devletlerle siyasi ilişkileri ve dış politikası da değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken incelenen ve yararlanılan kaynaklarda Ahmed Kemal Paşa'nın rolüne çok az değinildiği ya da hiç değinilmediği görülmüştür. Maalesef bu tespit Kemal Paşa'nın diplomatik görevleri dolayısıyla müdahil olduğu tüm konular için de geçerlidir. Üzerinde durduğumuz Osmanlı dışişleri meselelerinden biri XIX. yüzyıl Osmanlı-İran ilişkileridir. Konu hakkında yapılmış sayısız çalışma incelenmiş, bazılarında da ciddi anlamda istifade edilmiştir. Alanda önemli bir literatür olan Mehmet Saray'ın *Türk-İran İlişkileri*, Filiz Güney'in *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, Sıtkı Uluerler'in *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, Melike Sarıkçioğlu'nun *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Coşkun Tüfekçi'nin *Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde Osmanlı- İran İlişkileri (1795-1896)*, Abdolvahid Soofizadeh'nin *Kaçar Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri, I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi, Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri* başlıklı çeşitli çalışmalardan önemli ölçüde istifade edilmiştir. Ancak söz konusu çalışmaların bazılarında Ahmed Kemal Efendi'den hiç bahsedilmemiş bazılarında ise Ahmed Kemal Efendi'nin faaliyetlerine değinilmeden sadece İran'a gönderilmiş olduğu bilgisi yer almıştır. İbrahim Aykun'un, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı- İran Hudud Antlaşması* adlı doktora tezinde ise Kemal Paşa'nın şehzadeler meselesi ve hudut anlaşmazlıkları sorunları nedeniyle İran'a gönderilmesi bahsine birkaç sayfa yer ayrılmıştır.

Benzer durum "Mısır Meselesi" konusundaki literatür için de geçerlidir. "Mısır Meselesi" konusunda Şinasi Altundağ'ın *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841* adlı çalışması müstakil ve öncü çalışmaların başında gelmektedir. Eserde, Mısır Meselenin I. kısmı (Hünkâr İskeleyi Antlaşmasının sonuna kadar) ele alınmış, Kemal Paşa ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Yine "Mısır

Meselesi” konusunda istifade ettiğimiz diğer çalışmalarda da Ahmed Kemal Paşa ile ilgili hiçbir bilgi yer almamaktadır.

Çalışmamızın içeriğinde yer alan ve Osmanlı Devleti’nin bir iç meselesi iken Avrupa devletlerinin de müdahil olduğu Bedirhan Bey Meselesi’nde Ahmed Kemal Paşa’nın oynadığı rol şüphesiz çok önemlidir. Bu nedenle Bedirhan Bey Meselesi hakkında yapılan çalışmalar titizlikle taranmıştır. Cabir Doğan’ın *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Fatih Gencer’in *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Hatip Yıldız’ın *Bedirhan Bey Vak’ası (1842-1848)*, Murat Gökhan Dalyan’ın *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari-Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkiler)* adlı yüksek lisans ve doktora tezleri ile Celile Celil’in “Bedirhan Bey Ayaklanması, Sinan Hakan’ın *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Salahi R. Sonyel’in *The Assyrians Of Turkey Victims of Major Power Policy*, Cabir Doğan’ın *Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi, 1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey* adlı makale ve kitaplar konu hakkında yapılmış önemli çalışmalardır. Ancak söz konusu çalışmalarda Kemal Paşa’nın Bedirhan Bey Meselesi’ndeki rolü üzerinde durulmamış, bazı yerlerde kısaca bahsedilmekle yetinilmiştir.

XIX. yüzyıl Tanzimat Dönemi önemli siyasi olayları arasında yer alan ve Avrupa tarihinde de önemli yer tutan Kırım Savaşı sırasında Ahmed Kemal Paşa, Berlin Sefirliği görevinde bulunmuştur. Berlin Sefirliği sırasında Rus yanlısı bir siyaset izleyen Prusya Devleti’nin nabzını tutan Kemal Paşa, devlete bilgi akışı sağlayarak diplomaside önemli roller üstlenmiştir. Elbette Kırım Savaşı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların bir kısmından tezimizde de yararlanılmıştır. Örneğin; Doğu Aydın’ın *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi’nin *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)* sempozyum bildirileri, Eyyub Şimşek’in *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri ve Kırım Savaşı (1853-1856)*, Erdoğan Keleş’in *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Cezmi Karasu’nun *Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)*, Saliha Önen’in *Ceride-i Havadis Gazetesi’nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı* adlı çalışmalar bunlardan bazılarıdır. Kırım Savaşı’nı konu alan bu çalışmalardan Osmanlı ve Avrupa diplomasisi hakkında önemli veriler elde edilmiş olmakla beraber Ahmed Kemal Paşa’ya dair bilgilere rastlanılamamıştır.

Dönemin milliyetçilik akımlarının etkisiyle Karadağ Meselesi'nin gittikçe hareketlendiği bir dönemde Ahmed Kemal Paşa, Karadağ Komiserliği görevi ile bölgeye gönderilmiştir. Karadağ Meselesi'ni ele alan çalışmalar içerisinde Zafer Gölen'in *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)*, adlı makalesi özellikle Ahmed Kemal Paşa'nın Karadağ Komiseri olarak Karadağ sınır tespiti çalışmalarındaki rolünü göstermesi açısından bizim için önemli bir çalışmadır. Yine Karadağ Meselesi ile ilgili kaleme alınan Zafer Gölen'in *1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları* ve *1857-59 Bosna-Hersek İsyanı* adlı makaleleri, Uğur Özcan'ın *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri* adlı kitabı, Fatih Özer'in *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyancıları*, Ali Gökçen Özdem'in *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)* ve Kamil Çayır'ın *Karadağ Meselesi (1851-1863)* adlı yüksek lisans ve doktora tezleri alanda literatüre katkı sağlayan çalışmalardır. Söz konusu çalışmalarda Ahmed Kemal Paşa'nın Karadağ Komiserliği görevindeki rolüne değinilmemiştir.

Yukarıdaki literatür değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere çalışmamızın omurgasını oluşturan Ahmed Kemal Paşa'nın dış politikadaki rolüne dair söz konusu literatürde yeterli bilgilere ulaşılamaması birincil kaynaklara başvurma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Arşiv taramalarından elde edilen belgeler tezin temel kaynaklarını teşkil etmiştir. 1808-1887 yılları arasında yaşamış ve farklı devlet hizmetlerinde bulunmuş, çok yönlü kimliğe sahip olan Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti dış politikasındaki rolünü ortaya koyabilmek amacıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin değişik fonları taranmıştır. Paşa'nın hem devletin merkezinde hem de çeşitli görevlerle yurt dışında bulunmuş olması nedeniyle *Ali Emîrî II. Mahmud Tasnifi, Bâb-ı Âlî Evrak Odası ve Ayniyat Defterleri, Bâb-ı Âsafî Nâme-i Hümayûn Defterleri, Cevdet Fonları, İradeler, Haritalar Kataloğu, Hariciye, Dahiliye, Sadaret, Bâbîâli, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, Evkâf, İrade, Hatt-ı Hümayun, Meclis-i Vâlâ, Şûrâ -yı Devlet, Topkapı Sarayı ve Yıldız* fonları taranmıştır. Arşiv vesikalarından elde edilen bilgiler döneme ait süreli yayınlar, salnâmeler, biyografik ve ansiklopedik eserler, dönemin vak'anüvislerine ait kronikler ve diğer tetkik eserlerle karşılaştırılmış, kaynaklar analiz edilerek konu ele alınmıştır. Ayrıca Ahmed Kemal Paşa'nın oğlu Said Bey'in çeşitli gazetelerde yazdığı yazılar, eserleri ve Said Bey ile ilgili yapılmış olan çalışmalar da dikkatlice incelenmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışmamızın öznesi olan Ahmed Kemal Paşa'nın diplomatik faaliyetlerinin yer aldığı, konuyla doğrudan ilgili ikincil kaynakların olmayışı, dönemin literatüründe ise Ahmed Kemal Paşa'ya yeterince yer verilmeyişi bizi ister istemez arşiv belgelerine yöneltmiştir. Bütün çabalara rağmen Ahmed Kemal Paşa'nın ailesine ve aileye ait özel bir arşive rastlanamayışı, Kemal Paşa'ya ait mektup, hatırat ya da gezi notlarının tespit edilemeyişi bizi; devletin resmî kayıtlarına, kroniklere, süreli yayınlara, seyahatnamelere, döneme ait diğer eserlere yöneltmiştir. Paşa'nın kendisi ile ilgili çalışmaları kayıt altına alma gereği hissetmeyişi olayların arka planına yeterince vâkîf olunmasının önüne geçmiştir.

Arşiv belgelerinin çalışmanın birincil kaynağını oluşturması ise bizi binlerce belge yığını içerisinde Ahmed Kemal Paşa'nın izini sürmeye ve bu belgelerden diplomat bir Ahmed Kemal Paşa portresi inşa etmeye sevk etmiş, belki de çalışmanın en zor yanı bu olmuştur. Karşılaştığımız sorunlardan biri de arşiv belgeleri dediğimiz resmî kayıtların, çalıştığımız dönem itibarıyla insan ve insanın duygularına ulaşmamızı sağlayacak evsaptaki düşüncelere yer vermemiş olmasıdır. Belgelerin bu ketumluğu özellikle Ahmed Kemal Paşa'nın düşünce dünyasını ortaya koyabilme konusunda yaşadığımız önemli bir güçlük olmuştur. XIX. yüzyılda bürokratik değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve özellikle tezkire çalışmaları için önemli bir kaynak niteliği taşıyan Sicill-i Ahvâl kayıtlarının Ahmed Kemal Paşa'nın dönemini içine almayışı bizim için başka bir zorluk olmuştur.

Arşiv belgelerinde yer alan bazı yabancı ve gayri müslim Osmanlı reayasına ait isimler ile bazı yer adlarının okunuşu ve yazılışı ile ilgili güçlük yaşanmıştır. Yer adları konusunda yaşanan güçlük Tahir Sezen'in Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü "*Osmanlı Yer Adları*" adlı çalışması ile giderilmiş, şahıs isimleri konusunda ise isimlerin arşiv belgelerinde geçen şekli esas alınmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, bize fazlasıyla ayrıntılı bilgiler sunmuş bu durum yazılanların özgünlüğünü arttırmıştır. Aynı zamanda bu bilgiler Ahmed Kemal Paşa'nın içinde bulunduğu siyasi olayların anlatımına ağırlık verilmesine de imkân vermiştir. Dolayısıyla tezde hem siyasi olaylara hem de Ahmed Kemal Paşa'nın bu olaylardaki rolüne yer verilmiştir.

GİRİŞ

AHMED KEMAL PAŞA’NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE MEMURİYETLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Ahmed Kemal Paşa’nın Ailesi, Eğitimi ve İlk Kariyeri

Ailesi ve Eğitimi

Osmanlı tarihinde Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi olarak bilinen, demokratikleşme çabalarının yoğunluk kazandığı dönemde yaşamış, beş padişahın; Sultan II. Mahmud (1808-1839), Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876), Sultan V. Murad (1876), Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) saltanatını görmüş, dönemin çok yönlü bir aydın-bürokratı olan Ahmed Kemal Paşa’nın diplomatik faaliyetlerine yoğunlaştığımız çalışmada, ailesi, eğitimi ve eserleri hakkındaki bilgilerle bir arka plan oluşturmak, onun faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek adına önem arz etmektedir. Ahmed Kemal Paşa 1223/1808’de İstanbul’da doğdu. Aslen İstanbullu olup,¹ babası, Sultan Kethüdalarından Hacı Seyyid İbrahim Ağa’dır.² Ahmed Kemal Paşa’nın “*Kıldı Seyyid Hacı İbrahim Ağa azmi beka*”³ şeklinde verdiği kayıttan, Osmanlı sarayında görevli bulunan İbrahim Ağa’nın 1264/1847 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında İbrahim Ağa hakkında kaynaklarda daha fazla bilgiye rastlanılmamaktadır. Ahmed Kemal Paşa’nın annesinin ise Nefise Hanım olduğu mezar taşından anlaşılmaktadır. Nefise Hanım’a ait olduğu anlaşılan mezar taşında “*Şûra-yı Devlet Dâire-i Maârif Reîsi Atûfetlü Kemal Efendi Hazretlerinin pederleri merhum es- Seyyid el- Hâc İbrahim Ağa’nın halile-i muhteremesi merhûme ve mağfûre Nefise Hanım’ın makberidir*” yazmaktadır.⁴

Döneme ait vesikalardan anlaşıldığı üzere, Ahmed Kemal Paşa geniş bir aileye sahiptir. İlk eşinin babası olan kayınpederi Mehmed Said Efendi,⁵ kendisinin de ilk

¹ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, (Haz: Ali Fikri Yavuz/İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 201.

² *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti’nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, (Kısaltma: *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti’nin Tarihçe-i Teşkilâtı*), (İstanbul: Darü’l- Hilafetü’l Aliyye, Şehzadebaşı, Evkaf-ı Hümayun Matbaası, 1335), 148; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II (İ-N), (İstanbul: MEB Basımevi, 1969), 819.

³ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819.

⁴ Süleyman Berk, *Zamanı Aşan Taşlar, Zeytinburnu’nun Tarihi Mezar Taşları*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları:7, 2006), 92.

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul; C.5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1448.

memuriyeti olan Defterdâr Mektupçu Kalemî memurlarındandır. Mehmed Said Efendi'nin Sultan II. Mahmud döneminde yapılan nüfus sayımında İstanbul'a gelmeye başlayan sayım defterlerinin muamele ve muhafazası için kurulan Ceride Nezâreti'ne 7.500 kuruş maaş ile nâzır tayin edildiği görülmektedir.⁶ Ahmed Kemal Paşa, ileride görüleceği üzere bu nezarete başkâtip olarak görev yapacaktır. Mehmed Said Efendi'nin daha sonra Tanzimat döneminde maliyede yapılan düzenlemeler çerçevesinde yeniden teşkil olunan Vâridât Muhasebeciliği'ne tayin edildiği görülmektedir.⁷ Gurre-i Cemaziyel-evvel 1271/20 Ocak 1855 tarihli bir Vakıf su defterinde Ahmed Kemal Paşa'nın eşi olarak Fatma Zehra Hanım ismi geçmektedir. Aynı defterde Paşa'nın üç tane kız kardeşinin de isimleri geçmektedir. Bunlar: Düriyye, Âyişe ve Nefise⁸ dir. İsimlerin geçtiği defterde bu isimlerin hepsinin önünde Şerîfe ön adı yer almaktadır.⁹

Ahmed Kemal Paşa'nın tespit edilebilen üç erkek ve iki kız olmak üzere beş çocuğu bulunmaktadır. Bu çocuklardan başka Paşa'nın ikinci evliliğinden bir de üvey oğlu mevcuttur.¹⁰ 23 Safer 1272/4 Kasım 1855 tarihli Ahmed Kemal Efendi ile vefat eden eşi Fatma Zehra Hanım'a ait, Mahmud Paşa Vakfı'ndaki su hissesinin Ahmed Kemal Efendi'ye verilmesi dolayısıyla hazırlanan vesikada, Fatma Zehra Hanım'ın çocukları olarak Lebabe Hanım, Saliha Hanım ve Said Bey'in ismi geçmektedir.¹¹ Zira aşağıda anlatılacağı üzere diğer oğlu Mehmed Ziyaeddin Bey bu sırada hayatta değildir. Paşa'nın kızlarından birinin Mısır'da bulunduğunu, Ahmed Kemal Paşa'nın Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı sıfatıyla Mısır Valisi'ne bizzat yazmış olduğu bir mektuptan anlıyoruz. Bu vesikada, Divân-ı Hümâyun ve Mektubî Senaverî hocalarından Turan Paşa'nın oğlu olan damadı Halil Bey'in münasip bir hizmette

⁶ Mehmed Said Efendi'nin uzun zamandan beri Bâb-ı Defterî'de memuriyeti nedeniyle defter işlerine aşına olduğu, ayrıca mektupçuluk vazifesinin uzamasından dolayı kendisinde bir bıkkınlık olabileceği bu nedenle bu görevin şevkini yenileyeceği ifade edilmekte ve Said Efendi bu vazifeye uygun bulunmaktadır. BOA, HAT, 335/19210; BOA, HAT,336/19263; Mahir Aydın, *Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi,1990), 50.

⁷ Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.VI-VII-VIII, (İstanbul: Tarih Vakfı Yapı Kredi Yay.1999), 1049.

⁸ Komisyon, *İstanbul Su Külliyyatı*, (İstanbul: C.XXII, Vakıf Su Defterleri, Halkalı Suları 2 (1843-1913), Proje ve Yayın Yönetmeni: Ahmet Kala, İBB, İSKİ Genel Müdürlüğü, 2001), 164-165.

⁹ *İstanbul Su Külliyyatı*,164-165; Musa Bardak'ın makalesinde Paşa'nın kız kardeşlerinin isimleri Düriye Hanım, Şerife Ayşe Hanım ve Şerife Nefise Hanım olarak geçmektedir. Ancak Şerife'nin ön ad olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Musa Bardak, "Son Dönem Eğitimci-Bürokrati Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi (IJOSES)*, C.7, S.13, (2020), 47.

¹⁰ Bardak, *Son Dönem Eğitimci-Bürokrati Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı*, 48.

¹¹ *İstanbul Su külliyyatı*, 245.

istihdam edilmesini talep etmektedir.¹² 12 Kanun-ı Sani 1306/24 Ocak 1891 tarihli Ahmed Kemal Paşa'nın ölümünden sonra karşımıza çıkan bir kayıta ise, bu tarihte Ahmed Kemal Paşa'nın çocuklarından sadece Lebabe Hanım, Said Bey ve İbrahim Bey'in hayatta olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Ahmed Kemal Paşa'nın vefatından kısa bir süre sonra kızı Lebabe Hanım'ın, 15 Şaban 1304/9 Mayıs 1887 tarihli Tekâüd Sandığı Nezâreti'ne verdiği dilekçede zaruret durumunda bulunduğu ve bu nedenle kendisine münasip bir maaş tahsis edilmesini talep ettiği görülmektedir.¹⁴ Ayrıca elimizde Mekteb-i Tekâüd Dairesi tarafından hazırlanan bir başka vesika da mevcuttur. 24 Şaban 1304/18 Mayıs 1887 tarihli vesikada Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırı merhum Ahmed Kemal Paşa'nın eşi Fatıma Hanımefendi'nin kendisiyle kızı Lebabe Hanım'a maaş tahsisine ait Dahiliye Nezâret-i Celilesine bir dilekçe gönderdiği, bununla alakalı olarak muhasebeden tanzim olunan hesap pusulasının cemiyetçe incelendiği ve Ahmed Kemal Paşa'nın hak ettiği 3.897 kuruş maaştan eşine 2.220 ve kızına 1.677 kuruş maaş tahsis edilmesine karar verildiği görülmektedir.¹⁵ Vesikalarda adı geçen eşi Fatıma Hanım'ın Ahmed Kemal Paşa'nın ikinci eşi olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilk eşinin kendisinin Berlin Sefareti'nde bulunduğu sırada vefat ettiği bilinmektedir.¹⁶

Paşa'nın büyük oğlu Mehmed Ziyaeddin Bey 1256 /1840 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kendisinin çok başarılı bir öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Arapça, Farsça ve Fransızca lisanlarına hâkim olduğu, matematikte ve edebiyatta çok başarılı olduğu bilinen Mehmed Ziyaeddin Bey, 14 yaşında iken Dârülmaârif öğrencisi bulunduğu sırada okulda rahatsızlanarak 9 Şaban 1270/7 Mayıs 1854 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷ Oğlunun vefatının Ahmed Kemal Efendi'yi çok etkilediği, bu olaydan duyduğu üzüntü ile Mekâtib-i Umûmiye Nâzırlığı görevinden affını istediği ve kısa süre sonra da Berlin Sefareti'ne görevlendirildiği görülmektedir.

¹² BOA, A.MKT.UM, 3/49.

¹³ *İstanbul Su Külliyesi*, 247.

¹⁴ BOA, DH.MKT, 1418/46.

¹⁵ BOA, ŞD, 880/57-2.

¹⁶ BOA, İ.HR, 143/7509-1; *Servet-i Fünun*, 16 Teşrin-i evvel 1335, No.1431, s.7.

¹⁷ Fatîm Davud, *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, (Haz: Ömer Çiftçi, Ankara: 2017), 304; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 822.

Paşa'nın ikinci oğlu Mehmed Said Bey, Sultan II. Abdülhamid dönemi entellüktüel hayatının renkli simalarından biri olarak karşımıza çıkar.¹⁸ Said Bey 5 Safer 1264/12 Ocak 1848 tarihinde İstanbul'da doğmuştur.¹⁹ Babasının Said Bey'in eğitimi ile bizzat ilgilendiği, Farsça'yı babasından öğrendiği biliniyor. Said Bey babasının eğitimine verdiği önemden bahisle, çalışkanlığının babasının çok hoşuna gittiğini ve özellikle okuma sevgisini kendisine babasının aşıladığını söylemektedir. Ahmed Kemal Paşa'nın Arapça ve Farsçasını geliştirmek için Said Bey'e "Binbir Gece Masalları", "Kelile ve Dimne" kitaplarını verdiği ve Said Bey'in bu kitapları beşer onar sayfa şeklinde koparıp cebine koyarak gittiği her yerde okuduğunu bizzat Said Bey anlatmaktadır. Nitekim Said Bey, babası sayesinde okumadan geçen vakti zayı olmuş vakit olarak görece kadar okuma sevgisine sahip biri olarak yetişmiştir.²⁰ Ahmed Kemal Efendi'nin Orta elçi unvanıyla Berlin'de bulunduğu sırada oğlunu da yanına aldırıldığı ve eğitimine burada devam ettiği anlaşılmaktadır.²¹ Nitekim hal tercümesinde Almanya'da tahsil gördüğü belirtilmektedir.²²

Said Bey, memuriyet hayatına 18 Temmuz 1284/30 Temmuz 1868 tarihinde 4.000 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet birinci sınıf muavini olarak başlamıştır. 1874 tarihine kadar bu kurumda çeşitli görevler üstlenmiştir. 1874 tarihinde 2.370 kuruş maaşla Hariciye Matbuat Kalemi Muavinliğine ve 1875 tarihinde 5.000 kuruş maaşla Hariciye Matbuat Kalemi Müdüriyeti görevinde bulunmuştur. Ardından 8.925 kuruş maaşla Hariciye Kitabeti'nde görev yapmıştır. 1886-1889 tarihleri arasında 5.000 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet Muhâkemat Dairesi azalığında²³ bulunmuştur. 1889

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Ali Beyhan, "Bir II. Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey", *Osmanlı Araştırmaları*, XIII, İstanbul:1993, 167-199.

¹⁹ BOA, DH.SAİD.d, 200/159; BOA, ŞD.SAİD, 26/14-1-2; Fatîm Divanı'nda Fatîm Davud Said Bey'in doğumu nedeniyle şu şekilde tarih düşmüştür:
Kemal Efendi-i vâlâ seradı hazret-i Hakk
Meķarım eyledi bir necl-i sahibü'l-avne

(Faṭîm) yazdı mücevher kalemle tarihin
Said Beĝetdi tevellüd şerefle bu kevne
(1264)

bkz: Fatîm Davud; *Divan-ı Fatîm*, İstanbul 1288, TBMM Kütüphanesi, I. Kısım, 35.

²⁰ *Servet-i Fünun*, 16 Teşrin-i evvel 1335, No.1431, S.7.

²¹ Beyhan, *Lastik Said Bey*, 168-169.

²² BOA, ŞD.SAİD, 26/14-1-2.

²³ BOA, İ.DH,1295-4/102231.

tarihinde 7.500 kuruş maaşla yeniden teşkil olunan Şûrâ-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Riyaseti'ne terfi ettirilerek maaşı 10.000 kuruşa tamamlanmıştır.²⁴

Said Bey, muhalif bir eser kaleme almasından dolayı 26 Şubat 1895 tarihinde Yemen'e sürgüne gönderilmiş, Meşrutiyet'in ilanını müteakip İstanbul'a dönerek 27 Aralık 1908'de 10.000 kuruş maaşla Tanzimat Dairesi Riyaseti'ne tayin edilmiştir. Said Bey, altmış beş yaşını doldurunca buradan emekli olmuştur. (16 Şubat 1914)²⁵

Ahmed Kemal Paşa'nın üçüncü oğlu ikinci evliliğinden dünyaya gelmiş olan İbrahim İhsan Bey'dir. 1279/1862'de İstanbul'da doğmuştur. Rüşdiye mektebinde ve iki sene kadar da Mekteb-i Sultâni'de eğitim görmüştür. 11 Şubat 1883 tarihinde kendisine rütbe-i sâlise tevcih edilmiş,²⁶ 29 Ocak 1887 tarihinde yirmi beş yaşında iken 1.500 kuruş maaşla Tahrirât-ı Hariciye Kalemî'ne memur olmuştur.²⁷

Ahmed Kemal Paşa'nın ikinci eşinden bir de üvey oğlu olduğu anlaşılmaktadır. İbnülemin Kemal İnal eserinde, Kemal Paşa'nın çok değerli bir kütüphaneye sahip olduğundan bahsederken esefle Paşa'nın kitaplarının bir kısmının üvey oğlu Hariciye Nezâreti Tercüme Odası eski Farisî Tercümanı Nazım Bey tarafından müzayede sureti ile satıldığını anlatmaktadır. Hatta Kemal İnal, satılan yazma eserlerden bir kısmının kendi eline geçtiğini söylemektedir. Ayrıca Paşa'nın kütüphanesinin duvarında asılı olan ve üzerinde "*Her kime verdimse zayi ettiler / Ariyet ben kimseye vermem kitab*" beyitinin yazılı olduğu levhanın da kendisinde mevcut olduğunu söylemektedir.²⁸ Ahmed Kemal Paşa'nın kimseye vermeye kıyamadığı kitapları ve bin bir zahmetle oluşturduğu değerli kütüphanesi maalesef ölümünden sonra darmadağın olmuştur. Paşa'nın ölümünden sonra müzayede ile satılmak üzere hazırlanan kitapların listesini içeren bir defterde Paşa'ya ait yazma-basma 630 adet kitap isminden söz edilmektedir. Ayrıca kütüphanede birçok Fransızca eser, farklı dillerde risaleler, küreler, haritalar, resimler ve yazı levhalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁹

Ahmed Kemal Paşa, kardeşlerinin ve yakınlarının da yükünü omuzlarında taşımıştır. Vefatından sonra kız kardeşlerinin zor duruma düştükleri ve bu hususta

²⁴ BOA, DH.SAİD.d, 200/159; BOA, ŞD.SAİD, 26/14-1-2.

²⁵ BOA, DH.SAİD.d, 200/159; BOA, ŞD.SAİD, 26/14-1-2-4; Said Bey'in bulunduğu memuriyet süreleri ve aldığı maaşlara ilişkin cetvel ve ekleri için bkz: BOA, ŞD.SAİD, 26/14-6-7-8.

²⁶ BOA, İ.DH, 875/96863.

²⁷ BOA, DH.SAİD.d, 46/449.

²⁸ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 824.

²⁹ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 824.

devlete başvuruda bulduklarını vesikalardan görmek mümkündür. Nitekim Ahmed Kemal Paşa'nın kız kardeşi olan Hatice Hanım Sadaret makamına yazdığı dilekçede Paşa'nın ölümünden sonra "*fakr u zaruret*" içine düştüğünü hazineden aydan aya 400 kuruş maaş olsa bile ancak evinin kirasını ödeyebildiğini, henüz 22 yaşında olan torununun bir hizmete tayinini veya kendi maaşının geçinebileceği bir düzeye getirilmesini istirham etmektedir.³⁰ Hemen akabinde torun Server Bey'in Dahiliye Nezâreti'ne verdiği dilekçe karşımıza çıkmaktadır. Bu dilekçede Maarif Nâzırı esbâk Kemal Paşa'nın kız kardeşinin torunu olan yeğen Server Efendi, geçimini temin edecek bir iş sahibi olmadığını ve ihtiyaç sahibi olduğunu belirterek Hüdavendigâr Vilayeti'ne gitmek üzere olduğunu yazmakta, orada münasip bir işte istihdam olunması için söz konusu vilayete bir yazı gönderilmesini rica etmektedir.³¹ Bu talebin karşılıksız kalmadığı Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. Bu yazıda Maârif eski Nâzırı Ahmed Kemal Paşa'nın kız kardeşinin torunu olan Server Efendi'nin verdiği dilekçeye cevaben eğer aykırı bir hal ve hareketi bulunmaz ise uygun bir işte görevlendirilmesi istenmektedir.³²

Ahmed Kemal Paşa'nın ölümünden olumsuz etkilenen ve geçim sıkıntısına düşen sadece Hatice Hanım değildir. Diğer kız kardeşi Ayişe Hanım da yazdığı dilekçede³³ kızı ile kendisinin Ahmed Kemal Paşa'nın ölümünden sonra zor duruma düştüklerini, bu nedenle Paşa'nın maaşından kendilerine maaş bağlanmasını istirham etmektedirler. Başvurunun belediyeye havale edilerek Ayişe Hanım'ın durumunun incelendiği ve ihtiyaç sahibi olduğuna karar verildiği görülmektedir. Bunun üzerine Ahmed Kemal Paşa'nın "*saltanat-ı seniyyeden olmasıyla hemşiresinin ihtiyaç halinde bırakılması şân-ı alî-i cenab-ı mülûkâneye muvâfık olamayacağından*" kız kardeşine hazineden 250 kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴

³⁰ BOA, BEO, 152/11351-1-2.

³¹ BOA, DH.MKT, 240/13.

³² BOA, DH.MKT, 240/13.

³³ Ayişe Hanım'ın dilekçesi şu şekildedir: "Ben Evkâf-ı Hümâyun Nâzırı olub Saray-ı Hümâyun Masraf Nâzırı iken vefat eden Kemal Paşa'nın kardeşi olub haylice zamandan beri dul olduğum ve bir geçim kaynağım olmadığından bugüne kadar kendisi tarafından geçimimiz sağlanmıştır. Şimdi ise bir kızım kalmış bulunmaktayım. Geçimimizi sağlayacak bir nesnemiz olmadığı için size başvurmaya cüret eyledim. Vefat eden biraderimin münhal maaşından bu cariyelerine tahsis ve ihsan buyurulması hususuna müsaade buyurulması hususunda...Bende-i müteveffâ Kemal Paşa hemşiresi Ayişe cariyeleri". BOA, İ.MMS, 92/3902-1-2-3-4-5-6-7-8.

³⁴ BOA, İ.MMS, 92/3902-1-2-3-4-5-6-7-8; BOA, MV, 21/54-1; BOA, DH.MKT, 1400/63; BOA, DH.MKT, 1409/55;

Dönem kaynaklarında Ahmed Kemal Paşa'nın ilim tahsil ettiğinden bahsedilmekle³⁵ birlikte eğitim hayatının nasıl ilerlediği ile ilgili malumat bulunmamaktadır. Babasının gayreti ile devrin imkanlarına göre özel hocalardan ders alarak iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. İslam edebiyatına ve özellikle de Farsça'ya, bu alanda ders kitabı yazacak kadar hâkim olması onun şark ilimlerindeki eğitiminin derecesini göstermektedir. Ayrıca Batı dilleri ve ilimlerine vâkıftır, iyi derecede Fransızca ve yeterli düzeyde Almanca bilmektedir. Onun edebiyata olan iştihakı, şiir alanında vermiş olduğu eserlerle kendini göstermektedir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği çevrenin ileride özellikle eğitim alanında yapacağı reformların alt yapısını oluşturacağı da bir gerçektir.

Memuriyete İntisabı ve Kariyerinin İlk Dönemleri

Ahmed Kemal Paşa, memuriyet hayatına 1241/1825 tarihinde 18 yaşında dahil olmuş ve kariyerine Defterdâr Mektupçu Kalemi'nde başlamıştır.³⁶ Burada Kemal takma adını aldığı³⁷ ve bundan sonraki hayatında bu isimle anıldığı görülmektedir. Hakikaten döneme ait bütün vesikalarda genellikle sadece Kemal adı ya da nadir olarak Ahmed Kemal adı geçmektedir.

Defterdarlığa ait bütün kayıtların, defterlerin, gelir ve gider cetvellerinin saklandığı³⁸ Bâb-ı Defteri'nin Mektubî Kalemi'ndeki bu memuriyetin Kemal Efendi için memuriyet tecrübesi edinip yükselmesinde bir basamak teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim buradaki memuriyetinin akabinde, Sultan II. Mahmud döneminde 1246/1830 tarihinde gerçekleştirilen ve Sultan II. Mahmud'un oldukça ehemmiyet verdiği nüfus tahriri dolayısıyla İstanbul'a gelmeye başlayan sayım defterlerinin muamele ve muhafazası için kurulan Ceride Nezâreti'ne başkâtip olarak atanacaktır.³⁹

³⁵ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819; *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı*, 148.

³⁶ *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı*, 148; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819; *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, 421.

³⁷ Komisyon, "Kemal Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXI, MEB Basımevi, Ankara 1974, 474.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 334; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2017), 109.

³⁹ *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı*, 148; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819; *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, 421.

Ahmed Kemal Efendi'nin Ceride Nezâreti'ndeki baş kitabet görevi, İstanbul Kadısı Sahaflar Şeyhizade Vakanüvis Esad Efendi İran'a sefir tayin edildiği⁴⁰ 1251/1835 senesi sonlarına kadar devam etmiştir. Bu tarihte sefaret başkâtibi ve tercümanı olarak İran'a gönderilmiştir. İran'dan dönüşünde, Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa tarafından Sadâret Mektubî Kalemî'ne memur olarak atanmıştır.⁴¹

Ahmed Kemal Paşa'nın Merkezdeki Bürokratik Görevleri

Ahmed Kemal Paşa'nın çok yönlü kişiliği, atandığı memuriyetlerde başarılı olması, devletin ihtiyaç duyduğu hemen her alanda kendisinden faydalanılmasını sağlamıştır. Bu nedenle kendisine sadece ülke içinde veya ülke dışında diplomatik görevler tevdi edilmemiş ayrıca merkezde de bürokrasinin aranan bir elemanı olmuştur. Bu nedenle Ahmed Kemal Paşa'nın hayatının önemli bir bölümü İstanbul'un sürekli değişen siyasi konjonktürüne rağmen bürokratik sistemin önemli bir parçası olarak merkezde geçmiştir. Kemal Paşa'nın atandığı diplomatik ve bürokratik memuriyetlerin listesi ekler kısmında verilmiştir. Burada ise çok kısaca Ahmed Kemal Paşa'nın merkezdeki bürokratik görevlerine değinilmiştir.

Ahmed Kemal Paşa'nın Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü/Nâzırlığı

Tanzimat Dönemi birçok alanla birlikte Osmanlı eğitim tarihinde de yenileşme ve modernleşme çabalarının dönüm noktasıdır. Dönemin önemli bürokratlarından Ahmed Kemal Efendi ise bu modernleşme çabalarına, bugünkü eğitim sisteminin temellerini atan kişi olarak anılmasını sağlayacak kadar önemli katkılarda bulunmuş ve bu çalışmaları ile eğitim tarihimizde önemli bir yer edinmiştir. Eğitim sistemimizdeki yenileşme çabalarında Ahmed Kemal Efendi'nin üstlendiği misyon oldukça önemlidir. Devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu modern eğitim kurumlarının açılmasında ve bu

⁴⁰ Takvîm-i Vekâyi Nâzırı ve İstanbul Kadısı Esad Efendi'nin Rumeli- Anadolu Kazaskerliği payesiyle ve büyükelçilik ile İran Şahı'nın cülusunu tebrik için memur edildiğine dair belgeler için bkz: BOA, C.HR, 93/4603; BOA,C.HR,16/773; *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (İstanbul: Haz: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), XLIII; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*,148; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819; Fatîm Davud, *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*,421; Ahmed Lûtfî Efendi, *Lûtfî Efendi Tarihi*, C.IV-V, (İstanbul: Tarih Vakfı Yapı Kredi Yay.1999), 855-856; *TV*, 5 Cemaziyel-evvel 1251, nr. 113.

⁴¹ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 149; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819.

kurumlardan ülkenin en büyük hazinesi olan, reformları gerçekleştirecek nitelikli insan unsurunun yetişmesinde Ahmed Kemal Efendi'nin katkısı büyüktür.⁴²

Ahmed Kemal Efendi'nin Osmanlı eğitim hayatının modernleşme sürecine dahil olması 24 Zilkade 1262/13 Kasım 1846'da Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin tesis edilmesi ile olmuştur. Maârif teşkilatımızın ilk nüvesi olarak kabul edilen Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin başına nâzır olarak Vakanüvis Sahafılar Şeyhizade Esad Efendi,⁴³ yardımcılığına ise Sadâret Mektubî Kalemi'nde Mümeyyizlik ve Farsça mütercimliği görevlerinde bulunan Ahmed Kemal Efendi tayin edilmiştir.⁴⁴ Vakanüvis Esad Efendi'nin Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ndeki görevi ancak bir sene kadar devam etmiş, kendi isteği ile ve hastalığını bahane ederek⁴⁵ daha yüksek bir memuriyet olan meclis riyasetine (Meclis-i Ma'ârif-i Umûmiye Reisliği) atanmıştır. Bunun üzerine nezâret müdürlüğe dönüştürülerek, Ahmed Kemal Efendi, 18 Muharrem 1264/26 Aralık 1847 tarihinde var olan 3.000 kuruş maaşına 2.000 kuruş ilave edilerek 5.000 kuruş maaşla *Mekâtib-i Umûmiye Müdürü* olarak tayin edilmiştir.⁴⁶

Ahmed Kemal Efendi'nin *Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü*'ne tayinini müteakip ilki Davud Paşa'da bir sıbyan mektebi olan Nazperver Kadın Mektebi'nden

⁴² Ahmed Kemal Paşa'nın Tanzimat Dönemi'nde eğitimin modernleşmesinde oynadığı rol için bkz: Eyüp Cüçük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa (1808/1887)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020).

⁴³ Böylece tarihimizde Maarif Nâzırı unvanını alan ilk kişi Esad Efendi olacaktır. *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (İstanbul: Haz: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), XLV; BOA, İ.DH,129/6634-1-2-3.

⁴⁴ Meclis-i âcizanemiz a'zasından ve sudûr-ı fihâmdan Nakibü'l-eşrâf semâhatlü Es'ad Efendi hazretleri bâ-irade-i seniyye-i hazret-i tacdarî Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı memur ve ta'yin ve ma'iyetine mektubî-i hazret-i sadâret-penâhileri odası mümeyyizi izzetlü Kemal Efendi bendeleri mu'avin nâsb u terfîk buyurulmuş...BOA, İ.DH,134/6903-1-2; Ayrıca bu iradenin halka duyurulması için *Takvîm-i Vekâyi*'de ilan edilmesi istenmektedir; BOA, İ.DH,135/6923-1-2. Bu irade oluşturulan maarif teşkilatına, Esad Efendi'nin unvanına, maiyetine verilen Kemal Efendi'ye ve tayin olunan mümeyyizlerin maaşlarına dairdir. Ayrıca "izzetlü Kemal Efendi bendeleri dahi ashâb-ı rû'yet ü kemâlden olmasıyla her halde ibrâz-ı hidmet-i marziyyeye dikkat edeceği vazihattan olarak..." ifadesi bize bu göreve getirilen Kemal Efendi'ye duyulan güveni ifade etmektedir.

⁴⁵ ...Esad Efendi hazretleri umûr-u memûresinin ifâsına çalışmakta ise de yekten bu sıralara gelmek yani meclisin re'yi altında hareket eylemek istemediğine ve meclisin riyâseti ise yalnız emr-i müzakerenin idaresi olup orada müstakilâne hareket mümkün olamayacağına ve bir de kendisinin illet-i mizâcî cihetiyle her gün Bâbîâlî'ye gidip gelmeye ve böyle bir dağdağalı işle meşgul olmağa iktidarı olmadığı cihetle memuriyet-i nezâretten affını bir hayli vakitten beri rica etmekte olub hatta bu kere ol bâbda taraf-ı riyâsete bir kıta tezkeresi dahi tevârüd eylemiş olduğuna binaen... BOA, İ.DH,163/8475.

⁴⁶ BOA, İ.DH, 163/8475 ; BOA, C.MF, 133/6606 ; BOA, C.MF, 134/6692 ; BOA, A.M, 4/91; *Ceride-i Havadis*, 25 Muharrem 1264, s.366-1; Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihiçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, (Ankara: MEB Yay.2002), 26-27; Bardak, *Son Dönem Eğitimci-Bürokrati Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı*, 58.

dönüştürülen rüşdiye mektebi⁴⁷ olmak üzere, Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Bâbüali civarındaki Ağa Camii'nde⁴⁸ beş adet yeni rüşdiye mektebi açılmış, bu okullarda yeni usullerle Arapça, Farsça, coğrafya ve hesap dersleri verilmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin gayretleri ile açılan rüşdiye mekteplerinin başarısı üzerine 9 Şaban 1264/11 Temmuz 1848 tarihinde Ahmed Kemal Efendi'nin unvanı da nâzırlığa çevrilmiştir.⁴⁹

Ahmed Kemal Paşa'nın Meclis-i Maârif-i Umûmiye ve Encümen-i Dâniş Üyelikleri

1846 yılında eğitim teşkilatını yönetmek, eğitim işlerini düzenlemek için daimî bir meclis Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuştur.⁵⁰ Eğitimde modernleşme çabalarında önemli bir adım olan Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin azaları arasında 1851'de Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Ahmed Kemal Efendi de dahil edilmiştir.⁵¹ Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin ön ayak olduğu önemli işlerden bir tanesi, kurulması planlanan Dârülfünûn'da okutulacak kitapları, ayrıca halkın ihtiyaç duyduğu telif ve tercüme eserleri hazırlamak için "Encümen-i Dâniş" adıyla bir heyetin oluşturulmasına karar vermiş olmasıdır.⁵² "İlk Türk Akademisi" olarak kabul edilen ve 1861 tarihine kadar varlığını devam ettirecek olan Encümen-i Dâniş'in 40 kişilik dahili azalar içinde Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Ahmed Kemal Efendi de bulunmaktadır.⁵³

Ahmed Kemal Efendi'nin Encümen-i Dâniş üyeliğinden kısa bir süre önce Paris'te faaliyet gösteren bilimsel bir topluluk olan Société Asiatique'ye üye olarak kabul edilen ilk Türk⁵⁴ olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, kendisinin "İlk Türk

⁴⁷ Cücük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 216; Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDVİA*, C.35, 300-303.

⁴⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2018), 278; Muammer Demirel, *Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, *Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, (Ankara: 2002), 74.

⁴⁹ Mekâtib-i Umûmiye Müdürü Kemal Efendi bendelerine nâzırlık unvanı ile rütbe-i evvel sınıf-ı sânisî tevcihi hususunda. BOA, A.DVN, 38/49; TV, 29 Şaban 1264, nr.386, s.1-2; Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 27.

⁵⁰ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, 285; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (İstanbul: MEB Basımevi,1974), 53; *Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 151; TV, 27 Receb 1262, nr. 303, s.2

⁵¹ BOA, A.M, 9/33.

⁵² Encümen-i Dâniş ile ilgili bilgi için bkz: Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018); Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1975)

⁵³ BOA, İ.MVL, 208/6740-2; Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş*, 64; Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 36-44.

⁵⁴ Alim Kahraman, "Şinasi", *TDVİA*, C.39, 166; Ömer Faruk Akün, "Şinâsî, İ.A., C.XI, (Ankara: MEB Basımevi,1979), 547; Bardak, *Son Dönem Eğitimci-Bürokratu Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı*, 63.

Akademisi” olarak kabul edilen Encümen-i Dâniş’in üyeleri arasında yer almış olması daha anlamlı bir hale gelmektedir. Ahmed Kemal Efendi’nin gerek Encümen-i Dâniş gerekse Soci t  Asiatique üyelikleri hem doğu ve batı kültürüne v k f olduğunun dolayısıyla kültürel açıdan önemli bir birikime sahip olduğunun göstergesidir.⁵⁵

Ahmed Kemal Paşa’nın Şehzadelerin Ders Nâzırı Olarak Görevlendirilmesi

Ahmed Kemal Efendi’nin Sultan Abdülmecid’in çocukları olan Şehzade Murad (V. Murad) ve Fatma Sultan’ın ders nâzırı olarak atandığını görmekteyiz. Hatta bu ders nâzırlığı esnasında Ahmed Kemal Efendi’nin her Şehzadenin yetenek ve merakına göre bir eğitim sistemi uyguladığı ve bu sistemin onun eğitimdeki başarısının en büyük etkenlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Ahmed Kemal Efendi’nin Şehzadegân ders nâzırı olarak görev yaptığı dönemde Sultan II. Abdülhamid’e de Farsça hocalığı yaptığı bilinmektedir. Sultan Abdülhamid’in Őehzadelik yıllarında Ahmed Kemal Efendi’den Farsça dersi almış olması, saltanatı döneminde Ahmed Kemal Efendi’nin ve oğlu Said Bey’in Sultan Abdülhamid nezdinde itibar görmesini sağlayacaktır.⁵⁷

Ahmed Kemal Paşa’nın Maârif-i Umûmiye Nâzırlıkları ve Takvimhâne Nâzırlığı

Eğitim işlerini daha düzenli ve planlı bir Şekilde yürütebilmek, dağınık bir görüntü arz eden teşkilatı tamamen devlet kontrolüne alarak merkezietçi bir hale getirmek amacıyla 18 Receb 1273/14 Mart 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Kemal Efendi, 21 Cemaziyevvel 1278/24 Kasım 1861 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı görevine getirilmiştir.⁵⁸ Ahmed Kemal Efendi eğitimdeki modernleşme sürecinde altı defa bu görevde bulunmuştur.

Ahmed Kemal Paşa, hiç Şüphesiz, ilk kez Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti’nde nâzır muavini olarak dahil olduğu eğitimdeki modernleşme sürecinde ve Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Daha sonra Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü ve Nâzırlığı görevlerini yürütecek olan Ahmed Kemal Paşa, altı defa da bugünkü Mill 

⁵⁵ Bardak, *Son Dönem Eğitimci-B rokratu Ahmed Kemal Paşa’nın Hayatı*, 63.

⁵⁶ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 153.

⁵⁷ Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990), 163.

⁵⁸ BOA, İ.DH, 481/ 32400; TV, 8 Cemaziyel-ahir 1278, nr. 626; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 153.

Eğitim Bakanlığı'nın temel nüvesi olan Maârif Nezâreti'nde nâzırlık görevini üstlenmiştir. Maârif Nâzırı olarak okulların yenileştirilmesi, okullarda batı tarzında yeni metotlarla eğitim yapılması, bu amaçla gerekli alet ve edevatın Avrupa'dan temin edilmesi hususlarında büyük çaba harcamıştır. Ahmed Kemal Paşa'nın gayretleri ile Avrupa'dan harita ve küreler getirilmiş, yine Avrupa'dan getirilen litografya makinesi ile okulların ihtiyacı olan kitapların basılması sağlanmıştır.

Osmanlı eğitim sisteminde harita, sıra tahta, öğretmen kürsüsü gibi malzemelerin kullanılması ilk kez askeri okulların kuruluşu sırasında olmuştur. Ancak bu yenilikleri sivil okullara sokan Ahmed Kemal Paşa'dır. Ahmed Kemal Paşa, rüşdiye mekteplerinde harita, sıra, tahta, öğretmen kürsüsü gibi yenilikleri ilk kez uygulamış, ancak bu durum kendisinin çeşitli saldırılara maruz kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu tür yenilikleri sivil okullara tatbik etmek hiç de kolay olmamıştır. Her şeye rağmen Ahmed Kemal Paşa'nın gayretleri ile rüşdiyelerde "usûl-i cedîd" hareketi diğer okullardan daha kolay ve çabuk yayılmıştır.⁵⁹

Ahmed Kemal Paşa'nın Meclis-i Tanzimat Üyeliği, Harem-i Hümâyun Masârifât Nâzırlığı, Feriye Saraylarına Nezâreti ve Heyet-i Âyân Üyeliği

3 Muharrem 1271/26 Eylül 1854 tarihinde, yüksek danışma meclisi ve üst düzey devlet adamlarını yargılama yetkisi de bulunan bir denetim organı olarak çalışacak olan Meclis-i Âlî-i Tanzimat oluşturulmuştur. Ahmed Kemal Efendi Karadağ Meselesi'ndeki başarılı performansından dolayı Karadağ Komiserliği görevinin bitiminde Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğine getirilmiştir.⁶⁰

Ahmed Kemal Efendi'nin Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliği, Rebiülahir 1276/Kasım 1859 tarihinde Harem-i Hümâyun Masârifât Nâzırlığı'na tayin edilmesi ile birlikte sona ermiştir.⁶¹ Sarayın gelir giderlerini kontrol etmek amacıyla getirildiği bu görev, Ahmed Kemal Efendi'ye halen devam etmekte olduğu ders nezâreti görevine ilaveten verilmiştir.⁶² Ahmed Kemal Efendi'nin bu ilk Masârifât Nâzırlığı görevi, Maârif Nezâreti'nin başına getirildiği Kasım 1861 tarihine kadar devam edecektir.

⁵⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2020)*, (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 208-209, 217.

⁶⁰ Muhammed Yasin Taşkesenlioğlu, *Kuruluşu, Yapısı ve Uygulamalarıyla Meclis-i Âlî-i Tanzimat (1854-1861)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: 2014, 96, 101.

⁶¹ BOA, A.DVN, 147/80; BOA, A.DVN.MHM, 29/48; *Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 153.

⁶² BOA, A.DVN, 147/80; BOA, A.DVN.MHM, 29/48.

Ahmed Kemal Paşa, şehzadeligi döneminde eğitimi ile yakından ilgilendiği, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde 1295/1878 tarihinde tekrar Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırlığı'na tayin edilecektir.⁶³ Paşa'nın ölene kadar da bu görevi yürüttüğü bilinmektedir.⁶⁴

Ahmed Kemal Paşa'nın 1295/1878 tarihinde Heyet-i Âyân Azalığı, Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırlığı, şehzadegân ders nâzırlığı görevleriyle birlikte Sultan Abdülaziz'in Feriye Saraylarında yaşayan ailesinin hususi işlerine nezaret edilmesi görevini de yürüttüğü görülmektedir.⁶⁵ Döneme ait vesikalarda Ahmed Kemal Paşa'nın 8 Cemaziyelahir 1295/9 Haziran 1878 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Sultan Abdülaziz'in ailesinin yaşadığı Feriye Sarayları'na nâzır tayin edildiği ifade edilmektedir.⁶⁶ Ahmed Kemal Paşa'nın Feriye Daireleri Nâzırlığı görevinin ne kadar süre devam ettiği bilinmemekle birlikte uzun yıllar bu görevi sürdürdüğü görülüyor. Zira, 8 Muharrem 1301/9 Kasım 1883 tarihli Mâbeyn-i Hümayun'dan gönderilen ve Ahmed Kemal Paşa'ya Nişân-ı Osmanî verilmesini isteyen bir irade de Paşa'dan Feriye Daireleri Nâzırı olarak bahsedilmektedir.⁶⁷

Heyet-i Âyân azalarının isimlerinin yazılı olduğu bir defterden ve döneme ait diğer vesikalardan anlaşıldığına göre Ahmed Kemal Paşa 7 Muharrem 1295/11 Ocak 1878 tarihinde Heyet-i Âyân üyeliğine getirilmiştir.⁶⁸ Ahmed Kemal Paşa'nın Heyet-i Âyân üyeliği vefatına kadar devam etmiştir.⁶⁹

⁶³ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 155; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823.

⁶⁴ BOA, ŞD, 880/57-1-2; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1299, 90; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1300, 43; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1301, 125; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1302, 147; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1303, 133; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1304, 143.

⁶⁵ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 155; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823.

⁶⁶ BOA, İ.DH, 768/62588.

⁶⁷ BOA, M.Bİ, 130/148.

⁶⁸ BOA, A.d,487; BOA, Y.EE, 75/19; BOA, İ.DUİT, 190/44; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi: I. ve II. Meşrutiyet*, C.2, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1997), 107.

⁶⁹ Kemal Paşa Heyet-i Âyân üyeliğine 1295/1878 tarihinde getirilmiş olmasına rağmen 1295 tarihli salnamede muhtemelen salnâmenin yayımlanmasından sonra bu göreve getirildiği için adı geçmemektedir. Ancak 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303 ve 1304 senelerine ait salnâmelerde Heyet-i Âyân azaları arasında Kemal Paşa'nın da ismi bulunmaktadır. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1296,43; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1297, 94; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1298,101; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1299, 90; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1300,43; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1301,125; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1302,147; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1303, 133; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1304, 143.

Ahmed Kemal Paşa'nın Evkâf Nâzırlıkları

Ahmed Kemal Paşa, ikisi vekaleten olmak üzere dört kez Evkâf Nâzırlığı görevine getirilmiştir. 18 Cemaziyelevvel 1282/9 Ekim 1865 tarihinde Suriye Valisi Mehmed Rüşdü Paşa'nın Evkâf Nezâreti'ne atanması nedeniyle Paşa'nın Suriye'den İstanbul'a dönüşüne kadar nezârete Kemal Efendi vekalet etmiştir.⁷⁰ Bu Kemal Efendi'nin nezârete ilk vekaletidir. Ahmed Kemal Efendi'nin Nisan 1870 tarihinde bir kez daha Evkâf Nezâreti'ne vekâlet ettiği anlaşılmaktadır.⁷¹

Ahmed Kemal Efendi İran Şah'ına mihmândârlık memuriyeti Bağdat'ta bulunduğu sırada, 29 Recep 1287/25 Ekim 1870 tarihinde Evkâf Nezâreti'nin başına nâzır olarak atanmıştır.⁷² Ahmed Kemal Paşa'nın 1870-1871 yılları arasında yaklaşık bir yıl devam eden Evkâf Nâzırlığı görevi, üçüncü defa olarak Maârif Nâzırlığı'na getirildiği 20 Recep 1288/5 Ekim 1871 tarihinde sona ermiştir.⁷³

Ahmed Kemal Paşa'nın en uzun süren Evkâf Nâzırlığı görevi ise son atandığı Evkâf Nâzırlığı olmuştur. Paşa'nın 10 Rebiülevvel 1290/8 Mayıs 1873'te Evkâf Nâzırlığı'na getirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Paşa'nın bu defaki Evkâf Nâzırlığı görevinde rütbesinin yükseltildiği, ikinci rütbeden Nişân-ı Osmanî'nin birinci derecesine çıkarıldığı da görülmektedir.⁷⁵ Ahmed Kemal Paşa'nın bu son Evkâf Nâzırlığı görevi 8 Mayıs 1873-9 Kasım 1877 tarihleri arasında dört buçuk yıl devam etmiştir.⁷⁶

Ahmed Kemal Paşa'nın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet Üyelikleri

Ahmed Kemal Efendi 25 Cemaziyelevvel 1279/18 Kasım 1862 tarihinde, idari, mali, askeri birçok önemli meselenin ele alındığı bir merci olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin Kavânin Dairesi'ne aza olarak getirilmiştir.⁷⁷ Ahmed Kemal Efendi 23 Rebiülahir 1284/24 Ağustos 1867 tarihinde ikinci defa olarak Meclis-i Vâlâ'yı Ahkam-

⁷⁰ BOA, İ.DH, 541/37650; *Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; Ahmed Lütfi Efendi, *Lütfi Efendi Tarihi*, C.X, 143; TV, Cumadiyelevvel 1282, nr. 834.

⁷¹ BOA, İ.DH, 610/42548-1-2.

⁷² *Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823.

⁷³ BOA, İ.DH, 639/44434; BOA, ŞD, 880/57-1; Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 103; *Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; Ahmed Lütfi Efendi, *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.XIII, 48.

⁷⁴ BOA, ŞD, 880/57; BOA, A.MKT.MHM, 454/44; TV, 10 Rebiülevvel 1290, nr.1576; Ahmed Lütfi Efendi, *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.XIV, 46.

⁷⁵ BOA, İ.DH, 686/47832.

⁷⁶ BOA, İ.DH, 758/61840; *Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 155.

⁷⁷ BOA, İ.DH, 499/33912; TV, Gurre Cemaziyelahir 1279, nr. 671; *Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154.

ı Adliye azalığına tayin edilmiştir.⁷⁸ Ahmed Kemal Efendi'nin bu seferki görev yeri yine Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin Kavânin Dairesi azalığıdır.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin görevinin çeşitli olması sebebiyle meclisin, dahili, harici, mülki, şeri, askeri işlerde bilgili ve uzman kişilerden oluşturulduğu görülmektedir. Meclise tayin edilecek kişilerin Tanzimat'a yani yapılan yeniliklere inanmış, dürüst, dirayetli, sır tutabilen, liyakatli ve önceki memuriyetlerinde başarılı olmuş kişiler olmasına özen gösterilmiştir.⁷⁹ Ahmed Kemal Efendi'nin bugüne kadar dahili, harici, mülki ve Karadağ Müfettişliği görevinde görüldüğü gibi yeri geldiğinde askeri alanlarda devlet adına önemli görevlerde bulunmuş olması atandığı tüm memuriyetlerde başarılı olması, dürüst ve liyakatli oluşu ve yapılan yeniliklere gönülden inanmış bir kişi olması Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin bir üyesi olmak için gerekli vasıfları taşıdığını göstermektedir.

Ahmed Kemal Efendi, yüksek yargı organı olarak günümüzdeki Danıştay'ın temeli olan Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşu⁸⁰ ile birlikte 8 Muharrem 1285/1 Mayıs 1868'de bu kurumun azaları arasında yer alacaktır.⁸¹ Şûrâ-yı Devlet'in beş daire olarak teşkilatlandırıldığı, Ahmed Kemal Efendi'nin de bu beş daireden biri olan ve mektep ve medreselere ait konulara bakmakla yükümlü olan Maârif Dairesi'nin başına getirildiği görülmektedir.⁸²

Salnâmelerden takip edilebildiği kadarıyla Ahmed Kemal Efendi'nin bu ilk Şûrâ-yı Devlet azalığı görevi 1868-1870 yılları arasında devam etmiştir.⁸³ Ahmed Kemal Paşa, Şûrâ-yı Devlet'ten kısa bir süre ayrı kalmış, 22 Şevval 1288/4 Ocak 1872 tarihinde üç ay süren Mâarif Nâzırlığından sonra tekrar Şûrâ-yı Devlet azalığına kaydırılmıştır.⁸⁴ Ahmed Kemal Paşa'nın, 4 Şevval 1289/5 Aralık 1872 tarihinde dördüncü kez Maârif Nezâreti'nin başına getirilmesi ile ikinci Şûrâ-yı Devlet azalığı

⁷⁸ Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 80; Ahmed Lûtfi Efendi, *Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.XI, 87; *TV*, 24 Rebiülahir 1284, nr. 889; *Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154.

⁷⁹ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, 250-251.

⁸⁰ BOA, İ.DUİT, 58/48.

⁸¹ BOA, İ.DUİT, 58/49-2; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1285, 36; *Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; Ahmed Lûtfi Efendi, *Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.XII, 9.

⁸² BOA, İ.DUİT, 58/49-4; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1286, 39; Ahmed Lûtfi Efendi, *Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.XII, 13; Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 86.

⁸³ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1285, 36; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1286, 39; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1287, 39.

⁸⁴ BOA, İ.DH, 644/44771; *TV*, 26 Şevval 1288, nr. 1444; Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 105.

görevi sona ermiştir.⁸⁵ 24 Safer 1290/23 Nisan 1873 tarihinde Ahmed Kemal Paşa üçüncü kez Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilmiştir.⁸⁶

Ahmed Kemal Efendi, Şûrâ-yı Devlet'te azalık görevinde bulunduğu süre içerisinde özellikle eğitimci kimliği ile eğitim alanında yapılan yasal düzenlemelerde aktif bir rol üstlenmiştir. Elbette Ahmed Kemal Efendi, bundan önce Mekâtib-i Umûmiye ve Maârif Nâzırlığı görevlerinde bulunduğu sırada eğitim alanında edindiği tecrübe ve yaptığı başarılı icraatlar nedeniyle Şûrâ-yı Devlet'e ve özellikle de Maârif Dairesi Başkanlığı'na getirilmiştir.

Ahmed Kemal Efendi'nin Şûrâ-yı Devlet Maârif Dairesi Reisliği döneminin hiç şüphesiz en önemli icraatı, Sultan II. Mahmud dönemi ile başlayan eğitim reformu sürecinin en önemli safhası olarak kabul edebileceğimiz Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmış olmasıdır.⁸⁷ Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Şûrâ-yı Devlet Maârif Dairesi Reisi Kemal Efendi ile Maârif Nâzırı Safvet Paşa'nın çabalarının bir ürünüdür. İkili daha önce de birlikte Paris'te bulunmuş, Fransa kralı ve dönemin Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy ile görüşmüştür. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasında Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy'un etkili olduğu bilinmektedir.⁸⁸ Nizamnâmenin taslağı, Şûrâ-yı Devlet Maârif Dairesi Reisi Ahmed Kemal Efendi'nin başkanlığında Sadullah Paşa, Artin Dadyan Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmed Mansur ve Drağan Tzankof Efendilerden oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır.⁸⁹ 1 Eylül 1869 tarihinde yayınlanan, beş bölüm ve 198 maddeden oluşan nizamnâme, eğitimin hemen her alanını kapsayan derli toplu bir kanun niteliğindedir.⁹⁰ Nizamnâme, ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim öğretim faaliyetlerini, okutulacak dersleri ele almakta,

⁸⁵ BOA, İ.DH, 659/45890; TV,7 Şevval 1289, nr. 1536; Mahmud Cevad İbnü'ş- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 108; *Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XIV, (Ankara:1991, Yay. Haz.: Münir Aktepe, TTK Basımevi), 38.

⁸⁶ BOA, A.MKT.MHM, 453/7; BOA, İ.DH, 665/46334-1-2; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XIV, 45; Mahmud Cevad İbnü'ş- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 109; TV, 29 Safer 1290, nr. 1573.

⁸⁷ BOA, Y.EE, 112/6; Mahmud Cevad İbnü'ş- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 88-92.

⁸⁸ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (İstanbul: İletişim yay. 2015), 119.

⁸⁹ Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 42.

⁹⁰ BOA, Y.EE, 112/6-2 ve 30 arası

ayrıca öğretmen, idareci ve hizmetliye kadar eğitim neferlerinin özlük haklarını bir kurala bağlamaktadır.⁹¹

Vefatı

Yarım asırdan fazla bir süre birçok görevde sadakatle devletine hizmet etmiş bir bürokrat olan Ahmed Kemal Paşa'nın yaşadığı zorlu ve sıkıntılı hayatı, 13 Rebiülahir 1304/9 Ocak 1887 Pazar gecesi saat: 10.30'da yakalandığı zatürre hastalığı nedeniyle Şehzadebaşı'ndaki konağında son bulmuştur. Dönemin hemen hemen bütün gazetelerinde Paşa'nın ölümü ve cenaze merasimine geniş yer ayrılmış, ayrıntılı bilgi verilmiştir. 14 Rebiülahir 1304/10 Ocak 1887 tarihli *Tarik Gazetesi*'nin haberine göre, Ahmed Kemal Paşa'nın cenazesi 14 Rebiülahir 1304/10 Ocak 1887 tarihinde Bayezid Camii'nde kılınan cenaze namazı sonrası Süleymaniye Camii Hazîresi'nde, Evkâf Nâzırlığı sırasında kendi adına hazırlanmış olduğu kabre gömülmüştür.⁹² Gazetenin Ahmed Kemal Paşa'nın ölümüne önemli bir bölüm ayırdığı ve kendisinden övgüyle söz ettiği görülmektedir. Gazetenin ertesi gün çıkan sayısında ise Paşa'nın cenaze töreni ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kendisinden fukarâ-perver, zayıfları ve güçsüzleri koruyan, hayır ve hasenat sahibi bir kişi olarak söz edilmektedir. Gazete Ahmed Kemal Paşa'nın her şart ve durumda sadakatle devlete hizmet ettiğini anlatırken, özellikle onun maârif alanında gösterdiği başarıları ile meşhur olduğunu yazmaktadır.

Ahmed Kemal Paşa'nın naaşı Şehzadebaşı civarındaki konağından kaldırılarak askeri ve mülki erkânın bulunduğu bir cenaze alayı ile saat 6.30'da Bayezid Camii'ne götürülmüş ve orada kılınan cenaze namazından sonra Süleymaniye Camii'nde Evkâf-ı Hümâyun Nâzırlığı'nda bulunduğu esnada hazırlanmış olduğu kabre defnedilmiştir. Tabutunun devrin önde gelen ulema ve devlet adamları tarafından taşındığını anlatan *Tarik Gazetesi*,⁹³ *Ceride-i Hakayık Gazetesi*⁹⁴ ve *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*⁹⁵ cenaze merasimine katılanları da ayrıntılı bir şekilde vermektedir.

Mizan Gazetesi'nde de Paşa'nın ölümüne geniş bir yer ayrılmış, kendisi için devletin en sadık “vükela ve vüzerasından” ifadeleri kullanılmıştır. Ahmed Kemal Paşa'nın bugüne kadar bulunduğu memuriyetlerde herkesin sevgisini kazandığından

⁹¹ Hamza Altın, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, (2008), 274.

⁹² *Tarik*, 14 Rebiülahir 1304, S.1003-1.

⁹³ *Tarik*, 15 Rebiülahir 1304, S.1004-1.

⁹⁴ *Ceride-i Hakayık*, 16 Rebiülahir 1304, S. 92-2.

⁹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Rebiülahir 1304, S. 2574-1.

bahseden gazete, Paşa'nın 81 yaşında vefat ettiğini yazmaktadır.⁹⁶ Yine aynı gazete Ahmed Kemal Paşa'dan ilk Maârif Nâzırı ve rüşdiye mekteplerinin kurucusu olarak bahsetmektedir. Gazetede Paşa için; nazik, güler yüzlü, mütediyyin, sadık ifadelerinin kullanılması ve hiç düşmanı olmaması hasebiyle ölümünün herkesi çok üzdüğünün belirtilmesi⁹⁷ belki de Ahmed Kemal Paşa'yı en güzel şekilde özetleyen ifadeler olarak kayıtlara geçmiştir.

Ahmed Kemal Paşa'nın ölümünün ardından oğlu Said Bey'in yakın arkadaşı olan ve o sırada Viyana Sefiri olarak görev yapmakta olan Sadullah Paşa'nın, Said Bey'e gönderdiği taziye mektubu bize Ahmed Kemal Paşa'nın özellikleri hakkında bilgi vermektedir. 14 Ocak 1887 tarihli mektupta Sadullah Paşa; "İstanbul gazeteleri bana kara bir haber getirdi" ifadelerini kullanarak Paşa'nın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Mektupta dikkat çeken hususlardan bir tanesi Paşa'nın çok iyi bir aile reisi olduğuna yapılan vurgudur. Çocuklarının eğitim ve terbiyesine özen gösterdiği gibi, memleketine de sadakatle hizmet ettiği mektupta ifade edilmektedir. Sadullah Paşa, "maârif-i cedide"nin ülkede yayılmasına merkez teşkil edecek olan rüşdiyelerin açılmasını Ahmed Kemal Paşa'nın en büyük eseri olarak görmektedir. "Tarih-i Osmanî terakkiyat-ı medeniyemiz peder-i muhteremeniz için büyük sahife tahsisine borçludur" diyen Sadullah Paşa, Ahmed Kemal Paşa'nın eserleri ile daima baki kalacağını ve bu şerefın oğlu olarak Said Bey için fazlasıyla yeterli olacağını yazmaktadır.⁹⁸

Nişanları

Ahmed Kemal Paşa, kendisine verilen birçok görevde gösterdiği üstün başarılarından dolayı birçok nişan ile taltif edilmiştir. Ahmed Kemal Efendi'ye, Berlin Sefareti'nde bulunduğu sırada yaptığı hizmetler ve yürüttüğü göreve binaen dördüncü rütbeden bir kıta Mecidiye Nişanı ihсан edilmiştir.⁹⁹ Karadağ Komiserliği görevi ile Bosna- Hersek'e gönderildiği sırada üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiştir.¹⁰⁰ Ahmed Kemal Efendi, Maârif Nâzırlığı görevini yürüttüğü sırada yaptığı başarılı çalışmalarının karşılığını ise, padişah tarafından kendisine verilen ikinci

⁹⁶ Gazete Ahmed Kemal Paşa'nın 81 yaşında vefat ettiğini yazmakta ise de Paşa'nın Hicri 1223 yılında doğduğu dikkate alındığında bu mümkün görünmemektedir. Paşa'nın Hicri 1223 yılının hangi ayında doğduğunun bilinmeyişi karışıklığa neden olsa da Paşa'nın mezar taşında da yer alan 80 yaşında vefat ettiği bilgisi tarafımızdan doğru kabul edilmiştir.

⁹⁷ *Mizan*, 17 Rebiülahir 1304, S.13-109.

⁹⁸ Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 360-361.

⁹⁹ BOA, İ.DH, 321/20881-1-2; BOA, A.MKT.MHM, 72/5.

¹⁰⁰ BOA, İ.MMS, 11/478; BOA, A.DVN, 129/54; BOA, A.DVN, 129/59.

rütbeden “Nişân-ı Hümâyun-ı Osmanî” ile almıştır.¹⁰¹ Ahmed Kemal Efendi’nin İran Şahı’na mihmândârlık memuriyeti ile Bağdad’a görevlendirilmesi sırasında kendisine vezaret tevcih edilmiş ve birinci dereceden bir Mecidiye Nişanı verilmiştir.¹⁰² İkinci kez Evkâf Nâzırlığı görevinde bulunduğu esnada rütbesinin yükseltildiği ve padişah tarafından kendisine verilen ikinci rütbeden Nişân-ı Osmanî’nin birinci dereceye çıkarıldığı görülmektedir.¹⁰³ Sultan Abdülaziz’in ailesinin yaşadığı Feriye Sarayları’nın Nâzırlığı görevini yürüttüğü sırada ise “Murassa Nişân-ı Âli Osmanî” ile taltif edilmiştir.¹⁰⁴ Bu nişan kendisine ihsan edilen son nişan olmuştur.

Ahmed Kemal Paşa, başarılı çalışmaları ile sadece padişah tarafından taltif edilmemiş, devleti temsilen yurtdışındaki diplomatik görevleri esnasında yabancı ülke hükümdarları tarafından da nişan verilerek taltif edilmiştir. Yabancı devletlerin verdiği nişan ve madalyaların ilki, Berlin Sefareti görevi sırasında Prusya Kralı’nın birinci dereceden kendisine vermiş olduğu nişandır.¹⁰⁵ İkincisi, Belçika Kralı’nın cülusunu tebrik amacıyla Belçika’da bulunduğu sırada Belçika Kralı tarafından Ahmed Kemal Efendi’ye verilen ve Belçika’nın en değerli diplomatik hediyesi olarak kabul edilen Leopold nişanıdır.¹⁰⁶ Ahmed Kemal Paşa, Bağdat ziyareti sırasında mihmândârlık görevi yaptığı İran Şahı tarafından ise birinci dereceden Şîr-i Hurşîd nişanı ile onurlandırılmıştır.¹⁰⁷

Eserleri

Münevverü’l-efkâr sıfatına haiz bir entelektüel olan Ahmed Kemal Paşa, edebiyata ve özellikle de şiire olan yeteneği ve ilgisi ile de dikkat çekmektedir. Memuriyete daha yeni başladığı gençlik dönemlerinde *Müntehabât-ı Şehnâme* adlı eseri ve yazdığı *Kasâid-i Fârîsiye* ile Vakanüvis Esad Efendi’nin dikkatini çekmiştir. Esad Efendi’nin konağında¹⁰⁸ yapılan akşam sohbetlerinde yazdığı ve okuduğu Farsça

¹⁰¹ BOA, İ.DH, 485/32763; BOA, A.DVN.MHM, 35/87; TV, 18 Şaban 1278, nr. 631; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.X, 54.

¹⁰² BOA, İ.DH, 616/42917; BOA, İ.DH, 617/42959; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, 103, 106.

¹⁰³ BOA, İ.DH, 686/47832.

¹⁰⁴ BOA, İ.DH, 901/71623; BOA, MB.İ, 130/148.

¹⁰⁵ BOA, İ.HR, 146/7682-1-2.

¹⁰⁶ BOA, İ.HR, 219/12753-5; BOA, HR.MKT, 548/62-1.

¹⁰⁷ BOA, İ.DH, 629/43755; BOA, HR.MKT, 709/1.

¹⁰⁸ Ahmed Lûtfî Efendi, *Lûtfî Efendi Tarihi*, C. IX, (İstanbul: Yay. Haz: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. 1984), XVI. Lûtfî Efendi eserinde kendisinin Takvim-hane’ye alınışını Kemal Paşa’nın sağladığını ve kendisini Esad Efendi’nin konağına götürdüğünü anlatmaktadır. Ayrıca Lûtfî Efendi kendisinin Kemal Paşa’nın meclislerinin devamlı müdavimi olduğundan

kasideler Esad Efendi'nin İran'a sefir olarak giderken Ahmed Kemal Efendi'yi baş kâtip ve tercüman olarak yanına almasını sağlamıştır. Şemseddin Sâmî kendisinin İslam Edebiyatı'na özellikle Farsça'ya vakıf olduğunu, ayrıca batı dillerine ve maârif sistemine aşina olduğunu yazmaktadır. Şemseddin Sâmî, Paşa'nın, "*Müntehabât-ı Şehnâme*"den başka *Fârisî Mükâlemenâmesi* ve *Kavâid-i Fârisîye* adlı bir eseri olduğundan ve ayrıca Paşa'nın birçok şiiri olduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁹ Yapılan araştırmalarda da Ahmed Kemal Paşa'nın bahsedilen bu üç eserine tesadüf edilmiştir. Ayrıca şiire olan ilgi ve yeteneğini bildiğimiz Ahmed Kemal Paşa'nın bu alanda birçok örnek verdiği tespit edilmişse de şiirlerini bir divanda toplamadığı anlaşılmaktadır. Dönemin gazeteleri ve dergilerinde de yayımlandığı anlaşılan bu manzum eserlerini muhtemelen bir divanda toplama gereği duymamış ya da devlet hizmetinde harcadığı yoğun mesai dolayısıyla buna fırsat bulamamıştır.

Ahmed Kemal Paşa'nın *Müntehabât-ı Şehnâme*¹¹⁰ adlı eseri, İran edebiyatının milli destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri¹¹¹ olarak kabul edilen Firdevsî'nin *Şâhnâme* adlı manzum eserinden yapılan bir derlemedir. Eserini Ceride Nezâreti'ndeki baş kitâbet görevi sırasında 1251/1835 tarihinde tamamlayarak Esad Efendi'ye takdim etmiştir.

Ahmed Kemal Paşa'nın ikinci önemli eseri *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'dir. Kısa sürede Farsça konuşabilmeyi sağlama amacına yönelik olarak, karşılıklı konuşma tarzında hazırlanmış olan bu eser, 96 sayfa ve dört bölümden oluşmaktadır.¹¹² Eserinin ön sözünde Ahmed Kemal Paşa dil öğrenme konusunda bugün için de problem olan bir meseleye parmak basmakta ve eserini bunun için hazırladığını anlatmaktadır. Kişilerin Arapça ve Farsça okuyabilmelerinin hatta bu konuda ders verecek düzeyde olmalarının bile karşılıklı konuşma becerisi için yeterli olmayacağını, bunun bir pratiği

bahsetmektedir. O dönemde birçok devlet adamının konağının ve bir mektep vazifesi gördüğü, dönemin önde gelen aydınlarının bu konaklarda yetiştikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Kemal Paşa'nın konağının da o dönemde bir nevi mektep vazifesi gördüğü söylenebilir.

¹⁰⁹ Sıtkı Nazık, *Şemseddin Sâmî'nin Kâmûsu'l-A'lâm Adlı Eserinin V. Ve VI. Cildinde Geçen Osmanlı Şâirlerinin Biyografileri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 42.

¹¹⁰ Ebu'l-Kasım Firdevsî-i Tûsî, *Müntehabât-ı Şehnâme*, (Çeviren: Kemal Paşa), İstanbul:1281. (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Nadir Eserler)

¹¹¹ Mehmet Kanar, "Şâhnâme", *TDVİA*, C.38, 289-290.

¹¹² Birkaç baskısı olduğu olduğu anlaşılan eserin 3 Cemaziyelevvel 1287/1 Ağustos 1870 tarihli son baskısı olduğu tahmin edilen baskısı İstanbul Muhib matbaasında basılmıştır. İBB Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet Koleksiyonunda mevcuttur. İ.BB. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar.

olması gerektiğini yazmaktadır. Bugüne kadar Arapça ve Farsça öğretmeye yönelik birçok eser kaleme alındığı halde konuşma pratiğine yönelik bir eser yazılmamıştır. Ahmed Kemal Paşa eserini, bu açığı kapatmak amacıyla hazırlamıştır. İleride vakit bulursa eserini yeni ilavelerle genişleteceğini de belirtmektedir. Kitabın sonuna bir de sözlük eklemiştir. Ahmed Kemal Paşa'nın bu eserinin okullarda ders kitabı olarak okutulduğu anlaşılmaktadır.¹¹³

Ahmed Kemal Paşa'nın bir diğer önemli eseri yine onun eğitimci yönünün bir tezahürü olarak görebileceğimiz *Tâlimü'l- Fârisî* adlı eseridir. Eserin ilk sayfasından anlaşıldığı üzere eser, o dönemde Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı olan Ahmed Kemal Paşa'nın rüşdiye mektepleri için hazırladığı bir risaledir.¹¹⁴ 32 sayfadan oluşan eser Farsça öğretimine mahsus bir dilbilgisi kitabı niteliğindedir. Ahmed Kemal Paşa'nın eserinin yine usûl-i cedîd üzere gerçekleştirilen yeni eğitim modelinin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Kemal Paşa Farsça öğrenimine yeni bir anlayış getirerek öncelikle Farsça'nın bir yabancı dil olarak görülmesini sağlamış ve buna göre bir eğitim modeli geliştirmiştir.¹¹⁵

Münevverü'l-efkâr Ahmed Kemal Paşa, şiir alanında verdiği eserler ile de Türk Edebiyatı'nda Tanzimat Dönemi şairleri arasında adının geçmesini sağlayacak kadar önemli bir yer edinmiştir.¹¹⁶ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere Ahmed Kemal Paşa, şiiri muhtemelen kendisini dinlendirecek bir uğraş olarak görmüş, bu nedenle şiirlerini bir divanda toplamamıştır. Paşa'nın şiirlerinin müstakil bir divan teşkil etmese bile en azından bir divançe oluşturabilecek hacimde olduğu görülmektedir. Şurası da muhakkaktır ki, Ahmed Kemal Paşa'nın şiir alanında verdiği eserler hem onun ruh dünyasına ışık tuttuğu, hem de yaşadığı devrin hadiselerine ait izler taşıdığı için bizim açımızdan ayrı bir değere sahiptir. Ahmed Kemal Paşa'nın, ayrı bir çalışma konusu oluşturacak nitelik ve nicelikte bulunan ve bu nedenle burada yer verilmeyen şiirlerinin içinde gazel, mersiye, tarih düşme, takriz, şarkı türünde yazılmış bir hayli

¹¹³ 7 Şevval 1267/5 Ağustos 1851 ve 21 Şevval 1267/19 Ağustos 1851 tarihli, BOA, A.M, 9/33 ve BOA, A.MKT.NZD, 41/11; Vesikalarda lüzum üzerine Meclis-i Maarif-i Umumiye Nâzırı Kemal Efendi'nin bundan üç sene önce yazdığı ve bastırıldığı ve sahaflarda satılmakta olan Fârisî Tekellüm Risâlesiyle mekâtib-i rüşdiyede bulunan çocukların eğitimleri için yine kendisinin telif ve tâb ettirilmiş olduğu Fârisî Sarf Risâlesinden birer tanesinin gönderilmesi rica edilmektedir.

¹¹⁴ Kemal Paşa, *Tâlimü'l- Fârisî*, (İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 5. Baskı, 1274), 1.

¹¹⁵ Ahmet Çelik, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2005), 103.

¹¹⁶ İsmail Hakkı Aksoyak, Seyyid Ahmed Kemâl Paşa, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015 (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6504>)

örnek mevcuttur. Kemal Paşa ayrıca yazdığı kasideler ve düştüğü tarihlerle dönemin padişahının takdir ve beğenisini toplamış, ihsanına layık görülmüştür.¹¹⁷

¹¹⁷ BOA, İ.DH, 492/33341-8; BOA, İ.DH, 538/37371; BOA, M.Bİ, 21/1; BOA, M.Bİ, 21/9; *TV*, Muharrem 1282, nr. 805.

BİRİNCİ BÖLÜM

İnsandır memrr-i vukuat-ı nîk ü bed

Sabr et “Kemal”mihmete îh-nîz be güzered

(A.Kemal Paşa)

AHMED KEMAL PAŞA’NIN İRAN MEMURİYETLERİ

1.1. Ahmed Kemal Paşa’nın İran Memuriyetleri Öncesi Osmanlı- İran İlişkilerine Genel Bir Bakış

Tarih boyunca Osmanlı-İran ilişkilerinde yaşanan sorunlar farklılık arz etmekle birlikte iki devlet arasında yaşanan temel problemlerin başında öteden beri süre gelen sınır sorunları başı çekmektedir. Osmanlı Devleti’nin İran ile olan münasebetleri aynı zamanda bu devletin doğu siyasetini oluşturmaktadır. XIX. yüzyıl boyunca da Osmanlı-İran ilişkilerinde sınır sorunları ön sırada yerini alacak ve söz konusu ilişkiler bu paralelde bir seyir takip edecektir. Bilindiği gibi XIX. yüzyıl başlarında İran’a Kaçar Hanedanlığı hâkimdir. Hanedanın kurucusu Ağa Muhammed Han’ın ölümü üzerine yerine yeğeni Feth Ali Şah (1797-1834) başa geçmiştir. Feth Ali Şah, selefi olan amcasının izinden giderek, Rusya tarafından ele geçirilmiş olan İran topraklarını geri almak amacıyla Rusya ile mücadele ederken öte yandan Osmanlı Devleti hakimiyetindeki Baban ve Şehrizer bölgelerine müdahale etme politikası takip etmiştir.¹¹⁸

Feth Ali Şah Kafkaslar’da ve Gürcistan’da Rusya’ya karşı yürüttüğü siyaset dolayısıyla Avrupa ile iyi diplomatik ilişkiler içine girmiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa’nın Rusya’ya karşı desteğini sağlamaya yönelik bir politika takip etmiştir. Bu amaçla İngiltere, Fransa ve Rusya’nın rekabet alanı haline gelen İran’da Feth Ali Şah, bazen İngiltere’ye bazen de Fransa’ya yanaşmak suretiyle bir nevi denge siyaseti

¹¹⁸ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 2865.

uygulamıştır.¹¹⁹ Bu dönemde Osmanlı-İran ilişkilerinde de belirleyici unsur bu üç devletin İran üzerindeki politikaları olmuştur. XIX. yüzyılda hem Osmanlı Devleti hem de İran üzerinde nüfuzunu artırmaya yönelik bir siyaset izleyen Avrupalı devletler, iki devlet arasındaki ilişkilere müdahale ederek, iki devlet arasındaki sorunlu alanlarda belirleyici bir rol oynaya çalışmaktan geri durmamışlardır.¹²⁰

Nitekim Feth Ali Şah'ın oğlu ve aynı zamanda veliahtı olan Abbas Mirza,¹²¹ Rusya karşısında aldığı yenilgiler üzerine önce Fransa daha sonra da İngiltere ile ittifak kurmuş, ancak Rusya'nın Kafkaslar'daki ilerleyişini durduramadığı gibi Bakü ve Dağıstan'ı da Rusya'ya bırakmıştır.¹²² Bu sırada Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması, Rusya'yı hem Osmanlı Devleti hem de İran açısından ortak düşman haline getirmiştir. Bu durumdan faydalanmak isteyen İngiltere ise, öteden beri kendisine rakip olarak gördüğü Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ve İran arasında ittifak kurdurmaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. İngiltere, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı devam ederken, 1809'da Osmanlı Devleti ile Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Anlaşması'nı imzalamıştır. İran ile de Tahran'da bir dostluk ve savunma anlaşması imzalamıştır. Böylece Osmanlı Devleti ile İran'ın Rusya'ya karşı birlikte hareket etmesini sağlamaya yönelik bir siyaset takip etmiştir. İngiltere'nin uyguladığı bu siyasetin hem İran hem de Osmanlı cephesinde olumlu karşılandığı, iki devletin de bu hususta gayret gösterdiği görülmektedir. Nitekim arşiv vesikalarında 3 Recep 1224/14 Ağustos 1809 tarihli, Şehzade Abbas Mirza'nın gönderdiği bir mektup dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti ile ittifak kurma çabasına girişen Abbas Mirza mektubunda, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile İran arasında ittifak kurma isteğini açıkça ifade etmektedir.¹²³ İran bu amacı gerçekleştirmeye yönelik görüşmelerde bulunmak üzere

¹¹⁹ Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah", *TDVİA*, C.12, 451-452; Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisan Tezi, Afyonkarahisar, 2005), 32.

¹²⁰ Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elâzığ, 2009), 92.

¹²¹ Abbas Mirza'nın ölümüne kadar gerek Osmanlı- İran ilişkilerinde gerekse İran yönetiminde en etkin kişi olduğunu söylemek mümkündür. bkz: DİA, "Abbas Mirza", *TDVİA*, C.1, 27-28; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 94.

¹²² Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul Protokolü*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Isparta, 2009), 22; Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 33-34.

¹²³ BOA, HAT, 1315/51274.

Hacı Hüseyin Han'ı İstanbul'a elçi olarak göndermiştir.¹²⁴ Abbas Mirza'nın mektubunun hemen akabinde İran'ın İstanbul maslahatgüzarı da bu konuda Bâbiâli'ye bir takrîr vermiştir. Osmanlı Devleti de İran'ın bu iyi niyetli girişimlerini karşılıksız bırakmamış, sınır bölgelerindeki valilere İran'la iyi geçinilmesi için fermanlar göndermiştir. Osmanlı Devleti ayrıca İran'la arasındaki problemleri halletmek amacıyla Yâsinci-zâde Seyyid Abdülvahhab Efendi'yi sefaretle İran'a göndermiştir.¹²⁵

Ayrıca Şehzade Abbas Mirza'nın İran ile Osmanlı Devleti arasında Rusya'ya karşı ittifak kurma talebine yönelik gönderdiği mektup cevapsız bırakılmamış, Sadrazam Yusuf Paşa 27 Zilhicce 1224/2 Şubat 1810 tarihinde, Şehzade Abbas Mirza'ya cevabi bir mektup göndermiştir. Yusuf Paşa söz konusu mektubunda, Abbas Mirza'nın iki devlet arasında var olan sağlam dostluğun bozulmaması ve daha da pekiştirilmesi için gösterdiği gayretlerden çok memnun olduğunu ifade etmektedir. Aynı mektupta “iki devlet arasında var olan sağlam bağların devamı için tarafımızdan itina, gayret ve çaba gösterilmektedir” denilmektedir.¹²⁶ Ancak iki devlet arasındaki ittifak teşebbüsleri yazışmalardan öteye geçememiş, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Bükreş Antlaşması'nı (1812) imzalaması İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunun olumsuz yönde değişmesine neden olmuştur.¹²⁷

Yâsinci-zâde Abdülvahhab Efendi'nin geniş yetkilerle İran'a gönderilmesi İran tarafını memnun etmiş olmakla birlikte, İran, Abdülvahhab Efendi'nin Osmanlı Devleti adına ilettiği taleplerden hoşnut olmamıştır. Bu taleplerin ilki; İran'ın Baban Sancağı'nın işlerine karışmaması ve Baban paşalarına destek vermemesidir. Osmanlı Devleti'nin ikinci talebi ise Kars ve Ahıska sınırındaki Osmanlı Devleti görevlilerine gerektiğinde yardımcı olunması isteğidir.¹²⁸ Ancak Abdülvahhab Efendi'nin Feth Ali Şah ve Şehzade Abbas Mirza ile yaptığı görüşmelerden olumlu bir netice alınamamıştır. Üstelik 1812 sonbaharında İran'ın Bağdat ve Irak civarını yağmalaması

¹²⁴ BOA, HAT, 979/41577-A.

¹²⁵ BOA, HAT, 804/37132; BOA, HAT, 804/37132-A; Sarıkçıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları*, 22; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2866; İran'a sefir tayin edilen Yâsinci-zâde Abdülvahhab Efendi ile maiyyeti memurlarının maaş ve harcırahları ile İran Şahı, şehzadesine gönderilen hediyeler için bkz: HAT, 795/36879.

¹²⁶ BOA, HAT, 979/41577-D.

¹²⁷ Uluçerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 164; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2866.

¹²⁸ BOA, HAT, 161/6718-A.

ilişkileri daha da gerginleştirdiği gibi yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.¹²⁹ Abdülvahhab Efendi'nin İran'da elçilik görevinin devam ettiği sırada, İran'ın Bağdat ve çevresinde gerçekleştirdiği yağma harekâtı sırasında yağmalanan malların iadesini sağlamaya yönelik İran ile görüşmelerde bulunmak üzere Celâleddin Mehmed Efendi İran'a gönderilmiştir.¹³⁰

Gerek Abdülvahhab Efendi'nin gerekse Celâleddin Mehmed Efendi'nin İran'da yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamış, bunun üzerine Abdülvahhab Efendi İstanbul'a dönmüştür.¹³¹ Şah'ın isteği üzerine bir süre daha İran'da kalan Celâleddin Mehmed Efendi'nin de görüşmelerden umudunu kesip adeta kaçarcasına İran'dan ayrılması iki devlet arasında var olan gerginliği daha da tırmandırmıştır.¹³² Bu sırada İran'ın Rusya'ya açtığı savaştan ağır bir yenilgi ile çıkması ve Rusya ile ağır şartlar içeren Gülistan Antlaşması'nı (12 Ekim 1813) imzalaması, İran'ın Osmanlı Devleti ile yeniden sıcak temas kurmasına neden olmuştur. İki devlet arasındaki soğukluğu gidermek isteyen İran, bu amaçla 1818 tarihinde Muhib Ali Han'ı İstanbul'a göndermiştir.¹³³ Bu ziyaret sırasında Muhib Ali Han, bundan sonra İran'ın hudut tecavüzünde bulunmayacağına dair söz verdiği gibi Van sınırında İran tarafından tahrip edilen bir kalenin tamir masraflarını İran'ın ödeyeceğinin sözünü de vermiştir.¹³⁴ Osmanlı Devleti ise bu söze binaen Erzurum ve Çıldır Valilerine gönderdiği emirnamelerde İran firarilerinin iade edilmesini ve İranlı tüccarlara iyi muamelede bulunulmasını istemiştir.¹³⁵

İran-Osmanlı ilişkilerindeki bu yumuşama süreci uzun sürmemiştir. Tarih boyunca olduğu gibi İran, Osmanlı Devleti'nin batıda meşgul olduğu dönemlerde cüretini artırmış ve devletin 1821'lerde Mora ve Yunan isyanı, Sırp Meselesi gibi bazı iç meselelerle uğraşmasından istifade etmekten çekinmemiştir. Esasında Gülistan Anlaşması ile Rusya karşısında büyük toprak kayıplarına uğramış olan İran, bu

¹²⁹ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 38; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 183; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2866.

¹³⁰ BOA, HAT, 803/37119-D.

¹³¹ BOA, C.HR, 106/5276.

¹³² Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 39; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*,186.

¹³³ Şehzade Abbas Mirza, Muhib Ali Han'la birlikte gönderdiği tahrirlerde İran-Osmanlı münasebetlerinin iyileşeceğine dair düşüncelerini dile getirmektedir. BOA, HAT, 452/22395-3.

¹³⁴ Muhib Ali Han'ın hudut meselelerine dair verdiği Farsça tahrirler ve tercümeleleri için bkz: BOA, A.DVNS.NMH.d, 10/298.

¹³⁵ BOA, C.HR, 65/3228; BOA, C.HR, 49/2422; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2867.

kayıplarını Osmanlı Devleti ile gireceği yeni bir savaş ile telafi etme yoluna gitmiştir. Doğu Bayezid ve Van taraflarında yeniden sınır ihlallerinde bulunan İran, bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne sığınması, İranlı hacılardan gelen şikayetler gibi hususları bahane ederek yeni bir Osmanlı-İran Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur.¹³⁶

1821-1823 tarihleri arasındaki Osmanlı-İran Savaşı Bağdat ve Erzurum cepheleri olarak iki cephede gerçekleşmiştir. İran Şahı Feth Ali Şah'ın veliahtı olan oğlu Abbas Mirza Doğu Anadolu'da Erzurum'a kadar ilerlemiş, diğer oğlu Muhammed Ali ise Bağdat'a kadar gelmiştir. Kış mevsiminin gelmesi ile ara verilen Osmanlı-İran Savaşı baharda tekrar başlamıştır. İran kuvvetlerinin Osmanlı karşısında üstün olduğu sırada İran ordusunda çıkan kolera salgını Abbas Mirza'yı geri çekilmek zorunda bırakmıştır.¹³⁷ İran'ın barış isteği bu sırada Yunan İsyanı ile uğraşmakta olan Osmanlı Devleti için de fırsat olarak görülmüştür. İran'ın Osmanlı Devleti ile barış yapma gereği duymasında ordusunda yaşanan kolera salgını kadar bu savaşta büyük zarara uğramış olan İranlı tüccarların baskısı da etkili olmuştur. Gerçekten savaş nedeniyle iki devlet arasındaki ticari ilişkiler büyük zarar görmüş, bu durum iki devletin de ekonomisini olumsuz etkilemiştir.¹³⁸

Tarihteki son Osmanlı-İran Savaşı¹³⁹ olarak bilinen savaş, 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması ile sona ermiştir. Antlaşma, 1747 tarihinde Nadir Şah ile yapılmış olan barış anlaşmasını esas almıştır.¹⁴⁰ Antlaşmada; iki taraf arasında sürekli sorun teşkil eden aşiretler meselesi, İran tüccarları ve hacıları sorunu, sınır ihlalleri ile ilgili hükümler, Süleymaniye toprakları ve Baban Mutasarrıflıkları, iki devlet arasında gidip gelen firariler meselesi gibi savaş öncesi iki devlet arasında problem teşkil eden bir çok husus yer almıştır.¹⁴¹ 1823 tarihli Erzurum Antlaşması

¹³⁶ Coşkun Tüfekçi, *Osmanlı- İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2012), 36-37; Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 40-41; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 260; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2868; Sarıkçıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları*, 23.

¹³⁷ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2868; Sarıkçıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları*, 23.

¹³⁸ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 48.

¹³⁹ Tüfekçi, *Osmanlı- İran İlişkileri*, 44.

¹⁴⁰ BOA, AE.SMHD.II, 122/10042; I. Erzurum Antlaşması transkripsiyonu için bkz: Abdolvahid Soofizadeh, I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, (2013), 185-188; Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 49-53.

¹⁴¹ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 309-312.

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki meseleleri çözüme kavuşturmaya yetmemiş, aslında zaten iki devlet arasında var olan sorunları kâğıt üzerine dökmüştür. Ancak bu antlaşma ile iki devlet arasındaki sıcak savaş sona ermiş, bundan sonra en azından yaşanan gerginlikler diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmıştır.¹⁴² İran'la imzalanan Erzurum Antlaşması'ndan sonra, tasdik edilmiş olan antlaşmaları ulaştırmak üzere Osmanlı Devleti Mehmed Necip Efendi'yi, İran ise Mehmed Kasım Han'ı elçi olarak tayin etmiştir.¹⁴³

Erzurum Antlaşması sonrası iki devlet arasında çözüldüğü düşünülen sorunlar tekrar başlamış, İran antlaşma hükümleri hilafına bir takım sınır ihlallerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti ve İran ile yaptıkları anlaşmalarla birtakım imtiyazlar elde etmiş olan, dolayısıyla yeni bir Osmanlı-İran savaşı çıkmasını istemeyen Rusya ve İngiltere iki devlet arasında arabuluculuk yapmak amacıyla temsilcilerini İran'a göndermişlerdir.¹⁴⁴ Bu durum Osmanlı- İran ilişkilerinde İngiltere ve Rusya'nın belirleyici bir unsur olduklarını göstermektedir.

İran 1826 yılında, İngiltere'nin kışkırtması ve destek sözü vermesi neticesinde yeterince hazırlanmadan Rusya ile yeni bir savaşa girecektir. İran, toprak kayıplarını telafi etmek amacıyla girdiği savaşta Rusya karşısında daha ağır bir yenilgiye uğramış, 21 Şubat 1828 tarihinde şartları Gülistan Antlaşması'ndan daha ağır olan Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. İran bu antlaşma ile Aras Nehri'ne kadar bütün Kafkasya'yı Rusya'ya bırakmış, ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmış, Hazar Denizi'nde hiçbir hak iddia etmeyeceğini kabul etmiştir.¹⁴⁵

İran karşısında kazandığı bu başarının hemen akabinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne de savaş açacaktır. 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı Rusya'nın galibiyeti ve 1829 Edirne Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Böylece hem İran'a hem de Osmanlı Devleti'ne ağır şartlar içeren anlaşmalar imzalatan Rusya, bu şekilde iki devlet üzerinde de tahakküm kurmayı başarmıştır. Her ne kadar bu durum iki devleti birbirine yakınlaştırmışsa da enteresan bir biçimde iki Müslüman devletin Rusya'ya karşı

¹⁴² Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 54; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 312.

¹⁴³ BOA, HAT, 802/37100-D; BOA, HAT, 282/16816; Ayrıca Necip Efendi'nin yaptığı görüşmeler ve dönüşü ile ilgili bkz: BOA, HAT, 802/37112; BOA, HAT, 786/36677; BOA, HAT, 786/36678; BOA, HAT, 802/37103; BOA, HAT, 815/37281-A; BOA, A.DVN.NMH, 44/20.

¹⁴⁴ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 55.

¹⁴⁵ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 24.

birbirleriyle bir ittifak ya da yardımlaşma içine girmeleri bir türlü mümkün olmamıştır.¹⁴⁶ Gerek 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında gerekse sonrasında iki devlet Rusya'ya karşı ittifak kurmak için ciddi anlamda girişimlerde bulunmuşsa da¹⁴⁷ bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında merkezi otoriteyi tam olarak sağlayamaması, bölgeye gönderdiği yöneticilerin problemleri çözmede yetersiz oluşu, ayrıca devletin batıda önemli gailelerle uğraşmak zorunda kalması İran'la Osmanlı Devleti arasındaki problemlerin sürüp gitmesine neden olmuştur.

Feth Ali Şah, İran yönetimini 38 sene gibi uzun sayılabilecek bir süre elinde tutmasına rağmen gerek yönetimde gerekse Osmanlı- İran ilişkilerinde belirleyici ve ön planda olan daima Abbas Mirza olmuştur. Feth Ali Şah'ın oğlu ve veliahtı olan Abbas Mirza'nın 1833'te ölümü Feth Ali Şah'ı derinden etkilemiş duyduğu üzüntünün etkisiyle Feth Ali Şah 1834 yılında hayatını kaybetmiştir. Feth Ali Şah'ın ölümü üzerine oğulları arasında yaşanan taht mücadeleleri ve bu mücadelelerin Osmanlı Devleti'ni de etkileyeceği düşüncesi Osmanlı yönetiminde bundan sonraki süreçte Osmanlı-İran ilişkileri konusunda endişeye neden olmuştur.¹⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin endişelerinde haklı olduğu kısa sürede anlaşılmış, İran'daki taht mücadelesi sırasında bazı şehzadelerin Osmanlı Devleti'ne sığınma talepleri beraberinde yeni sorunları da getirmiştir. Şehzadeler arasındaki bu mücadeleden Abbas Mirza'nın oğlu olan ve babasının ölümünden sonra veliahtlığa ve Tebriz Valiliği'ne getirilmiş olan Muhammed Mirza galip çıkmış ve 1834'te İran Şahı olarak başa geçmiştir.¹⁴⁹ Muhammed Şah'ın tahta çıkışı ile birlikte Osmanlı- İran ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir.

1.2. Muhammed Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri ve Ahmed Kemal Efendi'nin İlk İran Memuriyeti

Feth Ali Şah'ın son dönemlerinde Osmanlı Devleti ile İran arasında sınır problemleri ve aşiretlerin çıkardığı konular üzerinde Erzurum Valisi Esad Paşa'nın yürüttüğü müzakerelerde iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesi noktasında epey mesafe katedilmişti. Feth Ali Şah'ın ölümünün bu olumlu süreci kesintiye

¹⁴⁶ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 24.

¹⁴⁷ Osmanlı- İran arasındaki ittifak girişimleri ve başarısızlık nedenleri ile ilgili bkz: Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 357-369.

¹⁴⁸ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 383.

¹⁴⁹ Muhammed Şah'ın İran tahtına geçtiğine dair Farsça nâme için bkz: BOA, HAT, 785/36670.

uğratacağı düşüncesi Osmanlı Devleti'nde endişe yaratmıştır.¹⁵⁰ Feth Ali Şah'ın vefatı ve Şehzade Muhammed Mirza'nın şahlığını ilan ettiği hususu Erzurum Valisi Esad Paşa tarafından 14 Recep 1250/16 Kasım 1834 tarihli tahrirâtla İstanbul'a bildirilmiştir. Paşa, gönderdiği tahrirâtta İran'ın sosyal ve siyasi durumunu da ortaya koymakta ve bazı endişelerini ifade etmektedir. Feth Ali Şah'ın vefatı üzerine Muhammed Mirza'nın adına para bastırarak tahta geçtiğini bildiren Esad Paşa, İran'da şehzadeler arasında taht kavgalarının başladığını yazmaktadır. Bu durumda İran'da varolan iç karışıklıklar nedeniyle taht namzedi bazı şehzadelerin, üst düzey devlet adamlarının Osmanlı ülkesine gelmek isteyeceklerini, ayrıca bu durumu fırsat bilen bazı grupların da sınır ihlallerinde bulunabileceğini hatırlatan Esad Paşa, Bâbîâli'ye böyle bir durumda ne yapılması gerektiğini sormaktadır.¹⁵¹ Nitekim kısa zaman zarfında yaşanacak hadiseler, Esad Paşa'nın endişelerinde haklı olduğunu gösterecektir.

Yeni İran Şahı Muhammed Şah, İran tahtına geçtiğini bildirmek amacıyla üç adet nâme ile birlikte Hudadad Han'ı elçi olarak İstanbul'a göndermiştir.¹⁵² Hudadad Han Muhammed Şah'tan getirdiği mektuplar ile Bâbîâli'de kabul edilmiş, getirdiği mektuplar tercüme edilerek padişaha takdim edilmiştir.¹⁵³ İran sefirinin getirdiği nâmelere cevap olarak İran Şahı'na ulaştırılmak üzere padişahın mührüyle hazırlanan nâme-i hümâyûn gelen elçilik heyetine teslim edilmiştir. Devletler arası uygulanan teamüller gereği gelen elçilere hediye ve harcırah verilmesi gelenek olduğu için Hudadad Han'a 15.000 kuruş değerinde bir mücevher kutusu hediye edilmiştir. Elçinin harcırah talebinde bulunmadığı fakat Bâbîâli'nin kendisine 10.000 kuruş harcırah verilmesinin uygun bulunduğu da görülmektedir.¹⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin İran'la olan diplomatik ilişkilerini yürütmek amacıyla İran'da daimî elçilik açması diğer devletlere nazaran oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. İran'da daimî elçilik açılana kadar bölgeye geçici elçiler gönderilmiş, bu elçiler görevlerini yerine getirip geri dönmüşlerdir.¹⁵⁵ Muhammed Şah'ın tahta

¹⁵⁰ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 387.

¹⁵¹ BOA, HAT, 1315/51265-A.

¹⁵² BOA, HAT, 784/36623-B.

¹⁵³ BOA, HAT, 784/36623.

¹⁵⁴ BOA, HAT, 804/37141.

¹⁵⁵ Osmanlı-İran arasında sürekli diplomatik ilişkilerin başlaması hakkında bkz: Ahmet Acar, *Osmanlı-İran Diplomatik İlişkilerinde Sürekli Diplomasıye Geçiş ve Tahran Sefareti'nin Kuruluşu*, (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Tokat, 2020)

çıkışı ile Osmanlı Devleti'nin bu politikasını değiştirdiği görülmektedir. Muhammed şah'ın tahta çıkışını tebrik için Avrupalı devletlerin İran'a sefir göndermeye başlamasının¹⁵⁶ bu politika değişikliğinde etkili olduğu anlaşılıyor. Nitekim Muhammed şah'ın tahta çıkışı münasebetiyle, yeni şah'ın cülusunu tebrik için İstanbul Kadısı Sahaflar şeyhizade Vakanüvis Esad Efendi Anadolu Kazaskerliği payesi ve büyükelçi unvanı ile İran'a sefir tayin edilmiştir.¹⁵⁷ Bu tayin Osmanlı Devleti'nin Tahran'da daimî elçilik açmasının ilk nüvesi olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁸ Esad Efendi'nin İran'a sefir tayin edilmesi hususunda yapılan yazışmalarda şah Muhammed Han'ın, kendi cülusunu duyurmak amacıyla hususi bir elçi gönderdiği hatırlatılmakta, bazı büyük devletlerin de clusu tebrik için İran'a elçi gönderdiğine dikkat çekilmektedir. Yazışmalarda İran'ın bir İslam devleti olduğuna vurgu yapılmakta bu nedenle, cülus tebriği için uygun bir elçi gönderilmesinin gereği üzerinde durulmaktadır.¹⁵⁹

Muhammed şah'ın tahta çıkışı ile birlikte İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde Ahmed Kemal Efendi'nin de aktif rol oynayacağı bir döneme girilmiştir. Nitekim sefaretle İran'a gönderilen Esad Efendi'nin maiyetine sefaret başkâtibi ve tercümanı görevi ile Ahmed Kemal Efendi tayin edilmiştir. Bu görev için Esad Efendi'ye 200.000 ve Kemal Efendi'ye 25-30.000 kuruş harcırah verilmiştir.¹⁶⁰ Bu tayinde, Kemal Efendi'nin Esad Efendi namına yazdığı "Mnşeat-ı şehnâme" ve "Kasâid-i Farisiye" adlı eserleri ile Esad Efendi'nin teveccühünü kazanması ve Fars dili konusundaki yetkinliği etkili olmuştur. Esad Efendi'nin Bâbiâli'ye gönderdiği bir takrîrde İran memuriyeti için emrine verilen kişilerin taltif edilmesi hakkında talepte bulunduğu görülmektedir.¹⁶¹ Bu talep uygun bulunmuş, Ahmed Kemal Efendi'ye bu

¹⁵⁶ İngiltere'nin bu amaçla gönderdiği elçisi önce İstanbul'a gelmiş ve İran'a gitmeden önce padişahla görüşme talebinde bulunmuştur. Bu talebin uygun bulunduğu ve elçinin Beylerbeyi Sarayı'nda padişah tarafından kabul edildiği anlaşılıyor. BOA, HAT, 1179/46580.

¹⁵⁷ Takvîm-i Vekâyi Nâzırı ve İstanbul Kadısı Esad Efendi'nin Rumeli- Anadolu Kazaskerliği payesiyle ve büyükelçilik ile İran şahının cülusunu tebrik için memur edildiğine dair belgeler için bkz: BOA, C.HR, 93/4603; BOA,C.HR,16/773; *Vak'a-Nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, (İstanbul: Haz: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), XLIII; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*,148; İbnülemin, *Son Asır Türk şairleri*,819; Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*,421; Ahmed Ltfi Efendi, *Ltfi Efendi Tarihi*, C.IV-V, (İstanbul: Tarih Vakfı Yapı Kredi Yay.1999), 855-856; *TV*, 5 Cemaziyel-evvel 1251, nr. 113.

¹⁵⁸ Aydın Çakmak, *Hariciye Nezâreti (1836-1924)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2020), 261.

¹⁵⁹ BOA, C.HR, 93/4603.

¹⁶⁰ BOA, HAT, 835/37677.

¹⁶¹ BOA, HAT, 804/ 37137.

göreve gönderilirken râbia rütbesi ile nişan verilmiştir.¹⁶² İran'a gönderilen elçilik heyeti 21 Cemaziyelahir 1251/14 Ekim 1835 tarihinde yola çıkmış¹⁶³ 29 Şaban 1251/20 Aralık 1835 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır. Erzurum'da kış mevsiminin her zamankinden daha sert geçmesi nedeniyle bir süre burada ikamet etmek zorunda kalan heyetin, kışın şiddetinin azalması ile yoluna devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁴

Ahmed Kemal Efendi'nin de içinde bulunduğu elçilik heyetinin Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiği tahrirâtta, İran Şahı'na götürülecek hediye meselesinin gündeme geldiği anlaşılıyor. Erzurum Valisi Esad Paşa'nın, gönderdiği bir tahrirde, İngiltere ve Rusya devletleri elçilerinin İran Şahı'na hediyelerle gittikleri anlatılmakta, Şah'a gönderilmek üzere padişaha ait bir "tasvir-i hümayûn" gönderilmesi talep edilmektedir.¹⁶⁵ Başka bir tahrirde ise daha ilginç bilgilere tesadüf edilmektedir. Nitekim 10 Ramazan 1251/30 Aralık 1835 tarihli vesikada "İran Devleti'nin son yapılan barış antlaşmasından sonra iyice şımardığına dikkat çekilmektedir. Aşiretler meselesi ve hudud meseleleri gibi konularda devam eden müzakerelerde İran'ın Erzurum'da bulunan memuru son derece kibirli ve muhalif bir tavır içinde bulunmaktadır. Bunlara hadlerinin bildirilmesi gerekmekte ise de bu şimdilik Devlet-i Aliyye'nin istediği bir şey değildir. İranlılar yalancı ve fesad insanlar olduklarından buldukları ilk fırsatta Devlet-i Aliyye'ye her türlü kötülüğü yapacakları aşikârdır. Zaman zaman elçi göndererek dostmuş gibi bir hava yaratmaya çalışsalar da bunu da hilekârlıklarından yaptıkları açıktır. İstanbul'a gönderdikleri elçileri de vasıflı bir adam olmayıp, gelirken Şah'dan resmi bir hediye dahi getirmemiştir. İran Şahı'nı tebrik için giden ve Erzurum'dan geçen İngiltere elçisi Şah'a resmî bir hediye ile gitmiştir. Bugünlerde Şah'ı tebrik için gidecek olan Rusya elçisinin de resmi bir hediye ile gideceği işitilmiştir. İran'la aramızda aşiretler vesair meseleler devam etmekte ve İranlıların mizaçları malum olduğundan, kendi elçilerinin hediye getirmemiş olmalarına bakmadan Devlet-i Aliyye'ye itiraza cesaret edecekleri hatta elçimize hürmette kusur edecekleri dikkate alınmalıdır. Elçilik heyeti kış mevsiminin çok sert geçmesi dolayısıyla kışı Erzurum'da geçireceğinden bu süre zarfında İstanbul'dan Şah

¹⁶² Sefaret-i mâhsusâ ile İran'a gönderilen Esad Efendi'nin yanına hâcegân-ı divân-ı hümayundan el-Hâc Veli Efendi bendeleriyle Kemal Efendi kullarının ser-kitâbet-i tercümanlık ile görevlendirilmesi ve kendilerinin nişân-ı âlişân ihsanıyla tezyîn kılınması hususundaki yazışmalar için bkz: BOA, HAT, 804/37137; TV, 2 Receb 1251, nr. 115.

¹⁶³ BOA, HAT, 804/37137; BOA, HAT, 804/37134-A.

¹⁶⁴ BOA, HAT, 804/37134; BOA, HAT, 637/31421; BOA, HAT, 805/37155-A.

¹⁶⁵ BOA, HAT, 804/37134.

için bir hediye hazırlanıp gönderilmesi mümkündür.”¹⁶⁶ Aynı tarihli bir başka vesikada ise Erzurum’da bulunan İran memurunun, İngiltere ve Rusya’nın Şah’a hediye ile gittiğini hatırlatarak, Esad Efendi’den de hediye beklediklerini ima etmekten çekinmediği ifade edilmektedir.¹⁶⁷ Yapılan bu yazışmalardan anlaşıldığına göre Esad Efendi ve elçilik heyeti İran Şahı’na hediyesiz gitmek istememektedir.

Şah’a hediye gönderilmesi konusundaki talepler Bâbîâli tarafından değerlendirilmiş, İran’la olan ilişkiler açısından Şah’a gönderilecek hediyenin işe yaramıyacağı ancak İngiltere Kralı’na gönderilmiş olan “tasvir-i hümâyûn” ile eşdeğer veya ondan daha aşağı bir “tasvir-i hümâyûn” gönderilmesinde bir sakınca olmayacağı ifade edilmiştir. Fakat Esad Efendi’nin “tasvir-i hümâyûn” gönderilene kadar Erzurum’da beklemesi uygun değildir ve kendisinin bekletilmeyip bir an önce memuriyetine gönderilmesi ihtar olunmaktadır. Bâbîâli’ye göre “tasvir-i hümâyûn”un acelesi yoktur ve sonradan gönderilecektir. Yine aynı vesikada İngiltere’nin İran’a özel bir ilgisi olduğundan bahisle elçilerinin Şah’a hediye götürmesi doğal karşılanmakta, Rusya Devleti’nin ise Avusturya İmparatoru’nu tebrik için hediye götürmediğine vurgu yapılmaktadır.¹⁶⁸ Görüldüğü üzere Bâbîâli İngiltere’nin İran’a olan alakasını ve politikalarını dikkatle takip etmektedir.

İran Şahı’nın gönderdiği 29 Rebiülevvel 1252 /14 Temmuz 1836 tarihli bir nâmeden, Sultan Mahmud tarafından İran’a elçi olarak görevlendirilen Mehmed Esad Efendi ve Ahmed Kemal Efendi’nin İran’a ulaştıkları, Şah’ın bu ziyaretten son derece memnun olduğu anlaşılmaktadır. Bu ziyaretin iki ülke arasında dostluk ve samimiyeti pekiştirdiği ifade edilmektedir.¹⁶⁹

Esad Efendi, Ramazan 1252/Aralık 1836 sonunda İran görevini tamamlayarak İstanbul’a dönmüştür.¹⁷⁰ Ahmed Kemal Efendi ise İran’daki memuriyeti sırasında Esad Efendi ile aralarında yaşanan bir sorun nedeniyle daha erken İstanbul’a gelmiştir. Ahmed Kemal Efendi’nin oğlu Said Bey’in anlattığına göre; Ahmed Kemal Efendi’nin Esad Efendi tarafından görevden alınmasına ve İstanbul’a dönmesine Esad Efendi’nin İran Şahı’na gösterdiği hüürmetsizlik neden olmuştur. Sultan II. Mahmud, Ahmed

¹⁶⁶ BOA, HAT, 804/37134-A.

¹⁶⁷ BOA, HAT, 804/37134-C.

¹⁶⁸ BOA, HAT, 804/ 37134.

¹⁶⁹ Şah’tan gelen Farsça nâmenin sureti için bkz: BOA, A.DVN.NMH, 44/12; BOA, A.DVNSNMH.d, 11/43.

¹⁷⁰ *Vak’a-Nüvis Es’ad Efendi Tarihi*, XLIII.

Kemal Efendi'nin neden İstanbul'a erken döndüğünü kendisine sormuş, Ahmed Kemal Efendi bunun üzerine padişaha yaşananları anlatmıştır. Esad Efendi Sultan II. Mahmud'un kendisine verdiği bir resmini sefarethanenin duvarına asmıştır. II. Mahmud'un resminin karşısına da Şah tarafından verilen portreyi astırmasıdır. Padişahın resminin altına "Şahı devran bana tasvir-i hümayun verdi" mısralarını, Şah'ın resminin altına ise "Şah-ı İran dahi bir suret-i meymun verdi" mısralarını yazdırmıştır. Esad Efendi bu olayı tevil ile "meymun"un meymenetli manasına geldiğini söyleyerek açıklamışsa da Ahmed Kemal Efendi'ye göre İranlılar gibi nüktedan adamları bu şekilde kandırmak mümkün değildir. Ahmed Kemal Efendi bunu görünce sefarethaneden dışarı fırladığını ve İstanbul'a geri döndüğünü anlatmaktadır. Olayı Ahmed Kemal Efendi'den dinleyen Sultan II. Mahmud bunun üzerine Esad Efendi'yi görevinden azletmiştir.¹⁷¹ Esad Efendi'nin İran görevinin sona erdirilmesi de bu olay nedeniyle görevinden azledilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Daha sonra da İran'a Ahmed Kemal Efendi sefir olarak gönderilecektir. Bu olay Ahmed Kemal Efendi'nin diplomatik ilişkilerde aranan bir eleman haline geldiğini bize göstermektedir.

Ahmed Kemal Efendi, İran'dan dönüşünde Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa tarafından Sadâret Mektubî Kalemi'ne memur olarak atanmıştır.¹⁷² Buradaki memuriyeti sırasında da Kemal Efendi İran meselelerinden uzak kalmamış, İran'da yaşanan taht kavgaları nedeniyle İstanbul'a gelen İran şehzadeleri ile yapılan görüşmelerde tercümanlık görevini yürütmüştür.¹⁷³ Akabinde de yeni bir görevle yeniden İran yollarına düşmüştür.

1.3. Muhammed Şah Dönemi'nde Osmanlı-İran İlişkilerini Şekillendiren Meseleler ve Ahmed Kemal Efendi'nin İkinci İran Memuriyeti

1.3.1. Şehzadeler Meselesi

1834 yılında Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen Muhammed Şah, Feth Ali Şah'ın çocuklarından bazılarını Erdebil'de hapsedirmiştir. Kaçabilen şehzadeler ise önce Rusya'ya daha sonra ise Osmanlı Devleti'ne sığınmış böylece görünüşte İran'ın iç meselesi olan bu olay devletler arası bir sorun haline gelmiştir.

¹⁷¹ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 149; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 820.

¹⁷² *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 149; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819.

¹⁷³ BOA, HAT, 1315/51262; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 149; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 819.

“Şehzadeler Sorunu” olarak bilinen mesele İran ile ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir.¹⁷⁴

24 Safer 1252/10 Haziran 1836 tarihli Bağdat’tan gönderilen vesikada İran Şahı Feth Ali Şah’ın vefatı üzerine sayısı bir hayli fazla olduğu anlaşılan çocukları arasında taht kavgaları yaşandığı anlatılmaktadır. Bu taht kavgaları esnasında bu şehzadelerden bir kısmı ülkelerini terk ederek İngiltere ve Rusya’ya sığınmış, bir kısmı ise Bağdat’a gelerek Osmanlı Devleti’ne iltica etmiştir. Devlet bu şehzadelerle yakından ilgilenmiş ve geçimlerini temin edebilmeleri için maaş tahsis etmiştir. Bu şehzadelerden Süleyman Mirza ve Allahverdi Mirza, Bağdat’tan İstanbul’a gelmek için talepte bulunmuşlardır. Kendilerine, Osmanlı Devleti’nin İran’ın içişlerine müdahale etmek istemediği ifade edilmiş fakat bu şehzadeler Avrupa Devletlerine sığınan şehzadeleri hatırlatarak kendilerinin Müslüman bir devlet olarak Osmanlı Devleti’ni tercih ettiklerini ifade etmişler, İstanbul’a gelme taleplerini yinelemişlerdir. Bağdat Valiliği de Bâbiâli’ye bu şehzadelerin durumunun ne olacağını sormuş, İstanbul’a gönderilmeleri veya Bağdat’ta kalmaları seçeneklerinden hangisinin uygun olduğunun kendilerine bildirilmesini istemiştir.¹⁷⁵

İran Şahı, firari şehzadelerin iadesi konusunda İstanbul’daki elçisi vasıtasıyla Bâbiâli nezdinde derhal harekete geçmiştir. İran Sefiri bu konuda İran Şahı’nın görüşlerini Bâbiâli’ye iletmiş, iki devlet arasındaki anlaşmalar gereğince Bağdat’a gelmiş olan şehzadelerin iadesini talep etmiştir. İran sefiri ayrıca üç şehzadenin de İngiltere’ye gittiğini hatırlatmakta fakat İran’ın İngiltere’de elçisi olmadığı için bu konuda henüz bir girişimde bulunulmadığını belirtmektedir. Şehzadelerin Bağdat’a gelmiş olmalarının kendilerine bir fayda sağlamayacağını söyleyen İran sefiri, bunların bir an evvel İran’a gönderilmelerini istemektedir.¹⁷⁶

Osmanlı Devleti, İran’ın talebi olan şehzadelerin tutuklanması ve İran’a iadesi talebini bu şehzadelere hakaret olarak görmüş ve uygun bulmamıştır. Aynı zamanda Bâbiâli, şehzadelerin Bağdat’ta kalmasını da uygun görmemektedir. Bu nedenle ilk etapta şehzadelerin Anadolu’da Sivas, Karahisar, Ankara gibi yerlerde ikamet etmeleri uygun görülmüş ancak daha sonra bu fikirden vazgeçilmiştir. Şehzadelerin İran’ın

¹⁷⁴ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri*, 55.

¹⁷⁵ BOA, HAT, 1264/48949-C.

¹⁷⁶ BOA, HAT, 806/37161.

içişlerine kesinlikle müdahil olmamaları şartıyla Kerbela ve Necef taraflarına gönderilerek, maaş tahsisıyla birlikte Şii imamlarının kabirlerinin bulunduğu Atabat'ta (Atebat) ikamet etmelerinin sağlanmasına karar verilmiştir. Hatta İstanbul'da bulunan şehzadelerin de buraya gönderilmeleri uygun görülmüştür. İran Şahı'nın Bâbîâli'nin bu kararından memnun olduğu, yine İran elçisi tarafından ifade edilmiştir. İran, ayrıca Osmanlı Devleti'ne sığınma talebinde bulunan başka şehzade olursa bunların Osmanlı Devleti'ne haber verileceğini ve iadesine çalışılacağını da ifade etmektedir.¹⁷⁷

Döneme ait yazışmalardan, İran'dan kaçarak İngiltere'ye sığınmış olan İran şehzadelerinin de İngiltere'den İstanbul'a geldikleri anlaşılmaktadır. Bu şehzadeler, İstanbul'da Ağnam Müdürü Nedim Bey'in konağında misafir edilmişlerdir. Bağdat'a gelerek Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan şehzadeler sorununa bir de İngiltere'den İstanbul'a gelmiş olan şehzadeler meselesi eklenmiş, böylece şehzadeler sorunu daha da alevlenmiştir. İngiltere'nin İstanbul sefiri bu konuda Bâbîâli ile iletişime geçmek suretiyle şehzadelerin yanlarına mihmândâr tayin edilerek Bağdat'a gönderilmeleri teklifinde bulunmuştur. İngiltere sefiri ayrıca İngiltere'nin şehzadelerin affı hususunda İran ile diyaloga geçeceğini de söylemektedir.¹⁷⁸

Bâbîâli, İngiltere'nin bu teklifine sıcak bakmamaktadır. Zira bu şehzadeler İran Şahı'na başkaldırmışlardır. Ayrıca Bağdat, İran Devleti ile sınır komşusudur. Bu durum şehzadelerin Bağdat'a gönderilmesi halinde bazı dedikoduları da beraberinde getirecektir. Fakat şehzadelerin can emniyetleri olmadığı için İran'a gitmeleri de mümkün görünmemektedir. Bu nedenle şehzadelerin Diyarbakır veya Sivas gibi yerlerde ikamet edebilecekleri İngiltere sefirine bildirilmiştir. İngiltere sefiri, şehzadelerin İran'dan firar ederken değerli eşyalarını emaneten İran'da bıraktıklarını ve Bağdat'ta kendilerini bekleyen 150 kadar aile mensubunun bulunduğunu söylemiştir. Dolayısıyla İran'dan uzak bir bölgeye gitmeleri halinde eşyalarının getirilmesi bir hayli külfetli olacaktır. Herşeye rağmen Bâbîâli, İran şehzadelerinin Bağdat'a gitmelerini uygun bulmamış, en azından Şam veya Halep taraflarına yerleştirilmeleri düşünülmüştür. İngiltere, şehzadelerin Bağdat'ta ikamet etmesi hususunda ısrar etmekte, bu hususta İran nezdinde girişimde bulunacağını, şehzadelerin Bağdat Valisi'nin gözetiminde Bağdat'ta oturmalarında bir sakınca

¹⁷⁷ BOA, HAT, 806/37159 –D; BOA, HAT, 806/37159.

¹⁷⁸ BOA, HAT, 805/37154.

olmayacağını ısrarla dile getirmektedir. Nihayet Bâbîâli, İngiltere'nin teklifine razı olmuş, şehzadelerin bir mihmândâr tayini ile Bağdat'a gönderilmeleri ve yol masrafları için 20-30.000 kuruş harcırah verilmesi kararına varmıştır. Bu karar Sadaret Makamı'na gönderilmiş Sadaret, meselenin daha önce sefaretle İran'a gitmiş olan Esad Efendi ile istişare edilmesini ve ona göre karara varılmasını istemiştir.¹⁷⁹

Yapılan görüşmeler neticesinde İstanbul'daki İran şehzadelerinin Bağdat'a gitmelerine müsaade edilmişse de şehzadelerin Hariciye Nezâreti'ne gönderdikleri tezkerelerden bu kararın hemen uygulanamadığı anlaşılmaktadır. Nedim Efendi'nin konağında misafir olarak kalan İran şehzadeleri gönderdikleri tezkerelerde, Bağdat'a gitmelerine izin verildiği ancak yola çıkabilmeleri için gereken iznin henüz verilmediğini söylemekte ve çok zor durumda olduklarını belirterek Devlet-i Aliyye'den kendilerine merhamet etmesini rica etmektedirler. Mağdur durumda olduklarını belirten şehzadeler ailelerinin yanına ne zaman gidebileceklerinin kendilerine bildirilmesini talep etmektedirler.¹⁸⁰ Bir başka vesikada ise şehzadeler, Bağdat Valisi'nin Bağdat'ta ikamet etmelerine razı olmaması halinde Şam'a gitmeye de razı olduklarını ifade etmektedirler.¹⁸¹

Bâbîâli, öncelikle Bağdat'a gelmiş olan şehzadelerin Atabat'ta ikamet etmelerini karara bağlamış, akabinde ise İstanbul'daki şehzadelerin de buraya gönderilmesine karar vermiştir. Bağdat Valiliği ile yapılan yazışmalarda İstanbul'dan gidecek olan şehzadelerle Bağdat'ta bulunanların aynı olmadığına dikkat çekilmektedir. İstanbul'da bulunan şehzadelerin Atabat'a yerleşmelerine geçici ve şartlı olarak müsaade edildiği hatırlatılmaktadır. İstanbul'dan gidecek şehzadelerin yerleştirilmesi meselesi de Bağdat Valisi'ne havale edilmektedir.¹⁸²

İran şehzadeleri meselesi sadece iki ülke arasında diplomatik kriz noktasında devleti uğraştırmamış, aynı zamanda bu şehzadelerin ihtiyaçlarının karşılanması meselesi hazineye ciddi bir külfet getirmiştir. İran'dan kaçıp Bağdat'a ve oradan İstanbul'a gelen ve İstanbul'da eski Cizye Muhassılı Şakir Efendi'nin konağında misafir edilen Şehzade Allahverdi, Kemal Efendi'nin tercümanlık yaptığı

¹⁷⁹ BOA, HAT, 805/37154.

¹⁸⁰ BOA, HAT, 805/37154-B; BOA, HAT, 805/37154-C.

¹⁸¹ BOA, HAT, 805/37154-A

¹⁸² BOA, HAT, 806/37159.

görüşmelerde Bâbîâli ile görüşme talebinde bulunmuştur.¹⁸³ Şehzade Allahverdi'nin masrafları için Osmanlı Devleti hazineden 6.000 kuruş maaş tahsis etmiştir. Ancak şehzadenin, bu paranın yetmediğini ve zaruret halinde bulunduğunu beyan etmesi üzerine bu miktar 1.500 kuruş zam yapılarak 7.500 kuruşa çıkarılmıştır.¹⁸⁴ İstanbul'da bulunan diğer şehzadeler Bağdat'a gitmek istedikleri halde Şehzade Allahverdi Bağdat'a gitmek istememiş, İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir. Bâbîâli, Allahverdi'nin İstanbul'da kalmasının hazineye büyük bir külfet getirmekte olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle kendisinin diğer şehzadeler ile Bağdat'a gönderilmesi uygun bulunmuştur. Şehzade Bağdat'a gitmek istemediği için Bâbîâli'den bir memurun ikna etmek amacıyla kendisine gönderilmesi ve kendisinin ileride İran Şahı tarafından affedilip ülkesine dönmesi mümkün olacağı için Bağdat'ta ikamet etmesinin daha hayırlı olacağını bildirilmesi kararına varılmıştır. Ayrıca kendisinin rahat etmesini sağlamak amacıyla Bağdat Valisi'ne de gereken tembihatın yapılacağı şehzadeye söylenecektir. Şehzadenin yol masrafları da hazinece karşılanacak yol harcırahı olarak 25.000 kuruş verilecektir. Bu şekilde Şehzade Allahverdi'nin ikna edilmesi sağlanacaktır.¹⁸⁵ Bâbîâli, şehzadenin İstanbul'dan Bağdat'a yola çıkacağı zaman ise Bağdat'a kadar yolu üzerindeki kadı ve voyvodalara bir hüküm göndererek kendisine hürmet ve kolaylık gösterilmesini istemiştir.¹⁸⁶ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti İran şehzadelerini İran'a karşı bir politika malzemesi olarak kullanma yoluna gitmemiş, meseleyi her iki tarafı da incitmeden çözmenin yollarını aramıştır. Bâbîâli, çözüm yolu olarak Ahmed Kemal Efendi'nin diplomatik yeteneklerinden yararlanma yoluna gitmiştir. İleride anlatılacağı gibi Ahmed Kemal Efendi'yi müzakereci olarak tayin etmiştir.

1.3.2. Osmanlı-İran Sınır Problemleri ve Zehab (Zuhab) Sancağı Meselesi

XIX. yüzyıl başlarına gelindiğinde Osmanlı-İran anlaşmazlıklarının önemli bir nedeninin asırlardır olduğu gibi sınır anlaşmazlıkları olduğu görülmektedir. Sınır bölgelerinde yaşayan konar-göçer aşiretlerin yarattığı sınır ihlalleri çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Taraflar arasında bir türlü önü alınamayan sınır anlaşmazlıkları iki ülke arasında hem sükunetin sağlanmasının hem de devletler arasında bir ittifakın oluşmasının önüne geçmiştir. Söz konusu durum, Avrupa devletlerinin konuyu kendi

¹⁸³ BOA, HAT, 1315/51262.

¹⁸⁴ BOA, C.HR, 133/6606.

¹⁸⁵ BOA, HAT, 1315/51267.

¹⁸⁶ BOA, C.HR, 184/9163.

çıkarları doğrultusunda kullanmalarına fırsat vermiştir.¹⁸⁷ 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması iki devlet arasında bir barış süreci başlatmışsa da sınırlar sorununu çözümlenememiştir. İki devlet arasında özellikle Muhammere, Zehab ve Süleymaniye sınırları konusunda sürtüşme devam etmiştir.

Sınırlar meselesini müzakere etmek için Muhammed Şah tarafından Hudadad Han İstanbul'a gönderilmiş, yapılan görüşmelerde özellikle Hudadad Han'ın uzlaşmaz bir tavır içine girmesi görüşmelerden sonuç alınamamasına ve kendisinin İran'a dönmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Hatta Bâbîâli, Hudadad Han'ın uygunsuz tavırları nedeniyle görüşmeleri kesmeyi düşünmüş ancak devletin içinde bulunduğu gâileler İran'la gerginlik yaşanmaması siyasetinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Hudadad Han'ın İran'a dönmesi üzerine İran tarafı bu sefer, Cafer Han'ı elçi olarak Erzurum'a göndermiştir. Erzurum'da devam eden görüşmelerde de netice alınamamış sınır meseleleri ve aşiretlerin çıkardığı huzursuzluklar çözümsüz kalmıştır. Bunun üzerine Cafer Han İstanbul'a gelerek görüşmelere burada devam edilmiştir.¹⁸⁸

Ahmed Kemal Efendi'nin memuriyetle İran'a gönderildiği döneme denk gelen 19 Rebiülevvel 1253/23 Haziran 1837 tarihli bir vesikada, İran'la hudud maddesi hususunda bir süredir görüşmelerde bulunulduğu ve Hudadad Han'la İstanbul'da yürütülen görüşmelerde Hudadad Han'ın inat ve muhalefet göstererek anlaşmaya yanaşmadığı ifade edilmektedir. Güya müzakereleri yürütmek amacıyla Hudadad Han İstanbul'dan Erzurum'a geçmiş oradan da İran'a dönmüştür. Yerine gönderilen Cafer Han ile Erzurum'da devam eden müzakerelerde sınır tespiti için İstanbul'dan mühendisler çağırılmıştır. Bu mühendisler iki buçuk sene Erzurum'da kalmış fakat İran'ın göndermesi gereken mühendisler bir türlü gelmediği için mesele sürüncemede kalmıştır. Vesikada meselenin müzakeresine bundan sonra İstanbul'da devam edileceği belirtilmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Abdolvahid Soofizadeh, Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, S.42, (2017), 437.

¹⁸⁸ BOA, HAT, 298/17698; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 398-399.

¹⁸⁹ BOA, HAT, 1421/58089-D.

1.4. Şehzadeler ve Zehab Sancağı Meselesi Hakkında Ahmed Kemal Efendi'nin İran'da Yürüttüğü Müzakereler

1.4.1. Ahmed Kemal Efendi'nin Şehzadeler Meselesindeki Rolü

İran'la Osmanlı Devleti arasında şehzadeler sorunu ve sınır meselelerinin devam ettiği sırada Ahmed Kemal Efendi “*memuriyet-i mahsusa*” ile 1253/1836-1837 tarihinde İran'a gönderilmiştir. Yukarıda Şehzadeler Meselesi'nin ortaya çıkışında anlatıldığı üzere Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra şehzadeler arasında taht kavgaları başlamıştır. Feth Ali Şah'ın çok sayıda evlilik yaptığı ve bu evlilikten sayısız çocuğu olduğu bilinmektedir.¹⁹⁰ Şehzadeler arasındaki mücadelede önce Feth Ali Şah'ın onuncu oğlu Alishah Zillu's- Sultan tahta geçmişse de saltanatı 90 gün sürmüştür. Yerine taht mücadelesinden galip çıkan Muhammed Şah geçmiştir. Yeni şah tahta çıkar çıkmaz saltanat ailesinden bazı şehzadegânı ve çocuklarını Erdebil'de hapsedirmiştir. Kaçabilen bazı şehzadeler ise Osmanlı Devleti'ne iltica ederek hapisteki diğer şehzadelerin kurtarılmasını istemişlerdir. Devlet-i Aliyye bu amaçla İran nezdinde girişimlerde bulunmak üzere İran'a müstakil bir memur gönderilmesine karar vermiştir. Bu memuriyet için daha önce İran'a gitmiş olan ve İranlıların ahvaline, dillerine hâkim olan Ahmed Kemal Efendi uygun görülmüştür.¹⁹¹

Ahmed Kemal Efendi, 25 Safer 1253/31 Mayıs 1837 tarihinde kendisine verilen görevleri yerine getirmek amacıyla hariciyeden aldığı talimatnâme ve mektuplar ile¹⁹² İstanbul'dan hareket etmiştir. 72 gün sürecek olan seyahatinde İstanbul'dan vapurla önce Trabzon'a, oradan Erzurum'a ulaşmış, Erzurum'dan Tebriz'e ve sonra Tahran'a geçmiştir.¹⁹³ Ahmed Kemal Efendi'nin İran memuriyeti Rusya Devleti Sefareti'ne de yazılmış ve gelen cevaba göre bu husus Rusya Devleti'nin Tahran'da bulunan elçisine de bildirilmiştir.¹⁹⁴ Bu durum bize İran üzerindeki Rus etkisini açık bir biçimde göstermektedir.

¹⁹⁰ Abdolvahid Soofizadeh, hazırlamış olduğu doktora tezinde Feth Ali Şah'ın 158 evlilik yaptığını bildirmekte fakat bu bilgiye kaynak göstermemektedir. Bkz: Abdolvahid Soofizadeh, *Kaçar Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: 2014), 75.

¹⁹¹ BOA, HAT, 807/37181; BOA, İ.MSM, 30/843-8.

¹⁹² BOA, HAT, 807/37181.

¹⁹³ BOA, HAT, 1166/46117; BOA, HAT, 1315/51264-B; BOA, İ.MSM, 30/843-8.

¹⁹⁴ BOA, HAT, 807/37181.

Osmanlı Devleti Ahmed Kemal Efendi'yi İran'a gönderirken görevinin kısa süreli olacağını öngörerek İran'da bulunduğu sırada, *Takvîm-i Vekâyi* Farisî tercümanı olarak yeni bir görev tevdi etmiştir.¹⁹⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin İran'daki görevi öngörüldüğü gibi kısa sürmemiştir. Beklenenin aksine Ahmed Kemal Efendi iki yıla yakın bir süre İran'da kalmak zorunda kalmıştır. İran'la iki yıl devam eden görüşmeler oldukça çetin geçmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin İran temaslarını ve o dönem Osmanlı-İran ilişkilerini İstanbul'a gönderdiği takrîrlerden takip etmek mümkündür. Takrîrlerden anlaşıldığı üzere, Erzurum'dan hareketinin on üçüncü günü Tebriz'e ulaşan Ahmed Kemal Efendi, burada önce Şehzade Kahraman Mirza tarafından kabul edilmiş, ertesi gün Emir Nizam ve diğer bazı İranlı görevlilerce hatırını sormak bahanesiyle sorguya çekilmiştir. Daha sonra güya rahat etmesi için üç gün yanına kimse uğramamıştır. Dördüncü gün Emir Nizam'ın bulunduğu bağa gidip görüşmüştür. Bu görüşmede iltifatlar edilerek iki devlet arasında var olan dostluktan bahsedilmiştir. Ahmed Kemal Efendi, Hariciye Nezâreti'nden getirmiş olduğu evrakları Farsça'ya tercüme ederek ilgililere teslim etmiştir. Geliş nedenlerinden biri olan "Şehzadeler Meselesi"nden bahsetmiş ancak bu konuda herhangi bir fikir beyan etmemiş ve meselenin İran'ın iç meselesi olduğunu söylemiştir. Daha sonra Emir Nizam tarafından diğer meselenin ne olduğunun sorulması üzerine "Zehab Sancağı Meselesi"ni açıklamıştır. İran'a geliş sebebinin "Zehab Sancağı Meselesi" olduğu anlaşılınca kendisine evvelki gibi iltifat edilmediğini söylemektedir. Hatta üç gün boyunca yanına hizmetçi olarak tayin edilen kişilerden başka kimsenin gelmediğini anlatmaktadır. Dördüncü gün Tahran'a gitme talebine karşılık Emir Nizam tarafından gönderilen bir görevli yol masrafı için ne kadar para istediğini sormuş, Ahmed Kemal Efendi ise masrafının Devlet-i Aliyye tarafından karşılandığını ve bir şeye ihtiyacının olmadığını söylemiştir.¹⁹⁶

Ahmed Kemal Efendi, Erzurum Valisi Esad Paşa'ya gönderdiği 23 Rebiülahir 1253/27 Temmuz 1837 tarihli bir başka tahrirâtta, İran Seraskeri Emir Nizam ve Şehzade Kahraman Mirza ile olan görüşmelerine ve İran'ın durumuna ilişkin bilgiler vermektedir. Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra bir ay kadar İran tahtında kalmış olan Alişah Zıllu's- Sultan ile Taki Mirza adlı iki İran şehzadesi Muhammed Mirza'nın

¹⁹⁵ BOA, HAT, 756/ 35755; BOA, İ.DUİT, 136/34.

¹⁹⁶ BOA, HAT, 1166/46117; BOA, HAT, 1315/51264-B.

Horasan tarafına gidişini fırsat bilerek hapisten firar etmiş ve Rusya'ya iltica etmişlerdir. Bir müddet sonra firari şehzadeler Erzurum'a geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır.¹⁹⁷ İran tahtının en güçlü namzetlerinden ve dolayısıyla Şah Muhammed'in en büyük rakibi olan Zıllu's- Sultan'ın hapisten kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınması var olan Şehzadeler Meselesi'ni içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Erzurum Müşiri'nin göndermiş olduğu 27 Safer 1254/22 Mayıs 1838 tarihli tahrirâtta hapisten kaçan Zıllu's- Sultan'ın iki biraderi ve bir yeğeni ile Tiflis'e geçtiği, burada misafir edildikleri anlatılmaktadır. Daha sonra Gürcistan üzerinden Kars'a ve oradan Erzurum'a gelmişlerdir. Kendilerine ihtimam gösterilip misafir edilerek niyetlerinin ne olduğu sorulmuştur. Kendilerinin beyanına göre, hac görevlerini yerine getirmek amacıyla önce Trabzon'a oradan ise padişahla görüşmek için İstanbul'a gidecekleri öğrenilmiştir. Trabzon'da da uzun süre kalmayıp misafir edilecekleri ve oradan İstanbul'a geçecekleri anlaşılmaktadır.¹⁹⁸

Erdebil'den kaçan şehzadelerin Erzurum'a geldiği, İran'ın Erzurum Maslahatgüzarı tarafından da öğrenilmiş ve İstanbul'daki İran elçisi derhal bu şehzadelerin iadesi için Bâbîâli nezdinde teşebbüste bulunmuştur. İran elçisi Mirza Cafer Han'ın gönderdiği 4 Rebiülevvel 1254/28 Mayıs 1838 tarihli takrîrde, İran Devleti tarafından suçlu bulunarak hapsedilen üç şehzadenin firar edip Karabağ tarafına geçtiği oradan Mekke-i Mükerrreme'ye gitmek bahanesiyle Kars üzerinden Erzurum'a geldikleri anlatılmaktadır. Takrîre göre, bu şehzadeler Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa tarafından iki devlet arasındaki anlaşmalara aykırı bir biçimde izzet ve ikram gösterilerek ağırlanmış, hatta kendilerine bir konak tahsis edilmiştir. Daha sonra ise şehzadeler İstanbul'a gitmek üzere Trabzon'a doğru yola çıkmışlardır. Takrîrde belirtildiğine göre, şehzadelere yapılan muamele iki devlet arasında yapılmış olan ve firarilerin kabul edilmemesi hakkında hükümler içeren anlaşmanın dördüncü maddesine aykırıdır.¹⁹⁹ İran elçisine göre, şehzadeler Trabzon'a geçtiklerinde derhal

¹⁹⁷ BOA, HAT, 1315/51264-A; BOA, HAT, 1315/51264-B; BOA, HAT, 1315/51264.

¹⁹⁸ BOA, HAT, 806/37158-A.

¹⁹⁹ Söz konusu dördüncü madde 1823 tarihli I. Erzurum Antlaşması'nın dördüncü maddesidir. Madde şu şekildedir: "Ber müceb-i şart-ı kadîm devleteyn-i aliyeteyn firârları tasahhub ve kabul olunmaya ve kezâlik Devlet-i Aliyye tarafından Devlet-i İraniye cânibine ve Devlet-i İraniye cânibinden Devlet-i Aliyye tarafına aşâir ve ilâtdan geçenler tasahhub ve kabul kılınmaya." Soofizadeh," I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", 187.

oradaki İran Maslahatgüzarı'na teslim edilmelidir. Aksi takdirde iki devlet arasında huzursuzluk meydana gelecektir.²⁰⁰

Bâbîâli, 18 Rebiülevvel 1254/11 Haziran 1838 tarihli bir tahrirâta Gürcistan'dan Erzurum'a gelmiş olan üç şehzadenin 27 Safer/22 Mayıs 1838 günü hac görevini yerine getirmek amacıyla Erzurum'dan Trabzon'a doğru yola çıktıklarını ifade etmektedir. İstanbul'da bulunan İran elçisi bu şehzadelerin iadesi için girişimde bulunmuş ancak İran elçisine şehzadelerin Erdebil Kalesi'nden firar ederek Tiflis'e geçtikleri dolayısıyla Osmanlı topraklarına doğrudan İran'dan değil Gürcistan'dan geldikleri hatırlatılmıştır. Bâbîâli'ye göre, iki devlet arasındaki anlaşmalara aykırı bir durum söz konusu değildir. Şehzadelerin tutuklanması ve İran'a iadesi bundan dolayı mümkün değildir. Devlet-i Aliyye, bir taraftan İran'la diplomatik görüşmeleri devam ettirirken bir taraftan da şehzadeler Trabzon'dan İstanbul'a intikal edinceye kadar İran elçisinin oyalanması yoluna gitmiştir. İstanbul'da şehzadelerin ikameti için de Kuyucubaşı Haşim Ağa'nın konağının hazırlanmasına karar vermiştir. Hazırlıklar için Haşim Ağa'ya bir miktar para verilmesi de kararlaştırılmıştır.²⁰¹

Alişah Zıllu's- Sultan'ın Bâbîâli'ye gönderdiği fakat tarihi tespit edilemeyen bir mektuptan kendisinin ve iki kardeşinin Trabzon'dan vapur ile İstanbul'a geldiği ve İstanbul'a inmek için izin istediği anlaşılıyor.²⁰² Alişah Zıllu's- Sultan'ın gönderdiği mektup Bâbîâli'ye takdim edilmiştir.²⁰³ Zıllu's- Sultan, mektubu Bâbîâli'ye ulaşmadan İstanbul'a gelmiş, kendilerini misafir edecek olan Haşim Ağa ve Bâbîâli'den gönderilen bir memur tarafından karşılanmıştır. Ayrıca misafirlerle ilgilenmek üzere Bâbîâli'den uygun bir memurun görevlendirilmesine de karar verilmiştir.²⁰⁴

İstanbul'a gelerek Haşim Ağa'nın konağına yerleştirilen İran şehzadeleri ile görüşmek üzere Bâbîâli tarafından, daha önce Muhammed Şah'ın cülusunu tebrik münasebetiyle İran'a gönderilmiş olan şimdiki Karantina Meclisi Nâzırı Esad Efendi görevlendirilmiştir. Feth Ali Şah'tan sonra İran tahtına geçerek kısa bir süre tahta kalmış olan Alişah Zıllu's- Sultan'ın bu görüşmelerde bazı talepleri olduğu anlaşılmaktadır. Zıllu's-Sultan bu taleplerini hem şifahen hem de Bâbîâli'ye

²⁰⁰ BOA, HAT, 806/37158-B; BOA, HAT, 806/37158-C.

²⁰¹ BOA, HAT, 806/37158.

²⁰² BOA, HAT, 804/37135-B-1-2.

²⁰³ BOA, HAT, 804/37135-A.

²⁰⁴ BOA, HAT, 804/37135.

gönderdiği iki adet tezkere ile ifade etmiştir. Gönderdiği tezkerelerde kendisinin İran'dan Rusya'ya geçtiğini anlatmakta, Rusya'da dokuz ay kaldığını bu süre zarfında çok iyi ağırlandığını ifade etmektedir. Rusya Devleti tarafından kendilerine yerleşmek üzere mesken ve ihtiyaçları için maaş tahsis edilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti topraklarına geçerek İstanbul'a geldiğini söyleyen Zıllu's- Sultan ihtiyaçları için devletten yardım rica etmektedir.²⁰⁵

Karantina Meclisi Nâzırı Esad Efendi'nin mülakatından sonra Zıllu's- Sultan'ın taleplerini içeren tezkeresi görüşülmek üzere meclise havale edilmiştir. Tezkere mecliste görüşülüp karara bağlanana kadar Bâbîâli, şehzadeye yardım edilmesine karar vermiştir. Bâbîâli, Zıllu's- Sultan'a İstanbul'a geldiği sırada padişah tarafından 30.000 kuruş atıyye verildiğini ve şehzadelerin masraflarının da Haşim Ağa tarafından karşılandığını söylemektedir. Ancak masrafları karşılanırsa da şehzadeler Esad Efendi'ye harçlıkları bittiği için devletin yardımına muhtaç olduklarını söylemişlerdir. Meclisten karar çıkıncaya kadar şehzadelerin sıkıntılarını gidermek amacıyla 30.000 kuruş daha atıyye verilmesi uygun olacaktır. Bâbîâli'nin bu teklifini padişahın da uygun bulduğu ve paranın kendilerine verildiği anlaşılmaktadır.²⁰⁶

Zıllu's-Sultan'ın Hariciye Nezâreti ile yazışmalarına bakıldığında İran Devleti'nin kendisi ile ilgili çekincelerinde hiç de haksız olmadığı anlaşılıyor. Alişah Zıllu's- Sultan, Hariciye Nâzırı Reşid Paşa'ya gönderdiği tezkerede Esad Efendi ile bazı konularda görüşüğünü ama görüştüğü konularda kendisine herhangi bir cevap verilmediğini ve bu durumun kendisini çok üzdüğünü ifade etmektedir. Devlet-i Aliyye'nin onların amaçlarının farkında olmadığını söyleyen Zıllu's- Sultan, mektubunda İran ile İngiltere arasında yaşanmakta olan sorunlardan bahsetmektedir. İngiltere ile İran arasındaki meselelerde Devlet-i Aliyye'nin yardımı ile İngiltere ile bağlantı sağlanarak kendisinin İran'a gönderilmesinin tam zamanı olduğunu söyleyen Zıllu's- Sultan, eğer Devlet-i Aliyye kendisinin İstanbul'da zayı olmasına razı olmayacaksa, kendisine bir an önce bir cevap verilmesini istemektedir.²⁰⁷ Anlaşıldığı üzere Zıllu's- Sultan İngiltere'nin desteği ile İran tahtına geçmeyi planlamaktadır. Bu da bize İngiltere'nin İran'ın işlerine karışmak için fırsat kolladığını göstermektedir.

²⁰⁵ BOA, HAT, 819/37345-B; BOA, HAT, 819/37345-A.

²⁰⁶ BOA, HAT, 819/37345.

²⁰⁷ BOA, HAT, 819/37345-C.

Zıllu's- Sultan'ın Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği tezkerelerde ise ısrarla padişahla görüşmek istediği dikkat çekmektedir. İran'dan kendisine birtakım mektuplar gönderildiğini ifade eden Zıllu's- Sultan, bu mektuplarda eğer İran'a gitmesine yardım edilirse hududa ayak basar basmaz İran halkının ve askerlerin kendisine tabi olacağını ifade edildiğini yazmaktadır. Bu hususta nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında padişah ile görüşmeyi talep etmektedir.²⁰⁸ Zıllu's- Sultan'ın Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği tezkereler ve padişahla görüşme talebi mecliste değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede; şehzadenin hac vazifesini yerine getirmek amacıyla İstanbul'a geldiğini söylemesine rağmen gönderdiği tezkerelerden maksadının başka olduğu anlaşılmıştır. İran elçisi ise şehzadenin İran makamlarına teslimini istemektedir. Ancak Devlet-i Aliyye kendisini misafir olarak görmekte ve İran'a teslim edilmesini uygun bulmamaktadır. Şehzade, İstanbul'da kalmak isterse Devlet-i Aliyye tarafından kendisine rahatını ve geçimini temin edecek maaş bağlanacaktır. Bu hususların Hariciye Nezâreti tarafından yine Esad Efendi aracılığı ile münasip bir şekilde kendisine ifade edilmesine karar verilmiştir.²⁰⁹ Anlaşıldığı üzere Zıllu's- Sultan'ın İran'a teslim edilmesi uygun görülmemekle birlikte padişah ile görüşme talebi de kabul görmemiştir. Çünkü Devlet-i Aliyye Şehzadeler Meselesini mümkün mertebe İran ile ilişkileri zedelemekten çözenin yollarını aramıştır.

İstanbul'da bütün bu gelişmeler yaşanırken bu sırada Ahmed Kemal Efendi de Şehzadeler Meselesi'ni çözümlmek üzere İran'da bulunmaktaydı. Ahmed Kemal Efendi, Tebriz'de Şehzade Kahraman Mirza ile görüşmelerinin akabinde İran Şah'ı ile görüşmek üzere Tahran'a gelmiş ancak Şah'ın 21 gün önce Afganistan'daki Herat Kalesi üzerine sefere çıktığını öğrenmiştir.²¹⁰ Bunun üzerine Ahmed Kemal Efendi Şah ile görüşmek üzere Şah'ın yanına gitmek istemiş fakat İngiltere ve Rusya elçilerinin engeliyle karşılaşmıştır. İlginç bir biçimde İran hükümet yetkilileri ile İngiltere ve Rusya elçileri Kemal Efendi'nin Tahran'da beklemesini istemişlerdir.²¹¹ Bu da bize bir kez daha İngiltere ve Rusya'nın İran siyasetindeki etkisini göstermektedir. Ahmed Kemal Efendi, geliş nedenini ve memuriyetinin içeriğini İran tarafına defalarca ifade etmesine rağmen kendisine bir cevap verilmeden 37 gün

²⁰⁸ BOA, HAT, 806/37156-B; BOA, HAT, 806/37156-D; BOA, HAT, 806/37156-C.

²⁰⁹ BOA, HAT, 806/37156.

²¹⁰ BOA, HAT, 1166/46117.

²¹¹ BOA, İ.MSM, 30/843-8; Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 57.

bekletilmiştir. 37. günün sonunda Ahmed Kemal Efendi'nin getirdiği evraklar Şah'a gönderilmiştir.²¹² Kemal Efendi'nin bu kadar uzun bekletilme nedeninin Şehzadeler Meselesinden daha çok Zehab Sancağı Meselesi dolayısıyla yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Buna dair kanaatimizi destekleyen bilgilere Zehab Sancağı ile ilgili başlıkta değinilecektir.

İran Şahı'ndan gelecek cevap beklenirken Bağdat Valisi Ali Paşa'nın Muhammere Derbendi'ni tahrip etmesi ve İstanbul'da bulunan İran Elçisi Cafer Mirza'nın Devlet-i Aliyye tarafından kendisine yeterince izzet ve ikram edilmediği şeklinde şikâyette bulunması, İran Şahı'nın canını sıkmıştır. Bu nedenlerle İran Şahı, Ahmed Kemal Efendi'ye herhangi bir cevap göndermeyerek Herat seferi dönüşüne kadar Tahran'da beklemesini istemiş, Herat Kalesi'ni fethedip döndükten sonra meseleyi görüşeceğini bildirmiştir. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi Şah'ın dönüşüne kadar zorunlu olarak Tahran'da kalmıştır. Oldukça zor geçtiği anlaşılan Tahran'daki bu bekleme süresi sırasında Ahmed Kemal Efendi'nin çok ciddi bir rahatsızlık geçirdiği ve hatta İranlı doktorların kendisinden ümidi kestikleri, rahatsızlığının bir ay kadar devam ettiği de anlaşılıyor.²¹³

Ahmed Kemal Efendi, Şah'ın Herat seferinden dönüşü uzayınca Tahran'da bekletilmesinin hiçbir fayda sağlamayacağı düşüncesiyle dönüş izni istemiş, bunun üzerine İran tarafından gerekli cevabnâmelerin yazılarak, Şah'ın dönüşüne kadar bekletilmeyip dönüşüne izin verileceği bildirilmiştir. İran makamları nedense daha sonra bu fikirden vazgeçmiş, meselenin müzakere edilmesi için Şah'ın dönüşüne kadar Ahmed Kemal Efendi'nin Tahran'da kalmasını istemişlerdir. Ahmed Kemal Efendi, kendi ifadesine göre, iki ülke arasında herhangi bir sorun çıkamaması için Tahran'da kalmaya devam etmiştir.²¹⁴

Şah'ın Herat seferinden dönmesini bekleyen Ahmed Kemal Efendi'ye Tahran'da kaldığı bu süre zarfında İstanbul'a sığınmış olan İran şehzadelerinin ve özellikle de Alişah Zıllu's- Sultan'ın derhal iade edilmesi hususunda baskı yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed Kemal Efendi İran Hariciyesi tarafından bu hususun sürekli kendisine hatırlatılmakta olduğunu ifade etmektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin

²¹² BOA, İ.MSM, 30/843-8.

²¹³ BOA, İ.MSM, 30/843-8; BOA, HAT, 1166/46117.

²¹⁴ BOA, HAT, 819/37344-C.

ise cevaben, şehzadelere diğer insanlar gibi muamele edilemeyeceğini, kendilerine hürmet gösterilmesinin İran Devleti'ne hürmet göstermek manasına geldiğini ve kendi arzuları ile İran'a dönmelerinin sağlanması gerektiğini İran tarafına bildirdiği anlaşılmaktadır.²¹⁵ Ahmed Kemal Efendi'nin İran Hariciyesi'ne verdiği cevabın Osmanlı Hariciyesi tarafından da uygun bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Hariciyesi, daha önce İstanbul'daki İran elçisine söylendiği gibi İstanbul'a sığınan şehzadelerin önce Rusya'ya gidip bir süre burada kaldıktan sonra İstanbul'a geldiklerini, bu nedenle iki devlet arasındaki anlaşmalara aykırı bir durumun bulunmadığını Ahmed Kemal Efendi'nin İran'a iletmesini istemektedir.²¹⁶ Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi, İran'da Erdebil'deki hapis İran şehzadelerini kurtarmak için mücadele ederken Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan diğer İran şehzadeleri meselesi, önüne daima engel olarak konulmuştur.

Ahmed Kemal Efendi'nin uzun süre İran'da kalma mecburiyeti Dersaadet'i de rahatsız etmiş görünüyor. Kısa sürmesi beklenen İran görevinin uzaması ve bir de buna rahatsızlığının eklenmesi Ahmed Kemal Efendi'yi zor duruma düşürmüştür. Bu sırada İngiltere'nin baskısı neticesinde Herat kuşatmasının kaldırılması ve Şah'ın Herat'tan kısa süre sonra Tahran'a döneceğinin anlaşılması üzerine Bâbiâli, Ahmed Kemal Efendi'den bir an evvel meseleyi halledip dönmesini istemiştir.²¹⁷

İran tarih boyunca Afganistan ile Hindistan'ın kapısı durumundaki Herat'ın Horasan'a dolayısıyla İran'a ait olduğunu düşünmüştür. Muhammed Şah, dedesi Feth Ali Şah döneminde Herat seferine çıkarak Herat'ı kuşatmış, ancak o sırada babası Abbas Mirza'nın ölümü üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Tahta çıktıktan sonra bu hayalini gerçekleştirmek ve bu şekilde önemli bir başarı kazanmak amacıyla Rusya'nın teşvikleri ile yeniden Herat seferine çıkmıştır. Bir yıla yakın

²¹⁵ Kemal Efendi'nin İran Hariciye'sine cevabı şu şekildedir: ...Erdebil Kal'ası'ndan Rusya tarafına geçen ve oradan dahi Dersaadet'e sığınan Ali Şah (Zıllu's- Sultan) ve diğer iki nefer İran şehzadelerinin gerek Dersaadet'te ve gerek diğer memleketlerde tutuklanmaları hususu gayet normal olduğu ve bunlar firarî olup bu şartlarda iadelerinin lâzım geleceği hususu İran Hariciyesi tarafından sürekli hatırlatılmakta ve tarafımdan dahi şehzadelere diğer insanlar gibi muamele edilemeyeceği kendilerine hürmet gösterilmesinin İran Devleti'ne hürmet göstermek manasına geldiği ve kendi arzuları ile İran'a dönmelerinin sağlanması gerektiği beyan kılınmış ise de Şah hazretlerinin Tahran'a avdetinden sonra devletçe husûs-ı mezkûru görüşecekleri ve mesele benim memuriyetimi ilgilendirdiği için kendilerine nasıl bir münâsib cevap vermem gerektiği hususunda tarafıma Hariciye Nezâreti'nden bir tenbih ü ferman buyurulması bâbında...fi 3 Cemaziyel-evvel 1254. BOA, HAT, 819/37344.

²¹⁶ BOA, HAT, 819/37344.

²¹⁷ ...kendüsünün oralarda haylice vakitten berü ikameti cihetiyle mübtelâ-yı ıztırâb olmuş olduğu siyâk-ı iş'arından nümudâr...BOA, HAT,819/37344.

sürecek olan bu sefer İngiltere ve Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyet mücadelesine dönüşmüştür. İngiltere, Hindistan sömürgeleri için tampon bölge olarak gördüğü Herat ve Afganistan'ın İran eline geçmesine izin vermek istememektedir. Bu nedenle İngiltere, İran'dan kuşatmayı kaldırmasını istemiş aksi takdirde İran'a savaş açacağı tehdidinde bulunarak Basra Körfezi'ne donanma göndermiştir. Rusya'nın yardımına güvenen Şah önce kuşatmayı kaldırmamış, daha sonra Rusya'dan beklediği yardımı alamayınca, İngiltere ile savaşı göze alamayarak kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.²¹⁸

İran Şahı'nın İngiltere baskısı nedeniyle yarıda kesmek zorunda kaldığı Herat seferinden 19 Şaban 1254/7 Kasım 1838 tarihinde döndüğü anlaşılıyor.²¹⁹ Kemal Efendi; Tahran'dan gönderdiği 5 Ramazan 1254/22 Kasım 1838 tarihli Kemal imzalı takrîrde, İran Şahı'nın Herat seferinden döndüğünü, kendisini 16 ay boyunca boş yere Tahran'da beklettiği için üç defa huzuruna çağırdığını ve iltifat ettiğini anlatmaktadır. Şah'ın kendisine İran'a geliş nedenleri ile ilgili sorular sorduğunu ifade eden Kemal Efendi, Erdebil'de hapis bulunan İran şehzadelerinin serbest bırakılması hususunda Osmanlı Devleti'nin ricasının kabul edilmesini İran Şah'ına ifade etmiştir. İran'ın Osmanlı Devleti'nin bu talebini kabul ettiği ve Erdebil'de hapis şehzadeler konusunda İran Hariciyesi tarafından gerekli cevaplar yazılarak kendisine teslim edildiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Ahmed Kemal Efendi, 27 Ramazan/14 Aralık'ta Tahran'dan ayrılarak Tebriz üzerinden Erzurum'a gelmek üzere yola çıkmıştır. Vesikada Ahmed Kemal Efendi'nin ifadelerinden yaşadığı huzursuzluk dikkat çekmektedir. Kendisi dönüş için yola çıktığını fakat İran'dan senet niteliğinde bir resmi kâğıt almadığını ifade etmektedir. İranlıların sözlerinden “*dönme*”²²⁰ özelliklerinden dolayı bu durumdan rahatsız olduğu anlaşılan Kemal Efendi, gönderdiği bu tahrirâtın Hariciye Nezâreti'ne sunulmasını istemektedir.²²¹

Böylece Ahmed Kemal Efendi, görevini yerine getirdiğini düşünerek Tahran'dan Tebriz'e dönmüştür. Ancak kendisinin çekincelerinde haklı olduğu, İran'ın sözünü tutmadığı ve şehzadelerin halen Erdebil'de hapiste olduğu kısa bir süre sonra

²¹⁸ BOA, HAT, 784/36629-A; BOA, HAT, 784/36629; Soofizadeh, *Kaçar Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 78-79; Osman Gazi Özgüdenli, “Muhammed Şah”, *TDVİA*, C. 30, 568-569.

²¹⁹ BOA, HAT, 784/36629-A; BOA, İ.MSM, 30/843-8.

²²⁰ Kemal Efendi burada “*televvün*” yani “*dönklik*” ifadesini kullanmaktadır. BOA, HAT, 784/36629-A.

²²¹ BOA, HAT, 784/36629-A.

anlaşılmasıdır. İran'ın taahhütlerini yerine getirmeyişi, üstelik Devlet-i Aliyye'ye bu durumu bildirmemesi ve kendisinin yalan söylenerek Tahran'dan gönderilmesi üzerine Ahmed Kemal Efendi'nin tavrı sertleşecektir. Devletler arası anlaşmalara ve dostluğa aykırı olan bu tutum karşısında Ahmed Kemal Efendi, durumu derhal Dersaadet'e iletceğini İranlı yetkililere bildirmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin tutumunun sertleşmesi üzerine İran Şehzadesi Kahraman Mirza devreye girerek meseleyi 15 gün içinde çözeceğinin ve şehzadelerin Tebriz'e gelmelerinin sağlanacağını sözünü vermiştir. Ancak İran tarafı ilginç bir şekilde Ahmed Kemal Efendi Tebriz'de bulunurken şehzadelerin Tebriz'e getirilmesini uygun bulmamıştır. Bu durumun vesveseye ve tereddüte neden olacağı Ahmed Kemal Efendi'ye bildirilmiştir. Kemal Efendi, kendisine verilen sürenin yirmi birinci günü şehzadelerin Erdebil'den Tebriz'e yola çıkarıldıklarını öğrenmiştir. Ancak kendisinin Tebriz'de kalma imkânı olmadığı için şehzadelerin Tebriz'e ulaştıklarına dair belgeyi Erzurum'a getirmek üzere bir adamını Tebriz'de bırakarak dönüş için yola çıkmıştır.²²²

Ahmed Kemal Efendi'nin İran'dan hareketinden önce bölgeden gönderdiği tahrîrler kendisinden önce Erzurum'a ulaşmış ve Osman Nuri Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Tahrîrlerden, Erdebil'de hapis bulunan İran şehzadelerinin İran Şahı tarafından affedildiği ve serbest bırakılmalarıyla birlikte Tebriz'de ikamet etmelerine karar verildiği görülmektedir. Kemal Efendi'nin de görevini tamamlayarak aynı günlerde Tebriz'den dönmek üzere olduğu anlatılmaktadır.²²³ Ayrıca Osman Nuri Paşa, bu sırada Dersaadet'te bulunmakta olan ve iki devlet arasında sorun oluşturan İranlı şehzadelerin durumunun ne olacağı hususuna da değinmektedir. Osman Nuri Paşa, bu konuda bir karar vermeden önce 10-15 güne kadar Erzurum'da olması beklenen Kemal Efendi'nin dönüşünün beklenmesini ve onun vereceği bilgiye göre hareket edilmesini uygun bulmaktadır.²²⁴

Ahmed Kemal Efendi, Erzurum'a gelişinden 25 gün sonra Tebriz'de bıraktığı adamından şehzadelerin Tebriz'e geldiğini burada kendilerine tahsis edilen konaklara yerleştirildiklerini öğrenmiştir. Ahmed Kemal Efendi, görevini Devlet-i Aliyye'ye yakışan bir misyon, kendine uygun üslup ve tarzla başarılı şekilde yerine getirmiştir. Emir Nizam tarafından gönderilen mektupları da teslim alan Ahmed Kemal Efendi, bu

²²² BOA, HAT, 799/37034 B; BOA, İ.MSM, 30/843-8; BOA, HAT, 799/37042-C.

²²³ BOA, HAT, 799/37034.

²²⁴ BOA, HAT, 799/37042-B.

başarılı icraatın ardından Erzurum'dan İstanbul'a yola çıkmıştır.²²⁵ Böylece Şah'ın dönüşünden sonra Kemal Efendi'nin İran Şahı ve İran Hariciyesi ile yaptığı etkili ve başarılı görüşmeleri neticesinde Devlet-i Aliyye'nin Erdebil'de beş yıldır hapis bulunan İran şehzadelerinin serbest bırakılması ile ilgili talebi İran tarafından yerine getirilmiştir.

Ahmed Kemal Efendi İran'dan, Emir Nizam'ın gönderdiği mektuplarla dönmüştür.²²⁶ Mektuplardan bir tanesi Devlet-i Aliyye'nin Erdebil'de beş yıldır hapis tutulan İran şehzadelerinin serbest bırakılmasına yönelik talebine verilen cevap mahiyetindedir. Mektuba eskiden beri Devlet-i Aliyye'nin İran nezdindeki arzu, istek ve taleplerinin kabul edildiği hatırlatılarak başlanmaktadır. Ardından Feth Ali Şah'ın evlatları hakkındaki iyi niyetinin bugüne kadar kimseye gösterilmediği ifade edilmektedir. Fakat bu şehzadelerin içlerinden bazılarının rahat durmayıp taht sevdasına düşüp isyana kalkıştıkları ve bu nedenle Erdebil Kalesi'nde hapsedildikleri anlatılmaktadır. Mektupta konu, İstanbul'da bulunan ve Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan şehzadelere getirilmektedir. İran, İstanbul'da bulunan şehzadelerin de etrafa gönderdikleri mektuplardan taht için mücadele ettiklerinin anlaşıldığını belirterek, şehzadelerin Osmanlı ülkesine kabul edilmesi dolayısıyla serzenişte bulunmaktadır. Mektupta İran Devleti, kendilerine gösterdiği iyi niyetin kıymetini bilmeyen bazı şehzadelerin Avrupa devletlerine sığındığından da söz etmektedir. Fakat İran'a göre, Avrupa devletleri İran'la aralarındaki anlaşmalara aykırılık taşıdığı için şehzadeleri kabul etmeyerek ülkelerinden göndermişlerdir. Buna karşılık Devlet-i Aliyye anlaşmalara aykırı olarak şehzadelerin İstanbul'da²²⁷ ve İran hududunda kalmalarına müsaade etmiştir. Devlet-i Aliyye'nin bu tavrına rağmen İran, Bâbîâli'nin Erdebil'deki şehzadelerin hapisten çıkarılması talebini kabul ederek şehzadelerin aileleriyle birlikte Tebriz'de oturmalarına izin vermiştir. Şehzadelere ikamet edecekleri evler verilmiş, maaşlar tahsis edilmiştir. Mektup, iki Müslüman devlet arasındaki meselelerin görüşmeler yoluyla çözümlenmesi umudu ve duasıyla sona ermektedir.²²⁸ Görüldüğü gibi İran, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin hapisteki şehzadeler hakkındaki talebini yerine getirmişse de Bağdat ve İstanbul'da bulunan firari İran şehzadelerinin Osmanlı

²²⁵ BOA, İ.MSM, 30/843-8.

²²⁶ BOA, İ.MSM, 30/843-7.

²²⁷ Burada özellikle Dârü'l-Hilâfet-i Aliyye ifadesi kullanılarak Osmanlı Devleti'nin bir İslam Devleti ve Müslümanların halifesi oluşuna vurgu yapılmaktadır.

²²⁸ BOA, İ.MSM, 30/843-5.

Devleti tarafından iade edilmeyişinden ciddi anlamda rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle firari şehzadeler meselesi bir müddet daha Osmanlı-İran ilişkilerinin sorunlu alanlarından biri olmaya devam edecektir.

1.4.2. Ahmed Kemal Efendi'nin Zehab Sancağı Görüşmeleri

Yukarıda anlatıldığı üzere Ahmed Kemal Efendi 1253/1837 tarihinde “*memuriyet-i mahsusa*” ile İran’a gönderilmiştir. Esasında Ahmed Kemal Efendi'nin İran'daki bu önemli görevinin iki ayağı olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi; yukarıda anlatılan “Şehzadeler Meselesi” ile ilgilidir. Ahmed Kemal Efendi'nin daha önemli olan diğer görevi ise İran ile Osmanlı Devleti arasında hiç eksik olmayan sınır meseleleri ile alakalı olarak “Zehab Sancağı” meselesidir.

O dönemde Bağdat Eyaleti'nin Süleymaniye Sancağı'na bağlı olan Zehab (Zuhab) Sancağı²²⁹ iki taraf arasındaki sınır çatışmaları sırasında 1811 tarihinde İran'ın eline geçmiştir. 1823 Erzurum Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmış olan Zehab, iki devlet arasında sınırlar bir türlü çizilemediği için sorunlu yerlerden biri haline gelmiştir.²³⁰ Nitekim Erzurum Antlaşması'nda da Osmanlı Devleti sınırlarında bırakılan Zehab'ın İran tarafından iade edilmediği görülmektedir.²³¹ Ahmed Kemal Efendi bu hususu İran Devleti ile görüşüp bir Osmanlı toprağı olan Zehab'ın tahliyesi ve iadesi için çalışacaktır.²³²

Tebriz'de Şehzade Kahraman Mirza ve Emir Nizam ile görüşmelerini anlatan Ahmed Kemal Efendi, İran'a geliş nedenlerinden birinin Zehab Sancağı Meselesi olduğunun anlaşılması üzerine İran tarafının kendisine olan tavırlarının bir anda değiştiğini söylemektedir. İran'a geliş sebebi anlaşıldıktan sonra kendisi ile eskisi ile ilgilenilmemiş, hatta üç gün boyunca yanına hizmetçi olarak tayin edilenlerden başka kimse gelmemiştir.²³³ Buradan da anlaşıldığı üzere İran, Ahmed Kemal Efendi'nin Zehab Sancağı Meselesi'ni görüşmek üzere gelmiş olmasından hiç hoşnut olmamıştır. Ahmed Kemal Efendi geliş nedenini ve memuriyetinin içeriğini İran tarafına defalarca ifade etmesine rağmen kendisine bir cevap verilmeden günlerce bekletilmiştir. Ancak

²²⁹ Talimatnamede Zuhab Sancağı'nın adının yanlışlıkla Zaho şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır. BOA, HAT, 807/37181.

²³⁰ Sarıkcıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları*, 56.

²³¹ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 86.

²³² BOA, HAT, 807/37181; BOA, İ.MSM, 30/843-8.

²³³ BOA, HAT, 1166/46117; BOA, HAT, 1315/51264-B.

37 gün sonra Ahmed Kemal Efendi'nin getirdiği evraklar o sırada Herat Seferinde bulunan Muhammed Şah'a gönderilmiştir.²³⁴

Daha evvelde belirttiğimiz gibi bu uzun bekleyişin nedeni İran'ın, Osmanlı Devleti'nin Zehab Sancağı ile ilgili politikalarına tepkisel bir yaklaşımın neticesidir. Zira iki devlet arasında Muhammere, Zehab ve Süleymaniye sınırları konusunda ciddi bir hakimiyet mücadelesi söz konusudur. Zehab Sancağı'nda zaman zaman iki tarafın da askeri üsler kurması, iki devlet arasında gerginliğe neden olduğu gibi bölgenin iki taraf için de önemini göstermektedir.²³⁵ İki devlet arasında sınır olan bu nedenle askeri savunma ve sınır emniyeti açısından önem taşıyan Zehab Sancağı için iki tarafta sınırları tespit edebilmek amacıyla kurulan komisyonlarda birbirleriyle kıyasıya bir mücadeleye girişmiştir. Sünni kabilelerin de yaşadığı ve hem stratejik hem de ticari açıdan son derece önemli olan bölge için Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı yıllarına kadar mücadeleyi sürdürmüştür.

16 ay boyunca İran Şahı'nın Herat Seferinden dönüşünü bekleyen Ahmed Kemal Efendi, Şah ile yaptığı görüşmelerde İran'a geliş nedenlerinden biri olan Zehab Sancağı meselesini görüşmüştür. Bâbîâli'nin, Zehab Sancağı konusunda iki devlet arasında devam etmekte olan çekişmenin kesin bir biçimde çözülmesi için tahkikat yapılması isteğini İran Şah'ına iletmiştir.²³⁶ Şah'ın Bâbîâli'nin bu talebine hemen cevap vermediği anlaşılıyor. Zira Kemal Efendi'nin İran Şahı ve İran Hariciyesi ile yaptığı görüşmeler neticesinde bir süre sonra İran Hariciyesi, Ahmed Kemal Efendi'ye sınır anlaşmazlığı konusunda kendilerinin de bazı çekincelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. İran Hariciyesi, bir süredir sınırların birbirine karıştığını ve bu meselenin çözülmesini kendilerinin de istediğini söylemiştir. İran tarafı meseleyi çözmek için Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde yapılmış olan anlaşmanın yeniden incelenmesini istemiş ve sınırları yeniden belirlemek için iki taraftan mühendislerin tayin edilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir.²³⁷ İran'ın iade etmek istemediği anlaşılan ve kesin bir karara varılamayan Zehab Sancağı Meselesi bundan sonra da Osmanlı Devleti'ni bir süre daha uğraştıracaktır.

²³⁴ BOA, İ.MSM, 30/843-8.

²³⁵ Sarıkçıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları*, 38.

²³⁶ BOA, HAT, 784/36629-A.

²³⁷ BOA, İ.MSM, 30/843-8; BOA, HAT, 799/37042-B.

İran'daki memuriyetini tamamlayan Ahmed Kemal Efendi, İran'dan Emir Nizam'ın gönderdiği mektuplarla dönmüştür.²³⁸ Bu mektuplardan bir tanesi yukarıda anlatıldığı gibi Şehzadeler Meselesi hakkındadır. İkinci mektup ise hudud meselesine (Zehab Sancağı) dair İran tarafından gönderilen cevap-nâmedir. Mektupta, Kemal Efendi vasıtasıyla kendilerine iletilen Zehab Sancağı'nın tahliye edilmesi talebinin değerlendirildiği ifade edilmektedir. İran'ın gönderdiği mektupta, eski anlaşmalara bakılarak Devlet-i Aliyye ile olan hududun çizilmesi konusunda İran'ın istekli olduğu ve bu nedenle bir vekil tayin edildiği ifadesi dikkat çekmekte, fakat Devlet-i Aliyye'nin aynı heves ve gayreti göstermediği vurgulanmaktadır. IV. Murad döneminde Şah Abbas tarafından verilmiş olan ve aslı Osmanlı Devleti'nde mevcut olan ahidnâmenin bulunarak İstanbul'daki İran Elçisi Cafer Mirza'ya verilmesi ve elçinin bir suretini alıp İran'a ulaştırması istenmektedir. Akabinde iki taraftan vekiller tayin edilerek hududun çizilmesi için çalışmalar başlatılacaktır. Böylece Zehab Sancağı'nın kime ait olduğu meselesi de çözülmüş olacaktır.²³⁹ Görüldüğü gibi İran, Osmanlı Devleti ile arasında bir türlü çözüme kavuşturulamayan sınır anlaşmazlıklarının çözülemeyişinin nedenini Osmanlı Devleti'nin üzerine atarak mesuliyetten kurtulmaya çalışmaktadır. Ancak, Osmanlı Arşivi'nde yer alan sayısız vesika, araştırmacılar için bunun hiç de böyle olmadığına ispatı niteliğindedir. Örneğin, İran Sefiri Cafer Han ile Erzurum'da devam eden müzakerelerde sınır tespiti için İstanbul'dan mühendislerin çağrıldığı fakat bu mühendislerin iki buçuk sene Erzurum'da beklemesine rağmen İran'ın söz verdiği halde mühendislerini göndermediği hatırlanacak olursa İran'ın taahhütlerine uymadığı ortaya çıkmaktadır.²⁴⁰

1.5. İran ile Diğer Meseleler ve Ahmed Kemal Efendi'nin Bu Konulardaki Görüşleri

İran'la Osmanlı Devleti arasındaki Şehzadeler ve Zehab Meselesi daha tam olarak çözüme kavuşturulamamış iken iki devlet arasında yeni problemler baş göstermiştir. İngiltere-İran Gerginliği, Muhammere Meselesi, Mısır-İngiltere İttifakı olarak üç başlık altında toplayabileceğimiz bu meselelerin doğrudan Osmanlı Devleti'ne etkisi noktasında kısaca incelenmesi gerekmektedir. Ahmed Kemal Efendi de bu konular hakkında bölgeden önemli raporlar göndermiştir.

²³⁸ BOA, İ.MSM, 30/843-7.

²³⁹ BOA, İ.MSM, 30/843-5.

²⁴⁰ BOA, HAT, 1421/58089-D.

Muhammed Şah'ın fethetmek üzere olduğu Herat'tan İngiltere'nin baskısı neticesinde eli boş dönmüş olması İngiltere-İran ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Hatta bu gerginlik İngiltere'nin İran elçisinin ülkeyi terk etmesine kadar gitmiştir.²⁴¹ İran ile İngiltere arasındaki bu gerginlik Osmanlı Devleti'nin dış politikasına da yansımıştır. Bunu yazışmalardan takip etmek mümkündür. 23 Şevval 1254/9 Ocak 1839 tarihli bir vesikaya İngiltere'nin İstanbul'daki baş tercümanı Pizani ile İran elçisinin baş kâtibi arasındaki bir konuşma yansımıştır. Pizani, elçinin baş kâtibine, İran'da İngiltere mallarının satışının İran Şahı tarafından yasaklandığı ve bunun üzerine İran'ın İngiltere elçisinin ülkeyi terk ettiğine dair bir duyum aldığını ve bunun doğru olup olmadığını sormuştur. İran elçisi kâtibi ise cevaben bu konuda bir bilgisi olmadığını, ancak İran'ın İngiltere'ye karşı böyle bir muamelede bulunmayacağını söylemiştir. Bâbîâli'ye bazı tüccarlardan gelen bilgilere göre ise İngiltere, İran'ın Aden ve Buşehr adlı iki şehrini işgal etmiş bunun üzerine İran Şahı askeri harekate girişmiştir. İngiltere elçisi de ülkeden ayrılarak Londra'ya dönmüştür. Bâbîâli, kendisine ulaşan bu bilginin doğruluğunu teyit etmeye çalışmaktadır.²⁴²

İngiltere-İran arasında bir anda ortaya çıkan savaş tehlikesi Osmanlı Devleti'nin dikkatini bu yöne çevirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çekincesi İran-İngiltere arasındaki savaşın iki devlet arasında kalmayacağı ve Rusya ile İngiltere'yi karşı karşıya getireceği endişesidir. Böyle bir durumda ise iki devlet de Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlayacaktır. Osmanlı Devleti tarafsızlık siyaseti izleyecek olsa da tedbiren Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah Boğazları istihkâmlarını güçlendirmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁴³ Bu sırada İran, İngiltere ile İran arasında yaşanacak muhtemel bir savaşta Rusya'nın İran'ın yanında yer alacağı propagandasını yapmaya çoktan başlamıştır.²⁴⁴

Viyana Sefiri Rıfat Bey'in gönderdiği tahrirâтта Avusturya'nın ve Avusturya'daki İngiltere, Rusya ve İran elçilerinin bu konudaki düşüncelerine yer verilmektedir. Avusturya Prensi Metternich'e göre; İngiltere ile İran arasında var olan problemlerin bir savaşa sebep olması mümkün görünmemektedir. Metternich'e göre İngiltere ve Rusya savaş taraftarı değildir. Rusya elçisine göre ise problem,

²⁴¹ Soofizadeh, *Kaçar Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 79.

²⁴² BOA, HAT, 784/36629.

²⁴³ BOA, HAT, 799/37053.

²⁴⁴ BOA, HAT, 381/20569-C.

İngiltere'nin İran, İstanbul ve Yunanistan'da aklı başında bir elçisinin olmayışından kaynaklanmaktadır. İran elçisine göre ise; İran'da bulunan İngiliz elçisi bu ülkede 20 sene doktorluk yaptıktan sonra İngiltere tarafından elçi olarak tayin edilmiş, fakat bir varlık gösterememiştir. Bu nedenle kendini ispat etmek isteyen İngiliz elçisi Şah'tan birtakım taleplerde bulunarak kendini ispatlamaya çalışmış, istekleri Şah tarafından kabul edilmeyince de ülkeyi terk etmiştir. İran elçisine göre, İngiltere'nin İran'a yeni bir elçi tayin etmesiyle mesele çözülecektir. İngiltere elçisi ise; İran Devleti özür dilemediği takdirde İran Elçisi Hüseyin Han'ın Londra tarafından kabul edilmeyeceğini, İran özür dilerse meselenin çözüleceğini söylemektedir. İngiltere elçisine göre, şimdilik meselenin nasıl çözüleceği belli olmasa da İngiltere kendi meselelerine Rusya veya başka bir devletini karıştırmayacaktır.²⁴⁵ Anlaşıldığı üzere ne İngiltere ne de diğer Avrupa devletleri İngiltere-İran arasında bir savaşın yaşanacağına ihtimal vermemektedir. Zaten kısa bir süre sonra İngiliz elçisi ve elçilik heyeti İran'a geri dönmüş, ilişkiler yeniden normalleştiği gibi İran tarafından İngiltere'ye birtakım imtiyazlar da verilmiştir.²⁴⁶

Muhammed Şah'ın Herat seferinden dönüşünün hemen akabinde Bağdat Valisi Ali Paşa, Muhammere (Hürremşehir)'de yaşayan Ben-i Ka'b Aşireti'nin vergilerini ödemeyip isyan etmesi üzerine Muhammere'ye asker sevk etmiştir. İran Şahı bu durumu Muhammere'nin işgali olarak algılamış, bu durum iki devlet arasında yeni bir gerginlik yaratmıştır.²⁴⁷ Muhammed Şah, İstanbul'daki elçisi Mirza Cafer vasıtasıyla Bağdat Valisi'nin derhal bölgeden çekilmesini istemiştir. Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olan Muhammere İran'a göre kendi toprağı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı tarafının yapılan görüşmelerde sükunetle ve barışçı yollarla meseleyi çözmeye çalıştığı, ortaya koyduğu delillerle ise bölgenin Osmanlı toprağı olduğunu ispatladığı görülmektedir.²⁴⁸ Hatta Bağdat'ta bulunan İran Maslahatgüzarı; Muhammere, Derne ve Dertnek Sancakları'nın Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul etmiş fakat bu bölgelerin Osmanlı Devleti'ne teslimi konusunda kendisinin yetkili

²⁴⁵ BOA, HAT, 799/37053.

²⁴⁶ Soofizadeh, *Kaçar Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 81.

²⁴⁷ Sarıkçıoğlu, *Osmanlı- İran Hudut Anlaşmazlıkları*, 25.

²⁴⁸ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 59-63.

olmadığını söylemiştir. Osmanlı Devleti İran'la müzakereler hususunda Erzurum Valisi Esad Paşa ile Bağdat taraflarına vâkıf olan Davud Paşa'yı görevlendirmiştir.²⁴⁹

Erzurum Müşiri Osman Paşa'nın gönderdiği 24 Zilhicce 1254/10 Mart 1839 tarihli tahrirâta, İran'ın Bağdat üzerine asker sevk etmeye hazırlandığı yolunda ihbarların geldiği anlatılmaktadır. İki ülke arasında, aşiretler ve Bağdat yakınlarında bulunan Muhammere Derbendi'nden dolayı sorunların yaşandığından söz edilmektedir. Var olan sorunların çoğunda İran'ın haksız olduğundan bahsedilmekte, meselelerin bir kısmının görüşmeler yoluyla halledildiği bazılarının da Dersaadet'te müzakere yoluyla çözülmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane bir harekete ve tecavüze girişeceğine pek ihtimal verilmemektedir. Ancak İranlıların güvenilmez karakterleri gereği yine de İran'ın böyle bir niyeti ve hazırlığının olup olmadığının tahkik edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Bağdat Valisi'ne gizli bir emir gönderilerek meselenin araştırılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir. Bâbîâli bununla da yetinmemiş, Van ve Bayezid kaleleri kaymakamları olan paşalara İran'da yaşanan bütün gelişmeleri dikkatlice takip etmeleri, İran'ın Bağdat taraflarına yönelik bir hazırlığı olup olmadığının araştırılmasının emri verilmiştir. Hatta İran meselelerine vakıf olduğu için Binbaşı Abdülhamid Paşa, İran'ın Tebriz'de bulunan seraskeri Emir Nizam ile görüşmek üzere Tebriz'e gönderilmiştir. Ancak henüz Abdülhamid Paşa'dan bir cevap gelmemiştir.²⁵⁰

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bir taraftan İran'ın Bağdat'a saldıracağına ihtimal vermemekte bir taraftan da İran'a güvenmemektedir. Aslında iki devlet arasındaki bu güven eksikliği tarih boyunca Osmanlı-İran meselelerinin çözülemeyişinin temel nedeni olmuştur. Bu sırada yapılan tahkikatların neticeleri yavaş yavaş gelmeye başlamış, İran Şahı'nın Tebriz'e geleceği yolunda bilgiler geldiği görülmüştür. Bâbîâli hâlâ İran Şahı'nın Bağdat üzerine geleceğine ihtimal vermemekte fakat tedbiri de elden bırakmamaktadır. Tedbiren Erzurum ve Bayezid gibi kalelerin mühimmat eksiklerinin tamamlanması için çalışma başlatılmıştır. Erzurum Müşiri Osman Paşa, Şah'ın Tebriz'e gelmesi durumunda hangi tedbirlerin alınacağı ve nasıl davranılacağı konusunda Bâbîâli'den emir beklemektedir.²⁵¹

²⁴⁹ BOA, HAT, 784/36625.

²⁵⁰ BOA, HAT, 799/37037-A.

²⁵¹ BOA, HAT, 799/37037-A; BOA, HAT, 799/37037.

Bu gelişmeler yaşanırken Ahmed Kemal Efendi, İran memuriyetini tamamlayarak 1255 Safer ayının sonlarında/Mayıs 1839 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır. Ahmed Kemal Efendi, burada Erzurum Müşiri Osman Paşa ile görüşmüş ve ona İran'ın ahvaline dair bilgiler vermiştir. Vermiş olduğu bilgilerin önceki istihbaratlar ile uyduğu gözükmektedir. İran'ın bazı hazırlıklar içinde olduğunu söyleyen Ahmed Kemal Efendi, gözlemlerine ve bölgeden edindiği bilgilere dayanarak İran'ın ilk fırsatını bulduğunda Bağdat ve Erzurum gibi serhad şehirlerine saldırmaktan çekinmeyeceğini düşünmektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin verdiği bilgilerin Bağdat Valisi ve Erzurum Müşiri'nden gelen bilgilerle uyuşması üzerine Bâbîâli bu bölgelerin tahkim edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bunun için Mühendis Osman Efendi'nin bölgeye gönderilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Bâbîâli, Ahmed Kemal Efendi'nin yakında İstanbul'da olacağı düşüncesiyle meseleyi onunla etraflıca müzakere edip ona göre gereken tedbirleri almaya karar vermiştir.²⁵²

Bâbîâli'nin beklentisinin aksine meseleyi büyütmede kararlı olan Muhammed Şah, İstanbul'daki elçisini geri çağırarak, Bağdat Valisi'ni cezalandırmak üzere hazırladığı 12.000 kişilik ordu ile yola çıkmıştır. İran'la yaşadığı sorunları çözerek İran'dan önemli imtiyazlar elde etmiş olan İngiltere çıkarlarının zedelenmesini istemediği için iki devlet arasında arabuluculuğa soyunmuş, İngiltere'nin baskısı ile Şah, Bağdat yolundan geri dönmüştür.²⁵³ Bu şekilde İran Şahı, İngiltere'nin baskısına hem Herat Seferi'nde hem de Bağdat Seferi'nde boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Ahmed Kemal Efendi, Muhammere Meselesi hakkında İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaset, tutum ve davranışlarla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre; İran Şahı, güya Bağdat Valisi Ali Paşa'nın sözlerine alınganlık göstermiştir. Valinin daha önce Muhammere Derbendi'ne girmiş olmasından dolayı vehamete kapılan İran Şahı, Ali Paşa'nın Serdeşt ve Kirmanşah bölgelerine askerî bir harekât düzenleme ihtimaline karşı Bağdat'a yakın olan Hemedan ve Kirmanşah taraflarına iki tabur ile üç dört bin civarında asker sevk etmiştir. İngiltere ile aralarında var olan sıkıntılardan dolayı İngiltere'nin tahrikleri ile Afganistan tarafından İran'a saldırı olabileceği ihtimaline karşı da Hemedan ile sınır

²⁵² BOA, HAT, 799/37042.

²⁵³ Soofizadeh, *Kaçar Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 81.

bulunan Horasan tarafına bir miktar asker göndermiştir. Şah, kendisi de tedarik edebildiği kadar asker ile bizzat Şiran'a gitmiştir. İngiltere donanmasının İran'a asker çıkarması ihtimaline karşı da Şah'ın Azerbaycan tarafına gideceği duyumu alınmıştır. Fakat Şah, rahatsızlığı nedeniyle Tahran'da kalmış yerine Tebriz'de bulunan kardeşi Kahraman Mirza'yı Tahran'a çağırıştır. Ayrıca o sırada Sivas Müşiri'nin de Malatya tarafında bulunması Şah'ın evhamını daha da artırmıştır. Kendisini güvende hissetmeyen Şah'ın, Dersaadet'te bulunan eski Süleymaniye Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın oğlu Ali Bey'e paşalık unvanı verdiği ve senede 100.000 kuruş maaş ile Şah'ın hizmetine girmesini teklif ettiği öğrenilmiştir. Yine İran tarafının olası bir savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağını düşündüğü İran aşiretlerden Zeydanlı, Sebenli, Tekuri ve Haydaranlı aşiretlerinin ağalarını Hoy'da hapsedip, çocuklarını da rehin aldığı görülmektedir. Ahmed Kemal Efendi tahririnde, İranlıların mizacı gereği güvenilir olmadıklarını hatırlatarak ihtiyatlı davranılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca daha önce Tebriz'e gönderilen Hamid Bey ile kendisinin bilgi toplamak için Tebriz'de bırakmış olduğu adamının henüz gelmediğini onların dönüşü ile elde edilecek yeni bilgilerin de İstanbul'a ulaştırılacağını yazmaktadır.²⁵⁴

Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'a dönüşünden sonra İran'da iken kaleme almış olduğu tahrirler ile İran Hariciyesi'nden getirdiği mektup tercümeleleri Bâbiâli'de okunmuş ve İranlı'nın hal ve tavırlarından Bağdat ve Erzurum taraflarına saldırı için fırsat kolladıkları anlaşılmıştır.²⁵⁵ Ahmed Kemal Efendi'nin Meclis-i Hâssa sunduğu tahrirde de İran'ın Bağdat ve Erzurum taraflarına saldırı hazırlığı içinde buldukları açıkça ifade edilmektedir. Tahrirde anlattıkları, İran tehlikesini gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir: "Memuren iki defa İran'a gitmiş ve özellikle Tahran'da bir müddettir ikamet ediyor olmam cihetiyle tez elden ifadesi lâzım gelen ba'zı hususa dair: İranlı'nın Saltanat-ı Seniyye'ye mezheben düşmanlıkları ve özellikle Kerbela münasebetiyle Bağdat uğruna bütün mal ve canlarını feda edeceklerini ifade ettikleri ve daima Devlet-i Aliyye-i Ebediyye'nin aleyhinde olarak fesad çıkarmak için fırsat kolladıkları ve Bağdat Valisi'nin Muhammere Derbendi'ni harab eylemesi ve bazı İran şehzadelerinin Devlet-i Aliyye'ye sığınmış olmaları münasebetiyle Devlet-i Aliyye'ye kırılmış olmaları dolayısıyla eğer ellerinden gelir ise saldırı için hazır buldukları malumdur. Bu hususta Mısır ile dahi gizlice yazıştıkları ve daha önce

²⁵⁴ BOA, HAT, 799/37042-A; BOA, HAT, 1315/51264-B.

²⁵⁵ BOA, İ.MSM, 30/843-17.

Mekke tarafından gelip Basra civarında bulunan aşiretlerin başında bulunan Hurşid nâm alçağa İran tüccarı tarafından adam gönderildiği bilinmektedir. İranlı'nın kendi problemleri arasında Devlet-i Aliyye'ye düşmanlık edemeyecekleri aşikâr ise de şu esnada Hafız Paşa hazretlerinin meşguliyeti artarsa yine Mısır'ın tahrikiyle Bağdat ve Erzurum eyaletlerinin sınırda bulunan mahallerine zarar verebilecekleri ve Şah'ın da bu esnada Bağdat ve Erzurum taraflarına semt olan Sultaniyye'de asker topladığı, dolayısıyla Bağdat ve Basra eyaletlerinde bu hususa dikkat edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması zannımca elzemdir.”²⁵⁶

İlerleyen bölümlerde anlatılacağı üzere Mısır Meselesi ya da Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı olarak bilinen ve 1831 yılında siyasi bir niteliğe bürünen ayaklanma, bu dönem Osmanlı Devleti iç ve dış politikasının en önemli sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi Ahmed Kemal Efendi Mısır Meselesi'nin en hararetli bir şekilde devam ettiği dönemde İran ile Mısır arasında gizli bir ittifaktan söz etmektedir. Bu ittifak Lütfi Tarihi'ne ve dönemin yazışmalarına da yansımıştır. Lütfi Tarihi'nde, İngiltere'nin Bağdat Konsolosu'nun, Mehmed Ali Paşa'nın Basra'ya saldırı hazırlığında olduğunu ihbar ettiğini yazmaktadır. Mehmed Ali Paşa'nın Basra'ya saldırması durumunda İran'ın bunu “fırsat-ı ganimet” bileceğini ve Bağdat'a saldırıya geçeceğini düşünen Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa, Bâbîâli'ye durumu bildirmiş ve bölgeye birkaç tabur asker gönderilmesini istemiştir.²⁵⁷ Lütfi Tarihi'nde, Mehmed Ali Paşa'nın, Kemal Efendi'nin “Hurşid nam alçak” olarak bahsettiği Hurşid Paşa'yı 1255 Muharrem ayı başlarında (Nisan 1839) Basra'ya gönderdiği ve Hurşid Paşa'nın burada Araplardan ve diğer ahaliden asker topladığını yazmaktadır.²⁵⁸ 9 Safer 1255/24 Nisan 1839 tarihli bir vesikadan Lütfi Tarihi'nde yazıldığı gibi Bağdat Valisi'nin Bâbîâli'den asker talep ettiği görülmektedir. Vali, İran'ın Kirmanşah'a asker sevk ettiğini, İran Şahı'nın aşiret reislerini Tahran'a çağırdığını ifade etmektedir. Eğer Osmanlı Devleti tarafından Mısır üzerine askeri bir harekât olursa Mısır kumandanı Hurşid Paşa'nın Basra'ya saldıracağını, buna karşılık İran'ın ise Bağdat'a saldırıya geçeceğini söylemekte ve asker talebinde bulunmaktadır.²⁵⁹ Bâbîâli bu talebi uygun bulmuş ve

²⁵⁶ BOA, İ.MSM, 30/843-6.

²⁵⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi* (İstanbul:1999, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları), C.VI-VII-VIII, 993-994.

²⁵⁸ Ahmed Lütfi Efendi, *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.VI-VII-VIII, 1002.

²⁵⁹ BOA, HAT, 379/20525-E.

Bağdat'a Manastır Taburu'nu göndermiştir.²⁶⁰ Bâbîâli ayrıca Basra'yı takviye edebilmek amacıyla birtakım düzenlemelere girişmiş, Basra'ya yeni bir mütesellim ile iki bin kadar asker, silah ve mühimmat göndermiştir.²⁶¹

Erdebil Kalesi'nde hapis bulunan İran şehzadelerini kurtarmak ve Bağdat Eyaleti dahilinde olup, İran'a geçmiş olan Zehab Sancağı'nın Devlet-i Aliyye'ye terki hususlarını görüşmek üzere memuriyetle İran'a gönderilmiş olan Ahmed Kemal Efendi, bir buçuk seneyi aşkın süre burada görev yapmıştır. İran'daki görevinin bitmesinden sonra 1839 Haziran başlarında İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır.²⁶²

Görüldüğü üzere Ahmed Kemal Efendi henüz memuriyet hayatının başlarında, oldukça genç sayılabilecek bir yaşta zorlu bir görev için İran'a gönderilmiştir. Her ne kadar Ahmed Kemal Efendi'nin Farsça'ya vâkıf olması bu memuriyete tayin edilmesinde etkili olmuşsa da İran memuriyetleri Ahmed Kemal Efendi'nin hem diplomatik yeterliliğini hem de siyasi meselelere vâkıf olduğunu da göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti Müslüman bir devlet olan İran Devleti'ne dış politikasında her zaman ayrı bir önem vermiş, bu bölgeye görevlendireceği kişilerin güçlü bir geleneksel kültürel birikime sahip olmasına dikkat etmiştir.²⁶³ Bu görev Ahmed Kemal Efendi'nin bundan sonraki diplomatik görevlerinde ona ciddi bir referans sağlayacaktır.

Ahmed Kemal Efendi, İran'dan kucağında halledilmeyi bekleyen Osmanlı Devleti'ne sığınmış İran şehzadeleri ve Zehab Sancağı'nın hangi tarafa ait olduğu meselesinin çözümlenmesi gibi sorunlarla dönmüştür. Üstelik son günlerde bu sorunlara bir de Bağdat Valisi Ali Paşa'nın Muhammere'ye girip bölgeyi tahrip etmesi dolayısıyla Muhammere zararları eklenmiştir. Osmanlı Devleti bu sırada Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ile meşguldür ve Osmanlı ordusu Nizip Savaşı'nda ağır bir yenilgi almıştır. Sultan II. Mahmud (1808-1839) hayatını kaybetmiş yerine Sultan Abdülmecid (1839-1861) tahta çıkmıştır. Yeni hükümdar Mısır Meselesi'nin bu kadar çetrefilli bir hal aldığı sırada bir de İran'la savaşmak istememiş, İran'la olan meseleleri

²⁶⁰ BOA, HAT, 379/20525.

²⁶¹ BOA, İ.MSM, 30/843-15.

²⁶² BOA, İ.MSM, 30/843-8.

²⁶³ Carter V.Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform- Bâbîâli 1789-1922*, (İstanbul: Çev.: Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, 2019), 332.

görüşmek üzere İbrahim Sarim Efendi'yi geniş yetkilerle İran'a göndermiştir.²⁶⁴ Sarim Efendi'ye 200.000 kuruş harcırah ve 10.000 kuruş maaş tahsis edilmiş, ayrıca İran Şahı'nın Sultan Abdülmecid'in saltanatını tebrik amacıyla göndermiş olduğu hediyeye mukabil Şah'a ve maiyetine 200.000 kuruş değerinde hediye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁵ İran Şahı'na gönderilecek olan nâme-i hümâyun hazırlanarak Sarim Efendi'ye teslim edilmiştir.²⁶⁶

İran'la yürütülen müzakerelerde ve özellikle de Muhammere Meselesi'nin görüşülmesinde İran, Rus elçisinin de yanlarında bulunmasını talep etmiştir. Bu durum İran üzerinde Rus nüfuzunun açık bir göstergesidir. Sarim Efendi bu etkiyi, "Bunlar yatıp kalkmalarını bile Rus elçisine danışmadıkça icra edemediklerinden"²⁶⁷ sözleriyle ifade etmektedir. İran'ın talepleri İstanbul'da Rus elçisinin de hazır bulunduğu meclis görüşmelerinde ele alınmış ve iki ülke arasındaki sorunlar üç başlıkta toplanarak İran ile Osmanlı Devleti arasında barış yoluyla çözülmesine karar verilmiştir. Üç başlıkta toplanan meseleler şunlardır: 1- Osmanlı Devleti'ne sığınan İran şehzadelerinin geri verilmesi. 2- Süleymaniye Sancağı'na Mahmud Paşa'nın yerine Ahmed Paşa'nın tayin edilmesi. 3- Sınırlardaki huzursuzlukların giderilmesi için iki devlet tarafından sınırlara memur ve mühendislerin gönderilmesi.²⁶⁸ Üç maddede toplanan meseleler İstanbul'da Osmanlı delegeleri, İran delegeleri ve Rus elçisi arasında görüşülmüş; Bağdat'ta bulunan İran şehzadelerinin Halep'e gönderilmesi, Muhammere sınırı için mühendis tayini, Süleymaniye Mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın görevden alınması şeklinde karara bağlanmıştır. Muhammere için mühendisler tayin edilerek çalışmalara başlanmış fakat çözüme kavuşturulamamıştır.²⁶⁹

İran ile Osmanlı Devleti arasında iyice çetrefilli bir hal alan sorunların halli için İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğunda Erzurum'da bir konferans toplanması kararı alınmıştır. Erzurum görüşmeleri 1843 senesinin Şubat- Mart aylarında başlayabilmiş ve tahmin edileceği üzere çok çekişmeli ve sancılı geçmiştir. İki devlet

²⁶⁴ BOA, İ.MSM, 30/844; BOA, C.HR, 34/1686; BOA, İ.HR, 1/25.

²⁶⁵ BOA, İ.HR, 1/25; BOA, C.HR, 34/1686.

²⁶⁶ BOA, A.DVNSNMH.d, 11/264.

²⁶⁷ BOA, İ.MSM, 37/1045-2; İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı- İran Hudud Antlaşması*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1995), 24.

²⁶⁸ BOA, İ.MSM, 38/1066; Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 65.

²⁶⁹ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 66.

arasında antlaşmanın 1 Haziran 1847 tarihinde imzalandığı göz önünde bulundurulduğunda sürecin ne kadar sıkıntılı geçtiği anlaşılmaktadır. II. Erzurum Antlaşması olarak bilinen antlaşma; giriş, ana konuların yer aldığı bir bölüm ve sekiz maddelik sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.²⁷⁰ Antlaşmada yer alan hükümlere göre: 1- İki devlet birbirlerinden talep ettikleri tüm alacaklarından vazgeçmişlerdir. 2- Zehab Sancağı'nın batı tarafı Osmanlı Devleti'ne, doğu tarafı ise İran'a bırakılmıştır. 3- İki taraf arasında kesin hududu belirleyebilmek için memurlar ve mühendisler tayin edilecektir. 4- Antlaşmanın imzalanabilmesi için İngiltere ve Rusya'nın devreye girdiği 1845 tarihinden bu yana uğranılan zarar ve kayıpların telafisi için memurlar tayin edilecektir. 5- Firari İran şehzadelerinin Bursa'da ikamet ettirilmesi, bu şehzadelerin İran'a karşı girişecekleri art niyetli hiçbir eyleme Osmanlı Devleti'nin izin vermemesi kabul edilmiştir. 6- İranlı tüccarların ödeyecekleri vergilerde 1823 tarihli Erzurum Antlaşması esas alınacaktır. 7- İran hacılarının kutsal mekanları ziyareti için Osmanlı Devleti her türlü kolaylığı sağlayacaktır. 8- Osmanlı-İran sınırında yaşayan aşiretlere yönelik daha ciddi tedbirler alınacaktır. 9- Antlaşma iki ay veya daha kısa süre içerisinde iki tarafça tasdik edilecektir.²⁷¹

Oldukça zorlu bir sürecin neticesinde imzalanan Erzurum Antlaşması görünüşte meseleleri çözümlenmiş gibidir. Ancak fiiliyatta başta sınır meseleleri olmak üzere diğer bazı konular hiçbir zaman gündemden düşmeyecektir. Sonrasında kurulacak olan hudud komisyonları ile mesele uzun bir süre daha sürüncemede kalacaktır. 1848 tarihinde Muhammed Şah'ın ölümü ile Osmanlı-İran problemleri yeni İran Şah'ı Nasıreddin Şah'a miras kalacaktır.

1.6. Nasıreddin Şah Dönemi'nde Osmanlı-İran İlişkileri ve Ahmed Kemal Paşa'nın İran Şahı'na Mihmândâr Tayin Edilmesi

Muhammed Şah'ın 1848 yılında ölümünden sonra yerine, henüz 16 yaşında olan oğlu Nasıreddin Mirza Tahran'a gelerek tahta oturmuştur. Osmanlı Devleti yeni Şah'ın tahta çıkışını tebrik amacıyla Sami Efendi'yi büyükelçi unvanıyla İran'a göndermiştir.²⁷² Nasıreddin Şah, gönderdiği nâme ile gönderilen büyükelçiden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve kendisine babasından miras kalan iki ülke

²⁷⁰ BOA, A.DVN.MHM, 5/35; Soofizadeh," I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi", 188-191.

²⁷¹ BOA, A.DVN.MHM, 5/35; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, 462-465.

²⁷² BOA, İ.HR, 55/2577; BOA, A.DVN, 48/43.

arasındaki dostluğun pekişmesinin en büyük arzusu olduğunu söylemiştir.²⁷³ Her ne kadar Muhammed Şah döneminde imzalanan Erzurum Antlaşması iki devlet arasında sıcak savaş ihtimalini ortadan kaldırmışsa da devletler arasındaki problemleri çözümlenmiş değildir. Dolayısıyla Nasıreddin Şah döneminde Osmanlı-İran ilişkileri Osmanlı Devleti'nin iyi niyetli tutumuna rağmen çözümlenememiş sorunların gölgesinde başlamıştır.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan Kırım Savaşı (1853-56) sırasında İran'ın Rusya yanlısı bir politika takip etmesi ve Rusya'ya destek amacıyla Azerbaycan'a bir ordu göndermesi ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir.²⁷⁴ Bu gelişme üzerine Bâbiâli, Bağdad, Şehrizar, Van, Hakkari valilerine; Musul ve Süleymaniye mutasarrıflarına birer yazı göndererek hududa asker yığan ve savaş hazırlıkları yapan İran'a karşı dikkatli olunması, İran Devleti'nin hareketlerinin dikkatle takip edilmesi uyarısında bulunmuştur.²⁷⁵

Kırım Savaşı sonrasında ise Osmanlı-İran ilişkileri yeni ve hareketli bir döneme girmiştir. Bu hareketliliğin birinci nedeni İran'ın yine hudud aşiretleri üzerinden yürüttüğü faaliyetlerdir. Diğerisi ise Osmanlı Devleti'nin Bağdad Eyaleti'nin sınırları içerisinde kalan ve İranlılarca kutsal kabul edilen bölgelerde İranlılarla Osmanlı vatandaşları arasında yaşanan problemlerdir. Osmanlı Devleti'nin Şiilerce kutsal kabul edilen Kerbela ve Necef gibi yerleri ziyarete gelenlere karşı yeni tedbirler almak zorunda kalması İran'ı hiç memnun etmemiştir.²⁷⁶

Kutsal Yerler Meselesi'nin iki ülke ilişkilerini yeniden gerdiği sırada yeni bir şehzade sorunu gündeme gelmiştir. Nasıreddin Şah'a düzenlenen bir suikast girişiminin Şah'ın kardeşi ve saltanat naibi olan Abbas Mirza'nın tahrikleriyle yapıldığının düşünülmesi Nasıreddin Şah ile Abbas Mirza'nın arasının açılmasına neden olmuştur. İngiliz elçisinin yardımıyla Abbas Mirza'nın Kerbela'ya bir nevi kaçırılması Osmanlı Devleti'nde endişe yaratmıştır. Osmanlı Devleti ilk etapta şehzadenin ülkeden uzaklaştırılmak suretiyle gönderildiği bilgisini almış ve iki ülke arasındaki münasebetleri etkileyeceği düşüncesiyle şehzadeyi kabul etmek

²⁷³ BOA, İ.HR, 89/4345.

²⁷⁴ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 84.

²⁷⁵ BOA, A.MKT.UM, 144/77; BOA, A.MKT.UM, 144/80; BOA, A.MKT.UM, 144/81; BOA, A.MKT.UM, 144/82.

²⁷⁶ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 85-86.

istememiştir.²⁷⁷ Devreye İngiltere girmiş ve şehzadenin ülkesinden gönderilmediği, iltica suretiyle Kerbela'ya geldiği hususunda Osmanlı Devleti ikna edilmiştir. Abbas Mirza önce Kerbela'ya oradan İstanbul'a gelecek ve bu durum iki devlet arasında yeniden diplomatik bir kriz doğuracaktır.²⁷⁸ Daha önceki şehzadeler sorunundan epeyce muzdarip olmuş olan Osmanlı Devleti Abbas Mirza'nın önce Bağdat'a oradan da İran'a dönmesini sağlayarak meseleyi bu şekilde kapatmıştır.²⁷⁹

Abbas Mirza Sorunu'nun çözümlenmesinden sonra İran Şahı Nasıreddin'in "Makamât-ı Mübâreke" olarak adlandırılan Necef ve Kerbela'daki imamların kabirlerini ziyaret etme talebi Osmanlı Devleti'ni yeniden tedirgin etmiştir. Nasıreddin Şah, ülkesini kasıp kavuran veba salgınından nasibini alarak hastalanmış, eğer iyileşirse Necef ve Kerbela'daki imamların kabirlerini ziyaret edeceği adağında bulunmuştur. İyileştikten sonra da bu adağı gerçekleştirmek üzere Osmanlı Devleti'nden gereken izni alabilmek için bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiştir.²⁸⁰ Bu talep, Osmanlı Devleti tarafından doğuracağı birtakım sakıncalara rağmen Şahın ısrarı, ziyaretle ilgili her türlü teminatı vermesi ve İngilizlerin araya girmesi ile kabul edilmiştir.²⁸¹ Nitekim Şah, İran Sefiri aracılığı ile ziyaretine izin verilmesinden ve gösterilen anlayıştan dolayı tarifsiz bir memnuniyet duyduğunu belirtmiştir.²⁸²

İran Şahı'nın ziyareti için gereken hazırlıklara başlayan Bâbiâli, o sırada Şûrâyı Devlet azalığı görevinde bulunan Ahmed Kemal Efendi'yi, vezaret tevcihiyle birlikte, 6 Cemaziyelevvel 1287/4 Ağustos 1870 tarihinde, İran Şahı Nasıreddin'in Mihmândârlığı'na tayin etmiştir.²⁸³ Ahmed Kemal Efendi'nin mihmândârlık memuriyeti ile Bağdad'a görevlendirilmesi nedeniyle kendisine vezaret tevcihi ile birlikte birinci dereceden Mecidiye Nişanı verilmiştir.²⁸⁴ Böylece Ahmed Kemal Efendi vezaretle birlikte Paşa unvanını da elde etmiş olmaktadır. 19 Cemaziyelevvel

²⁷⁷ BOA, İ.HR, 92/4484-1; BOA, İ.HR, 92/4520-1.

²⁷⁸ BOA, İ.HR, 92/4520-2-3-4-9; BOA, İ.HR, 92/4484-2-3-4-5-7; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 86.

²⁷⁹ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 86.

²⁸⁰ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 86.

²⁸¹ BOA, HR.MKT, 684/25-4; Şennur Şenel- Hülya Terzi, "Trabzon'daki İran Konsolosluğu Faaliyetleri (1877-1923)", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (2019), 85; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 87.

²⁸² BOA, HR.MKT, 684/25-4. Şah'ın bu ziyaretine 2000 kişilik piyade ve süvari askeri, harem üyelerinin tamamı, hariciye vekili ve ricalden pek çok zatın katılması planlanmıştır.

²⁸³ BOA, İ.DH, 616/42917; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, (Ankara: Yay. Haz.; Münir Aktepe, TTK Basımevi,1989), 102-104.

²⁸⁴ BOA, İ.DH, 616/42917; BOA, İ.DH, 617/42959; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, 103, 106.

1287/17 Ağustos 1870 tarihli Basiret Gazetesi'nin haberine göre, Ahmed Kemal Paşa'ya vezaret tevcihi, Çukurçeşme'de bulunan konağının önünde ve bir bando eşliğinde okunarak halka ilan edilmiştir.²⁸⁵

Ahmed Kemal Paşa'ya verilen mihmândârlık görevi dolayısıyla bir de nâme-i hümayun hazırlanmıştır.²⁸⁶ Ayrıca kendisine gidiş-gelişi sırasında meydana gelecek masrafları için 250.000 kuruş harcırah verilmesi, refakatinde bulunacak olan Hariciye Teşrifat Muavini Ali Bey'in ise rütbesinin terfi ettirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁸⁷ Bu görev için Ahmed Kemal Paşa'nın maiyetine iki tane korgeneral rütbesinde komutan, teşrifat memurları, yaverler, 15 tane hademe tayin edilmiştir.²⁸⁸ Ahmed Kemal Paşa Sadaret'e gönderdiği bir vesikada, memuriyeti sırasında yanında götürmesi gereken kâtiplere maaş ve harcırah bedeli olarak 12.500 kuruş verilmesini talep etmektedir.²⁸⁹ Ahmed Kemal Paşa'nın maiyyetinde bulunacak katiplere 12.500 kuruş verilmesi talebi uygun bulunmuş, paranın ödenmesi Maliye Nezâreti'ne havale edilmiştir.²⁹⁰

Ahmed Kemal Paşa, İran Şahı'na mihmândârlık görevini yerine getirmek için Bağdat'ta yapılan Ummaniye Kumpanyası vapurlarından Babil isimli vapur ile İstanbul'dan 25 Cemaziyelevvel 1287/23 Ağustos 1870 Salı günü yola çıkmış ve Süveyş üzerinden Bağdat'a ulaşmıştır.²⁹¹ Ahmed Kemal Paşa, Bağdat'a gidişi sırasında Şah ve ailesine takdim edilmek üzere yanında değerli hediyeler de götürmüştür. Bu hediyeler arasında yemek takımları, mücevherlerle süslü fayton arabaları ve çeşitli eşyalar bulunmaktadır.²⁹²

²⁸⁵ *Basiret*, 19 Cemaziyel-evvel 1287, S.144/1.

²⁸⁶ BOA, İ.HR, 245/14584.

²⁸⁷ Şûrâ-yı Devlet a'zasından Kemal Efendi hazretlerinin mihmândârlık memuriyeti ile o tarafa gönderilmesi ve kendisine rütbe-i vâlâ-yı vezâret tevcihi için irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne iktizâyı âlisinden bulunduğu ve Efendi-i müşârün-ileyh bu günlerde yola çıkmış olduğundan memuriyet ve rütbesinin i'lanı ve kendisinin vuku' bulacak masarifi için iki yüz elli bin gurus harcırah ihsanı ve refakatinde bulunacak olan Hariciye Teşrifat Mu'avini izzetlü Ali haiz olduğu rütbe-i sâniye sınıf-ı evvel mütemayizinin evvelî sınıf-ı sanîsine terfi'i hususlarında. Fi 6 Cemaziyelevvel 287. BOA, İ.DH, 616/42917.

²⁸⁸ Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, 103.

²⁸⁹ BOA, İ.DH, 617/2979-1.

²⁹⁰ BOA, İ.DH, 617/2979-2.

²⁹¹ *Basiret*, 19 Cemaziyelevvel 1287, s. 144/1; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, 103.

²⁹² BOA, TS.MA.d, 8182; BOA, TS.MA.d, 7964; BOA, TS.MA.d, 8182; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, 103.

Daha önce İran Sefiri tarafından gönderilen vesikalarda Şah'ın 12 Ağustos'ta Tahran'dan ayrılması planlanmışsa da²⁹³ bunun mümkün olmadığı, o sırada Bağdat Valisi bulunan Midhat Paşa'nın gönderdiği bir telgraftan İran Şahı Nasireddin'in 24 Cemaziyelahir 1287/21 Eylül 1870 Çarşamba günü Tahran'dan hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bağdat Valisi Midhat Paşa gönderdiği bir tahrirât ile İran Şahı ve maiyetinde bulunan kişilerin masraflarının nasıl karşılanacağını Bâbîâli'ye sormaktadır. Daha önce masrafların Bağdat'tan bedel karşılığı olarak karşılanacağı bilgisinin kendisine geldiğini belirten Midhat Paşa, bunun üzerine Rauf Paşa'ya durumu sorduğunu, ancak Rauf Paşa'nın buna dair resmi bir emir almadığını söylediğini yazmaktadır. Ahmed Kemal Paşa'nın Bağdat'a gelişinin de gecikeceğini ifade eden Midhat Paşa, gerekli hazırlıkların bir an önce yapılması gerektiğini beyan etmekte ve Dersaadet'ten cevap beklemektedir.²⁹⁴

Dersaadet'ten, Midhat Paşa'ya beklediği cevap gönderilmiş, Şah ile birlikte gelenlerin masraflarının "bilâ-bedel" bölgeden karşılanacağı hatırlatılarak bir an önce gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir.²⁹⁵ Şah'ın Bağdat ziyareti, 1870 yılında İran'da yaşanan kıtlığın Osmanlı sınır şehirlerini de etkilemiş olmasından dolayı iki devlet için de oldukça pahalıya mal olmuştur. Nitekim İran tarafı, Şah'ın Tahran'dan hududa kadar olan masrafları için halktan iane yoluyla 180.000 tümenin toplanmasına karar vermiştir. İran devlet erkanının Şah'ın bu ziyaretinin İran'a 1 milyon tümene mal olacağından korktukları anlaşılmaktadır. Şah'ın ise bunu kabul etmediği ve bu ziyaretin 100 bin tümeden fazla tutmayacağını düşündüğü görülmektedir.²⁹⁶

İran Şahı'nın ziyaretinin ne kadar süreceğinin tam olarak bilinmediğini söyleyen Osmanlı Devleti'nin Tahran Maslahatgüzarı, Şah'ın dört aydan kısa bir sürede Tahran'a geri dönmesinin beklendiğini yazmaktadır. Maslahatgüzar ayrıca Şah'ın 40 günde ancak Bağdat'a ulaşacağını, ordugahını Bağdat'a yarım saat mesafedeki Hankin'e kuracağını ifade etmektedir. Şah'ın programı henüz net bir şekilde belli olmasa da Hankin'de bir hafta kalıp sonra Kerbala'ya geçileceği orada yedi-sekiz gün kalıp Necef'e gidileceği düşünülmektedir.²⁹⁷

²⁹³ BOA, HR.MKT, 684/25-3.

²⁹⁴ BOA, HR.MKT, 696/3-2.

²⁹⁵ BOA, HR.MKT, 696/3-1.

²⁹⁶ BOA, HR.MKT, 688/60-2.

²⁹⁷ BOA, HR.MKT, 688/60-2.

İran Şahı'nı karşılamak üzere Bağdat'a hareket eden Ahmed Kemal Paşa'nın Ekim ayında Bağdat'a ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira Ahmed Kemal Paşa Bağdat'ta bulunduğu sırada, 29 Recep 1287/25 Ekim 1870 tarihinde Evkâf Nezâreti'nin başına getirilmiştir.²⁹⁸ Kendisi bu sırada Bağdat'ta bulunduğu için görevinin başına dönünceye kadar Evkâf Nezâreti'ne vekâlet etmesi için Şûrâ-yı Devlet azasından Arif Efendi getirilmiştir. Hatta usulü gereği Ahmed Kemal Paşa'nın Evkâf Nâzırı olarak aldığı maaşın yarısının vekâleti boyunca Arif Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹⁹

İran Şahı, Bağdat'a gelişinden önce Ahmed Kemal Paşa ve Bağdat Valisi Midhat Paşa tarafından Bağdat yakınlarındaki Hankin Nahiyesi'nde karşılanmıştır. Yapılan karşılama töreni ile ilgili Ahmed Kemal Paşa ve Midhat Paşa tarafından gönderilen 3 Teşrinisani 1286/15 Kasım 1870 tarihli telgrafta, Şah ile görüşüldüğü, kendisinin ve annesinin padişaha en içten selamlarını gönderdikleri ifade edilmektedir. Akşam olduğu için Şah'a nâme-i hümayun takdim edilememiş, ertesi güne bırakılmıştır. Şah'ın heyetinde yedi-sekiz yüz kadar piyade askeri ile bir top bulunmaktadır. Ayrıca on bin kadar nüfus ve on beş bin kadar at, katır ve deve mevcuttur. Heyette ayrıca hademe, çadırcı, aşçı ve sair kişiler bulunmaktadır. Heyetin kısa sürede Hankin'den hareket edip, beş altı gün sonra Bağdad'a ulaşacağı tahmin edilmektedir.³⁰⁰ 29 Şaban 1287/24 Kasım 1870 tarihli bir vesikadan ise İran Şahı'nın Bağdat'a geldiği anlaşılmaktadır. Midhat ve Kemal paşalara hitaben yazılan vesikada Şah'ın Bağdat'a ulaşmış olmasından duyulan memnuniyet ifade edilmekte gerek kendisine gerekse annesine sevgi ve muhabbet gösterilmesi istenmektedir.³⁰¹ Kendilerinin misafir olarak buldukları süre zarfında rahat ettirilmeleri ve bu hususta herkesin son derece itina göstermesi tembih edilmektedir.³⁰²

İran Şahı'nın ziyareti, beraberinde devleti meşgul eden bir sağlık problemi de getirmiştir. Tahran Maslahatgüzarı tarafından Şah'ın Tahran'dan hareketinden önce gönderilen bir telgrafta Tahran'da veba salgınından sonra kolera salgını başladığı ve salgınının şiddetlendiği anlatılmaktadır. Salgın dolayısıyla her gün en az 60 kişinin vefat ettiği bilgisi verilmektedir.³⁰³ Bu durum hem devleti hem de Bağdat Vilayeti'ni

²⁹⁸ *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823.

²⁹⁹ BOA, İ.DH, 622/43264.

³⁰⁰ BOA, İ.DH, 624/43361-1-2.

³⁰¹ BOA, HR.MKT, 701/67.

³⁰² BOA, HR.MKT, 701/67.

³⁰³ BOA, HR.MKT, 698/93.

telaşlandırmıştır. Tahran Sefareti, Bağdat Valiliği ve İstanbul arasında yapılan yazışmalarda Şah'ın ordusunun karantinaya alınması gerekliliğinden ancak bunun imkânsız olduğundan söz edilmektedir.³⁰⁴ Başka bir vesikada ise Bağdat'a oldukça yakın Halis ve Duhule kasabalarında da kolera salgını görüldüğü, gün geçtikçe salgının şiddetinin arttığı ve çok kişinin hayatını kaybettiği anlatılmaktadır. Bu nedenle tedbiren Bağdat çevresinin karantinaya alınması istenmektedir.³⁰⁵

Bağdat'tan Midhat Paşa'nın gönderdiği telgrafta ise, Bağdat'ın karantinaya alınması hususunun Ahmed Kemal Paşa ile müzakere edildiği, ancak Şah ile birlikte olan cemiyetin karantinaya alınmasının imkânsız olduğu söylenmektedir. Kaldı ki hududun her tarafı zaten açık olduğu için ahalinin geçişine engel olunamamaktadır. Sadece Hankin'e uğrayanlar karantinaya alınabilmektedir.³⁰⁶ Midhat Paşa ayrıca Bağdat'a yakın Halis Nahiyesi'nde hastalık nedeniyle çok fazla can kaybı yaşandığını ve salgının halen devam ettiğini söylemektedir. Bu nedenle Midhat ve Kemal Paşa'ya göre en güvenli yol bölgenin tamamının hastalıklı olarak kabul edilmesi olacaktır.³⁰⁷

Ancak Dersaadet'in bu fikre katılmadığı anlaşılıyor. Midhat Paşa'ya cevaben gönderilen vesikada, Hankin hududunu kullanmayıp, diğer yollardan gelenlerin karantinaya alınmadığı hususunun doğru olmadığı hatırlatılarak, devletin tüm hudut boyunca karantina hususuna son derece dikkat ettiği ifade edilmekte, bu nedenle "Bağdat ve çevresinin karantinaya alınmasına gerek yoktur" denilmektedir. Eğer Şah hududa ulaştığında kolera hastalığı belirtisi görülür ise o zaman karantinaya alınmaları yeterli olacaktır.³⁰⁸ Ayrıca Dersaadet, Şah'ın ordusunun kalabalık olduğu için karantinaya alınmasının zor olduğu hususuna da katılmamaktadır. Zira daha önce Hankin'de yedi- sekiz bin kişiye birden karantina uygulanmış olduğunu ifade eden Dersaadet, bunun Şah ve ordusu için de mümkün olduğunu hatırlatmaktadır. Eğer Bağdat ve çevresinde hastalık görülür ise o zaman hastalığın görüldüğü mahallerin karantinaya alınması yeterli olacaktır.³⁰⁹

Şah'ın Bağdat'a ulaşmak üzere olduğu sırada Ahmed Kemal Efendi'nin Dersaadet'e gönderdiği 8 Teşrinisani 1286/20 Kasım 1870 tarihli bir telgraf dikkat

³⁰⁴ BOA, HR.MKT, 698/54.

³⁰⁵ BOA, HR.MKT, 698/54; BOA, HR.MKT, 698/86.

³⁰⁶ BOA, HR.MKT, 698/60-2.

³⁰⁷ BOA, HR.MKT, 698/60-2.

³⁰⁸ BOA, HR.MKT, 698/60-1.

³⁰⁹ BOA, HR.MKT, 698/60-1.

çekicidir. Paşa, yapılan hazırlıklar için çok fazla masraf edildiğini söyleyerek, Bağdat Vilayeti hazinesinden 75.000 kuruş verilmesine müsaade edilmesini istemektedir. Bu para ayrıca dönüş masrafları içinde kullanılacaktır.³¹⁰ Bu istek uygun bulunmuş, İran Şahı'nın ağırlanması görevinin padişahın şanına yakışır şekilde yerine getirilmesi için Kemal Paşa'nın istediği miktarın verilmesi, bunun için Bağdat Valiliği'ne telgraf çekilmesi ve Maliye Nezâreti'ne de bilgi verilmesi istenmiştir.³¹¹

13 Teşrinisani 1286/25 Kasım 1870 tarihinde İran Şahı'nın Bağdat'a ulaşmasından sonra Kemal ve Midhat adına çekilen bir başka telgrafta ise, Şah tarafından Ahmed Kemal Paşa ve Rauf Paşa'ya birinci rütbeden olmak üzere, bazı memurlara da muhtelif nişanlar verilmek istendiği, bu nişanların kabul edilip edilemeyeceği hususu sorulmaktadır.³¹² Dersaadet, verilen nişanların kabulü için gereken izni vermiştir.³¹³ İran Şahı tarafından Ahmed Kemal Paşa'ya yapılan taltifat bununla sınırlı değildir. Verilen nişanlara ilaveten Şah ile birlikte Necef'ten Bağdat'a dönüşte, Şah tarafından Midhat Paşa'ya Şah'ın bir portresi, Ahmed Kemal Paşa'ya ise birinci dereceden murassa bir nişan verilmiştir. Daha önce verilen nişanlara izin verildiği için bu nişanın da kabul edildiği, fakat yine de Dersaadet'ten izin istendiği anlaşılmaktadır.³¹⁴ Verilen cevapta ise portre ve nişanın kabul edilebileceği ifade edilmektedir.³¹⁵

Kemal ve Midhat paşalar tarafından İran Şahı'nın seyahati müddetince icra olunan faaliyetler ayrıntılı olarak Dersaadet'e rapor edilmiştir.³¹⁶ Buna göre Bağdat'tan başlayan ziyaret Ramazan'ın 8. günü (2 Aralık 1870) Şah ile birlikte Kerbela'ya gitmek suretiyle devam etmiş, Kerbela'da beş gün süren ziyaretlerden sonra Necef'e geçilmiştir. Necef ziyaretlerinin ardından Ramazan'ın 21. günü (15 Aralık 1870) tekrar Kerbela'ya dönülmüştür. Ramazan'ın 26. günü (20 Aralık 1870) Kerbela'dan tekrar Bağdat'a geçilmiştir. 30 Ramazan 1287 Cumartesi günü (24 Aralık 1870) her iki mezhep için de bayram kabul edildiği için, bayram tebriki dolayısıyla heyetçe Şah'ın

³¹⁰ BOA, İ.DH, 624/43384-1.

³¹¹ BOA, İ.DH, 624/43384-2.

³¹² BOA, İ.DH, 624/43412-1.

³¹³ BOA, İ.DH, 624/43412-2.

³¹⁴ BOA, İ.DH, 629/43755; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; Kemal Paşa'ya verilen bu nişanın Şîr-i Hurşid Nişanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nişan İran'da önde gelen kişilere, yabancı elçilere ve askeri görevlilere verilmektedir.

³¹⁵ BOA, HR.MKT, 709/1.

³¹⁶ BOA, HR.MKT, 702/13-1.

huzuruna çıkılmıştır. Burada İran geleneklerine uygun şekilde bir bayramlaşma töreni düzenlenmiştir. Şah'ın tören sırasında bir teşekkür konuşması yaptığı anlaşılmaktadır. Şah, konuşmasında padişah tarafından ziyaretine izin verilmesinden dolayı müteşekkir olduğunu ifade ederek, kendisine gösterilen ikram ve hürmetten de ne kadar memnun kaldığını anlatmıştır. Tören, padişah için yapılan bir dua ile son bulmuştur.³¹⁷

Sadaret Makamı'na gönderilen telgraflarda bayramın ikinci günü, 1 Şevval 1287/25 Aralık 1870 tarihinde ise Abbasiler döneminde Türk askerlerinin yerleştirilmesi için kurulmuş ve Abbasiler'e bir dönem de başkentlik yapmış olan Samarra/Samra'ya geçildiği yazılıdır. Buradaki ziyaretlerden sonra ise 15 Şevval 1287/8 Ocak 1871'de Şah'ın uğurlandığı anlatılmaktadır. Şah'ın ziyareti esnasında hiçbir problem yaşanmadığı, ziyaretin son derece başarılı geçtiği de ifade edilmektedir.³¹⁸ Şah'ın İran'a dönüşü ile birlikte Ahmed Kemal Paşa da İstanbul'a görevinin başına geri dönmüştür.

İran Şahı'nın bu ziyaretinin iki ülke arasındaki buzları erittiği görülmektedir. Şah, bu ziyaretinde kendi ülkesinde de Tanzimat usul ve esaslarını uygulamaya koyacağını beyan ederek, Dersaadet Sefiri Mirza Hüseyin Han'ı "icra-yı tanzimat" memuriyeti ile görevlendirmiştir.³¹⁹ Bu ziyaret esnasında iki devlet arasında ihtilafa neden olan meseleler hakkında görüşme yapılması hususunda Midhat Paşa'nın talebi Şah tarafından kabul edilmiş ve bunun neticesinde 9 Ocak 1871'de İran'la bir antlaşma imzalanmıştır. İran Sefiri Hüseyin Han ile Bağdat Valisi Midhat Paşa arasında imzalanan anlaşma, iki taraf arasında sürekli sorun teşkil eden, İran'da vefat edip Bağdat'ta kutsal mekânlarda gömülmek isteyen İran vatandaşları hakkındadır.³²⁰ Ayrıca İran Şahı'nın, ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getiren bir nâme-i hümayunu Ahmed Kemal Paşa vasıtasıyla Sultan Abdülaziz'e gönderdiği bilinmektedir.³²¹

³¹⁷ BOA, HR.MKT, 702/13-2; BOA, İ.DH, 625/43482-1.

³¹⁸ BOA, HR.MKT, 702/13-2; BOA, İ.DH, 625/43482-1.

³¹⁹ BOA, İ.DH, 625/43482-2-3.

³²⁰ BOA, A.DVNSNMH.d, 13/112-s.179; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 88; Ender Yıldırım, *Türkiye- İran İlişkileri (1918-1960)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009), 13; Şenel-Terzi, *Trabzon'daki İran Konsolosluğu Faaliyetleri*, 85.

³²¹ BOA, İ.HR, 248/14776.

Mihmândârlık görevini tamamlayan Ahmed Kemal Paşa'nın, Bağdat dönüşünde, kendisi ile Bağdat'a gitmiş olan görevlilere rütbe tevcihi talebinde bulunduğu ve bu talebinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.³²²

Ahmed Kemal Paşa'nın İran Şahı'na mihmândârlık görevi ile Bağdat'ta bulunduğu sırada Evkâf Nezâreti'nin başına getirildiği yukarıda ifade edilmişti. Ahmed Kemal Paşa, Şah'ın Bağdat ziyaretinde bu görevinin gereklerini de yerine getirecektir. Lütfi Tarihi'nde verilen bilgilerden, Necef'te bulunan türbelere yapılan ziyaretler sırasında takdim olunan hediyelerin Vahhabiler tarafından zapt edilmesini engellemek için bir mahzende saklandığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık altmış yıldan fazla bir zamandır kilitli olan bu mahzen, Evkâf Nâzırı Ahmed Kemal Paşa tarafından açtırılarak, buradaki eşyalar defterlere geçirilmiş ve muntazaman yerlerine konulmuştur.³²³ Ziyaretten sonra bu hazine tekrar, Kemal ve Midhat paşalar tarafından mühürlenerek kapatılmıştır.³²⁴

Mahzendeki eşyalar içinde kıymetli elmas, yakut ve incilerle süslenmiş olan bir avizenin bulunduğu ve bu avizenin değerinin 300 bin liradan fazla olduğu kaynaklarda yer almaktadır.³²⁵ Ayrıca İran Şahı'nın arzusu üzerine hazineden çıkarılan 5.500 altın değerindeki bir şamdan Hz. Ali'nin Türbesi üzerine asılmıştır. Yine Hint prensinin hediyesi olan bir taç da Hz. Ali'nin Türbesi üzerine asılmıştır. İran Şahı da oldukça kıymetli bir kılıcı hazineye hediye etmiştir. Bu türbelerde yer alan eşyaların servet değerinde olduğu görülmektedir. Bunların içinde yüzlerce kilo ağırlığında altın ve gümüş eşyalar, değerli halılar, elmaslar, kılıçlar, hançerler, ipek şal ve perdeler özellikle dikkat çekicidir.³²⁶

Yaklaşık altmış yıldır açılmamış olan mahzenin açılması gereğini hissedip bu görevi yerine getirmesi, Ahmed Kemal Paşa'nın sahip olduğu yetkileri yerinde ve zamanında en iyi şekilde kullandığının güzel bir örneğidir. Paşa, birikimli bir bürokrat olarak diğer diplomatik görevlerinde olduğu gibi bu görevini de başarı ile tamamlamış, çok yönlü bir devlet adamı olduğunu bir kez daha göstermiştir.

³²² BOA, İ.DH, 631/43879-1-2.

³²³ Ahmed Lûtfî Efendi, *Lütfî Efendi Tarihi*, C. XII, 103-104.

³²⁴ Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası*, (İstanbul: Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2003), 124.

³²⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XII, 103-104.

³²⁶ İrtem, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası*, 124-125.

İran Şahı'nın kutsal yerleri ziyareti ile sıcak bir döneme giren Osmanlı-İran ilişkileri, İran Şahı Nasıreddin'in Avrupa seyahati dönüşü İstanbul'u ziyaret etmesi ile daha da gelişecektir.³²⁷ İran Şahı'nın İstanbul ziyaretinde kendisine ikameti için Beylerbeyi Sarayı tahsis edilmiştir.³²⁸ Ancak iki devlet arasındaki iyi ilişkiler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) öncesinde Rusya'nın etkisiyle yeniden bozulmuştur. Bir taraftan savaş sırasında İran'ın Rusya yanlısı bir siyaset izlemesi diğer taraftan Rusların kışkırttığı Ermeniler ve bu arada Osmanlı-İran hududunda hiç bitmeyen Rus-İngiliz entrikaları iki devlet arasındaki problemlerin giderek artmasına neden olmuştur. Üstelik iki devlet arasında kronikleşmiş bir sorun olan hudut meseleleri 1913 yılına kadar çözümsüz devam etmiş, 1913 yılında imzalanan İstanbul Protokolü ise I. Dünya Savaşı nedeniyle hayata geçirilememiştir.

³²⁷ BOA, HR.MKT, 793/61; BOA, HR.MKT, 794/47.

³²⁸ BOA, HR.MKT, 797/85; BOA, HR.MKT, 798/15; Şah'ın ziyaretinde edilen masraflar için bkz: TS.MA.e, 626/105.

İKİNCİ BÖLÜM

Yine bezm-i safâda bir çerâğ-ı dilsitân yandı

Atıldı üstüne sad şavkile pervânegan yandı

(A. Kemal Paşa)

İÇ PROBLEMLERİN DIŞ SİYASETE YANSIMASI

2.1. Mısır Meselesi ve Ahmed Kemal Paşa

2.1.1. Mısır Meselesi'nin Mahiyeti

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunlardan biri şüphesiz ki Mısır Meselesi'dir. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olarak başlayan ancak kısa sürede uluslararası bir mahiyet kazanan Mısır Meselesi, Avrupa devletleri için “Şark Meselesi”nin bir safhası olarak değerlendirilmiştir.³²⁹ 1769 tarihinde Kavala'da dünya gelen Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği'ne kadar uzanan hikayesi, 1799 tarihinde Fransa'nın Mısır'ı işgali ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeye gönderdiği askerlerin arasında Mehmed Ali Paşa da bulunmaktadır. Napolyon'u Mısır'dan çıkarmak amacıyla Mısır'a sevk edilen Osmanlı Devleti ordusuna Kavala hakiminin askerleri de katılmış, Mehmed Ali Paşa, Kavala hâkiminin oğlunun komuta ettiği orduda onun yardımcısı olarak bulunmuştur. Bir süre sonra da Kavala askerlerinin başına geçmiştir. Dolayısıyla Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında Mısır ile yolları kesişen Mehmet Ali Paşa, burada kısa sürede yükselecek; azmi, hırsı ve zekâsı sayesinde kariyeri Mısır Valiliği'ne kadar uzanacaktır.³³⁰

Osmanlı Devleti 1821'de başlayan Yunan isyanını bastıramayınca Mısır Valisi'nin yardımına başvurmak zorunda kalmış, Mehmed Ali Paşa Mora Valiliği'nin

³²⁹ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, (Ankara: TTK Yayınları, 2021), 19.

³³⁰ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 3; Şinasi Altundağ, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, (Ankara:1943), 33.

kendisine verilmesi şartıyla yardımını kabul etmiştir. İsyân sırasında oğlu İbrahim Paşa'yı ordu ve donanma ile Mora'ya gönderdiği gibi İstanbul'a da çok miktarda yiyecek yardımında bulunmuştur. Sultan II. Mahmud bu durumdan çok memnun olmuş ve memnuniyetini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Aferin güzel gayret ve ikdâm etmiş, Hak Teâlâ berhudâr eyleye.*”³³¹ Ancak Yunan isyanının bir süre sonra Avrupa devletleri tarafından sahiplenilmesi neticesinde 1827'de Mısır ve Osmanlı donanmaları Navarin'de imha edilmiştir. Navarin faciasından sonra Yunanistan'ın bağımsız olacağını anlayan ve Avrupalı devletler ile çatışmaya girmek istemeyen Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne haber vermeden İngilizlerin yardımı ile Mora'dan askerlerini çekmiştir. Bu sırada başlayan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tekrar Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemiş, Mehmed Ali Paşa bu sefer yardım karşılığında, kendisine Anadolu, oğlu İbrahim Paşa'ya ise Rumeli seraskerliğini istemiştir. İsteği kabul edilmeyince de savaşa seyirci kalarak Osmanlı Devleti'ne yardım göndermemiştir. 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra ise daha önce kendisine vadedilmiş olan Girit Valiliği ile Mora'nın yerine Suriye ve Trablusşam valiliklerini isteyecektir. Sultan II. Mahmud kendisine Girit Valiliği'ni vermiş fakat Suriye Valiliği'ni vermediği gibi Mehmed Ali Paşa'dan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır.³³²

Mehmed Ali Paşa'yı bertaraf etmek için eski sadrazam Mehmed Selim Sırrı Paşa, Şam Valiliği'ne tayin edilmiştir. Vali, bir bahane ile Mısır üzerine yürüyecek ve Mehmed Ali Paşa'yı bertaraf edecektir. Bâbîâli'nin bu planını casusları vasıtasıyla öğrenen Mehmed Ali Paşa uzun süredir düşündüğü Suriye'yi ele geçirme planını uygulamak için Akka Valisi'nin kendisine olan borcunu bahane ederek harekete geçecektir.³³³ O sırada gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Avrupa'nın ahvali Mehmed Ali Paşa için en uygun zamanı göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin Navarin'de donanması imha edilmiş, Sultan II. Mahmud, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış, Osmanlı Devleti 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle çıkmıştır. Dolayısıyla devlet askerî açıdan büyük bir zaafiyet içerisindedir. Avrupalı devletler ise 1830 İhtilallerinin yarattığı sarsıntı ile meşguldür. Böyle bir ortamda 1831 tarihinde Mısır ordusu Suriye üzerine harekete geçmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın ilerleyişi Suriye

³³¹ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 7.

³³² Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 2929.

³³³ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2929.

ile sınırlı kalmayacak, Anadolu'ya kadar uzanacak hatta İstanbul'u bile tehdit edecektir. Böylece tarihe Mısır Meselesi ya da Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı olarak giren ve tüm Avrupalı devletlerini de yakından ilgilendiren isyan başlamıştır.

İbrahim Paşa komutasında iki koldan Suriye'ye giren Mısır ordusu kısa sürede Gazze, Yafa, Kudüs ve Nablus'u alıp Akka'yı kuşatacaktır. Akka'nın kuşatılması üzerine Bâbîâli hem Mehmed Ali Paşa'ya hem de oğlu İbrahim Paşa'ya bölgeden askerini çekmesi için nasihat içeren iki ayrı mektup göndermiştir.³³⁴ Bâbîâli bir taraftan Mehmed Ali Paşa'nın Akka kuşatmasına karşı tedbiri alırken bir taraftan da Mehmed Ali Paşa'nın Akka üzerine gönderdiği askerini geri çekmemesi halinde kendisiyle savaşılması kararını almıştır.³³⁵

Akka bir süre direndiyse de sonunda teslim olmuş, Vali Abdullah Paşa esir alınmış akabinde Şam İbrahim Paşa'nın eline geçmiştir. Buradan Halep'e gelen İbrahim Paşa, Halep üzerine harekete geçmiş olan Osmanlı ordusunu Beylan Geçidi'nde ağır bir bozguna uğratmıştır.³³⁶ Bu yenilgiden sonra Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nden Suriye Valiliği'nin kendisine verilmesi şartıyla askerî harekâtı durdurmayı teklif etmiş, teklifi kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa'nın emriyle İbrahim Paşa Çukurova'dan Anadolu'ya girerek Adana'ya gelecektir. Buradan da yoluna devam ederek Konya önlerine kadar ilerlemiştir. 21 Aralık 1832'de Osmanlı Sadrazamı Reşid Mehmed Paşa'nın komuta ettiği ve Mısır ordusunun iki katı büyüklüğündeki Osmanlı ordusu ile karşılaşmıştır. Savaşta Osmanlı ordusu ağır bir yenilgiye uğramış, Sadrazam da İbrahim Paşa'ya esir düşmüştür.³³⁷ Bu yenilgi

³³⁴ BOA, HAT, 909/39792-2.

³³⁵ BOA, HAT, 909/39792-2.

³³⁶ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2930; Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 35-37; Savaş sırasında Osmanlı ordusuna komuta eden Hüseyin Paşa'nın gönderdiği şukka savaşa ve Osmanlı Ordusu'nun durumuna dair verdiği bilgiler açısından gerçekten dikkat çekicidir: "Canım Efendim, Ser-i senâ-verâneme vukû-ı yafte-i maslâhât bu derecelere varmazdı ve hain-i merkûm bu şâşaa-i fâsideyi rüyada dahi görmezdi. Amma muktezâ-yı felek min-indillah böyle oldu. Yani düşman beni kılıç ile alsa ve kılıç ile döndürse canım yanmaz. Galiblik, mağlubluk öteden berü ola gelmiş cümlelerin malumudur. Lâkin muhârebe olunub ba'del-muhârebe hasım dönüp yedi saat mesafede ordusuna avdet edüb ve muhlisleri dahi orduya dönüp bir kimseyi bulamadım. Böyle hal hiçbir vakitte misl-i mesbûk değil ve kimsenin başına gelmemiş. Hasbinallah ve ni'mel vekil, hasbinallah ve ni'mel vekil, hasbinallah ve ni'mel vekil. Bu şukkamıza gizlice nazar buyurup der-akab ihrâk-ı bin-nâr eylemeye himmetleri mesûldür efendim. 5 Rebiülahir 248. BOA, HAT, 363/20148-B.

³³⁷ BOA, HAT, 359/20050.

İbrahim Paşa'ya İstanbul yolunu açtığı gibi ve Osmanlı başkentinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır.³³⁸

Mısır Meselesi'nin hiç beklenmeyen bir noktaya gelmesi ister istemez Avrupalı devletlerin dikkatini bu meseleye çevirmiştir. Avusturya'nın bu dönemde kuvvetli bir donanmasının olmayışı nedeniyle Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi mümkün değildir. Fransa, en başından beri Mehmed Ali Paşa'ya destek vermektedir. İngiltere için de sömürgelerine giden yolda güçlü bir Mehmed Ali Paşa büyük tehdit oluşturmaktadır. Aynı şekilde güçlü ve Anadolu'ya hâkim bir Mehmed Ali Paşa, Rusya'nın emelleri için de tehdit arz etmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin yardım isteyebileceği iki devlet vardır. Biri İngiltere diğeri ise Rusya. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti'nin yardımına başvuracağı devlet elbette ki kendi topraklarında gözü olduğunu bildiği Rusya değil İngiltere olacaktır.³³⁹

Sultan II. Mahmud daha Konya Muharebesi gerçekleşmeden İngiltere'den yardım alabilmek amacıyla Namık Paşa'yı Londra'ya göndermiştir.³⁴⁰ İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'ya karşı yardımını temin etmek için Viyana-Paris üzerinden Londra'ya gönderilen Mirliva Namık Paşa'ya verilen talimatnameden anlaşıldığına göre; Namık Paşa, İngiltere'den masrafları Osmanlı Devleti'ne ait olmak üzere 15 adet savaş gemisi isteyecektir.³⁴¹

İngiltere'ye geçen Namık Paşa, burada kral, kraliçe ve hariciye nâzırı ile görüşmelerde bulunmuş³⁴² ancak tabiri caizse İngiltere'den eli boş dönmüştür. İngiltere'den dört adet tahrirât ile dönen Namık Paşa'nın getirdiği tahrirâtların bir tanesi Namık Paşa'ya, İngiltere Hariciye Nâzırı tarafından verilmiştir.³⁴³ Diğer tahrirât İngiltere Kralı'nın Sultan II. Mahmud'a hitaben gönderdiği bir tahrirât olup, tahrirâta Osmanlı Devleti'nin kendilerinden talep etmiş olduğu harp gemilerinin “bazı ahvâl ve mülâhâzât-ı âzime sebebiyle” gönderilemeyeceği ifade edilmektedir. Kral ayrıca almak zorunda kaldığı bu kararın Mehmed Ali Paşa Meselesi'ne kayıtsız olduğu anlamına gelmeyeceğini söylemekte, bilakis İngiltere Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki

³³⁸ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2930-31; Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 37-39.

³³⁹ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 53.

³⁴⁰ BOA, HAT, 368/20341.

³⁴¹ BOA, HAT, 362/20106; BOA, HAT, 908/39770.

³⁴² BOA, HAT, 833/37560-K.

³⁴³ BOA, HAT, 372/20392-C.

dayanışmanın güçlü olduğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün kendileri için önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁴⁴ Namık Paşa'nın getirdiği diğer iki tahrirât ise Sadâret Makamı'na hitaben yazılmıştır. Bunların biri İngiltere Başvekili tarafından, diğeri ise Hariciye Nâzırı tarafından gönderilmiştir. Bu tahrirâtlarda da hemen hemen aynı ifadeler dikkat çekmektedir.³⁴⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti İngiltere'den eli boş dönmüştür. Oysaki aynı tarihlerde Rusya, Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek yardıma hazır olduğunu bildirmiş hatta Mısır'a bir memur göndererek Mehmed Ali Paşa nezdinde teşebbüste bulunmuştur.³⁴⁶ İlk etapta Osmanlı Devleti Rus teklifine sıcak bakmamışsa da Konya yenilgisi ve İbrahim Paşa'nın ordusunun Konya'dan ileri harekâta geçmesi üzerine kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın yardımına başvurulması hususunda Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'nın tepkisi konusunda çekinceleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Fransa'nın ısrarlı bir şekilde Mehmed Ali Paşa ile yapılacak görüşmeler konusunda umutlu olduğu ve meselenin kendi arabuluculuğu ile çözüleceğine inandığı görülmektedir. Bu hususta Rus yardımının kabul edilmemesi konusunda Bâbiâli'ye de baskı yapmaktadır. Bâbiâli bu baskı üzerine Fransa elçisine, Mehmed Ali Paşa'nın tavrı değişmediği ve Fransa'dan bu konuda bir söz alınmadığı takdirde Rusya'nın yardımına başvurulacağını söyleme kararı almıştır. Hatta İngiltere elçisine de aynı şekilde cevap verilecektir. Bâbiâli'ye göre, Fransa'nın arabuluculuğu işe yararsa Rusya'dan yardım amaçlı gelmiş olan asker ve donanmanın geri gönderilmesi de mümkündür.³⁴⁷

Sadrazamın Rusya elçisine yazdığı anlaşılan tahrirâtta, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifaktan İngiltere ve Fransa'nın rahatsız olduğundan bahsedilmektedir. Rusya'nın yardım için harekete geçmesi Mehmed Ali Paşa'nın tavırlarına bağlıdır. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yardımını istemiyorlarsa Mehmed Ali Paşa'nın önünü kesmeleri yeterli olacaktır. Osmanlı Devleti bu ittifaktan henüz herhangi bir şekilde istifade etmemiştir. Sadrazama göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan ittifakını açığa çıkarmasının

³⁴⁴ BOA, HAT, 372/20392-1-B.

³⁴⁵ BOA, HAT, 372/20392; BOA, HAT, 372/20392-A.

³⁴⁶ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2932.

³⁴⁷ BOA, HAT, 369/20356.

şimdi tam zamanıdır.³⁴⁸ Rus elçisine yazılan tahrirât, Bâbîâli'nin Mısır Meselesi'nde bir denge siyaseti uyguladığını ortaya koymaktadır. İngiltere ve Fransa'nın Mehmed Ali Paşa karşısında desteğini sağlamak isteyen Osmanlı Devleti, aksi takdirde Rusya'nın yardımına başvurmak zorunda kalacağını anlatmak istemektedir. Bâbîâli, bu durumun İngiltere ve Fransa'yı rahatsız edeceğini bilmekte ve bu nedenle Rusya ile ittifakının bizzat Rusya tarafından açıklanmasını istemektedir.

Yardım teklifinin kabulü üzerine hiç vakit kaybetmeyen Rusya, kısa süre içerisinde donanması ile Büyükdere önlerinde demirlemiş, bu durum devletler arasında yeni bir buhran meydana getirmiştir.³⁴⁹ İngiltere Kralı, parlamentoda yaptığı bir konuşmada bu durumdan duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmektedir. İngiliz Parlamentosu'nda bu hususta oldukça sert tartışmalar yaşandığı anlaşılmaktadır. İngiltere Başvekili, İngiltere'nin, kadim dostu Osmanlı Devleti'ne Mısır Meselesi'nde yardım etmeyerek onu Rusya yardımına mecbur bırakmakla suçlanmıştır.³⁵⁰ Görüldüğü üzere Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yardıma gelmesi İngiltere ve Fransa'nın endişelenmesine, siyasi münakaşaların çıkmasına sebebiyet vermiştir.

İngiltere ve Fransa, Rusya'yı İstanbul'dan uzaklaştırmanın yolunun Mehmed Ali Paşa Meselesi'nin bir an önce çözülmesine bağlı olduğunu çok iyi bilmektedir. Bu nedenle iki tarafı uzlaştırmak için yoğun bir diplomasi trafiğine girişilmiştir. Fransa, bugüne kadar İstanbul'da bir maslahatgüzar bulundururken bir büyük elçi tayin etmiş, Rusya'da buna mukabil İstanbul'daki elçisini değiştirerek Çarın yakın adamlarından Kont Orlof'u geniş yetkilerle İstanbul'a göndermiştir.³⁵¹ Bu sırada Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa, her ne kadar babasının emri ile burada kaldı ise de³⁵² Mısır'la yürütülen müzakerelerden bir netice alınamamıştır. Bu durum Sultan II. Mahmud'u iyice endişelendirmiş ve Rusların kara birliklerinin de İstanbul'a davet edilmelerine neden olmuştur.³⁵³ İngiltere ve Fransa'yı daha da endişelendiren bu olay iki devleti yeniden harekete geçirmiştir. Mısır Meselesi çözülmediği takdirde Rusya'nın İstanbul'dan ayrılmayacağı gayet iyi anlaşılmıştır.³⁵⁴ Osmanlı Devleti üzerinde Rusya, İngiltere ve Fransa rekabetinin kızıştığı bir dönemde, Fransa iki taraf arasında uzlaşma

³⁴⁸ BOA, TS.MA.e, 381/21.

³⁴⁹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2932.

³⁵⁰ BOA, HAT, 360/20057.

³⁵¹ BOA, HAT, 350/19814.

³⁵² BOA, TS.MA.e, 452/28.

³⁵³ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2932.

³⁵⁴ BOA, HAT, 350/19814.

sağlamak amacıyla bir taraftan maslahatgüzarını İbrahim Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gönderirken³⁵⁵ diğer taraftan da bir memurunu Mısır'a Mehmed Ali Paşa'ya ile görüşmeye göndermiştir. Bu sırada İngiltere ise çok daha önce yapması gereken bir girişimde bulunmuş, donanmasını İskenderiye'ye göndermiştir.³⁵⁶ Fransa'nın arabuluculuğunda Kütahya'da İbrahim Paşa ile yürütülen müzakereler nihayet neticeye ulaşmış ve bir anlaşmaya varılmıştır. (Mayıs 1833)³⁵⁷

Kütahya'da varılan antlaşmaya göre; Mısır ve Girit eyaletleri Mehmed Ali Paşa'nın uhdesinde bırakılıyor, bunlara ek olarak; Sayda, Şam ve Trablus-Şam, eyaletleri ile Kudüs ve Nablus sancakları tevcih ediliyordu. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'ya Hac Muhafızlığı görevi ile Cerde Başbuğluğu unvanları veriliyordu. Oğlu İbrahim Paşa'ya ise Şeyhülharem unvanı ile Cidde ve Adana veriliyordu.³⁵⁸ Sultan II. Mahmud tarafından Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayun da kullanılan ifadeler dikkat çekicidir. "Hala Mısır Valisi vezirim Mehmed Ali Paşa'ya" hitabıyla başlayan hatt-ı hümayun da Mehmed Ali Paşa'nın bugüne kadar sadıkane hizmet ettiğine vurgu yapılmaktadır. Aralarında bazı hadiseler meydana gelmişse de bunlardan bahsetmenin gereği olmadığı ifade edilmektedir. Mehmed Ali Paşa'ya hitaben; bundan sonra "müteşekkiriâne hareket edip sıdk ve itaatinde sabit oldukça tarafına eğri bakmayacağımı bilip ona göre hareket edesin. Hak Teala celb-i ikram olan affımız hürmetine sıdk-ı sadaddan ayırmaya"³⁵⁹ ifadeleri valisi karşısında mağlup olmuş olan Sultanın haysiyetini korumaya çalıştığını göstermektedir.

Var olan gerçek, Kütahya Antlaşması'nın Mısır Meselesi'ni kalıcı bir biçimde çözmekten çok uzak oluşudur. Kont Orlof'un da söylediği gibi bu antlaşma hakiki bir barış temin etmemiş, ancak 5-6 yıl sürecek bir sulh sağlanmasına neden olmuştur.³⁶⁰ Üstelik Kütahya Antlaşması ile Mısır Meselesi Osmanlı Devleti'nin aleyhine çözümlenmiş, devlet büyük itibar kaybına uğramıştır. İngiltere ve Fransa meselenin bir an önce çözümlenmesi için Mehmed Ali Paşa'nın menfaatlerini korumaktan

³⁵⁵ BOA, HAT, 360/20071.

³⁵⁶ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 95-96.

³⁵⁷ Kütahya'da yapılan anlaşmanın hem tarihi hem de antlaşma mı muahede mi olduğu konusunda kaynaklarda farklı görüşler vardır. İki taraf arasında karşılıklı verilmiş bir senet olmadığı ve daha çok padişah fermanı ile verilen tevcihât olduğu düşünüldüğünde Kütahya Antlaşması'na muahede demek mümkün görünmemektedir. Bu konudaki görüşler için bkz: Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 99-100; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2932.

³⁵⁸ BOA, TS.MA.e, 712/19; BOA, HAT, 362/20111; BOA, HAT, 359/20055-A; C.DH, 68/3383.

³⁵⁹ BOA, TS.MA.e, 712/19.

³⁶⁰ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 99.

çekinmemiştir. Osmanlı Devleti kendisine yardım etmesini beklediği İngiltere'den yardım alamamış, Rusya'nın yardımını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu seferde Rusya'nın donanması ve askeri ile İstanbul'a gelmesi Mısır Meselesi'ne yeni bir boyut kazandırmıştır. Kütahya Antlaşması ile her ne kadar Mısır Meselesi'nin I. safhası sona ermişse de antlaşma ne Mehmed Ali Paşa'yı ne de Sultan II. Mahmud'u memnun etmiştir. Daha da önemlisi Sultan II. Mahmud bu meselede İngiltere ve Fransa'ya güvenemeyeceğini anlamış ister istemez biraz daha Rusya'ya yaklaşmıştır.

2.1.2. Mısır Meselesi'nin II. Safhası ve Ahmed Kemal Efendi'nin Mısır'a Görevlendirilmesi

Sultan II. Mahmud Kütahya Antlaşması'nın Mehmed Ali Paşa tehlikesini ortadan kaldırmadığının farkındadır. Bu tehlikeden Rusya ile yapacağı bir ittifak anlaşması imzalayarak kurtulabileceğini düşünmektedir. Padişahın bu düşüncesi Rusya tarafından son derece olumlu karşılandığından iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.³⁶¹ Yapılan görüşmeler neticesinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Biri gizli altısı açık olmak üzere yedi maddeden oluşan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın açık maddeleri iki devlet arasında bir savunma ve ittifak antlaşması niteliği taşımaktadır. Antlaşmanın asıl kıyametler koparacak olan maddesi ise gizli maddesidir. Bu maddeye göre; iki taraf kendi ülkelerinin emniyeti için birbirlerine yardımda bulunacaklardır. Osmanlı Devleti'ne bir saldırı olursa Rusya asker ve donanma gönderecek, Rusya'ya bir saldırı olursa Osmanlı Devleti'nin durumu nedeniyle kendisinden müteakıl yardım istenmeyecek fakat Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı bütün devletlere kapatacaktır.³⁶²

Hünkâr İskelesi Antlaşması adeta Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın himayesine sokmuştur denilebilir. Bu antlaşma ile Rusya Boğazları diğer devletlere kapattırmak suretiyle Boğazlar üzerinde haklar elde ediyordu. Antlaşma kısa sürede İngiltere ve Fransa tarafından öğrenilmiş, iki devlet de büyük bir telaşa kapılmıştır. İngiltere vakti

³⁶¹ İki devlet arasındaki görüşmeler Rusya'nın gönderdiği Başmurahtas Eddekan, General Orlof ve Butenef ile Osmanlı Devleti adına ise; Hüsrev Paşa, Ahmed Fevzi Paşa, Reîsülküttâb Ahmed Akif Efendi arasında yürütülmüştür. BOA, HAT, 1045/43186.

³⁶² Antlaşmanın maddeleri için bkz: BOA, HAT, 1169/46234; BOA, A.DVN.NMH,1/16; BOA, A.DVN.NMH,1/17; BOA, A.DVNS.NMH.d, 11/165; BOA, A.DVNS.NMH.d, 11/166; BOA, A.DVNS.NMH.d, 11/169; BOA, A.DVNS.NMH.d, 11/170; Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 116-118; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2933.

zamanında Namık Paşa vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin talep ettiği gemileri göndermediği için çoktan pişman olmuş, İngiltere ve Fransa verdikleri nota ile antlaşmayı protesto etmiştir. Bununla da yetinmeyerek İngiliz ve Fransız donanmaları yeniden Çanakkale önlerinde demirlemişlerdir.³⁶³

İngiltere ve Fransa'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı protesto etmesi ve antlaşmayı kabul etmeyeceklerini Bâbîâli'ye bildirmeleri Bâbîâli'yi zora sokmuştur. Fransa ve İngiltere elçileri tarafından protesto suretinde Bâbîâli'ye verilen takrîrlere nasıl bir karşılık verileceği Bâbîâli'de görüşülmüş, söz konusu takrîrlerin Bâbîâli nezdinde bir anlam ifade etmediği, Osmanlı Devleti'nin kendi çıkarları için imzaladığı antlaşmanın başka bir devleti zarara sokmadığı ifade edilmiştir. Rusya ile imzalanan ittifak Avrupa'yı ilgilendiren bir antlaşma olmayıp, Devleti Aliyye'nin muhafazası, bekası ve istikrarı için imzalanmıştır. Ayrıca antlaşma Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere karşı politikasını değiştirmesi anlamına gelmemektedir. Bu nedenle Bâbîâli, Fransa ve İngiltere elçilerine yazılı olarak bu şekilde cevap verilmesine ve iki devlet arasında imzalanmış olan antlaşmanın iyi niyet göstergesi olarak kendilerine tebliğ edilmesine karar vermiştir. Ayrıca Avusturya ve Prusya elçilerine de antlaşmanın bir suretinin gönderilmesi uygun bulunmuştur. Devlet-i Aliyye konu ile ilgili gereken prosedürü uygulamıştır.³⁶⁴

Daha önce de ifade edildiği gibi Kütahya Antlaşması iki tarafı da memnun etmemiştir. Sultan II. Mahmud Mehmed Ali Paşa tehlikesinin geçmediğinin farkındadır. Ayrıca valisine verdiği imtiyazları geri almanın peşine düşmüştür. Mehmed Ali Paşa ise elde ettiklerinden daha fazlasını istemektedir. Dolayısıyla Mısır Valisi ile Osmanlı Devleti arasındaki Kütahya Antlaşması kısa sürede bozularak iki taraf arasında yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne başvurarak sahip olduğu valiliklerin babadan oğula geçmesini talep etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Mısır, Trablusşam ve Akka için bunu kabul edebileceğini ancak Suriye ve Adana'nın geri verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁶⁵

³⁶³ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, 119.

³⁶⁴ BOA, HAT, TS.MA.e, 578/34.

³⁶⁵ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2944-45.

Bâbiâli'nin Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın hazırlıklarından haberdar olduğu ve kendisine karşı tedbirler alma yoluna gittiği görülmektedir.³⁶⁶ Sultan II. Mahmud derhal Rusya ile iletişime geçmiş, Mehmed Ali Paşa asi ilan edilerek askeri harekât için hazırlık yapılmaya başlanmıştır.³⁶⁷ Hafız Mehmed Paşa komutasında, içerisinde yabancı uzman ve subayların da bulunduğu Osmanlı ordusu 29 Haziran 1839 tarihinde Nizip Savaşı'nda İbrahim Paşa komutasındaki Mısır askeri karşısında hiç beklemediği ağır bir yenilgiye uğramıştır.³⁶⁸ Nizip yenilgisi haberi İstanbul'a ulaşmadan Sultan II. Mahmud hayatını kaybetmiş, yerine Sultan Abdülmecid (1839-1861) tahta geçmiştir. Bu hükümdar değişikliği sırasında Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın, emrindeki Osmanlı donanması ile Mısır'a kaçması Osmanlı Devleti'ni tamamen savunmasız duruma düşürmüştür.³⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin Nizip Savaşı'nda yenilmesi ve donanmasını kaybetmesi, Avrupalı devletlerin yeniden meseleye müdahale etmesine, dolayısıyla Mısır Meselesi'nin yeni bir yola girmesine neden olmuştur.

Bâbiâli, büyük bir telaş ve endişe içinde derhal Mehmed Ali Paşa ile uzlaşmak için harekete geçmiştir. Mısır'ın veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya tevcih edilmesi, buna karşılık Adana, Şam, Kudüs, Mekke ve Medine üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi teklif edilmiştir. Ancak Mehmed Ali Paşa bunu kabul etmeyerek Mısır ile birlikte Adana, Suriye ve Maraş'ın da kendisine verilmesi şartıyla buna razı olacağını bildirmiştir.³⁷⁰ Gelişmeleri yakından takip eden İngiltere ve Fransa'nın en büyük korkusu ise Hünkâr İskelesi Antlaşması dolayısıyla Rusya'nın olaya müdahale etmesi hatta Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni tamamen kontrolü altına almasıdır. Bu nedenle İngiltere ve Fransa derhal harekete geçmiştir. Yanlarına Avusturya, Rusya ve Prusya'yı da alan İngiltere ve Fransa, Bâbiâli'ye bir nota vererek beş devlete danışılmadan bir karar verilmemesini istemişlerdir.³⁷¹ Osmanlı Devleti'nin bu notayı kabul etmesiyle aslında Avrupalı devletlerin vesayeti kabul edilmiş oluyordu. Ancak

³⁶⁶ BOA, HAT, 376/20463; BOA, HR.SYS, 1005/16.

³⁶⁷ BOA, C.AS, 276/11456; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, 2945.

³⁶⁸ BOA, C.AS, 294/12184.

³⁶⁹ Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.6, S.6, (1995), 205.

³⁷⁰ Mehmet Karataş, "Mehmet Ali Paşa ve Mısır Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi*, (2005), Yıl:9, S.22, 278.

³⁷¹ BOA, İ.MTZ (05), 1/8-1-2-3.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın baskısından kurtulmasının başka bir yolunun olmadığı da açıktır.³⁷²

İngiltere'nin teklifiyle beş devlet Londra'da bir araya gelip meseleyi müzakere etmiş ve uzun süren müzakereler neticesinde İngiltere'nin ısrarı üzerine Fransa'nın dahil olmadığı Londra Antlaşması imzalanmıştır (15 Temmuz 1840). İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın imzaladığı Londra Antlaşması'na göre; Mısır veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa ve oğullarına bırakılıyor, Akka ve Beriyyetüşşam ise kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya veriliyordu. Mehmed Ali Paşa'ya antlaşmayı kabul etmesi için 10 gün süre veriliyordu. 10 gün içinde antlaşmayı kabul etmezse Akka Valiliği, 20 gün içinde kabul etmezse Mısır Valiliği elinden alınacaktı. Ayrıca 20 gün içinde Osmanlı donanmasını Osmanlı memurlarına teslim edecekti.³⁷³ Bâbiâli, dört devlet arasında yapılan bu ittifaktan herkesin haberdar olması için antlaşmanın Takvîm-i Vekâyi'de duyurulmasını istemiştir.³⁷⁴ Antlaşmanın hükümlerini Mehmed Ali Paşa'ya tebliğ için Hariciye Müsteşarı Sadık Rıfat Bey görevlendirilmiştir.³⁷⁵ Mehmed Ali Paşa kendisine tebliğ edilen antlaşmayı Fransa'ya güvenerek, son derece sert ve tehditkâr bir lisanla reddetmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın bu tutumu ve verilen sürenin dolması üzerine dört Avrupa devleti konsolosu Mısır'ı terk etmiş, iki taraf yeniden savaşa hazırlanmaya başlamıştır.³⁷⁶

Osmanlı, İngiliz ve Avusturya savaş gemileri Beyrut önlerine gelerek şehri bombardımana tutmuştur. Ardından Halas mevkiinde İbrahim Paşa kuvvetleri müttefikler karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Beyrut, Sayda, Sur ve nihayet Akka müttefiklerce ele geçirilmiştir.³⁷⁷ Bu sırada Fransa'da yaşanan hükümet değişikliği nedeniyle Fransa desteğinden mahrum kalan Mehmed Ali Paşa, İngilizlerin donanmaları ile İskenderiye önlerine gelmesi üzerine Mısır'ın veraset yoluyla kendisine bırakılması şartıyla Osmanlı donanmasını teslim etmeyi kabul etmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı donanmasını teslim etmesi ile Mısır'ın yeni statüsünü belirlemeye yönelik fermanın hazırlanması için müzakereler başlamıştır.

³⁷² BOA, HAT, 1236/48083; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 2969.

³⁷³ BOA, TS.MA.e, 673/54-1-2; BOA, HAT, 1354/52896; BOA, İ.MTZ (05), 3/74; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 2971-2972; Kocaoğlu, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 206.

³⁷⁴ BOA, İ.MTZ (05), 3/77.

³⁷⁵ BOA, C.DH, 59/2907.

³⁷⁶ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, 2972.

³⁷⁷ BOA, İ.MTZ (05), 4/103; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, 2973.

Zilhicce 1256/Şubat 1841 tarihinde Mısır Valisi'ne bir imtiyaz fermanı hazırlanmıştır. Fermana göre; Mısır Valiliği kendisinden sonra erkek çocuklarına geçmek suretiyle Mehmed Ali Paşa'ya bırakılıyor, Mehmed Ali Paşa'ya vezir muamelesi yapılıyordu. Mısır vergi gelirlerinin dörtte biri yıllık olarak İstanbul'a gönderilecekti. Mısır ordusu 18.000 kişiden fazla olamayacak ve yüksek rütbeli subaylar padişah tarafından atanacaktı.³⁷⁸ Bu tür hükümler içerdiği anlaşılan fermanı götürmek ve Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere de Divan-ı Deâvî Nâzırı Said Muhib Efendi tayin edilmiştir.³⁷⁹ Said Muhib Efendi kendi ifadesine göre dört-beş defa Mehmed Ali Paşa ile görüşmüş fakat Mehmed Ali Paşa kendisine bildirilen fermanın veraset ve vergiler gibi bazı hususlarını kabul etmemiştir.³⁸⁰ Bunun üzerine Londra Antlaşması'nda imzası bulunan dört devletin sefirine bilgi verilmiş ve onların isteği üzerine mesele Londra'da tekrar müzakere edilmiştir.³⁸¹

Londra'da dört devlet elçisi ve Şekip Efendi arasında yapılan görüşmelerde Mehmed Ali Paşa'nın itiraz ettiği hususların değiştirilmesine karar verilmiştir. Yapılacak değişiklikler İstanbul'a gönderilmiş ve mecliste görüşülmüştür. Mehmed Ali Paşa'ya gönderilmek üzere yeni bir ferman hazırlanmıştır.³⁸² 7 Rebiülahir 1257/29 Mayıs 1841 tarihli Mehmed Ali Paşa'ya hitaben yazılan fermana; sadrazam tarafından gönderilen harita ile sınırları belirlenmiş olan Mısır'ın valiliğinin verasetle büyük oğuldan büyük oğula geçmek şartıyla kendisine bırakıldığı ifade edilmektedir. Kız çocuklarının bu hususta bir hakkı olmayacaktır. Fermana, Mısır valilerinin her ne kadar veraset gibi bir imtiyaza sahip olsalar da rütbe ve kıdem konusunda diğer vezirler ile eşit olacakları, yazışmaların da buna göre yürütüleceği belirtilmektedir. Tanzimat Fermanı'nın hükümlerinin Mısır Eyaleti'nde de uygulanması, Mısır vergi gelirlerinin yıllık düzenli bir şekilde ödenmesi, Mısır askerinin 18.000 kişiden fazla olmaması hükümleri de fermana yer almaktadır. Ayrıca mirliva ve ferik gibi yüksek rütbeli subayların İstanbul'dan atanması, Devlet-i Aliyye'nin izni olmadan herhangi bir savaş gemisi yapılmaması hükümleri de yer almaktadır.³⁸³

³⁷⁸ BOA, HAT, 1633/14.

³⁷⁹ BOA, İ.MTZ (05), 6/163.

³⁸⁰ Mehmet Ali Paşa ile yürütülen müzakereler ile ilgili bkz: BOA, İ.MTZ. (05),7/186-1...12; BOA, İMTZ (05), 6/163; BOA, İ.MTZ (05), 8/206-1-2; BOA, İ.MTZ (05), 8/218-5-6; BOA, İ.MTZ (05), 8/220; BOA, İ.MTZ (05), 9/224.

³⁸¹ BOA, İ.MTZ (05), 7/189-1-3.

³⁸² BOA, İ.MTZ (05), 7/190-2-6-9-16; BOA, İ.MTZ (05), 7/191.

³⁸³ BOA, HR.SFR, 3...1/62.

Said Muhib Efendi'ye gönderilmek üzere Mısır Meselesi ile ilgili hazırlanan ferman-ı âlî ile birlikte, vergi maddesine ilişkin bir emirnâme ve sadareten Mehmed Ali Paşa'ya hitaben bir tahrirât da hazırlanmıştır. Mısır Meselesine son verecek olan yeni ferman-ı âlî'yi ve diğer evraklarla Said Muhip Efendi'ye gönderilecek talimatnâme'yi Mısır'a ulaştırma vazifesi ise, o sırada Sadâret Mektubî Kaleminde memuriyette bulunan Ahmed Kemal Efendi'ye verilmiştir.³⁸⁴

Ahmed Kemal Efendi, kendisine tahsis edilen Rus vapuru ile 10 Rebiulahir 1257/1 Haziran 1841 tarihinde İstanbul'dan İskenderiye'ye hareket etmiştir.³⁸⁵ Ahmed Kemal Efendi'ye, Said Muhip Efendi'ye ulaştırılacak evraklarla birlikte, kendisine tevdi edilen görevin ne olduğunu ve görevinin sınırlarını içeren bir de talimatnâme verilmiştir.³⁸⁶

Talimatnâmeden anlaşıldığına göre; Ahmed Kemal Efendi'nin görevi, Tanzimat hususlarına ve Mısır Eyaleti'ne dair hazırlanan iki adet “emr-i âlî” ile bunların teferruatına dair yazılan resmî mektupların İskenderiye tarafında bulunan Said Muhib Efendi'ye ulaştırılmasıdır. Ayrıca Mehmed Ali Paşa ile görüşülecek olan ancak talimatnâmede belirtilmemiş vergi maddesine dair bazı hususlar şifahen Said Muhib Efendi'ye tebliğ edilecektir. Ahmed Kemal Efendi'ye görevleri bildirilirken bu görevler arasında Mehmed Ali Paşa ile müzakereye girişmesine gerek bulunmadığı özellikle bildirilmiştir. Kendisi, memuriyetini yerine getirmek üzere tedarik edilen vapura binerek İskenderiye'ye gidip “tahrirât-ı sâmiyeyi” Said Muhib Efendi'ye teslim edecek ve kendisine şifahen tevdi edilen “tenbihât-ı âliyyeyi” de sözlü olarak ifade ederek talimatlara aykırı hareket etmeyecek şekilde görevini dikkatlice yerine getirecektir. Said Muhib Efendi'nin görevini yerine getirdiği esnada yanında bulunacak, onun görüşüne göre hareket edecek, görev sınırlarını aşmayacak, Mehmed Ali Paşa ve etrafıyla müzakereye girişmeyecektir. Görüldüğü gibi talimatnâmede kendisine görevinin sınırlarına dair ikaz ve ihtarlar da bulunulmuştur. Görevinin sona ermesinden sonra Said Muhib Efendi ile geri döneceği de kendisine bildirilmiştir.³⁸⁷

³⁸⁴ BOA, İ.MTZ (05), 8/220; BOA, İ.MTZ (05),8/218-1-2-3-5; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 150; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 820; *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, 422.

³⁸⁵ BOA, İ.MTZ (05), 8/211-2; Kemal Efendi'nin bindiği Rus vapurunun kullandığı İngiliz kömürünün bedeli hazine tarafından karşılanmıştır. Bkz: BOA, İ.DH, 51/2534-1-2-3.

³⁸⁶ İskenderiye canibine memur Kemal Efendi bendelerine verilecek talimat-ı seniyye müsveddesi için bkz:BOA, İ.MTZ (05), 8/218-7.

³⁸⁷ BOA, İ.MTZ (05), 8/218-7.

Ahmed Kemal Efendi 17 Rebiülahir 1257/8 Haziran 1841 tarihinde akşam üzeri İskenderiye'ye ulaşmıştır. Ancak vakit geç olduğu için vapur limana girememiş, Ahmed Kemal Efendi vapurdan inerek, Said Muhib Efendi'nin konağa gitmiştir.³⁸⁸ Ertesi gün Said Muhib Efendi ile Ahmed Kemal Efendi meseleyi birlikte müzakere edip İskenderiye'deki Paşa Konağı'na gelmişlerdir. 20 Rabiulahir 1257/11 Haziran 1841 Perşembe günü saat bir sularında tertip edilen alay resmi ile Said Muhib Efendi ve Ahmed Kemal Efendi Mehmed Ali Paşa'nın huzuruna çıkmış, Ahmed Kemal Efendi getirmiş olduğu ferman-ı alîyi Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmiştir.³⁸⁹ Mehmed Ali Paşa'nın huzurunda herkes ayakta olarak fermanın okunduğu, top atışları ile halka ilan edildiği, İskenderiye Müftüsü tarafından padişaha dualar edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'ya takdim edilmek üzere gönderilmiş olan nişan ve fesin de Paşa'ya takdim edildiği belirtilmektedir.³⁹⁰

Süleyman Kâni İrtem, Mehmed Ali Paşa'nın oğullarına hocalık yapmış olan Mülkiye Mektebi hocalarından Hekimbaşı Salih Efendi'ye atfen Ahmed Kemal Efendi'nin fermanı Mehmed Ali Paşa'ya takdimini şöyle anlatmaktadır: “Padişah tarafından gönderilen fermanı istikbal için Mısır'a mahsus ihtişamlı hazırlıklarda bulunulmuştu. Mehmed Ali Paşa büyük bir koltuğa oturmuştu. Bir tarafında ailesi erkânı, diğer tarafında memurlar ile bendegâni ayakta duruyordu. Ben de muallimleri olmak dolayısıyla mahdumlarının yanında idim. Kemal Efendi salonun ortalarına kadar geldi, orada durdu. Mehmed Ali Paşa'nın fermanı almak için kalkıp gelmesini bekledi. Mehmed Ali Paşa:

-Buyrun efendim! diyerek, Kemal Efendi'yi ilerlemeye davet etti.

O da biraz daha ilerledi. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın hâlâ yerinden kıvıldamadığını görünce tekrar durdu. Mehmed Ali gene:

-Buyrun efendim! deyince, Kemal Efendi de:

-Siz buyrun ki biz de buyuralım, cevabımı verdi.

Mehmed Ali Paşa bembeyaz sakalı ile 32 yaşındaki Kemal Efendi'nin büyükbabası sayılacak çağda idi. Bu genç efendiye ayağa kalkmak istemiyordu.

³⁸⁸ *Ceride-i Havadis*, 7 Cemaziyel-evvel 1257, s.40.

³⁸⁹ BOA, İ.MTZ (05), 9/221; *Ceride-i Havadis*, 7 Cemaziyel-evvel 1257, s.40.

³⁹⁰ BOA, İ.MTZ (05), 9/221; *Ceride-i Havadis*, 7 Cemaziyel-evvel 1257, s.40.

Nihayet harekete mecbur hissedince kendi kendine fakat yanındakilere işittirecek derece yüksek sesle:

-Mehmed Ali Paşa, şu genç memur her ne kadar senin torunun derecesinde ise de sen onun şahsına değil, getirdiği fermana riayeten kalkıyorsun! tesellisini irâd eylemekten kendini alamadı.

Salih Efendi seneler sonra Mehmed Ali Paşa'nın o günkü sesini ve tavrını unutmamıştı.

Mehmed Ali Paşa konu ile ilgili olarak daha sonra İngiliz konsolosuna:

-Zaman acayip! Benim gibi bir ihtiyarı böyle bir gence kıyama mecbur ediyor diye şikâyet etmiştir.³⁹¹

Bu hadise bize henüz 32 yaşında genç bir bürokrat olan Ahmed Kemal Efendi'nin daha önceki İran görevlerinde olduğu gibi, bürokratik teamüllere oldukça vâkıf olarak devletini son derece iyi temsil ettiğini göstermektedir. Ahmed Kemal Efendi elbette ki Mehmed Ali Paşa'nın kendisine değil, teşrifat kaideleri gereğince getirdiği padişah fermanına saygı göstermesini istemiş ve tavırları ile de Paşa'yı buna mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla bu durum bu görevin neden kendisine tevdi edildiği sorusunun da bir cevabı niteliğindedir.

Said Muhip Efendi, Mısır'dan gönderdiği, padişah tarafından görüldükten sonra mecliste okunan tahrirâtında, Mehmed Ali Paşa ile görüşmesi neticesinde Paşa'dan alacağı cevabî tahrirat ile birlikte yanında bulunan Şefik Bey ve Ahmed Kemal Efendi ile kısa sürede İstanbul'a döneceğini bildirmektedir.³⁹² Dönemin gazetelerinde kendilerinin yine Rus vapuru ile dönmeleri beklenirken bu vapurun karantinaya alınmış olduğu bu nedenle bir Mısır vapuru ile dönecekleri yazmaktadır.³⁹³ Said Muhip Efendi ve Ahmed Kemal Efendi'nin gerekli cevapnâmeler ile Haziran ayının sonlarına doğru İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Mehmed Ali Paşa'nın hazineye 10.000

³⁹¹ Süleyman Kâni İrtem, *Abdülmeçid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, (İstanbul: Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2007), 93, 332; Bardak, *Son Dönem Eğitimci-Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı*, 52.

³⁹² BOA, İ.MTZ (05), 9/221.

³⁹³ *Ceride-i Havadis*, 7 Cemaziyel-evvel 1257, s.40.

³⁹⁴ *Ceride-i Havadis*, 7 Cemaziyel-evvel 1257, s.40.

kese akçe para gönderdiği³⁹⁵ ayrıca ödemesi gereken verginin düşürülmesi konusunda talepte bulunduğu da görülmektedir. Bu talep üzerine vergi miktarının 20.00 kese düşürülmesine karar verilmiştir.³⁹⁶

Böylece Osmanlı Devleti’ni 1831-1841 tarihleri arasında uğraştırmış olan Mısır Meselesi sona ermiş oluyordu. Mehmed Ali Paşa’nın Anadolu, Hicaz ve Girit’e kadar uzanan bir devlet kurma hayaliyle³⁹⁷ başlattığı ayaklanma kendisi için hüsrarla sonuçlanmış, sadece Mısır Eyaleti valiliğini kendi soyuna kazandırmayı başarmıştır. Avrupalı devletler kendi çıkarları doğrultusunda meseleyi ele alıp değerlendirmişler, Osmanlı Devleti ise Avrupalı devletlere dayanmak suretiyle meseleyi çözümlenebilmiştir. Bâbîâli’nin Mısır Meselesi sırasında uyguladığı denge siyaseti ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik birlikte hareket etmesi Bâbîâli için ise diplomasinin ve diplomatların ortaya çıkarmıştır.³⁹⁸ Üstelik Hünkâr İskeleyi Antlaşması’nın Rusya’ya Boğazlar üzerinde sağladığı imtiyaz Osmanlı Devleti’ne yeni bir diplomatik sorun olarak “Boğazlar Sorunu” nu miras bırakmıştır.

³⁹⁵ BOA, İ.MTZ (05), 9/224-3.

³⁹⁶ BOA, İ.MTZ (05), 10/249.

³⁹⁷ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.VI, 2973.

³⁹⁸ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, 235.

2.2. Bedirhan Bey Meselesi ve Ahmed Kemal Efendi'nin Cizre'ye Gönderilmesi

2.2.1. Bedirhan Bey Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

Mısır Meselesi kapanmış ancak başka bir sorunun başlamasında etkili olmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın devlete başkaldırması ve ciddi başarılar elde etmesi Devlet-i Aliyye'nin askeri ve siyasi otoritesini zedelenmiştir. Bu durum özellikle devlet otoritesinin nispeten daha zayıf olduğu yerlerde yerel beyleri cesaretlendirmiştir. Bunlardan bir tanesi de Cizre- Bohtan Mütesellimi Bedirhan Bey'dir.³⁹⁹ Her ne kadar Bedirhan Bey, Mehmed Ali Paşa ile kıyaslanamayacak olsa da art arda ortaya çıkan Mısır ve Bedirhan Bey Meselesi'nin ortak bir özelliği vardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ni oldukça uğraştıran iki mesele de devletin iç problemi olarak başlamış fakat Avrupalı devletlerin müdahalesi neticesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Bedirhan Bey Meselesini bir dış sorun haline getiren ve Avrupalı devletlerin müdahalesine neden olan husus ise Bedirhan Bey'in Nestûriler üzerine giriştiği harekât olmuştur.

Sultan II. Mahmud döneminde, Osmanlı Devleti'nin merkezi otoriteyi yeniden kurma çabaları çerçevesinde Cizre-Bohtan Mütesellimliği'ne getirilen ve Asâkir-i Redife Miralaylığı rütbesi⁴⁰⁰ verilen Bedirhan Bey, özellikle bölgedeki Kürt beylerini nüfuzu altında tutan en güçlü kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰¹ Bedirhan Bey, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabaları çerçevesinde gerçekleştirdiği 1838 Doğu Harekâtı sırasında devletin yanında yer almış, böylece bölgede sahip olduğu güce devlet desteğini de eklemiştir. Nitekim bölgedeki güçlü beylerin devlet eliyle ortadan kaldırılmasıyla kendisine rakip olabilecek yerel bir güç de kalmamıştır. Bedirhan Bey, Mısır Meselesi sırasında 1839 Nizip Savaşı'nda İbrahim Paşa'ya karşı emrindeki aşiret güçleriyle birlikte Osmanlı ordusu saflarında savaşmıştır. Ancak Nizip yenilgisinden sonra Bâbîâlî'nin bölgede yıllardır kurmaya çalıştığı otorite sarsılmış, Bedirhan Bey de

³⁹⁹ Bayram Yurtççek, *Kürt İsyanları Bedirhan Bey'den Dersim'e*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), 21; Bölge o dönemde Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bulunmaktadır. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 133-136.

⁴⁰⁰ BOA, İ.MVL, 29/490-24; Cabir Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2010), 42.

⁴⁰¹ BOA, İ.MSM, 48/1229-20-21; Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2010), 70-71.

bundan istifade ile bölgede kendi nüfuzunu artıracak politikalar takip etmeye başlamıştır.⁴⁰²

Bedirhan Bey kısa süre içerisinde egemenlik ve nüfuz alanını genişletmiş, kendisine ait 40.000 kişilik bir askeri güce sahip olmuştur.⁴⁰³ Hatta görünüşte devlete bağlı olsa da kendi adına para bastırdığı ve hutbe okuttuğu ifade edilmektedir.⁴⁰⁴ Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte askerliğin zorunlu hale getirilmesi neticesinde ülkenin her yerinden asker toplanılması sırasında Bedirhan Bey, kendi bölgesi olan Cizre-Bohtan bölgesinde asker toplanması kararına karşı çıkmamış, devlet yanlısı siyasetini burada da devam ettirmiştir. Ancak Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni düzenlemeler, özellikle de Tanzimat'ın idari alanda uygulamaya konulması, Bedirhan Bey'in güç ve etkinliğini kaybetme korkusuna kapılmasına neden olmuştur.⁴⁰⁵ Bu durum Bedirhan Bey isyanının önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenlemeleri veraset yönetimlerinin devam ettiği Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde hayata geçirmek hiç de kolay olmamıştır. Yapılmak istenen düzenlemeler yıllardır devlet denetiminden uzak yaşayan aşiretlerin zaman zaman tepkisine neden olmuştur.

Tanzimat'ın getirdiği yeni idari düzenleme çerçevesinde, daha önce Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan Cizre'nin Musul Eyaleti'ne bağlanması⁴⁰⁶ ve bu şekilde bölgenin idari statüsünün değişmesi Bedirhan Bey isyanının çıkmasına yol açmıştır. Bölgenin Musul Eyaleti'ne bağlanması Bedirhan Bey'i son derece rahatsız etmiştir. Bu durumu yapılan yazışmalardan takip etmek mümkündür.⁴⁰⁷ Musul Valisi Mehmed Paşa'nın talebi üzerine yapılan bu değişikliğin nedenlerinden biri bölgedeki gücünden çekinilen ve isyan etmesinden korkulan Bedirhan Bey'in denetim altına alınmak istenmesidir.⁴⁰⁸

⁴⁰² Cabir Doğan, "Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.12, (2010), 17-18, Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vak'ası (1842-1848)*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000), 18; Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 70-71; Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 46.

⁴⁰³ BOA, İ.MVL, 29/490-24.

⁴⁰⁴ Yurtçiçek, *Kürt İsyanları Bedirhan Bey'den Dersim'e*, 21; Celile Celil, "Bedirhan Bey Ayaklanması", (İstanbul: *Dar Üçgende Üç İsyan*, Faik Bulut, Belge Yayınları, 1992), 192.

⁴⁰⁵ Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 52.

⁴⁰⁶ BOA, İ.MSM, 48/1225-2.

⁴⁰⁷ bkz, BOA, İ.MSM, 48/1225.

⁴⁰⁸ BOA, İ.MSM, 48/1225-44; Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*,73.

İkinci bir neden ise bölgeden toplanan vergi gelirlerini artırmaktır.⁴⁰⁹ Cizre'nin idari yapısındaki bu değişiklikten sonra Bedirhan Bey'in devlete karşı olan tutumu da değişmeye başlamıştır.⁴¹⁰ Bu idari değişiklik, Musul Valisi Mehmed Paşa ile Bedirhan Bey arasında zaten var olan problemlerin ikili arasında kısa sürede düşmanlığa dönüşmesine de neden olmuştur.⁴¹¹

Musul Valisi Mehmed Paşa ile Bedirhan Bey arasındaki sorunlar aslında eskiye dayanmaktadır. Vali ile Bedirhan Bey arasında ilk problem Bedirhan Bey'in Musul Eyaleti dahilinde bulunan Sincar Yezidileri'ne saldırı düzenlemesi üzerine yaşanmıştır.⁴¹² Musul Valisi Mehmed Paşa'nın Bedirhan Bey'in güçlenmesinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle hazinedârını bir miktar asker ile Bedirhan Bey'in idaresindeki bölgelere sevk etmesi aradaki gerginliği daha da artırmıştır. Hazinedâr, emrindeki askerlerle birkaç köyü yağma ve talan etmiş, 30-40 kadar kişiyi öldürmüş, 40-50 kadar da esir almıştır. Sonrasında Mehmed Paşa, hazinedârın kendi rızası olmadan böyle bir işe kalkıştığını söyleyerek hazinedârı azletmişse de bunun böyle olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır.⁴¹³ Diyarbakır Müşiri Zekeriya Paşa'ya göre, Bedirhan Bey devlete bağlıdır, kendisine iltifat edildiği takdirde bu bağlılık devam edecek ve herhangi bir sorun yaşanmayacaktır. Musul Valisi Mehmed Paşa'nın tavırları ve aralarında yaşanan olumsuzluklar ikilinin arasının açılmasına neden olmuştur. Zekeriya Paşa, bu hususta Musul Valisi'ni sorumlu görmektedir.⁴¹⁴

Cizre'nin Musul'a bağlanması kararı Bedirhan Bey'i ciddi anlamda rahatsız etmişse de Bedirhan Bey ilk etapta sorunu yetkili mercilere başvurarak çözmeye çalışmıştır. Bedirhan Bey, Diyarbakır Valiliği'ne ve Bâbîâli'ye gönderdiği dilekçelerde, Cizre'nin Musul'a bağlanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ve bölgenin yeniden Diyarbakır'a bağlanmasını talep etmektedir. Dilekçelerinde devlete bağlılığına sıklıkla vurgu yapmaktadır. Bedirhan Bey, Musul Valisi'nden duydukları korku ve endişeyi de açıkça ifade etmektedir.⁴¹⁵ Gerçekten de Bedirhan Bey'in mektuplarından, gösterdiği çabayı ve meseleyi uzlaşma yoluyla çözmeye

⁴⁰⁹BOA, İ.MSM, 48/1229-18; Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*,54.

⁴¹⁰ BOA, İ.MSM, 48/1225-5; Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*,68.

⁴¹¹ BOA, İ.MVL, 29/490-24; Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 73.

⁴¹² BOA, İ.MSM, 48/1225-4.

⁴¹³ BOA, İ.MVL, 29/490-24.

⁴¹⁴ BOA, İ.MSM, 48/1225-44; BOA, İ.MVL, 29/490-24.

⁴¹⁵ BOA, İ.MSM, 48/1225-8-9; Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, 57-58.

çalıştığını görmek mümkündür. Bu tarihlerde Bedirhan Bey henüz daha devlete karşı bir başkaldırı niyeti taşımamakta en azından böyle bir girişimde bulunmamaktadır. Fakat Bedirhan Bey, girişimlerinden olumlu bir sonuç alamamış, meseleyi görüşen Bâbiâli, Cizre'nin Musul'a bağlı kalmasına ve Mehmed Paşa'nın Musul Valiliği'nin devam etmesine karar vermiştir.⁴¹⁶

Bu sırada Bedirhan Bey'in Hakkâri ve Bohtan arasında yaşayıp, vergi toplama konusunda kendisine tabi olan ve zaman zaman devlete karşı itaatsiz hareketlerde bulunan Nestûrîler üzerine devletten habersiz bir harekâta girişmesi Bedirhan Bey'in adıyla anılan isyanın da başlangıcını oluşturacaktır. Miladi 5. yüzyılda İstanbul Patriği Nestûr'un öncülüğünde oluşturulan bir mezhebi benimsemiş⁴¹⁷ ve adlarını da oradan almış olan Nestûrî Hristiyanları üzerine Bedirhan Bey'in yaptığı bu harekât, Avrupalı devletlerin de müdahalesiyle uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür.⁴¹⁸ Aslında Nestûrîler ile Bedirhan Bey'in arasını açan da bölgede cirit atan Batılı misyonerlerdir. XIX. yüzyıl başlarında Nestûrîler'i keşfeden Batılı misyonerler onları kendi kiliselerine bağlamak için yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. Batılı misyonerler, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ise bölgede yaptıkları propandalarda artık Kürt beylerine vergi vermek zorunda olmadıklarını, telkin etmişlerdir. Bu durum Bedirhan Bey'in hakimiyet sahasındaki Nestûrîler'in vergilerini vermek istememelerine hatta Bedirhan Bey'in gönderdiği adamlarının öldürülmesine neden olmuştur.⁴¹⁹ Bedirhan Bey'in Nestûrîler'in lideri Patrik Mar Şimon ile görüşmelerde bulunmak üzere adamlarını gönderdiği ancak Mar Şimon'un, Bedirhan Bey'in adamlarının anlaşma tekliflerini reddettiği anlaşılmaktadır. Mar Şimon'un karargâhına İngiltere bayrağı diktiği bu şekilde açıkça İngiltere'den destek aldığını göstermek istediği de görülmektedir.⁴²⁰

Hakkâri Sancağı dahilindeki Tiyari bölgesinde bulunan Nestûrîler'in Hakkâri Beyi Nurullah Bey ile yaşadığı sorunlar üzerine Nurullah Bey, Bedirhan Bey'den yardım istemiştir. Bedirhan Bey öncelikle Erzurum Müşiri'ne durumu bildirmiş fakat o sırada İran ile sınır müzakereleri devam ettiği için Erzurum Müşiri, Bedirhan Bey'e

⁴¹⁶ Doğan, *Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi*, 23-24.

⁴¹⁷ Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *TDVİA*, C.33, 15-17.

⁴¹⁸ BOA, İ.MSM, 48/1229-21.

⁴¹⁹ Cabir Doğan, "1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22, (2010), 5-6.

⁴²⁰ Celil, *Bedirhan Bey Ayaklanması*, 200.

meseleyi daha sonra İstanbul'a iletceğini söylemiştir. Bunun üzerine diğer Kürt beylerini de yanına alan Bedirhan Bey Nestûrîler üzerine harekete geçmiştir.⁴²¹ Bu harekât neticesinde Hakkâri aşiretleri ve Nestûrîler tamamen Bedirhan Bey'in nüfuzu altına girmişlerdir. Bedirhan Bey'in Nestûrîler'i katletmesi ve bölgedeki nüfuzunu gittikçe artırması Bâbîâli'yi oldukça endişelendirmiştir. Bu harekât sırasında yaklaşık 3.800 kişi öldürülmüş, pek çok da esir alınmıştır.⁴²²

Döneme ait vesikalardan anlaşıldığı üzere Bâbîâli, olayları dikkatle takip etmektedir. Bedirhan Bey'in Nestûrîler üzerine asker sevk ederek onlarla muharebe edip onları katletmesi başkentte şok etkisi yaratmıştır. Bâbîâli, öncelikle Musul Valisi Mehmed Paşa'dan bölgede sükunetin sağlanması ve esirlerin kurtarılmasını istemiştir. Ancak Musul Valisi muhtemelen Bedirhan Bey ile aralarındaki sorunlar nedeniyle bu işi kendisinin yapmasının uygun olmayacağını, Bedirhan Bey'in Erzurum Müşiri'ne güvendiğini bu nedenle Erzurum Müşiri'nin konu ile ilgilenmesinin daha doğru olacağını söylemiştir. Bâbîâli, bunun üzerine Erzurum Müşiri'nden gerekenin yapılmasını istemiştir. Erzurum Müşiri cevaben, Bedirhan Bey'in kendisine bir adamını gönderdiğini ve Erzurum'a bağlanmak istediğini ifade ettiğini yazmıştır. Müşire göre, Bedirhan Bey oldukça güçlü bir Kürt beyidir ve sözüne de güvenilmez. İran'la olan sınır meseleleri de henüz daha çözümlenememiştir.⁴²³ Anlaşıldığı kadarıyla ne Musul Valisi ne de Erzurum Müşiri bu meseleye karışmak istememektedir.

Bedirhan Bey Meselesi, Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olsa da İngiltere meseleye müdahale ederek, Nestûrîler'in devlete itaatini sağlayacağını taahhüdünü vermiştir. İngiltere, Erzurum'da bulunan bir memurunu bölgeye gönderebileceğini ve Nestûrîler'in kendilerine itimat edeceklerini söylemektedir. Fakat Bâbîâli bu teklifi uygun bulmamıştır. Zira İngiltere'nin meseleye müdahalesinin bölgeyi onların himayesine sokacağını hata müstakil bir hükümet kurmaya kadar gidebileceğini düşünmektedir. Ayrıca bölgede Nestûrîler ve Nestûrî iken Katolik olup, Roma'ya bağlanan Keldaniler⁴²⁴ arasındaki çekişmede İngiliz papazlarının Nestûrî milletini ve Fransızların ise Keldani milletini himaye edeceklerine dair Hariciye Nezâreti'ne bilgiler gelmektedir. Bölge ile ilgilenen sadece İngiltere değildir. Bu durum İngiltere

⁴²¹ Doğan, *1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey*, 9-12.

⁴²² Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, 103; Doğan, *1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey*, 12.

⁴²³ BOA, İ.MSM., 48/1229-21.

⁴²⁴ Kadir Albayrak, "Keldânîler", *TDVİA*, C.25, 207-210.

ve Fransa'nın bu kabileler vesilesi ile içişlerimize müdahale edeceklerini göstermektedir. Nestûrîler'in buldukları mahaller Osmanlı Devleti toprağıdır dolayısıyla buraların kendi haline bırakılması devlete yakışmayacaktır. Bu nedenle meselenin savaşa, uluslararası bir kargaşaya, yabancı devletlerin müdahalesine bırakılmaksızın devletin şanına yakışır şekilde halledilmesi gerekmektedir. Bâbîâli, bu amaçla bölgeye bir memur göndermeye karar vermiştir. Gönderilecek memur, öncelikle Nestûrîler'in asayişini sağlayacak, esirler meselesini halledecektir. Bedirhan Bey, Cizre'nin Erzurum'a bağlanmasını istemişse de bölge Erzurum'a uzaktır. Musul Valisi ile aralarındaki sorunlar nedeniyle ise bölgenin Musul'a bağlı kalması uygun görünmemektedir. Dolayısıyla ilgili memur Cizre'nin nereye bağlanacağını daha uygun olacağını tahkik ederek tahkikatın neticesini İstanbul'a bildirecektir. Bu tahkikata göre de meselenin çözümüne çalışılacaktır.⁴²⁵

2.2.2. Ahmed Kemal Efendi'nin Cizre Görevi ve Bedirhan Bey ile Görüşmeleri

Bâbîâli, bölgeye gönderilmesi düşünülen memur vasıtasıyla meselenin çözülmesinin ve böylece yabancıların bu işe müdahalesinin engellenmesinin devlet için hayırlı olacağını düşünmektedir. Zira meseleye İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi ve Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istemeleri Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokmuştur. Bâbîâli'ye göre, Nestûrîler'in Osmanlı idaresinde bulunması İngiltere'nin arzu ettiği bir husus gibi görünse de aslında İngilizlerin asıl amacının Nestûrîler üzerinden bölgeye nüfuz etmek olduğu aşikârdır. Devlet meseleyi bir an önce çözenin yollarını aramaktadır. İngiltere'nin konu hakkında İstanbul'daki İngiliz elçisine gönderdiği talimatnâmede, İngiltere'nin Nestûrîler ile ilgilenmesinin nedeninin sadece Hristiyan olmalarından kaynaklanmadığına vurgu yapılmaktadır. İngiltere'ye göre, meselenin çözümü Devlet-i Aliyye'nin de menfaatleri icabıdır. Devlet-i Aliyye İngiltere'nin nasihatlarına uygun şekilde derhal Nestûrîler'i himaye ve koruma altına almalıdır.⁴²⁶ Görüldüğü üzere İngiltere açıkça meseleye müdahil olmuş, Nestûrîler'in koruyuculuğuna soyunmuştur.

Nestûrîler üzerine gerçekleştirdiği harekât sonrası Erzurum Valisi'ne bir mektup gönderen Bedirhan Bey, Tiyarilerin 50 kadar seyidi öldürdüklerini ve bunu

⁴²⁵ BOA, İ.MSM., 48/1229-21; BOA, BEOAYN.d, 609, s.5-6.

⁴²⁶ BOA, İ.MSM., 48/1229-7.

İngiltere Hükümeti'nin tahrikiyle yaptıklarını söylemektedir. Nestûrîler'in Hakkârî Beyi'ne itaat etmediklerini ve bunun sonucunda Devlet-i Aliyye'nin başının ağrıyacağını düşünerek Nestûrîler'in üzerine gittiğini belirtmektedir. Bedirhan Bey'in, Nestûrîler'in İngilizler tarafından kışkırtıldığı görüşüne Bağdat Valisi Ali Paşa da katılmakta, Nestûrîler'in İngilizler ve Fransızlarla ilişki içerisinde olduklarına vurgu yapmaktadır. Hatta Erzurum Valisi de Bedirhan Bey'in Nestûrîler üzerine gerçekleştirdiği harekâtı haklı bulmaktadır. İki valiye göre de Bedirhan Bey devlet için gereklidir.⁴²⁷

Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler neticesinde bölgeye memur gönderilmesi kararı kesinleşmiştir. Konunun nezaketi dolayısıyla bu memurun güvenilir, dürüst, dirayetli ve tecrübeli olması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Ahmed Kemal Efendi daha önce iki defa İran'a gittiği için bölgeye oldukça vâkıftır. Kendisi için belgelerde de “ashâb-ı dirayet” ve “fetânet” sahibi ifadeleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla daha önceki İran ve Mısır görevlerindeki başarısı da göz önünde bulundurulduğunda bu göreve son derece uygundur. Bölge halkının ve Bedirhan Bey'in Türkçe bilmiyor olması, Farsça tercümanı olarak görev yapan Ahmed Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey ile Farsça olarak konuşup anlaşabilecek olması, yine Ahmed Kemal Efendi'nin liyakat ve dürüstlüğü'nün de herkes tarafından kabul edilmesi bölgeye gönderilmesinin gerekçeleri olmuştur.⁴²⁸ Tüm bu nedenlerle 1259/1843 tarihinde Ahmed Kemal Efendi, Sadâret Mektubî Kalemi'ndeki mümeyyizlik görevi devam ederken Cizre'ye gönderilmiştir.⁴²⁹

Tevdi edilen görev nazik bir hizmet olduğundan Ahmed Kemal Efendi'nin sahip olduğu “rütbe-i râbia” nişanının darphaneye teslim edilmesi ve kendisine daha yüksek rütbe olan “rütbe-i sâlise”den bir kıta “nişan-ı zîşân” verilmesi uygun görülmüştür.⁴³⁰ Dolayısıyla bölgeye gönderilmeden önce Ahmed Kemal Efendi'nin rütbesi yükseltilmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin görevlendirildiği bölgenin merkezden hayli uzak olması ve memuriyeti gereği yanında götüreceği kişileri

⁴²⁷ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, (İstanbul: Doz Yayıncılık, 2011), 160-161.

⁴²⁸ BOA, İ.MSM, 48/1229-21; BOA, BEOAYN.d, 609, s. 5-6.

⁴²⁹ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 150; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 820; Fatîh Davud, *Fatîh Tezkiresi (Hâtîmetü'l-Eşâr)*, 422; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VI-VII-VIII, 1143; Lûtfî Efendi'ye göre o zamana kadar hiçbir devlet memuru Cizre'ye gönderilmemiştir. Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VI-VII-VIII, 1246-1247; *TV*, 23 Zilhicce 1259, nr.264.

⁴³⁰ BOA, İ.MSM, 48/1229-21.

belirlemesi hususlarında hazırlık yapması istenmiştir. Ayrıca Ahmed Kemal Efendi'nin bölgeye ulaştığında dikkat etmesi gereken bazı hususlar konusunda uyarıldığı da görülmektedir. Örneğin; görevi esnasında Ahmed Kemal Efendi'den kesinlikle hediye kabul etmemesi istenmektedir. Ancak görev mahalli olan Kürdistan bölgesinin geleneği olan at hediyesini reddetmesinin nezaketen uygun olmayacağı da kendisine hatırlatılmakta, bu nedenle verilecek atın kabul edilmesi, fakat ondan başka bir şeyin asla kabul edilmemesi tembih edilmektedir.⁴³¹ Ahmed Kemal Efendi'ye bu görev için hazineden 30.000 kuruş yol harcırahı verilecektir. Ayrıca Sadaret Mektubî Kalemi'nden almakta olduğu maaşı kendisinde kalmak üzere hareketinden itibaren 10.000 kuruş maaş tahsisine karar verilmiştir. Ahmed Kemal Efendi'ye verilecek maaş ve yol masrafının hazineye yük olmaması için gideceği bölgelerin gelirinden karşılanması uygun bulunmuştur.⁴³² Nitekim Musul Valisi'ne ve Diyarbakır Müşiri'ne gönderilen tahrirâtta Ahmed Kemal Efendi'nin Diyarbakır'da bulunduğu sürede işleyecek maaşının makbuz karşılığı elden verilerek bölgenin hazinesinden ödenmesi ve alınacak makbuzun bölgenin hazineye olan borcundan düşülmek üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁴³³ Kendisine her konuda yardımcı olmaları için de Erzurum ve Diyarbakır müşirleri ile Musul ve Şam valilerine gerekli emirler gönderilmiştir.⁴³⁴ Özellikle Erzurum Müşiri'ne gönderilen vesikada yer alan ifadeler dikkat çekicidir. Erzurum Müşiri'ne Ahmed Kemal Efendi'nin, padişahın isteği ile bölgeye görevlendirildiği bildirilmekte, kendisinin devlete güzelce hizmet edip, sadakat göstermesi durumunda "mükafata nâil olursunuz" şeklinde bir lisan kullanılarak teşvik edilmesi istenmektedir. Ayrıca Ahmed Kemal Efendi'nin bölgede yaşanan şiddet hadiselerinin durdurulması, esirlerin iade edilmesi, bazı hane ve emlakların sahiplerine iade edilmesi ve Nestûrîler'in devlete itaatlerinin sağlanması hususları için gönderildiği belirtilerek meselenin çözülmesi için çalışmalara bir an önce başlanması ve bu hususlarda gayret gösterilmesi istenmektedir.⁴³⁵

Söz konusu tahrirâtta, Bedirhan Bey'in Nestûrîler üzerine gerçekleştirdiği harekât sırasında ele geçirdiği anlaşılan 870 kadar tüfeği Erzurum'a gönderdiği anlaşılmaktadır. Bedirhan Bey, bu sırada Erzurum'a bağlanma talebini de yinelemiştir.

⁴³¹ BOA, İ.MSM, 48/1229-21.

⁴³² BOA, İ.MSM, 48/1229-21.

⁴³³ BOA, C.ML, 542/22274-1-2.

⁴³⁴ BOA, BEOAYN.d, 609, s.5-6-7-8.

⁴³⁵ BOA, BEOAYN.d, 609, s. 6-7.

Tahrirâtta, Bedirhan Bey'in yönetimindeki bölgelerin Erzurum'a bağlanması halinde ödediği vergiye zam yapacağını söylediği, kendisinin rütbe ile taltif edilmesinin iki taraf arasında emniyet sağlayacağını ve esirler meselesini de halledeceğini ifade ettiği yazmaktadır. Ancak Bâbîâli, Bedirhan Bey'in Devlet-i Aliyye tarafından terfi ettirilmesinin uygun olmayacağını, özellikle de İngiltere ve Fransa elçilerinin konu hakkında Bâbîâli'ye müracaatta buldukları bir dönemde bunun birtakım sakıncalar doğuracağını düşünmektedir. Bâbîâli'ye göre en uygun çözüm yolu bölgeye özel bir memur gönderilmesi yoluyla meselenin çözülmeye çalışılması olacaktır.⁴³⁶

Ahmed Kemal Efendi'nin görevine dair Meclis-i Umûmi kararı ile bir talimatnâme hazırlanmış ve bu talimatnâme Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de görüşülerek uygun bulunmuştur. Hazırlanan talimatnâmenin padişah tarafından da uygun bulunması üzerine Ahmed Kemal Efendi'ye tebliğ edildiği ve kendisinin 23 Zilkade 1259/15 Aralık 1843 Cuma günü Trabzon vapuru ile yola çıktığı görülmektedir.⁴³⁷ İngiltere'nin başından beri olaya müdahil olması nedeniyle, Ahmed Kemal Efendi'ye görevi sırasında İngiltere'nin Samsun Konsolos Yardımcısı R.W. Stevens eşlik etmiştir.⁴³⁸ Kemal Efendi'nin memuriyeti ve Bedirhan Bey ile görüşmek üzere Cizre'ye gönderildiği *Takvîm-i Vekâyi*'de de ilan edilmiştir.⁴³⁹ Ahmed Kemal Efendi henüz daha bölgeye ulaşmadan, onun bölgeye görevlendirildiği ile ilgili haberi okuyan Bedirhan Bey'in bundan oldukça memnun olduğu ve bundan sonra gazetenin diğer nüshalarının da kendisine gönderilmesini istediği yazışmalarda dikkat çekmektedir. Hatta Bedirhan Bey, esirlerin bırakılması konusunda gösterdiği gayret dolayısıyla *Takvîm-i Vekâyi*'de kendisini taltif eden bir haber yapılmasını da istemektedir. Bâbîâli, Bedirhan Bey'e güvenmemekte, gelecekte ne olacağını

⁴³⁶ BOA, BEOAYN.d, 609, s. 6-7.

⁴³⁷ Malûm-ı âlileri buyurulduğu üzere Nestûri milletinin tahkik-i hâl ve keyfiyet ve tecdîd-i inkıyâd ve mutâvaatları hususuna ve mevâdd-ı müteferriasına memur buyurulan Kemal Efendi'ye mesâil-i memûresini şâmil talimatnâme itası Meclis-i Umûmi kararı ve müteallık buyurulan irâde-i seniyye-i şehriyâri icâbından olarak ol vechle bir kıta talimatnâme kaleme aldırılmış ve müsveddesi Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye dahi irade ve itâ olunarak mevâdd-ı mûnderice yolunda olduğu bildirilmiş ve efendi-i mûmâileyh bu Cuma Trabzon Vapuru'yla azimete hazırlanmış olduğundan müsvedde-i merkûma manzûr meal-i mevkûr cenâb-ı şehriyâri buyurulmak için irsâl sûy-ı sâmilere kılındığı ve sebke ve ibâre ve hükûm ve ifadesi nezd-i âlide dahi rehin-i tensib-i ulyâ-yı hazret-i padişahi buyurulur ise efendi-i mûmâileyhe itâ olunacağı beyanıyla tezkere-i âcizi terkîm kılındı efendim. BOA, İ.DH, 81/4074.

⁴³⁸ Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari-Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkiler)*, (Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Isparta, 2009), 108.

⁴³⁹ TV, 23 Zilhicce 1259, nr. 264.

kestirememektedir. Bu nedenle Bedirhan Bey'in teklifini kabul etmemiştir. Kimseye özel gazete gönderilemeyeceğini söyleyen Bâbîâli, Bedirhan Bey'in eğer isterse Diyarbakır'a gönderilen *Takvîm-i Vekâyi* nüshasını Diyarbakır Müşiri'nden isteyebileceğini söylemiştir.⁴⁴⁰ Kanaatimizce Bedirhan Bey'in duyduğu memnuniyet Osmanlı Devleti'nin olaya müdahale ederek, olayın aslını araştırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kendisi daha önceden Ahmed Kemal Efendi'yi tanımadığı gibi, yaşanan olaylar konusunda haklı olduğunu ve sesini duyuramadığını düşünmektedir. Dolayısıyla bu görevlendirme onu memnun etmiştir. Nitekim Ahmed Kemal Efendi'nin yazdığı raporlardan bu kanaatimizin doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Kemal Efendi, 29 Muharrem 1260/19 Şubat 1844 tarihinde Cizre'ye ulaşarak Bedirhan Bey ile görüşmüştür.⁴⁴¹ Görüşmeye dair Kemal imzalı gönderdiği vesikalardan anlaşıldığına göre o, Bedirhan Bey ile biraz Türkçe ve biraz Farsça olarak yaptığı bu görüşmede kendisine verilen talimat gereği olarak Nestûrîlere yönelik şiddetin durdurulması, esirlerin bırakılması, gasp edilen malların iade edilmesine yönelik Bâbîâli'nin emirlerini iletmiştir. Bunun üzerine Bedirhan Bey'in iki elini başının üzerine koyarak "ben Devlet-i Aliyye'nin basit bir kuluyum ve her bir emir ve irade-i âliyyeyi can ve başla icraya mecburum" şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Bedirhan Bey, Kemal Efendi'ye olaya nasıl müdahil olduğunu da anlatmıştır. Hakkâri Vilayeti beyi olan Nurullah Bey'in Nestûrîlerin zulümlerinden şikâyet ederek kendisinden yardım istediğini söyleyen Bedirhan Bey, Nestûrîlerin saldırdıkları bölgelerdeki Müslümanların yardım ıglıklarına cevap vermek amacıyla harekete geçtiğini savunmuştur. Bedirhan Bey, kendince, din ve devlete hizmet etmek amacıyla Nestûrîlerin üzerine gitmiştir. Ahmed Kemal Efendi'yle görüşmesinde esirler konusuna da değinen Bedirhan Bey, harekât esnasında aldığı esirler konusunda ulemadan görüş almıştır. Ulemanın Nestûrîlerin esir alınmasının uygun olmayacağını söylemesi, bu sırada Devlet-i Aliyye'nin de esirlerin serbest bırakılması konusunda emir göndermiş olması nedeniyle üç yüz kadar esiri serbest bıraktığını, kırk yedi esiri de Musul'a gönderdiğini anlatmıştır. Geride tahminen on beş yirmi kadar esirin kaldığını ifade eden Bedirhan Bey, onların da üç beş gün zarfında kimlerin elinde ise toplanıp serbest bırakılacağına sözünü vermiştir. Ayrıca Nestûrîlerin emlak ve arazisinin zabt edilmediğini, fakat muharebe sırasında bazı evlerin tahrip olduğunu,

⁴⁴⁰ BOA, C.DH, 31/1536 -1.

⁴⁴¹ BOA, C.DH, 31/1536 -2.

muharebe esnasında ele geçirilen hayvanların ise maiyetinde olan askere verildiğini anlatmıştır. Nestûrîlerden alınmış olan eşyanın da beşte birinin ulema ve meşayihâ taksim edildiğini geriye kalanının ise satılarak maiyetinde bulunan dokuz bin askere dağıtıldığını, her bir askere ancak üçer ve dörder kuruşun düştüğünü söylemiştir.⁴⁴²

Bedirhan Bey ifadesinin devamında, Nestûrîler üzerine gerçekleştirdiği harekât sırasında İngiliz bir rahibin talimatıyla inşa edilmiş olan kaleye benzer bir misyoner mektebinin yıkıldığını, fakat bir kulesinin yerinde bırakılarak buraya bir miktar asker yerleştirildiğini de Ahmed Kemal Efendi'ye anlatmıştır. Nestûrîlerden senelik ellışer kuruş cizye alınmasına ayrıca aşar vergisi tahsil edilmesine karar verildiğini de ifade etmiştir. Nestûrîlerin Hakkâri bölgesi içinde bulunmaları dolayısıyla Hakkâri beylerinin Erzurum Müşiri'ne yedi yüz kese akçe vergi vereceği de Bedirhan Bey tarafından ifade edilmiştir.⁴⁴³ Görüldüğü gibi Bedirhan Bey bölgede karar alıcı bir pozisyonda bulunmaktadır.

Ahmed Kemal Efendi'nin esirler konusunda yaptığı tahkikat neticesinde on adet esirin Diyarbakır'da satılmış olduğu anlaşılmıştır. Bu esirleri satan adamlardan paralarının geri alınması, esirlerin iade edilmesi Bedirhan Bey tarafından taahhüt edilmiştir. Ahmed Kemal Efendi, Diyarbakır Müşiri'nden, Diyarbakır'da bulunan bu esirlerin Cizre'ye gönderilmesini talep etmiştir. Ayrıca, o dönemde Diyarbakır Eyaleti dahilinde Siirt'in bir kazası olan Cizre ve Dergül'de⁴⁴⁴ bulunan yirmi kadar esirin Musul'a gönderilmesi için girişimde bulunmuştur. Hatta bu esirlerin içlerinde İslamiyet'i kabul edenlerin bulunduğunu anlatan Ahmed Kemal Efendi, beş altı tanesinin de bizzat kendi huzurunda kelime-i şهادet getirerek Müslüman olduklarına şahitlik etmiştir. Dolayısıyla İslamiyet'i kabul eden bu kişiler Ahmed Kemal Efendi'ye bir daha memleketlerine dönmeyeceklerini söylemişlerdir. Ahmed Kemal Efendi'nin yazdıklarından anlaşıldığına göre, İslamiyet'i kabul eden kişilerden iki tanesi daha sonra memleketlerine dönme imkânına sahip olacaklarını anlayınca eski dinlerine geri dönmek istemiştir. Müslüman olan bu kişilerin tekrar eski dinlerine dönmesi uygun görülmeyeceğinden bu husus Ahmed Kemal Efendi'yi zor duruma sokmuştur. Konuyu

⁴⁴² BOA, C.DH, 31/1536 -2.

⁴⁴³ BOA, C.DH, 31/1536 -2.

⁴⁴⁴ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, yayın no:26, 2017), 211.

Dersaadet'e yazarak kendisine verilecek talimatı beklemeye karar verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵

Ahmed Kemal Efendi, Cizre'de uzun süre kalmasının uygun olmayacağını düşünmektedir. Duruma göre hareket ederek, üç dört güne kadar Musul'a gideceğini ve burada Nesturîlerin durumu hakkında tahkikat yapacağını belirtmektedir. Ayrıca yaptığı görüşmeler neticesinde Bedirhan Bey'e güvenmek gerektiği izlenimini edinen Ahmed Kemal Efendi, bu kanaatini de Dersaadet'e bildirmiştir.⁴⁴⁶

Esirler meselesinin Ahmed Kemal Efendi'yi oldukça uğraştırdığı görülmektedir. Gönderdiği tahrirâta bazı esirlerin Şam, Halep ve İstanbul taraflarına götürüldüklerine dair rivayetler bulunduğunu, ancak bunların kesin olarak tespit edilemediğini yazmaktadır. Musul'da bulunan İngiliz Konsolosu'nun esirler meselesine fazlasıyla müdahil bulunduğunu da ayrıca ifade etmektedir. Ayrıca İslamiyet'i kabul eden esirler hakkında ne yapılması gerektiği hususunda talimat beklediğini de tekrarlamaktadır.⁴⁴⁷ İngilizlerin müdahalesi olayı daha zor bir hale getirmiştir. Avrupalı devletlerin esirler meselesine müdahil olmaları Bâbîâli'nin bu mesele üzerinde önemle durmasına neden olmuştur. Bu nedenle Ahmed Kemal Efendi'nin de üzerinde en çok durduğu husus esirler meselesi olmuştur.

Ahmed Kemal Efendi'nin esirler ile ilgili gönderdiği bir başka vesikada ise Diyarbakır'da bulunan ve serbest bırakılmaları hususunda Bedirhan Bey'den söz aldığı esirlerin gönderilmesi için Diyarbakır Müşiri'ne yazdığını, Diyarbakır'da bulunan toplam on beş adet esirin Cizre'ye gönderildiğini söylemektedir. Ayrıca Cizre'deki esirler arasında bulunan reis pozisyonundaki bir esirin de gönderilmesi için lazım olan paranın Diyarbakır Müşiri tarafından gönderildiğini ifade etmektedir. Yine esirlerin içinde bulunan tahminen yedi sekiz yaşlarında bir çocuk İslamiyet'i kabul ederek, memleketinde kimsesi olmadığından esirlerin arasından ayrılmak istemiş, ancak bu talebi uygun bulunmayarak esirler ile beraber Musul'a götürülmüştür. Çocuğun burada tekrar Musul Valisi ve İngiltere Devleti Konsolosu huzurunda İslamiyet'i kabul ettiği Ahmed Kemal Efendi tarafından bildirilmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ BOA, C.DH, 31/1536 -2.

⁴⁴⁶ BOA, C.DH, 31/1536 -2.

⁴⁴⁷ BOA, C.DH, 31/1536 -2.

⁴⁴⁸ BOA, A.MKT, 13/15.

Ahmed Kemal Efendi'nin bölgeden gönderdiği bilgiler aslında bölgede var olan başka problemleri de bize göstermektedir. Gönderdiği başka bir vesikada bölgede bir yıldan beri isyan halinde olan Mardin Beyi Ali Bey'den bahsetmektedir. Görevi gereği bölgede bulunduğu esnada Hakkâri Beyi Nurullah Bey, Ahmed Kemal Efendi'nin yanına gelerek, geçen seneden beri kaçak olan Mardinli Ali Bey'in Cizre'ye geldiğini fakat Bedirhan Bey tarafından kabul edilmediğinden Hakkâri içinde bir yerde saklanmakta olduğunu anlatmıştır. Bu aralar İmadiyeli Siraceddin Bey'in de firari olması münasebetiyle Ali Bey'in de onun yanına gitmesinden endişe duymaktadır. Bu nedenle Nurullah Bey, Ahmed Kemal Efendi'den, firari Ali Bey'e kendisine kötü bir muamelede bulunulmayacağı taahhüdünü içeren bir mektup yazmasını istemiştir. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi devletin bölgedeki temsilcisi olarak görülmüş ve kendisinden başka hususlarda da yardım istenmiştir. Fakat Ahmed Kemal Efendi kendi başına böyle bir taahhütte bulunmaya cesaret edememiştir. Sadece firari Ali Bey'in rahat durduğu takdirde devletten bir zarar görmeyeceğini, hatta bazı devlet adamlarının maiyetinde istihdam dahi edilebileceğini söylemiştir. Bedirhan Bey'in o dönem için devlete sadakat halinde bulunduğunu söyleyen Ahmed Kemal Efendi, Ali Bey gibi kişilerin başka yerlerde bulunmaları yerine Cizre'de Bedirhan Bey'in yanında bulunmalarının daha uygun olacağını düşünmektedir. Bu nedenle de Bedirhan Bey'den, Ali Bey'in İmadiye'ye gönderilmeyerek Cizre'ye çağrılmasını istemiştir.⁴⁴⁹ Ahmed Kemal Efendi, Mardin Beyi Ali Bey'in Bedirhan Bey gözetiminde bulunmasının daha uygun olacağına inanmaktadır. Görüldüğü üzere Ahmed Kemal Efendi bölgedeki yerel beyler üzerinde Bedirhan Bey'in oldukça etkili olduğunu görmüş ve asi beylerin de onun vasıtasıyla itaat altına alınabileceğinin mümkün olduğuna inanmıştır. Ayrıca Ahmed Kemal Efendi, bundan sonra da devlete itaatsizlik gösteren bu gibi sabıkalı ve şüpheli kişilerin af ümidi isteği ile kendisine gelebileceklerini söyleyerek, bu durumunda nasıl muamele etmesi gerektiğinin kendisine bildirilmesini istemektedir.⁴⁵⁰

Bu esnada olayların büyümesine neden olduğu bilinen Musul Valisi Mehmed Paşa vefat etmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin bölgeden gönderdiği bir başka vesikadan, Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine Cizre ve Bedirhan Bey ile ilgili sıkıntıların ortadan kalktığını düşündüğünü görmekteyiz. Ahmed Kemal Efendi'ye göre Cizre

⁴⁴⁹ BOA, A.MKT, 9/56-1.

⁴⁵⁰ BOA, A.MKT, 9/56-1.

Mütesellimi Bedirhan Bey Musul Valisi Mehmed Paşa'dan korktuğu ve hükümete karşı da vesveseye kapıldığı için devlete karşı bir tavır içine girmiştir. Bedirhan Bey, Abbasiler sülalesinden olan İmadiyeli İsmail Paşa, Hakkâri Beyi Nurullah ve Mardinli Esad Beyleri de yanına aldığında on beş, yirmi bin asker toplayabilecek bir kuvvete sahiptir. Fakat, Mehmed Paşa'nın vefatı ve Ahmed Kemal Efendi'nin tavsiye ve telkinleri neticesinde Bedirhan Bey'in devlete sadakatle hizmete devam edeceği intibah oluşmuştur. Ahmed Kemal Efendi'ye göre artık Bedirhan Bey meselesi çözülmüştür ve kendisinin görevine devam etmesinde bir sakınca yoktur. Devlete sadakatleri konusunda İsmail Paşa ve diğerlerine de Ahmed Kemal Efendi tarafından gerekli uyarılar yapılmıştır. Bedirhan Bey ile arasında husumet bulunan Musul Valisi'nin de vefat etmiş olması nedeniyle şimdilik Cizre'de sorun kalmamıştır.⁴⁵¹

Her ne kadar ilk etapta Ahmed Kemal Efendi bölgede problem kalmadığını söylese de akabinde verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre bölgede problemler tamamen çözülebilmemiş değildir. Zira Ahmed Kemal Efendi'ye İmadiyeli İsmail Paşa'nın küçük kardeşi olan ve Mehmet Paşa tarafından Musul'da hapse atılmış bulunan Siraceddin'in o sırada Musul'dan firar ederek İmadiye topraklarına girdiği ve buradaki bazı aşiretleri etrafında topladığı bilgisi gelmiştir. Ahmed Kemal Efendi'ye göre, her ne kadar Siraceddin'in bir daha İmadiye'ye geri dönmesi mümkün değil ise de ihtiyaten Bedirhan Bey, Ahmed Kemal Efendi'nin talebi üzerine onun Cizre'ye gelmesi için nasihat içeren bir mektup yazmıştır. Mektup Siraceddin Bey'e gönderilmiştir. Ayrıca Musul'da bulunan, muhtemelen Siraceddin Bey'e bağlı askerden yüz elli kadar süvarinin Musul'a dokuz-on saat uzaklıkta Bezir Köyü'nü basıp on dört kişiyi öldürdükleri ve sekiz kişiyi yaraladıkları öğrenilmiş, tahkikat için Ahmed Kemal Efendi tarafından bölgeye casus gönderilmiştir. Yine Musul civarında Duhok Kazası'nda bulunan askerlerin Siraceddin Bey'e tabi olarak bir köyü basıp birkaç kişiyi öldürdüklerine dair Ahmed Kemal Efendi'ye bir de mektup ulaşmıştır. İlginç bir şekilde Ahmed Kemal Efendi bu mektubun Siraceddin Bey'in talimatıyla onun tarafından yazdırılmış olduğunu düşünmektedir. Ahmed Kemal Efendi bu düşüncesini, kağıttaki yazının tarz ve üslubundan, yazılış şekline çıkarmıştır.⁴⁵² Ama Siraceddin Bey'in neden böyle bir mektup yazmaya tevessül ettiği ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. Ahmed Kemal Efendi, mektubu getiren kişilere bir şey belli

⁴⁵¹ BOA, C.DH, 39/1931.

⁴⁵² BOA, C.DH, 39/1931.

etmemiş, birkaç güne kadar Musul'a giderek olayı tahkik edeceğini ve gereğini yapacağını söylemiştir. Ahmed Kemal Efendi Musul'a hareket edeceği sırada Diyarbakır Müşiri'nden, Zaho üzerinden Musul'a gitmesinin uygun olmayacağını, başka bir yol kullanması gerektiğini ifade eden bir uyarı mektubu gelmiştir. Gerek müşirin bu ikazı gerekse Ahmed Kemal Efendi'nin Siraceddin'in talimatıyla yazıldığını düşündüğü ihbar mektubu bir fesat belirtisi olarak görülmektedir. En azından bütün bunları Ahmed Kemal Efendi bir fesat belirtisi olarak görmektedir. Kendisinin gözünü korkutmaya yönelik olarak gördüğü bu hususu ihtiyaten Bağdat Valisi ve Diyarbakır Müşiri'ne yazdığını ifade etmektedir.⁴⁵³

Ahmed Kemal Efendi, Bedirhan Bey'in sürekli olarak görev mahalli olan Cizre'de oturmadığını, yerine vekil tayin ederek, kendisinin beş saat mesafede Dergül'de ikamet etmekte olduğunu yazmıştır. Bedirhan Bey'in buradan Cizre'ye gelerek kendisi ile görüştüğünü de ifade etmiştir. Ahmed Kemal Efendi şimdilik Cizre'de bir işi kalmadığını düşünmektedir. Bu nedenle iki üç güne kadar Musul'a geçip orada malumat toplayacaktır. Nestûrîlerin ve Bedirhan Bey'in durumuna bakarak, bölgede huzurun sağlanması için ne gibi tedbire ihtiyaç olduğuna dair görüşlerini, kendisine emir ve irade buyurulan diğer hususlara dair gerekli malumatı da toplayarak İstanbul'a iletteceğini beyan etmektedir.⁴⁵⁴ Hakikaten Ahmed Kemal Efendi gerekli incelemelerde bulunarak İstanbul'a bir rapor göndermiştir. Nitekim arşiv taramalarında Ahmed Kemal Efendi'nin tahkikatının neticesine dair söz konusu raporunu takdim eden İsmail imzalı bir vesikaya rastlanmıştır. Fakat bu vesikanın ekinde yer alması gereken Ahmed Kemal Efendi'nin göndermiş olduğu layihanın kayıp olduğu görülmüştür.⁴⁵⁵

İngiliz arşivlerinde yaptığı çalışmalarla bilinen Salahi R. Sonyel bu arşivlere dayanarak yazdığı eserinde, Ahmed Kemal Efendi'nin kayıp raporu hakkında bazı bilgiler vermektedir. Rapora göre Ahmed Kemal Efendi, yaşanan hadiseler neticesinde farklı yerlere dağılmış olan Nestûrîlerin tamamının yurtlarına dönmesi sağlandıktan sonra bunların yaşadıkları bölgelerin Musul'a bağlanmasını uygun bulmamış ve Van'a bağlanmasını önermiştir. Ayrıca, Bedirhan Bey, Nurullah Bey ve Patrik Mar Şimon'un bir araya getirilip barıştırılmasını ve bunlar arasında hükümetin de onayladığı bir

⁴⁵³ BOA, C.DH, 39/1931.

⁴⁵⁴ BOA, C.DH, 39/1931.

⁴⁵⁵ BOA, A.MKT, 9/100.

anlaşmanın yapılmasını tavsiye etmiştir. Ahmed Kemal Efendi, İngiltere'nin Samsun Konsolos Yardımcısı R.W. Stevens'in teklif ettiği, Nestûrîlerden kendilerini toparlayana kadar üç-dört yıl vergi alınmaması teklifini uygun bulmamaktadır. Bunun yerine Nestûrîlerin bir yıl vergiden muaf tutulmasını yeterli bulmaktadır. Tabii olarak bunun nihai kararını da hükümetin vereceğini ifade etmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin bir diğer teklifi de diğer Hıristiyan gruplar gibi, Nestûrîlerin de silah taşımalarının yasaklanmasıdır. Mr. Stevens eğer hakkâniyetle uygulanabilirse bunun mümkün olabileceğini kabul etmiştir.⁴⁵⁶

Ahmed Kemal Efendi tarafından yazılan bir diğer vesikadan da bölgedeki görevinin sona erdiğini, topladığı malumata dair tahrirâtı İstanbul'a gönderdiğini ve dönüşü için izin verilmesini talep ettiğini görmekteyiz. İlgili vesikada özellikle şu hususlara değinilmektedir: “Malumdur ki görevim esirlerin kurtarılması, kan dökülmesini önlemek, Bedirhan Bey'in durumunu öğrenmek ve Nestûrî Milleti'nin devlete bağlılığını sağlamak ayrıca Cizre'nin ne tarafın idaresinde kalmasının uygun olacağı hususlarının tahkik edilmesinden ibarettir. Allah'ı Teala'nın yardımıyla görevimi şimdiye kadar yürüttüm. Esirler meselesi ve asker sevkinin durdurulması hususlarını halledip, hatta Bedirhan Bey'in Cizre'ye getirtmiş olduğu seksen kadar kişinin memleketlerine iadesini sağladım. Bedirhan Bey, Cizre'de kalan ve şuradan buradan toplanmış olan yirmi yedi esiri dahi sonradan sebebi malum olmayarak ve kimseye danışmayarak Cizre'ye gelip kendisiyle görüşmüş olan İngiliz memuruna teslim ederek Musul'a göndermiştir. Dolayısıyla Cizre'de İslam ile müşerref olanlardan başka esir alınmış kimse kalmamıştır. Ayrıca Bedirhan Bey'in durumu, hali vs. dair kaleme alınmış olan takrîr tarafınıza gönderilmiştir. Bana verilen talimât-ı seniyye mucibince memuriyetim son bulmuştur. Nestûrî Milleti'nin devlete bağlılığının sağlanması hususunda Şerif Paşa eliyle gerekenin yapılması uygun olacaktır. Dönmeden önce tekrar Bedirhan Bey ile görüşülüp bir kere daha lazım olan teminat kendisine verilmiştir. Bugüne kadar topladığım malumat ve Bedirhan Bey'in sonradan esirlere dair gönderdiği şukkası dahi takdim kılınmıştır.”⁴⁵⁷

Memuriyetle Musul taraflarında bulunan Ahmed Kemal Efendi'ye cevaben gönderildiği anlaşılan vesikada, gönderdiği takrîrin ve Bedirhan Bey'in esirlere dair

⁴⁵⁶ Salahi R. Sonyel, *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, (Ankara: TTK, 2001), 35-37.

⁴⁵⁷ BOA, İ.MVL, 61/1161-1.

olan şukkasının ve Ahmed Kemal Efendi'nin dönüş için izin isteyen tahrirâtının kendilerine ulaştığı ifade edilmektedir. Kemal Efendi'nin gönderdiği tahrirâtlar ve muhtemelen göndermiş olduğu rapor Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye havale edilmiş ve mecliste görüşülmüştür. Meclis, Musul Valiliği'nin el değiştirmiş olması nedeniyle bazı meselelerin yeniden ele alınması gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca bazı meselelerin çözümü de için de zamana ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenlerle Ahmed Kemal Efendi'nin bölgede kalmasını gerektirecek bir durum kalmamıştır. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'a dönüş talebi Meclis-i Vâlâ-yı Umûmi'de görüşülerek uygun bulunmuştur.⁴⁵⁸

Yine Meclis-i Vâlâ'dan çıkan bir başka vesikadan Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği bilgilerin Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğü anlaşılmaktadır. Bu görüşmelerde Musul Valisi'nin değişmiş olması nedeniyle bölgede dengelerin de değiştiğine değinilmekte, ayrıca bazı meselelerin halledilmesi için ise zamana ihtiyaç duyulduğu hususuna yer verilmektedir. Dolayısıyla Kemal Efendi'nin o taraflarda işi kalmamış olduğundan, ayrıca kendisi de dönmek istediğinden dönüşü için izin verilmesi talep edilmektedir.⁴⁵⁹

Ahmed Kemal Efendi'nin, Musul ve Cizre taraflarındaki görevi sırasında almış olduğu maaşın düzenlenmesi ile ilgili vesikalardan kendisinin Şubat 1260/Şubat 1845 tarihinde İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶⁰ Ahmed Kemal Efendi'nin bu görevi esnasında yol harcırahı ve maaşının toplamı 177.096 kuruşa ulaşmıştır. Ayrıca 1261 yılı Mart/Mart 1845 ayına ait maaş alıp almadığı tespit edilememiş, bunun tespit edilmesi ve eğer mart ayı için maaş ödenmişse bu maaşın kendisinden geri istenmesine

⁴⁵⁸ Kemal Efendi'ye gönderilen tahrirat: Memuriyetle Musul cânibinde bulunan Kemal Efendi'ye: Tarafınıza itâ olunan talimât-ı seniyye mücibince teveccühle ifâ-yı emr-i memûriyet ve Bedirhan Bey'in keyfiyet-i hâlîyesiyle husûsat-ı sâireyi mutazammın kaleme alınan cünd-i bend takrîriniz ile mîr-i mûmâileyhin esirlere dair olan bir kıta şukkasında irsâle-i mübâderet olunduğu beyanıyla Dersaadet'e avdetiniz hususunda istizân irade-i seniyyeyi şâmil tevârüd eden tahrîratınız meali ve zikr olunan takrîr ve şukka müeddâları malûmumuz olmuş ve zikrolunan evrâk Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havâle ve itâ olunmuş ise de bu defa Musul Valiliği'nin bezl-i vukuuna mebni işârat-ı vâkıa kendine ekseriyetin hükmü değişip bazısının işâr ve istişârı dahi vakte merhûn görünmüş ve fakat bundan böyle zât-ı şerifinizin ol tarafta ikametinize mücib-i maslâhât kalmamış olduğundan bu tarafa avdet etmeniz sureti Meclis-i Vâlâ-yı Umûmi'de tezekkür ve tensib kılınarak keyfiyet hâk-i pâ-yi hümayun cenâb-ı mülûkânenen lede'l-istizân ol vecihle avdetiniz husûsuna emr u irâde-i meâlîâde-i hazret-i pâdişâhî müteallik buyurulmuş olmakla ber- mücib-i irâde-i aliye hemen ol taraftan hareket ve Dersaadet'e avdet ve azimete himmet eylemeniz siyâkında kâime. BOA, BEOAYN.d, 609, s.8-9.

⁴⁵⁹ BOA, İ.MVL, 61/1161-2-3.

⁴⁶⁰ BOA, İ.MVL, 65/ 1243-1; BOA, İ.MVL, 65/ 1243-4.

karar verilmiştir.⁴⁶¹ Malum olduğu üzere Ahmed Kemal Efendi'ye verilecek harcırah ve maaşın hazineye yük olmaması için bedel suretiyle ödenmesi kararlaştırılmıştı. Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'a gelmesi üzerine bahsedilen meblağın ne taraftan tahsil edileceğine dair Maliye Nâzırı Meclis-i Vâlâ'ya görüş sormuştur. Meclis-i Vâlâ'da meselenin ortaya çıkarılmasında hangi tarafın menfaati gözetilmiş ise meblağın o taraftan alınmasına karar verilmiştir. Bu nedenle söz konusu meblağın ne taraftan alınacağını belirlemek için Ahmed Kemal Efendi Meclis-i Vâlâ'ya çağırılarak görüşü alınmıştır. Buna göre, Ahmed Kemal Efendi, Cizre'nin Diyarbakır Eyaleti idaresinde iken, vefat eden Musul Valisi Mehmed Paşa tarafından Musul'a ilhak ettirildiğini ve valinin hareket ve tavırları ile Bedirhan Bey'in ürkmesine sebep olarak meselenin büyümesine neden olduğu şeklinde kanaatini belirtmiştir. Bu kanaat üzerine Meclis-i Vâlâ, meselenin Vali Mehmed Paşa nedeniyle vuku bulduğuna karar vermiş, Ahmed Kemal Efendi'ye ödenen harcırah ve maaşın bu valinin bıraktığı mirasından karşılanmasını uygun görmüştür.⁴⁶²

Ahmed Kemal Efendi'nin Cizre-Musul görevini başarı ile tamamlayıp dönüşünden kısa bir süre sonra, 27 Cemaziyelahir 1262/ 22 Haziran 1846 tarihinde "rütbe-i saniye" ile ödüllendirildiği görülmektedir.⁴⁶³

Osmanlı Devleti için zaman zaman tehdit oluşturan güçlü Kürt aşiretlerinin bulunduğu oldukça kırılgan bir bölgeye ve böylesi önemli bir görev için Ahmed Kemal Efendi'nin gönderilmiş olması üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bu durumu sadece Ahmed Kemal Efendi'nin daha önce İran'a gitmiş olması nedeniyle bölgeyi iyi tanyor olması ile ya da Farsça bilgisi ile açıklamak bizce yeterli değildir. Böyle bir görev tevdi edilecek memurun devletin bugüne kadar bölgede uyguladığı politikaları iyi bilmesi, bölgedeki aşiretlerle ilgili bilgi sahibi olması ve bürokratik teamüllere hâkim olması gerekmektedir. Dolayısıyla tüm bunlar bize Ahmed Kemal Efendi'nin bütün bu özelliklere sahip olduğunu düşündürmektedir.

Her ne kadar Ahmed Kemal Efendi, Bedirhan Bey'in görevinde bırakılmasında o zaman için bir sakınca görmemişse de Bâbîâli, son yaşanan hadiselerden sonra Bedirhan Bey'in faaliyetlerinden ve gücünden rahatsız olmaktadır. Bu nedenle de

⁴⁶¹ BOA, İ.MVL, 65/ 1243-1; BOA, İ.MVL, 65/ 1243-4.

⁴⁶² BOA, İ.MVL, 65/ 1243-5-6.

⁴⁶³ BOA, C.DH, 338/16851; *Ceride-i Havadis*, 3 Recep 1262, s.287; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 151.

Bedirhan Bey'i ortadan kaldırmaya yönelik birtakım tedbirler almaya karar vermiştir. Ancak Devlet-i Aliyye'nin İran'la olan sınır meseleleri ve Bedirhan Bey'in gücü ve nüfuzu nedeniyle şimdilik bu girişimi ertelenmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴ Bedirhan Bey'in ise bu dönemde devlete sadakatle bağlı olduğunu ısrarla belirterek devlete yakınlaşmaya çalıştığı ve bunun için hiçbir fırsatı da kaçırmadığı görülmektedir. Örneğin; Musul'dan Bağdat'a gönderilen devlete ait zahireyi yağmalayan Essabih Aşireti eşkiyasının üzerine asker sevk etmiş, bu durum Bâbîâli'yi memnun etmiştir. Bedirhan Bey'e hitaben gönderilen tahrirâtta, kendisinden herhangi bir talepte bulunulmamasına rağmen Essabih Aşireti'ni tenkil için iki kıta top ve 1500 asker göndererek yardımda bulunduğunun Bağdat Valisi tarafından Bâbîâli'ye bildirildiği ifade edilmektedir. Bâbîâli, Bedirhan Bey'e, gösterdiği gayretten son derece memnun olduğunu bildirmekte ve bundan sonra da Bağdat, Diyarbakır ve Musul valilerine itaat ederek onlarla birlikte hareket etmesinin kendilerini memnun edeceğini hatırlatmayı da ihmal etmemektedir.⁴⁶⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'a dönmesinden sonra da bölgede sular durulmamıştır. Tanzimat reformları çerçevesinde Van Eyaleti'nde yeni düzenlemelere girişilmiş, bu düzenlemelere bir tepki olarak ise Van İsyanı patlak vermiştir. Van İsyanı, Bedirhan Bey ile ilişkilendirilmiş ise de kendisi bunu kesinlikle kabul etmemiştir. Bedirhan Bey, Erzurum Valisi'ne gönderdiği vesikada, kendisine yöneltilen iddiaları reddederek; Ahmed Kemal Efendi'nin bölgede bulunduğu sırada kendisine yaptığı uyarıları dikkate aldığını, kendi idaresi altında kalan yerlerin dışında başka yerlerin işine karışmadığını, isyanın nedeninden ve bölgedeki aşiretlerin durumlarından da haberi olmadığını ifade etmiştir.⁴⁶⁶ Erzurum Müşiri de Bâbîâli'ye gönderdiği raporda, Kürt beyleri arasında bir ittifakın olduğu hakkında bilgiler geldiğini söylemekte, Bohtan Emiri Bedirhan Bey ile konu hakkında görüşen mühürdarı Dursun Ağa'nın kendisine bir tahrirât gönderdiğini yazmaktadır. Tahrirâtta Bedirhan Bey'in Van'da başlayan isyan ile bir ilgisinin olmadığı belirtilmekte ve isyanın ortadan kaldırılması için Bedirhan Bey'in elinden gelen yardımı yapacağı

⁴⁶⁴ Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 118.

⁴⁶⁵ BOA, BEOAYN.d, 609, s. 8.

⁴⁶⁶ BOA, İ.MSM, 49/1231-9.

ifadeleri dikkat çekmektedir.⁴⁶⁷ Ancak bu durum Bedirhan Bey hakkındaki şüpheleri gidermeye yetmeyecektir.⁴⁶⁸

Arabistan Orduları Müşiri Namık Paşa'nın gönderdiği 19 Şevval 1260/1 Kasım 1844 tarihli tahrirât ve Bedirhan Bey Meselesi hakkında sunduğu öneriler ile Anadolu Orduları Müşiri Rüstem Paşa'nın konu hakkında sunduğu görüşler 6 Zilhicce 1260/17 Aralık 1844 tarihinde toplanan Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Bu konuda iki öneri ortaya çıkmıştır. Bu önerilerden birincisi, bölgede Asakir-i Nizamiye Orduları tertip edilinceye kadar Bedirhan Bey'in taltif edilmek suretiyle oyalanması ve devletin yanında tutulmaya çalışılması düşüncesidir. İkinci öneri, Bedirhan Bey'in ve iş birliği içinde bulunduğu İmadiyeli İsmail, Azizanlı Derviş Bey, Mardinli Esad Bey, Cizreli Seyfeddin gibi kişilerin bölgeden tamamen uzaklaştırılmasıdır. Bunun için Bedirhan Bey ve diğerlerinin emniyet verilmek suretiyle ve taltif amacıyla Dersaadet'e çağrılmaları sağlanacak ve burada hepsi tutuklanarak uygun yerlere aileleri ile birlikte gönderileceklerdir. Bu husus gerçekleştirilemez ve bu kişiler isyana kalkışılırsa, Bedirhan Bey ve arkadaşları üzerine asker gönderilerek yakalanacaklar ve yine aileleri ile birlikte Dersaadet'e gönderilerek buradan uygun yerlere yerleştirilmeleri sağlanacaktır. Bu iki şıktan hangisi uygun görülürse onun uygulanması, alınan kararların vakti gelene kadar gizli tutulması, bölgedeki valilere de yapmaları gereken hazırlık hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.⁴⁶⁹

Bâbiâli, Bedirhan Bey'e güvenmemekte, her ihtimale karşı bir ön hazırlık ve planlama içerisinde bulunmaktadır. Zaten bu güçlü Kürt beyleri bölgeden uzaklaştırılmadıkça Tanzimat esaslarının uygulanması ve bölgede devlet otoritesinin sağlanması da mümkün görünmemektedir. Bâbiâli, bir taraftan Anadolu Ordusu'nun bölgede teşkilatlanması tamamlanana kadar Bedirhan Bey Meselesi'ni bir süreliğine ertelemiş, diğer taraftan da zamanı geldiğinde Bedirhan Bey üzerine yapılacak askerî harekâtın ön hazırlıklarını yapmaya başlamıştır.⁴⁷⁰

Bedirhan Bey ile Nestûrîler arasındaki gerginlik Ahmed Kemal Efendi'nin dönüşünden sonra da devam etmiştir. Van İsyanı'nın devam ettiği bir sırada,

⁴⁶⁷ BOA, A.MKT.MHM, 1/75.

⁴⁶⁸ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 120; Doğan, *Cizre-Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 120-123.

⁴⁶⁹ BOA, İ.MSM, 48/1230-6.

⁴⁷⁰ Yıldız, *Bedirhan Bey Vak'ası*, 36-45.

Nestûrîler'in ödemeleri gereken vergiyi ödememeleri üzerine Bedirhan Bey, 1846 tarihinde Nestûrîler üzerine ikinci bir sefere çıkmıştır. Bedirhan Bey'in başına buyruk tavırları Bâbîâli'yi iç ve dış politikada oldukça zor duruma düşürmüştür. Mesele 16 Zilkade 1262/5 Kasım 1846 tarihinde toplanan Meclis-i Hâs'da görüşülmüştür. Fransa Sefareti'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen şikayetlere göre, Bedirhan Bey, bu ikinci Nestûrî harekâtında 10.000'den fazla asker ile Tuhuba ve Tiyari aşiretleri üzerine hücum etmiş ve 20.000'den fazla kişiyi katletmiştir. Bu nedenle bir an önce meselenin çözülmesi ve Bedirhan Bey'in bölgeden uzaklaştırılması gerekmektedir.⁴⁷¹ Görüldüğü gibi en başından beri bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden İngiltere ve Fransa meselenin çözülmesi için hükümete baskı yapmaya başlamıştır.

Bedirhan Bey'in ikinci Nestûrî harekâtı sonrasında bizzat İngiltere Kraliçesi Victoria, İstanbul'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla Sultan Abdülmecid'e müracaat ederek Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istemiştir.⁴⁷² Konu ile ilgili Fransa elçisinin Baş Tercümanı Mösyö Loksrai tarafından hazırlanan ve Bâbîâli'ye sunulan mektup, kullanılan ağır dil ve üslubu ile dikkat çekicidir. Mektupta elçi, Musul bölgesinden kendisine ulaşan bilgilerin Hariciye Nâzırı'na bildirilmesinin artık gereklilik olduğunu söylemektedir. Zira Fransız elçisine göre Bedirhan Bey'in Nestûrîler üzerine bu seferki saldırılarındaki kayıplar 1843 senesi saldırılarını da geçmiştir. Mektupta, Bedirhan Bey Meselesi'nin Musul Valisi'ne havale olunduğu ve meselenin nasihat yoluyla güzellekle çözüleceğinin Hariciye Nâzırı tarafından kendilerine ifade edildiği ancak bunun mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Bu durumun Devlet-i Aliyye'nin şan ve şerefini ve Avrupalı devletler arasındaki itibarını sarstığı hatırlatılmaktadır. Elçi mektubun devamında, Devlet-i Aliyye'nin ve Musul Valisi'nin iyi niyetinden asla şüphe etmediğini belirtmekte hatta Musul Valisi'ne teşekkür etmektedir. Ancak artık bu meselenin iyi niyetle çözülecek bir tarafı kalmamıştır. Bedirhan Bey'in varlığı Devlet-i Aliyye için büyük bir utanç kaynağıdır. Bu utanç devletin şanını lekelemekte ve nüfuzunu yok saymaktadır. Mesele ancak Bedirhan Bey'i bölgeden uzaklaştıracak bir tedbirle çözümlenebilir.⁴⁷³ Anlaşıldığı üzere Fransa elçisi açık ve net bir biçimde Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılmasını istemektedir.

⁴⁷¹ BOA, İ.MSM, 49/1238-11.

⁴⁷² Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 141.

⁴⁷³ BOA, İ.MSM, 49/1238-10.

Bedirhan Bey'in bu başına buyruk tavırları Bâbîâli'nin içeride ve dışarıda zor duruma düşmesi artık Bedirhan Bey Meselesi'nin hallini zorunlu hale getirmiştir. Devletin başından beri izlediği uzlaşmacı politikası, kendisini ikna etmeye yönelik çabalar, hatta Sultan Abdülmecid adına Bedirhan Bey'in itaatini sağlamaya yönelik gönderilen mektup⁴⁷⁴ işe yaramamış, tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla Bedirhan Bey'in devlet için yarattığı tehdit, bölgede giderek güç ve nüfuzunu artırması, Bedirhan Bey üzerine bir askerî harekât yapılmasını zorunlu kılmıştır. Anadolu Ordusu'nun harekete geçmesi neticesinde Cizre Bedirhan Bey'den alınmış, kendisi Dergül'e geçmiştir. Burada da tutunamayarak Orak Kalesi'ne sığınmıştır.⁴⁷⁵ Bedirhan Bey'in adı ile anılan ve devleti oldukça uğraştıracak olan isyan, 29 Haziran 1847 tarihinde Bedirhan Bey'in can ve mal güvenliğinin sağlanması karşılığında Orak Kalesi'nde teslim olması ile sona ermiştir.⁴⁷⁶

Bedirhan Bey'in yakalanması meseleyi en başından beri takip eden İngiltere Hükümeti'nde büyük bir memnuniyet yaratmıştır. İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Lord Kavley, 26 Temmuz 1847 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği takrîrde, Bedirhan Bey üzerine gerçekleştirilen harekâtın başarılı olmasından dolayı tebrik etmektedir. Kavley, Osmanlı Hükümeti'ni bu harekâta sevk eden nedenlerden bahsetmekte ve hükümetin bugüne kadar almış olduğu tedbirleri takdir ettiğini söylemektedir. Ancak Bedirhan Bey'in yaptığı mezalim ve kötülükleri defetmek için başka çare kalmamıştır. Devlet-i Aliyye bu harekât ile günahsız Hristiyan Nestûrîler'in intikamını almıştır.⁴⁷⁷ Bu mektubun hemen akabinde 17 Ağustos 1847 tarihinde İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Palmerston, İstanbul'daki İngiltere Elçisi Kavley'e Osmanlı Devleti Hariciye Nezâreti'ne iletmek üzere bir tahrîrât göndermiştir. Bedirhan Bey'in yakalandığını öğrenen Lord Palmerston, bu haberden çok mutlu olduğunu söylemektedir. Bedirhan Bey üzerine sevk edilen askerin muzafferiyetini tebrik eden Palmerston, İngiliz Elçisi Kavley'den memnuniyetinin ve tebriklerinin Devlet-i Aliyye'ye iletilmesini istemektedir.⁴⁷⁸ Görüldüğü üzere İngiltere, Bedirhan Bey Meselesi'nin çözümlenmiş olmasından son derece memnun olmuş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin dış politikada itibarını artırmıştır.

⁴⁷⁴ BOA, İ.MSM, 50/1259-1; Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 166.

⁴⁷⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, 225.

⁴⁷⁶ BOA, A.MKT.MHM, 2/70; BOA, A.MKT.MHM, 2/71; Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 181-182.

⁴⁷⁷ BOA, İ.MSM, 50/1279-4.

⁴⁷⁸ BOA, İ.MSM, 50/1286.

Yakalandıktan sonra Samsun üzerinden İstanbul'a getirilen Bedirhan Bey'in ifadesinden İstanbul'u çok beğendiği ve İstanbul'da kalmak istediği anlaşılıyor. Padişah'tan af dileyen Bedirhan Bey, kendisinin çok kabahatli olduğunu belirterek affetmenin büyüklüğün şanından olduğuna vurgu yapmaktadır. Ailesi ve kendisinin padişahın kölesi olduklarını belirten Bedirhan Bey, "diler merhamet buyursun dilerse denize bıraksın" ifadelerini kullanmaktadır. Başka bir bölgeye sürgün gönderilmek istemediği de anlaşılan Bedirhan Bey, en büyük arzusunun İstanbul'un bir köşesinde oturmak olduğunu, bir daha kendi bölgesine dönüp bakmayacağını söylemektedir.⁴⁷⁹ Bedirhan Bey'in İstanbul'da kalma talebi kabul edilmemiş, ailesi ile birlikte Girit'e sürgüne gönderilmiştir. Bedirhan Bey, Girit'e yola çıkarılmadan önce Bâbiâli'ye getirilmiş burada kendisine bazı nasihatlerde bulunmuştur. Yaptığı kötülüklerin karşılığında Girit'e gönderilmesinin padişahın bir lütfu olduğu ve bundan sonra bulunduğu yerde kendi işleri ile meşgul olup, artık ayrıldığı yerlerin işlerine karışmaması tembih edilmiştir.⁴⁸⁰ Bedirhan Bey'in bu sürgün hayatı sırasında devlet tarafından özel muamele gördüğü, adeta el üzerinde tutulduğu da bilinen bir gerçektir.⁴⁸¹ Girit'te kaldığı yaklaşık 10 yıllık sürede zaman zaman İstanbul'a gelme talebinde bulunmuş olan Bedirhan Bey'in bu talepleri ilk etapta kabul edilmemiştir. Padişahın iradesi ile affedilerek 1857 tarihinde İstanbul'a getirilen Bedirhan Bey, daha sonra kendi isteği ile tekrar Girit'e gönderilmiştir. Girit'te çıkan Rum isyanı sırasında isyanın bastırılmasında önemli rol oynayan Bedirhan Bey Sultan Abdülmecid tarafından Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁴⁸²

Bedirhan Bey İsyanı, Tanzimat'ın getirdiği yeni idari düzenlemeler çerçevesinde Cizre'nin Musul Eyaleti'ne bağlanmasının sonucu olarak başlamıştır. Tanzimatın ilanı neticesinde bölgedeki gayr-i Müslim unsurların Avrupalı devletlerin kışkırtma ve telkinleri ile Kürt beylerine baş kaldırmaları, Bedirhan Bey'in bunlar üzerine harekete geçmesine ve dolayısıyla hem Avrupalı devletlerin hem de Bâbiâli'nin hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte gittikçe devletten uzaklaşan Bedirhan Bey, başta Han Mahmud olmak üzere Kürt mirleri ile ittifak

⁴⁷⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, 241-243.

⁴⁸⁰ BOA, A.AMD, 2/30.

⁴⁸¹ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 209.

⁴⁸² Doğan, *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey*, 208-212.

içerisine girmiştir. Dolayısıyla Bedirhan Bey'in adıyla anılan ayaklanmayı Tanzimat'ın getirdiği idari düzenlemelerin bir sonucu olarak görmek mümkündür.⁴⁸³

⁴⁸³ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, 171.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

*Nûr-ı aynım tîz geçüp ömr-i şitâbânım gibi
Bir dem ârâm etmedin bu çeşm-i giryânım gibi*

(A. Kemal Paşa)

KIRIM SAVAŞI VE AHMED KEMAL PAŞA’NIN BERLİN SEFARETİ YILLARI

3.1. Kırım Savaşı’nın Başlaması ve Osmanlı Devleti’nin Dış Politikası

Tarihte “1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı” veya daha çok “Kırım Savaşı” olarak anılan savaş birçok alanda ilklerin savaşıdır. Avrupa’da en geniş katımlı savaş ya da ilk dünya savaşı,⁴⁸⁴ Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa’nın birlikte Rusya’ya karşı savaştığı yegâne muharebe,⁴⁸⁵ ilk telgrafın kullanıldığı, ilk kez savaş muhabirlerinin ve gazetecilerin cepheye gönderildiği savaş,⁴⁸⁶ bu ilklerin en önemli örnekleridir. Kırım Savaşı aynı zamanda sadece modern cephe savaşları açısından değil, çıkarma, lojistik, taktik ve sağlık gibi birçok alanda da yeni uygulamaların gerçekleştirildiği ilklerin savaşıdır.⁴⁸⁷ Modern çağın bu ilk mevzi savaşında mayın ve zırhlı gemiler gibi silah teknolojileri de ilk kez kullanılmıştır.⁴⁸⁸ Aynı zamanda Kırım Savaşı hem modern Avrupa’nın şekillenme sürecinde hem de Osmanlı Devleti’nde reformları hızlandırarak Türk modernleşme tarihinde oldukça önemli bir yer tutar.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Doğu Aydın, *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012), 1.

⁴⁸⁵ Ali Akyıldız, “Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı’nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar”, (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 11.

⁴⁸⁶ Azmi Özcan, “Kırım Savaşı’nın İslam Dünyası’ndaki Yankıları ve Sonuçları”, (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, 2007), 54.

⁴⁸⁷ *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, VII.

⁴⁸⁸ Mustafa Gencer, “Alman Basınında Kırım Savaşı”, (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 152.

⁴⁸⁹ Mehmet Yıldız, “Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesnâ Eseri: 1856 İslahat Fermanı”, (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 199.

Kırım Savaşı öncesi Osmanlı Devleti, ordu ve donanması, mali gücü ve diplomatik yeterlilikleri ile sorunların üstesinden gelmekte oldukça zorlandığı bir dönemi yaşamaktadır. XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin bekası bakımından zor bir dönem olmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetine soyunmuş, Kırım Savaşı da aslında bu siyasetin bir sonucu niteliği taşımıştır. Zira bu yüzyılda Avrupa güçler dengesinde ağırlığını hissettiren iki devlet İngiltere ve Rusya olmuştur. Dolayısıyla Kırım Savaşı bir Osmanlı-Rus Savaşı değil, aslında bir İngiliz-Rus Savaşı'dır.⁴⁹⁰ Avrupa güçler dengesinde Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin önünde İngiltere'yi en büyük engel olarak gören Rus Çarı I. Nikola, Kırım Savaşı'nın arifesinde İngiliz elçisine açıkça iki devlet arasında bir ittifak önermiştir. Rus Çarı, Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini İngiliz elçisine şu sözlerle açıklamıştır: “Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta. Size açıkça söylemeliyim ki gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük felaket olacaktır. Türkiye ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Ölüleri diriltemeyiz. Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun içindir ki size soruyorum: Böyle bir olay karşısında kargaşalık, anarşi ve hatta bir Avrupa Harbi karşısında kalmaktansa önceden tedbir almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?” Rus Çarı'nın bu sorusuna İngiliz elçisinin cevabı gayet açık ve nettir: “Niçin daima Türkiye'nin öleceğini hesaba katarak bu felaketten önce veya sonra tedbirler alarak hastayı tedavi etmeyi düşünmemeli?”. Rus Çarı'nın açıkça Osmanlı topraklarını paylaşma teklifi İngiltere tarafından reddedilmiştir.⁴⁹¹

Osmanlı Devleti için “Hasta Adam” tabirini kullanan ve günlerinin sayılı olduğuna inanan Çar Nikola, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması yönündeki teklifinin İngiltere tarafından reddedilmesi üzerine tek başına harekete geçmiştir. XIX. yüzyıldaki üçüncü Osmanlı-Rus Savaşı olan Kırım Savaşı için Rusya gerekçe bulmakta hiç de zorlanmamıştır. İstanbul ve Boğazları alıp, Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek isteyen Rus Çarı için bu fikir bir saplantı haline gelmiştir.⁴⁹² Dolayısıyla Rusya'nın savaş nedeni olarak ortaya attığı “Kutsal

⁴⁹⁰ Mahir Aydın, “Barışı Olmayan Savaş: Kırım”, (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 1-2.

⁴⁹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 222.

⁴⁹² Ali Fuat Örenç, “Kırım Harbi Deniz Savaşları”, (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 19.

Yerler Sorunu” aslında savaşın asıl nedeni değil, tetikleyici unsuru olmuştur. Rusya’nın Prens Menşikov vasıtasıyla sunduğu ve Osmanlı ülkesindeki Ortodoksların himaye hakkının Rusya’ya verilmesi talebinin Bâbîâli tarafından reddedilmesi üzerine bunu savaş nedeni sayan Rusya, 22 Haziran 1853’te Eflak-Boğdan’a girerek Osmanlı Devleti’ne savaş açmıştır.⁴⁹³ Nitekim savaş sona erdiren Paris Antlaşması’nda “Kutsal Yerler Meselesi” ile ilgili hükümlerin yer almayışı, meselenin sadece savaşın görünen nedeni olduğunu bize ispat etmektedir.⁴⁹⁴

Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi doğudaki siyasi ve ticari çıkarları tehlikeye düşen İngiltere ve Fransa’yı harekete geçirmiş, iki devlet tıpkı Mısır Meselesi’nde olduğu gibi donanmaları ile İstanbul önlerinde demirlemiştir. İstanbul yeniden büyük devletlerin güç gösterisine girdikleri bir diplomasi arenasına dönüşmüştür. Fransa’nın Mısır’ı işgalinden bu yana varlığını denge politikası uygulayarak, çıkar çatışmalarından istifade ile kurulan ittifaklar yoluyla korumaya yönelik bir siyaset takip eden Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı’nda bu siyasetin belki de en başarılı örneğini uygulamıştır.⁴⁹⁵ 30 Kasım 1853’te Rusya’nın Sinop’taki Osmanlı donanmasını yakması İngiltere’nin Hindistan ve Doğu Akdeniz’deki çıkarlarını tehlikeye düşürmüştür. Fransa İmparatoru Louis Napolyon ise, Rusya’nın Baltık Denizi ve Karadeniz’e hâkim olarak kendi çıkarlarını tehlikeye düşürdüğünü, en son hedefinin ise İstanbul’u işgal etmek olduğunu söyleyerek, İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti’nin hukukunu koruyacağını söylemektedir.⁴⁹⁶

Rusya ile yürütülen bütün diplomatik çabaların boşa çıkması üzerine, Osmanlı Devleti’nin teklifi ile Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa arasında 12 Mart 1854 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalanmıştır.⁴⁹⁷ Akabinde ise İngiltere ve Fransa Rusya’ya savaş ilan etmiştir. Bu arada Rusya boş durmamış, kendisine yakın gördüğü Avusturya ve Prusya’yı yanına çekebilmek ya da en azından tarafsız kalmalarını sağlayabilmek amacına yönelik bir siyaset takip etmiştir. Avusturya, en başından beri

⁴⁹³ Akyıldız, *Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı’nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar*, 11.

⁴⁹⁴ Eyyub Şimşek, *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri ve Kırım Savaşı (1853-1856)*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Doktora Tezi, Trabzon, 2013), 1; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, 3078-3082; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, 243-245; Kemal Beydilli, “Paris Antlaşması”, *TDVİA*, C.34, 169-172.

⁴⁹⁵ Yıldız, *Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesnâ Eseri: 1856 Islahat Fermanı*, 204.

⁴⁹⁶ Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2009), 136.

⁴⁹⁷ Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 138-139.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında arabulucu rolünü üstlenmiştir. Rusya ile evlilik yoluyla bir akrabalık ilişkisi de bulunan Prusya ise ittifaklara dahil olmadan Rusya nezdinde arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Ancak Prusya kısa süre sonra Rusya'nın asıl amacının barış olmadığını ve kendi yanında Prusya'yı da savaşa sokmak istediğini anlamıştır. Buna rağmen Prusya, Rusya'yı karşısına almak niyetinde değildir. Bu nedenle savaşta tarafsız olduğunu ilan etmiştir.⁴⁹⁸

Avusturya ve Prusya en başından beri Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki gerilimin barış yoluyla çözülmesine yönelik bir siyaset takip etmiştir. Ancak yaşanan gelişmeler bunun mümkün olmadığını göstermiş ve iki devlet de Osmanlı Devleti'nin haklılığı görüşüne yaklaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma 20 Nisan 1854 tarihinde Avusturya ile Prusya arasında bir ittifak antlaşması yapılmasına neden olmuştur. Antlaşma gereğince iki devlet Eflak-Boğdan'ın boşaltılması için Rusya nezdinde çağrıda bulunacak, bu prensliklerin ilhakını ve Rusya'nın Balkanlara doğru inmesi ve İstanbul'u tehdit etmesini ise savaş nedeni sayacaktır. İki devlet de aldıkları bu kararları birer nota ile Rusya'ya bildireceklerdir. Prusya bu savaşta hiçbir zaman bir müttefik olarak Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında fiili olarak yer almamış olsa da Rusya üzerinde diplomatik baskı kurma bakımından Osmanlı Devleti için fayda sağlayıcı bir özellik göstermiştir.⁴⁹⁹

Prusya ve Avusturya arasındaki ittifak antlaşmasından sonra Avusturya-İngiltere ve Fransa arasında 2 Aralık 1854 tarihinde bir ittifak antlaşması daha imzalanmıştır. 26 Ocak 1855 tarihinde ise Sardunya (Piyemonte) bu ittifaka dahil olmuştur.⁵⁰⁰ Böylece Rusya'nın yalnız kaldığı, Rusya'ya karşı büyük bir Avrupa Savaşı başlamıştır. Bu savaş; yüzbinlerce askerin her türlü mühimmatıyla beraber Kırım'a taşındığı, askeri amaçlı demiryollarının yapıldığı, telgraf hatlarının kurulduğu, zırhlı-buharlı gemilerden oluşan donanmaların kullanıldığı büyük çaplı bir Avrupa Savaşı'dır.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 149-150.

⁴⁹⁹ Cezmi Karasu, *Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1998), 104-105.

⁵⁰⁰ Yıldız, *Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesnâ Eseri: 1856 Islahat Fermanı*, 208.

⁵⁰¹ Örenç, *Kırım Harbi Deniz Savaşları*, 39.

3.1.2. Kırım Savaşı ve Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefareti Görevi

Prusya'nın, Kırım Savaşı'na katılmanın kendisine hiçbir yarar getirmeyeceği düşüncesiyle tarafsız bir siyaset takip ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin Berlin'de elçisi bulunmamaktadır. 1850'de Berlin'e orta elçi olarak gönderilmiş olan Konstantin Karaca Bey, 1852 tarihine kadar burada oğlu Başkatip Yohannes Karaca ile birlikte görev yapmıştır. 1852'de Prusya'nın İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Bâbîâli'ye, Yohannes Karaca'nın yüklü miktarda borçlandığını ve borçlarını ödeyemediğini bildirmesi üzerine Konstantin Karaca Bey ve oğlu İstanbul'a çağrılmıştır. Berlin'de Konstantin Karaca Bey'in emrinde ikinci kâtip olarak çalışan Ali Rıza Bey Maslahatgüzar unvanıyla Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir.⁵⁰² Ancak Kırım Savaşı'nın bir Avrupa Savaşı halini alması, Berlin'de Osmanlı Devleti'nin dirayetli bir elçi bulundurmasını zaruri hale getirmiştir. Zira Bâbîâli, "Rusya'da çıt olsa Prusya'da malum olduğuna" inanmaktadır.⁵⁰³ Dolayısıyla Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı bir dönemde Prusya'nın siyaseti ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu da Berlin'deki Osmanlı elçiliğinin önemini daha da artırmaktadır.

Böyle kritik bir dönemde Bâbîâli'nin Berlin'e niçin Ahmed Kemal Efendi'yi gönderdiği sorusu çeşitli kaynaklarda farklı görüş ve açılardan yer almıştır. Bu yıllarda Mekâtib-i Umûmiye Nâzırlığı görevini yürütmekte olan Ahmed Kemal Efendi, oğlu Mehmed Ziyaeddin Bey'in rahatsızlanarak vefatı nedeniyle Mekâtib-i Umûmiye Nâzırlığı görevinden istifa etmiştir. Nezâretten ayrılmasının hemen ardından Orta Elçilik unvanıyla 2 Ramazan 1270/29 Mayıs 1854 tarihinde⁵⁰⁴ Berlin Sefareti'ne tayin edilmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin nezâretten ayrılması ve Berlin'e tayin edilmesini bazı kaynaklar oğlunun vefatından duyduğu üzüntüye bağlamıştır.⁵⁰⁵ Bazı kaynaklar ise eğitimde modernleşme çabaları çerçevesinde gerçekleştirdiği icraatları nedeniyle ulema sınıfının saldırılarına maruz kaldığını ve bu nedenle Padişah tarafından Berlin elçiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendiğini ifade etmektedir.⁵⁰⁶ Ahmed Kemal Efendi'nin daha önce Avrupa'ya gönderiliş nedeni hatırlanacak olursa bu hiç de akla uzak bir ihtimal değildir. Türk eğitim sisteminin modernleştirilmesinin

⁵⁰² BOA, İ.HR, 86/4224-2; Kemal Özden, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği (1763-1922), *XVII. Türk Tarih Kongresi*, C. IV-III.Kısım, (Ankara: 2014), 1147.

⁵⁰³ Çakmak, *Hariciye Nezâreti*, 249.

⁵⁰⁴ BOA, İ.HR, 110/5375.

⁵⁰⁵ Fatîm Davud, *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, 304; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 822; *Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154.

⁵⁰⁶ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 55.

öncülerinden biri olarak bilinen Ahmed Kemal Efendi, daha Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nde nâzır muavini olarak görev yaptığı dönemde sıbyan mekteblerinin ıslahı için çalışmış ancak Evkâf Nezâreti'nin engeliyle karşılaşmıştır.⁵⁰⁷ Bu da gösteriyor ki Kemal Efendi, eğitim ıslahatı çalışmalarında ulema sınıfı tarafından sürekli engellenmeye çalışılmış dönemin önemli bir bürokratıdır.

Ebuzziya Tevfik, Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefareti'ne tayin edilmesini farklı bir nedene dayandırmaktadır. *Mecmua-i Ebuzziya*'da Reşid Paşa hakkında yazdığı bir yazıda, Paşa'nın rekabet ve kıskançlıkta büyük küçük kimseyi ayırt etmediğini söyleyerek, yıllar sonra Kemal Paşa'nın ağzından duyduğunu ifade ettiği bir olayı buna örnek olarak vermektedir. Buna göre; Ahmed Kemal Efendi'nin açtığı Dârülmaârif/Valide Mektebi dolayısıyla Sultan Abdülmecid'in iltifatına mazhar olması ve sultanın çocuklarının eğitimi bizzat Ahmed Kemal Efendi'ye tevdi etmesi Reşid Paşa'nın kıskançlığına neden olmuş ve bu nedenle Reşid Paşa Kemal Efendi'den yüz çevirmiştir. Bu sırada Ahmed Kemal Efendi'nin oğlu Mehmed Ziyaeddin Bey vefat etmiş ve bu durum Ahmed Kemal Efendi'yi çok etkilemiştir. Reşid Paşa bunu fırsat bilerek güya Ahmed Kemal Efendi'yi bu seyahatle rahatlatmak amacıyla Berlin Sefareti'ne görevlendirmiştir. Böylece Ahmed Kemal Efendi'yi sultanın yanından uzaklaştırmıştır. Ebuzziya'ya göre Reşid Paşa, sultanın Ahmed Kemal Efendi'ye olan iltifat ve teveccühünü kıskanmış, oğlunun acısını kullanarak onu Berlin'e göndermiş ve bu şekilde acısının daha da büyümesine neden olmuştur.⁵⁰⁸

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefirliği'ne getirilmesinin kendi arzusu ile olmuş olabileceği görüşü de değerlendirilmesi gereken başka bir görüştür. Kemal Efendi'nin daha önceki Avrupa seyahati ve Berlin ziyareti sırasında Berlin Üniversitesi ve Almanya eğitim sisteminden etkilenmiş olması, onun bu görevlendirmeyi Almanya eğitim sistemini daha yakından inceleme fırsatı olarak görmüş olabileceği fikrini de düşündürmektedir.⁵⁰⁹ Ahmed Kemal Paşa'nın *Takvîm-i Vekâyi*'de eğitim amaçlı yazmış olduğu yazılarda sanayi ve zanaat eğitimi veren okullara özellikle Fransa ve Almanya örneklerini verdiği ve iki ülkenin eğitim sistemini karşılaştırdığı dikkat çekmektedir. Ahmed Kemal Paşa'ya göre, Almanya'daki okullar sanayi ve zanaat eğitimi konusunda Fransa'dan daha iyi eğitim vermektedir. Almanya'da uygulanan

⁵⁰⁷ Somel, *Eğitimin Modernleşmesi*, 65.

⁵⁰⁸ *Mecmua-i Ebuzziya*, 18 Zilkade 1329, S.120, 105.

⁵⁰⁹ Cücük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 79.

sistemin daha faydalı olduğunu anlatan Ahmed Kemal Paşa, Fransa'nın da yavaş yavaş bunu kabul ettiğini yazmaktadır.⁵¹⁰ Ahmed Kemal Paşa'nın bu düşünceleri bizi, Berlin elçiliğine tayin edilmesinde kendi arzusunun da etkili olmuş olabileceği fikrine götürmektedir. Bu durum ayrıca Tanzimat dönemi aydınlarının, Batı kültürünü oluşturan Aydınlanma felsefesi kaynaklarıyla ilk ciddi temasının zannedildiği gibi Paris'te değil Berlin'de gerçekleştiği düşüncesinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Demek ki Aydınlanma felsefesi Almanya süzgecinden geçtikten sonra Osmanlı'ya girmiştir.⁵¹¹

Berlin Sefareti'ne görevlendirildiği sırada henüz Paşa unvanını almamış olan Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefareti'ne atanması, döneme ait vesikalarda ise siyasi nedenlere dayandırılmaktadır. Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'e elçi olarak gönderilmesi yukarıda anlatıldığı gibi hiç şüphesiz dış politikada yaşanan gelişmelerle yakından alakalıdır. Döneme ait vesikalardan da anlaşılacağı üzere Prusya bu savaşta kararsız, değişken ve Rusya'ya yakın bir politika takip etmiştir. Bâbîâli, Ahmed Kemal Efendi'yi Berlin'e elçi olarak göndererek Prusya Devleti'nin savaşa ve Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumunu yakından takip edebilmeyi amaçlamıştır. Kısacası Ahmed Kemal Efendi çok kırılgan bir dönemde Berlin'e elçi olarak gönderilmiştir. Bilindiği üzere İngiltere, Fransa ve Piyomente-Sardinya'nın Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı, bir anlamda ilk modern dünya savaşı niteliğindeki Kırım Savaşı'na Prusya katılmamıştır. Ancak 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin taraflarından biri olduğu için savaş sonunda toplanan Paris Konferansı'na delege göndermeye davet edilmiş ve antlaşmanın taraflarından biri olmuştur. Bu da Prusya'nın bu savaştaki etkinliğini göstermektedir.

29 Şaban 1270/27 Mayıs 1854 tarihli bir vesikada Bâbîâli, o sıralarda Prusya Devleti'nin kararsız ve belirsiz bir politika takip etmesi nedeniyle Berlin'de dirayetli, dil bilen bir sefir bulunmasının önem arz ettiğine vurgu yapmaktadır. Mekâtib Nâzırı Ahmed Kemal Efendi'nin uyanık ve iş bilir bir kişi olduğu anlatılmakta, dolayısıyla Berlin için uygun bir sefir olacağı düşünülmektedir.⁵¹² Nitekim Tanzimat Dönemi koşullarında ileri derecede Fransızca bilgisinin Hariciye Nezâreti'nde çok büyük önem

⁵¹⁰ TV, 11 Muharrem 1264, nr.361,2.

⁵¹¹ Ali Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı, Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 434-435.

⁵¹² BOA, İ.HR, 110/5375.

taşıdığı ve ayırt edici bir unsur, hatta tılsımlı bir nitelik olarak görüldüğü⁵¹³ dikkate alındığında Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Elçiliği'ne tayini daha anlamlı hale gelmektedir.

2 Ramazan 1270/29 Mayıs 1854 tarihli bir vesikadan ise görevlendirilmenin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁵¹⁴ Görevlendirme ile ilgili kaynaklardaki farklı tarihlere rağmen⁵¹⁵ 6 Ramazan 1270/2 Haziran 1854 tarihli Berlin ve Felemenk Orta Elçiliği'ne yapılan tayinlere ilişkin bir vesikada Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'e Orta Elçi olarak görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır. O halde görevlendirme, Ramazan ayı başında gerçekleştirilmiş olmalıdır.⁵¹⁶ 3 Şevval 1270/29 Haziran 1854 tarihli bir başka vesikadan ise Ahmed Kemal Efendi'nin yola çıkmaya hazır olduğu ve gitmeden evvel usul üzere padişahın huzuruna çıkmak istediği anlaşılıyor. Bu isteği uygun bulunmuş ve kendisi maiyetiyle birlikte 7 Şevval/3 Temmuz Pazartesi günü Mâbeyn-i Hümayun'a davet edilmiştir.⁵¹⁷ Nitekim 14 Şevval 1270/10 Temmuz 1854 tarihli Berlin Sefareti'ne gönderilen bir vesikadan ise Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'e yola çıktığı anlaşılmaktadır.⁵¹⁸

Berlin'e tayin edildiği sırada Kemal Efendi, Mekâtib-i Umûmiye Nâzırlığı görevinden ayrılmış olsa da Farsça Tercümanlığı görevine halen devam etmektedir. Onun Berlin'e tayini üzerine Farsça Tercümanlığı memuriyeti üzerinde bırakılmış, Berlin'den dönüşüne kadar yerine vekalet etmesi için geçici olarak Bâbîâli Fransızca yazı işleri müdürü Rıza Bey tayin edilmiştir. Prosedür gereği Kemal Efendi mütercimlik maaşının yarısını almaya devam edecek, diğer yarısı ise Rıza Bey'e verilecektir.⁵¹⁹

Ahmed Kemal Efendi'ye Berlin Sefareti görevi için 2.200 taler⁵²⁰ maaş ve 75.000 kuruş harcırah verilmiştir. Ayrıca almakta olduğu maaşı devam edecek, bu

⁵¹³ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, 330-331.

⁵¹⁴ BOA, İ.HR, 110/5375.

⁵¹⁵ TV, Şevval 1270, nr. 507; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.IX, (İstanbul:1984, Yay.: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.), 101.

⁵¹⁶ BOA, A)DVN, 96/90.

⁵¹⁷ BOA, İ.HR, 112/5473.

⁵¹⁸ BOA, A. MKT.UM, 160/30; Cücük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 77.

⁵¹⁹ BOA, HR.MKT, 85/73.

⁵²⁰ Taler; 15-19. yüzyıllar arasında çeşitli Alman kentlerinde basılmış olan gümüş paraların genel adı. Doların etimolojik kökeni olarak kabul edilmektedir. bkz: Yiğit Yılmaz, "Almanya Vergi Sistemi ve

görevi sırasında 5.000 frank maaş alacaktır. Yol harçlığı olarak da kendisine 60.000 kuruş verilecektir. Ahmed Kemal Efendi'nin maiyetine ise 1.000 kuruş harcırah ile kâtip olarak Bâbiâli Tercüme Odası kâtiplerinden Sermed Efendi tayin edilmiştir.⁵²¹ Ahmed Kemal Efendi'nin diğer maiyet memurları olarak ise; Müsteşar Yanko Aristarki, Başkâtip Pertev Efendi, İkinci Kâtip Münif Efendi, Ateşe Karatodory⁵²² ve Ateşe Posno görevlendirilmiştir.⁵²³ Berlin'e elçi olarak gönderilen Ahmed Kemal Efendi'nin ve maiyetindeki sefaret memurlarının aslında emsallerine göre ücretlerinin daha düşük olduğu dikkat çekmektedir. Berlin Sefiri ve maiyet memurlarının maaş ve harcırahına dair 16 Şevval 1270/12 Temmuz 1854 tarihli bir vesikadan, Berlin Elçiliği'ne tayin edilen Kemal Efendi'ye aslında emsallerine uygun şekilde 2.300 taler maaş ve 100.000 kuruş harcırah verildiği ancak uygulanan tasarruf tedbirleri kapsamında bu miktarın 2.200 taler maaş ve 75.000 kuruş harcıraha düşürüldüğü anlaşılmaktadır.⁵²⁴ Savaş koşullarında devletin içinde bulunduğu ekonomik durum sefaret memurlarına da yansıtılmış, Kemal Efendi'nin maaş ve harcırahında tasarrufa gidilmiştir. Yine bu çerçevede hazinenin durumu nedeniyle Pertev Efendi'nin maaşının hazineden verilmeyip sefaret harcırahından karşılanması, Mösyö Yanko'nun ise Bâbiâli Tercüme Odası'ndan almakta olduğu 2.000 kuruş maaşına 1.000 kuruş ilave edilerek maaşının 3.000 kuruşa tamamlanmasına karar verilmiştir. Yine Yanko'nun emsallerine göre alması gereken 10.000 kuruşluk yol harcırahında da indirime gidilmiş ve kendisine 7.500 kuruş harcırah verilmesi kabul edilmiştir.⁵²⁵

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus Ahmed Kemal Efendi'nin beraberinde Berlin'e götürdüğü Sermed Efendi, Edhem Pertev Efendi ve Münif Efendi gibi genç memurlardır. Ahmed Kemal Efendi'nin özellikle seçtiği ve himayesine aldığı bu gençler ileride Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunacak ve Paşalık rütbesine kadar yükseleceklerdir. Ahmed Kemal Efendi'nin halefi olarak maârifte başlattığı modernleşme hamlesine bıraktığı yerden devam edecek olan Münif Paşa'nın

Vergi Denetimine Genel Bir Bakış”, *Vergi Raporu*, S.237, (Haziran 2019), 12; Carlo M. Cipolla, *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, (İstanbul: Çev.: Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 25.

⁵²¹ BOA, A.AMD, 52/59.

⁵²² BOA, MB.İ, 13/33.

⁵²³ 1271/1854-1855 tarihli sefirler ve şehbenderleri gösteren Salnamede Berlin Orta Elçisi Kemal Efendi'nin maiyyetinde Müsteşar Yaniko Aristarki ve Başkatibi Pertev Efendi'nin isimleri geçmektedir. bkz: *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1271, 110.

⁵²⁴ BOA, İ.HR, 111/5443.

⁵²⁵ BOA, İ.HR, 111/5443.

yetişmesinde Ahmed Kemal Efendi'nin emeği çok büyüktür.⁵²⁶ Ahmed Kemal Efendi kabiliyeti ve çalışkanlığı nedeniyle beğendiği Münif Efendi'yi yanında Berlin'e götürmekle kalmamış, Berlin Üniversitesi'nde eğitim görmesini de sağlamıştır. Hatta Münif Efendi'nin bu yorucu tempoda rahat çalışması için onu sefaret konağına da yerleştirmiştir.⁵²⁷ Berlin dönüşünde de Münif Efendi'nin yolunu açmaya devam edecek olan Ahmed Kemal Efendi, onu Hariciye Nâzırı Âli Paşa'ya tavsiye edecektir. Hatta evladı gibi gördüğü Münif Efendi'yi geçim sıkıntısı çekmesini engellemek için kendi konağına yerleştirecektir.⁵²⁸ Ahmed Kemal Efendi'nin beraberinde götürdüğü genç yeteneklerden geleceğin Edhem Pertev Paşa'sı ise tıpkı Ahmed Kemal Efendi gibi ileride önemli görevlerde bulunacak, devlet adamı, şair ve yazar olarak devlete uzun yıllar hizmet edecektir.⁵²⁹ Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi sadece kendi adına devlete hizmet etmekle kalmamış, yetenekli gençlerin elinden tutarak onları devlete kazandırmıştır.

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'e elçi olarak tayin edildiği dönemde kabiliyet ve çalışkanlığı nedeniyle çok beğendiği Münif Efendi ile Edhem Pertev Efendi'yi yanında götürmesi Osmanlı kültür hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Kemal Paşa'nın keşfettiği bu iki genç memur ile birlikte modern Batı kültürünün, Almanya yoluyla Osmanlı Devleti'ne girişi sağlanmıştır. Nitekim Ahmed Kemal Paşa'nın hayatı boyunca desteklediği Münif Paşa, Ahmed Kemal Paşa ile birlikte Almanya'dan dönerken, Batı dillerinden yapılan ve ilk felsefi-edebi çeviri olarak kabul edilen *Muhâverât-ı Hikemiyye*'nin müsveddeleri de yanında bulunmaktadır. Edhem Pertev Efendi ise, ünlü düşünür Jean Jacques Rousseau'yu ilk kez Türk kültürüne taşıyacaktır.⁵³⁰ O halde Ahmed Kemal Efendi, Osmanlı Devleti ve toplumunun geçirdiği değişim ve dönüşüme de bizzat hizmet etmiştir.

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'e elçi olarak gönderilmesi İngiltere basınında da konu olmuştur. Ahmed Kemal Efendi'ye övgülerde bulunan İngiliz basını tayinin

⁵²⁶ Ali Budak, *Münif Paşa (Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat yayıncılık, 2004), 66,105; İsmail Doğan, "Münif Mehmed Paşa", *TDVİA*, C.32, 9-12.

⁵²⁷ Budak, *Münif Paşa*, 66.

⁵²⁸ Budak, *Münif Paşa*, 105.

⁵²⁹ M.Orhan Okay, "Edhem Pertev Paşa", *TDVİA*, C.10,420-421.

⁵³⁰ Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı, Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*, 435.

son derece isabetli olduğunu düşünmekte, geç kalınmış bir tayin olarak nitelendirmektedir.⁵³¹

3.1.3. Savaş Yılları ve Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefaretinde Yürüttüğü Faaliyetler

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'den gönderdiği, 10 Zilkade 1270/4 Ağustos 1854 tarihli vesikadan Berlin'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Ertesi gün elçilik müsteşarı Aristaki Bey ile birlikte Hariciye Nâzırı Mantayfel tarafından kabul edilerek Kırım Savaşı'na dair görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Kemal Efendi'nin bu görüşmeye dair gönderdiği iki adet tahrirâtta görüşmenin ayrıntısı hakkında bilgi verilmektedir. Ahmed Kemal Efendi Mantayfel'e padişah'tan getirdiği nâme-i hümayunu ve sadrazam tarafından gönderilmiş olan tahrirâtı takdim etmiştir. Kırım Savaşı'na dair yapılan sohbette Mantayfel, Prusya'nın her daim Osmanlı Devleti'nin iyiliğini istediğini söylemiştir. Savaşta tarafsız olduklarını ifade eden Mantayfel, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sulh yapılması için çalıştıklarını ifade etmiştir. Kemal Efendi'nin Mantayfel'e verdiği cevapta özellikle sulh kelimesini kullanmaktan kaçındığı anlaşılmaktadır. Kemal Efendi Mantayfel'e, Devlet-i Aliyye'nin her zaman hukukunu korumak için mücadele ettiğini, ancak şimdiye kadar Rusya'dan bununla alakalı bir karşılık bulamadığını münasip bir lisanla ifade etmiştir. Akabinde teklif edilen sulh konusunda Petersburg'dan bir cevap gelmediğini de söylemiştir. Mantayfel bunun üzerine, "Bugün resmi bir haber aldım" diyerek Rusya'nın bu konudaki yaklaşımı hakkında bilgi vermiştir. Bu yeni bilgiye göre Rus İmparatoru barışa yanaşmamaktadır. Gerekçe olarak ise, Monitör (Moniteur Ottoman)⁵³² Gazetesi'nde yazılan yazıları göstermektedir. Rus İmparatoru, Monitör Gazetesi'nde Rusya'yı küçük düşürmek amacıyla yazılar yazıldığını, bu sebepten sulh teklifinin bu şartlar altında kabul edilemeyeceğini, sadece askerlerinin ileri harekâtını durdurup, sınırlarına geri çekebileceğini ifade etmiştir.⁵³³

Prusya Hariciye Nâzırı Mantayfel ile Ahmed Kemal Efendi arasında bahsi geçen sulh görüşmeleri Avusturya'nın girişimi ile Viyana'da devam etmekte olan barış görüşmeleridir. Neredeyse bir yıla yakın iki tarafın karşılıklı tekliflerinin görüşülmesi şeklinde devam etmiş olan müzakereler Mayıs 1854'te başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

⁵³¹ Cüçük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 77.

⁵³² Sultan II. Mahmud'un isteği ile İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanan yarı resmî haftalık gazete.

⁵³³ BOA, İ.HR, 155/5585-2; BOA, HR.MKT, 88/4-1-2.

Fakat Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'e doğru yola çıktığı sırada 23 Temmuz 1854 tarihinde Avusturya'nın girişimleri ile İngiltere, Fransa ve Avusturya arasında barışın yapılabilmesi için dört hususun Rusya tarafından kabul edilmesine yönelik görüş birliğine varılmıştır. Söz konusu dört husus 8 Ağustos 1854 tarihinde yani Ahmed Kemal Efendi ile Mantayfel arasındaki görüşmeden üç gün sonra Rusya'ya bildirilmiştir. Rusya kendisine sunulan bu teklifi 26 Ağustos'ta reddetmiştir.⁵³⁴ Burada dikkat çeken husus Prusya Hariciye Nâzırı Mantayfel'in daha teklif resmen Rusya'ya tebliğ edilmeden Rusya'nın kendisine sunulan teklifi reddedeceğini Ahmed Kemal Efendi'ye söylemiş olmasıdır. Görüldüğü üzere Rusya'nın görüşleri Prusya tarafından çok önceden öğrenilmekte, Rusya siyaseti Berlin tarafından yakından takip edilmektedir. Bu durum bir kez daha Kırım Savaşı'nda Berlin elçiliğinin önemini ortaya koymaktadır. Ahmed Kemal Efendi Mantayfel'den öğrendiği bu bilgiyi derhal barış müzakerelerinin merkezi olan Viyana'da bulunan Osmanlı Devleti Elçisi Arif Efendi'ye de göndermiştir.⁵³⁵

Ahmed Kemal Efendi, 12 Eylül 1854 tarihinde Osmanlı Devleti'nin güven mektubunu sunarak Lennestr 5 adresindeki elçilik binasında resmen görevine başlamıştır.⁵³⁶

Ahmed Kemal Efendi, Berlin'den gönderdiği tahrirlerde Prusya kralı ile yaptığı görüşmeler, Prusya'nın savaşa ilişkin görüşleri ve izlediği siyasete dair düzenli bilgiler vermektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin kralın sık sık verdiği balolara katıldığı, balolarda kral ile samimi sohbetler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Elbette ki bu balolar siyasete ve savaşa dair gündemin en yoğun şekilde konuşulduğu yerler olarak önem arz etmektedir. Kralın Osmanlı Devleti hakkında dostluk ve muhabbet duyguları beslediğini anlatan Ahmed Kemal Efendi, hatta kralın sarayında, İstanbul'un bir resmini de bulundurduğunu ve kendisinin İstanbul'u ziyaret etmek istediğini yazmaktadır.⁵³⁷ Ahmed Kemal Efendi'nin bu ifadeleri Bâbîâli'yi harekete geçirmiş, Bâbîâli, Ahmed Kemal Efendi'ye karşı gösterilen hürmet ve ihtiramı Prusya Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı temayülünün ve iyi niyetinin bir neticesi olarak

⁵³⁴ Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 153-160.

⁵³⁵ BOA, İ.HR, 155/5585-2.

⁵³⁶ Özden, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği*, 1147.

⁵³⁷ BOA, İ.HR, 118-5791-4; BOA, A. AMD, 60/42; BOA, A. AMD, 52/58-2.

görmüştür. Bu nedenle İstanbul'da bulunan Prusya elçisine de buna mukabil bir şekilde davranılması istenmiştir.⁵³⁸

Prusya sarayı tarafından sık sık düzenlenen ancak bir süredir ara verildiği anlaşılan baloların yeniden düzenlenmeye başladığını söyleyen Ahmed Kemal Efendi, Cemaziyelahir 1271/Şubat 1855 tarihinde kral sarayında gerçekleşen baloya katılmış ve burada Prusya Kralı ile görüşmüştür. Kralın görme kusuru olduğunu söyleyen Kemal Efendi, bu nedenle kendisini fark edemeyince yanındaki adamlarına sorduğunu ve yanına gelerek daha önceden takdim ettiği hediyeler için çok teşekkür ettiğini ifade etmektedir. Bu görüşme esnasında Ahmed Kemal Efendi'nin yanında Avusturya Sefiri de bulunmaktadır. Kral, Avusturya Sefiri'ne de Kemal Efendi'nin hediye ettiği resimleri çok beğendiğini ifade etmiştir. Kral, daha sonra da Avusturya, Fransa, Rusya ve İngiltere sefirleri ile de sohbet etmiştir. Kralın yanından ayrılmasından sonra kraliçenin yanına geldiğini anlatan Kemal Efendi, aynı şekilde kraliçenin de kendisine çok sıcak ve samimi davrandığını anlatmaktadır. Kral ve kraliçenin Kemal Efendi'ye karşı gösterdiği ilgi ve alaka Kemal Efendi'nin çok hoşuna girmiş ve bu nedenle İstanbul'daki Prusya Elçisi'ne memnuniyetinin iletilmesini istemiştir. Nasılsa İstanbul'daki elçi vasıtasıyla Ahmed Kemal Efendi'nin duyduğu memnuniyet Berlin'e iletilecek ve bu durum Kemal Efendi'ye gösterilen samimiyetin artmasını sağlayacaktır.⁵³⁹

Ahmed Kemal Efendi, baloya dair gönderdiği tahrirâtın devamında savaş sırasında Prusya Devleti'nin uyguladığı tarafsızlık siyaseti ve baloda konu hakkında Kral ve Hariciye Nâzırı ile gerçekleştirdiği görüşmeye dair detaylı bilgi vermektedir. Kral ile görüşmesinde kralın Osmanlı Devleti'nin yanında olduğu izlenimini edindiğini anlatan Kemal Efendi, Hariciye Nâzırı Mantayfel'in de açıkça Osmanlı Devleti'nin zararına olacak bir siyaset takip etmeyeceklerini söylediğini yazmaktadır. Ancak Prusya Devleti aynı muameleyi Rusya'ya karşı da uygulamaktadır. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi, Prusya'nın maksadının ne olduğunun anlaşılmadığını söylemektedir. Prusya hakikaten tarafsızlık siyasetine uygun şekilde iki tarafa da eşit muamelede mi bulunmaktadır? Tarafsızlık siyasetini sulhu temin için mi kullanmak istemektedir?

⁵³⁸ BOA, A.AMD, 54/12-1; BOA, İ.HR, 118/5808-2-8.

⁵³⁹ BOA, İ.HR, 118/5808-2.

Ahmed Kemal Efendi'nin kafasında bu sorular cevapsız kalmıştır.⁵⁴⁰ Ahmed Kemal Efendi'nin Prusya Devleti'nin uyguladığı siyaset konusunda zaman zaman şüpheye düştüğü görülse de daha sonra gönderdiği vesikalardan da açıkça görüleceği üzere kendisi Prusya'nın Rusya yanlısı bir siyaset güttüğüne inanmaktadır. Nitekim Berlin'de şahit olduğu pek çok hadise ona bunu ispatlamıştır.

Ahmed Kemal Efendi bir taraftan da kafasındaki sorulara cevap aramaktadır. Prusya Devleti Rusya'ya karşı Avrupalı devletlerin oluşturduğu ittifaka dahil olmadığı için fiilen Osmanlı Devleti'nin yanında yer almadığı malumdur. Üstelik Rusya İmparatoriçesi Prusya Kralının akrabası olduğu için birbirlerine olan muhabbetlerinin dış politikaya da yansıdığını düşünmektedir. Ayrıca Prusya Kralı'nın, Avusturya'nın Almanya üzerinde var olan nüfuzuna karşılık Rusya'yı bir dayanak olarak gördüğünü düşünmektedir. Rusya ise bu fırsatı kaçırmayarak, Prusya'yı yanına çekmek için Berlin'de bulunan üst düzey askerî ve mülkî erkana bol bol ihsanda bulunmakta, nişan ve rütbelere vererek yanına çekmeye çalışmaktadır. Verilen bu rütbe ve nişanlar da Ahmed Kemal Efendi'nin izlenimlerinin ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Kemal Efendi, Rusya'nın, Berlin'e gönderdiği elçisi General Bekendorf vasıtasıyla üst düzey erkana verdiği yemekler ve davetler vasıtasıyla onları yanına çekmek için büyük bir gayret sarfettiğini de söylemektedir.⁵⁴¹

Ahmed Kemal Efendi, Rusya ile Prusya arasında gizli bir anlaşmanın bile yapılmış olabileceğini düşünmektedir. Zira Prusya'da önde gelen devlet adamları ve askerî erkân Rusya taraftarıdır. Halkın bir kısmı ve bazı devlet adamları, savaşta Avrupalı devletlerin yanında yer almak taraftarı ise de azınlıkta oldukları için bunu açıkça söyleyememektedirler. Dolayısıyla Kemal Efendi'ye göre, Prusya, Rusya tarafına bu kadar meyilli iken Avrupalı devletlerin yanında yer alamayacağı açıktır. İngiltere de Prusya'nın Rusya tarafına meylini bildiği için İngiltere'yi temsilen Prusya üzerinde etkili olabileceği düşüncesiyle Viyana'da bulunan Lord John Russell'ı memuriyet-i mahsusa ile Berlin'e göndermiştir.⁵⁴² Dolayısıyla Berlin'de Rusya'ya karşı İngiltere-Fransa ve Osmanlı devletleri arasında yoğun ve çetrefilli, Ahmed Kemal Efendi'nin ifadesi ile bol dedikodulu bir diplomasi trafiği yürütülmektedir. Her iki taraf da Prusya'yı kendi yanına çekmek için çaba harcamaktadır. Ahmed Kemal

⁵⁴⁰ BOA, İ.HR, 118/5808-3.

⁵⁴¹ BOA, İ.HR, 118/5808-3.

⁵⁴² BOA, İ.HR, 118/5808-3.

Efendi'ye göre Prusya'nın Avrupalı devletlerin teklifine ne cevap vereceği belirsizdir. Konu hakkında İngiltere ve Fransa elçileri ile de görüştüğünü söyleyen Ahmed Kemal Efendi, onların da Prusya'nın ne cevap vereceğini kestiremediklerini söylemektedir. Dolayısıyla Prusya'nın ketum siyaseti herkesin işini zorlaştırmaktadır. Kemal Efendi, Fransa elçisinin son günlerde Prusya Kralı'nın tavır ve davranışlarından yola çıkarak Prusya'nın Avrupalı devletler ittifakına dahil olacağını düşündüğünü ifade etmektedir. Fransa elçisine göre, Rusya da bunu hissettiği için Prusya'daki Rusya taraftarları bu duruma son derece üzülmüştür.⁵⁴³ Görüldüğü gibi Prusya siyasetinin belirsizliği Avrupalı diplomatların Prusya Kralı'nın hal ve hareketlerinden yola çıkarak yorum yapmalarına neden olmaktadır.

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'de bulunduğu sırada Prusya Prensi Frederik Şarl Nikola'nın düğün merasimi gerçekleşmiş, bu evlilik dolayısıyla tebrik için Sultan Abdülmecid tarafından gönderilen nâme-i hümayun yine Ahmed Kemal Efendi tarafından padişah adına Hariciye Nâzırı Mantayfel vasıtasıyla krala takdim edilmiştir.⁵⁴⁴

Ahmed Kemal Efendi, Prusya'nın savaş sırasında takındığı tavır ve uyguladığı siyaset hakkında Berlin'den devamlı surette İstanbul'a bilgi akışı sağlamıştır. Kemal Efendi tarafından gönderilen bir tahrirâta Prusya'da diplomatik hareketliliğin arttığına dikkat çekilmektedir. Hatta Fransa Devleti'nin Prusya ile ittifak kurma çabalarının olumlu neticeleneceği düşünülmekte, Prusya'nın savaşa girmesinin savaşın neticesini etkileyeceği öngörülmektedir. Ancak bu sırada Rus Çarı I. Nikola'nın vefatı ve Rusya'da yeni çarın tahta çıkışı Prusya siyasetini değiştirmiştir. Ahmed Kemal Efendi, Rusya'daki Çar değişiminin Prusya Kralı ve diğer devlet adamlarının tavır ve düşüncelerini tekrardan bir bilinmezliğe düşürdüğünü ifade etmektedir. Fransa sefiriyle bir görüşme gerçekleştiren Ahmed Kemal Efendi, Fransa Sefiri'nin, Rus Çarı'nın vefatından sonra Fransa Kralı'ndan aldığı talimat üzerine Prusya Devleti'ni savaşa dahil edecek bir anlaşmanın imzalanması için harekete geçtiğini anlatmaktadır. Prusya Hariciye Nâzırı, Fransa Sefiri'ne, ittifakın kurulabilmesi için elinden geldiği kadar yardımcı olacağını söylemiştir. Fransa Sefiri, Prusya'nın hiçbir vakit tamamen Rusya tarafını tutmayacağını müttefik devletlere karşı savaşmayacağını

⁵⁴³ BOA, İ.HR, 118/5808-3.

⁵⁴⁴ BOA, İ.HR, 118/5791-2.

düşünmektedir. Dolayısıyla Prusya'nın yakında kendi yanlarında harbe girmesini bekleediklerini Ahmed Kemal Efendi'ye de ifade etmiştir.⁵⁴⁵

Rus Çarının ölümü üzerine durumun karmaşık bir hal aldığını söyleyen Ahmed Kemal Efendi, Fransa sefiri ile aynı fikirde değildir. Fransa elçisinin beklentisinin aksine Ahmed Kemal Efendi, Prusya'nın Rusya yanlısı bir siyaset takip ettiğini düşünmektedir. Buna dair izlenimlerini, gönderdiği tahrirâtlarda açıkça görmek mümkündür. Yeni Rusya İmparatoru'nun elçisinin üç gün evvel Berlin'e gelerek kral ile görüştüğünü ve ertesi gün verilen yemeğe katıldığını anlatan Ahmed Kemal Efendi, elçinin yemekte "bir evlattan pedere meb'usen gelir gibi geldiğini" ifade ettiğini ve kralın ise elçiye cevaben kendisine "pederin evladı hakkındaki muamelesini yapacağını" söylediğini yazmaktadır. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi'ye göre Prusya yeniden Rusya tarafına dönmüş, Prusya Devleti'nin politikası yeniden bir bilinmezliğe düşmüştür.⁵⁴⁶ Esasında Çar I. Nikola'nın yerine geçen II. Aleksandr'ın barış yanlısı oluşu sulh ümitlerini artırmışsa da yeni Çar'ın babasının politikalarına aynen sadık olduğunu ilan etmesi, ümitleri ortadan kaldırmış, savaş tüm hızıyla devam etmiştir.⁵⁴⁷

Ahmed Kemal Efendi, Prusya Devleti'nin siyasetinin bilinmezliğe düştüğüne dair düşüncesine bir de örnek vermektedir. Buna göre, Avrupa gazetelerinde Rusya aleyhinde yazılmakta olan yazılara cevap vermek üzere, Prusya'da Fransızca yeni bir gazete çıkarılması için Rusya tarafından talepte bulunmuştur. Bu talep önce kabul edilmiş ve bunun üzerine gazeteyi çıkarmak amacıyla kalemi kuvvetli ve dil bilen kişiler, Berlin'e gelerek gazeteyi yayımlamak üzere harekete geçmişlerdir. Ancak daha sonra ilginç bir şekilde bu adamlar devlet tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Ahmed Kemal Efendi'ye göre bu durum kralın tarafsızlığına, dolayısıyla siyasetteki kararsızlığa yorumlanmalıdır.⁵⁴⁸

Hemen akabinde gelen bir başka tahrirâttan, Prusya'nın tarafsız bir siyaset takip ediyormuş gibi görünse de aslında Rusya yanlısı bir siyaset takip ettiğini anlamak mümkündür. Bir yıl önce Osmanlı Devleti Prusya'dan dış borç talebinde bulunmuştur. Bu talep karşılık bulmuş, 30 milyon liralık borç verilmesi Prusya tarafından

⁵⁴⁵ BOA, İ.HR, 119/5859-1.

⁵⁴⁶ BOA, İ.HR, 119/5859-1.

⁵⁴⁷ Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 162.

⁵⁴⁸ BOA, İ.HR, 119/5859-1.

kararlaştırılmış hatta bunun 15 milyonu verilmiş ve geri kalanı ise bir sonraki seneye bırakılmıştır. Ancak Rusya'nın etkisiyle Prusya Mebusan Meclisi'nin bu paranın geri kalanının verilmesinden vazgeçtiği öğrenilmiştir. Ahmed Kemal Efendi, Hariciye Nâzırı Mantayfel tarafından bu durumun kendisine bildirildiğini anlatmaktadır.⁵⁴⁹ Anlaşıldığı üzere Prusya dış politikasında ve Prusya Meclisi'nde Rusya etkisi açıkça görölmektedir.

Prusya kamuoyunda ve halk arasında da Rusya yanlılığı açıkça kendini belli etmektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği bir başka tahrirâta bunu görmek mümkündür. Son günlerde Prusya'da, vefat eden eski Rus imparatorunun resminin ve vefat tarihinin bulunduğu altın ve gümüş madalyalar yaptırılmıştır. Madalyaların halk arasında ilgi gördüğu, halkın bunları satın alarak keselerine, saat kösteklerine ve hatta bazılarının ise elbise yakalarına taktıkları görölmektedir. Ahmed Kemal Efendi'ye göre Avrupalıların mazbut olan tabiatları nedeniyle bazıları bunları tuhaf karşılamakta ancak çoğunluk bu madalyalara ilgi göstermektedir. Ahmed Kemal Efendi, bu hususu çok önemli görmese de bildirmeyi uygun bulmuş ve bir tane madalyayı da örnek olarak göndermiştir.⁵⁵⁰ Ahmed Kemal Efendi'ye göre durum Prusya halkının Rusya hayranlığını göstermektedir.

22 Cemaziyevvel 1271/10 şubat 1855 tarihli Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği başka bir tahrirât içeriği itibarıyla diğerlerinden farklı ve dikkat çekicidir. Kemal Efendi'nin katıldığı davetlerde yaşadığı oldukça ilginç bir olayın kendisini çok etkilediği anlaşılmaktadır. Tahrirâta, görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalıştığını anlatan Ahmed Kemal Efendi, şimdiye kadar önemsemediği bir meselenin artık anlatılması gerektiğinden, zira bu meselenin kendisini çok rahatsız ettiğinden bahsetmektedir. Tahrirâta özetle şu hususa değinilmektedir: “Saltanat-ı seniyyenin şerefli bir kulu olmak benim için bir iftihar vesilesidir. Bu düşünce ile buralara gelmiş bulunmaktayım. Refakatimde bulunan Aristaki Bey kendisine verilmiş olan bir “saniye nişanı” ve İran'dan verilmiş olan bir başka nişana sahiptir. Sahip olduğu bu nişanlar ile davet ve cemiyetlere gitmektedir. Geçenlerde Flemenk Sefiri Karaca Bey Berlin'e gelmiş birlikte katıldığımız bir davette sahip olduğu Mecidiye nişân-ı zîşânı ile bazı vükela ve süferânın dikkatini çekmiştir. Bu nişanla ilgili bana bazı sorular sorulmuş bu

⁵⁴⁹ BOA, İ.HR, 119/5859-2-5

⁵⁵⁰ BOA, İ.HR, 120/5931-3-5.

soruların her birisi birer cevap ile geçiştirilmiştir. Fakat iki gece evvel sarayda kralın verdiği bir resmi baloda kral sefirlere iltifat eylediği sırada bana yanaşarak Aristaki'nin nişanlarına dikkatimi çekip, benim ise bir küçük Acem Nişanı'ndan başka bir şeyim olmadığından onu da görmeyip geçmiştir. Kralın ardından bir mebus yanıma gelerek bu nişanları ve daha önceden Karaca Bey'de⁵⁵¹ görülen Mecidiye nişân-ı zîşânı ve bunların birbirine göre itibarı ile ilgili sorular sordu. Çaresiz sorularını sahip olduğum Acem Nişanı'nın tafsilatıyla savuşturdum. Bu çeşit meclislerde liyakatimle bulunup, sahip olduğum vasıflarla kaim olduğum gibi, namus ve haysiyetimle daim olacağım aşikârdır. Ancak bu yaşananların ecnebi gözünde geçmiş hizmetlerimin değerini düşürdüğü açıktır. Bu durum artık bana ağır geldiği için keyfiyetin arzına mecbur kalınmıştır”⁵⁵²

Ahmed Kemal Efendi'yi oldukça rahatsız ettiği anlaşılan bu duruma Bâbiâli ilgisiz kalmamıştır. Hariciye Nezâreti'nden gönderilen bir vesikada, Ahmed Kemal Efendi'nin henüz Mecidiye Nişanı'na sahip olmadığı, fakat kendisinin bugüne kadar ki hizmetleriyle bunu fazlasıyla hak ettiği ifade edilmektedir. Bu nedenle kendisine münasip rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi ve konunun Nişân-ı Hümâyun Meclisi'ne havale edilmesi istenmektedir. Ayrıca Yanko Aristaki'de bulunan ve Ahmed Kemal Efendi'yi rahatsız ettiği anlaşılan “saniye nişanı”nın Aristaki'ye daha önceden verilmiş olduğu, bu durumun Ahmed Kemal Efendi'ye münasip bir şekilde bildirilmesinin istendiği hususu da dikkatlerden kaçmamaktadır.⁵⁵³ Berlin Sefiri Ahmed Kemal Efendi'ye dördüncü rütbeden bir kıta Mecidiye Nişanı verilmesi Nişân-ı Hümâyun Meclisi'nde kabul edilmiştir.⁵⁵⁴ Nişân-ı Hümâyun Meclisi, Ahmed Kemal Efendi'nin, yaptığı hizmetler ve yürüttüğü görev dolayısıyla bu nişanı almaya fazlasıyla layık olduğundan bahisle, haiz olduğu rütbeye ve emsaline uygun, dördüncü rütbeden bir kıta Mecidiye Nişân-ı Hümâyunu ihsan edilmesini kararlaştırmıştır.⁵⁵⁵ Verilecek nişanın padişah tarafından da onaylanması üzerine Darphâne-i Âmire'de hazırlanması istenmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Kemal Efendi'den önceki Berlin elçisi. BOA, İ.HR, 68/3323.

⁵⁵² BOA, İ.HR, 120/5931-2.

⁵⁵³ BOA, İ.HR, 120/5931-4-6.

⁵⁵⁴ BOA, A. MKT.MHM, 72/5.

⁵⁵⁵ BOA, İ.DH, 321/20881-1-2; BOA, A.AMD, 60/35.

⁵⁵⁶ BOA, A.MKT.MHM, 72/5.

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'de bulunduğu sırada çeşitli vesilelerle Avrupa ülkelerine seyahatlerde bulunduğu da anlaşılıyor. Bu ziyaretlerden biri Viyana'ya gerçekleşmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın tüm hızıyla devam ettiği ve Çar I. Nikola'nın hayatını kaybettiği sırada Avusturya'nın girişimleri ile Viyana'da yeni bir konferans daha toplanmıştır. Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin katıldığı Viyana Konferansı'na Avrupalı devletler arasındaki ittifaka dahil olmadığı için Prusya davet edilmemiştir. Konferansta Osmanlı Devleti'ni Viyana Sefiri Arif Bey temsil etmiş, fakat Arif Bey'in lisan bilmiyor oluşu konferansta sıkıntıya neden olmuştur. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa gibi lisan bilen ve siyasi inceliklere sahip devlet adamları varken lisan bilmeyen birinin temsilci tayin edilmesine bir anlam veremediklerini söylemişlerdir. Hatta bu konudaki rahatsızlığını dile getiren İngiliz murahhası, Arif Efendi'nin Rus murahhasının itirazlarına cevap veremediğini, kendisinin ve Fransız murahhasının Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak zorunda kaldığını ifade edecektir. Arif Efendi de ister istemez bu durumdan rahatsız olmuş ve Hariciye Nâzırı Âli Paşa'ya bu durumu bildirmiştir. Bunun üzerine Âli Paşa konferansa katılmak üzere Viyana'ya gönderilmiştir.⁵⁵⁷ Gerçekten de böylesi önemli bir konferansta Osmanlı Devleti'nin dil bilen ve dış politikaya vakıf bir devlet adamını neden murahhas olarak göndermediğini açıklayabilmek oldukça güçtür.

Ahmed Kemal Efendi, Âli Paşa'nın Viyana'ya gelmesi üzerine, onunla görüşmek, kendi ifadesi ile memuriyeti ile ilgili bazı görevleri yerine getirmek, Paşa'ya bazı hususları şifahen aktarmak amacıyla Viyana'ya gitmiştir. Ahmed Kemal Efendi'nin Viyana'da üç dört gün kadar kaldığı, bu zaman zarfında getirdiği bazı bilgi ve belgeleri Hariciye Nâzırı'na verdiği, yaptığı görüşmeler neticesinde bir hafta içinde Berlin'e geri döndüğü anlaşılmaktadır.⁵⁵⁸ Ahmed Kemal Efendi'nin Viyana'da bulunduğu sürede Berlin Sefirliği'ne Yanko Aristaki vekalet etmiştir.⁵⁵⁹ Ahmed Kemal Efendi'nin Âli Paşa ile yaptığı görüşmenin içeriği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'deki görevinin mahiyetini bildiğimize göre bu görüşmenin muhtemelen Prusya Devleti'nin uyguladığı siyaset ve

⁵⁵⁷ Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 163.

⁵⁵⁸ BOA, İ.HR, 121/6012-1-2-3; BOA, A.MKT.MHM, 70/18; BOA, A.MKT.UM, 188/57.

⁵⁵⁹ Cücük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 86.

savaşa ilişkin konuları kapsadığı, bu çerçevede Ahmed Kemal Efendi'nin edindiği bazı önemli bilgileri Hariciye Nâzırı'na aktardığı tahmin edilebilir.

Ahmed Kemal Efendi, Viyana'dan döndükten sonra Viyana Kongresi ve savaşın gelişimi konusunda Prusya Hariciye Nâzırı ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Zaten onun dönüşünün hemen akabinde Viyana Konferansı başarısızlıkla sonuçlanmış ve konferans dağılmıştır.⁵⁶⁰ Kemal Efendi 1 Şevval 1271/17 Haziran 1855 tarihli tahrirâta, Prusya Hariciye Nâzırı Mantayfel ile arasında gerçekleşen görüşmeye, Prusya ahvaline ve Prusya-Rusya ilişkilerine dair önemli bilgiler vermektedir. Prusya Kralı'nın Rusya İmparatoru'yla var olan akrabalığına vurgu yapan Kemal Efendi, vefat eden Rus Çarı'nın Almanya içerisinde taraftar kazanmaya yönelik siyasetinin son derece başarılı olduğunu ve Prusya Hükümeti içerisinde her sınıftan Rusya taraftarı bulunduğunu söylemektedir. Ancak Avusturya'nın yürüttüğü barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması ve kamuoyunda oluşan Rus karşıtlığı nedeniyle Rusya taraftarı olan Prusya devlet adamları bu düşüncelerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Rus Çarı'nın ölümünden sonra taziye ziyaretinde bulunmak üzere Petesburg'a Rus yanlısı olduğu bilinen Prusya Kralı'nın küçük kardeşi Prens Şarl ile yine Rusya taraftarlığı ile bilinen kralın baş yaveri Mareşal Ronan gönderilmiştir. Prens ve Mareşal yeni Rus Çarı'na taziyelerini iletmişler ve Rusya'dan kadim dostluklarına dair bir cevapnâme ile dönmüşlerdir. Fakat Viyana Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanması Prusya'nın açıkça Rus yanlısı bir söylemde bulunmasını engellemekte ve Prusya halen tarafsızlığını sürdürdüğünü söylemektedir.⁵⁶¹

Ahmed Kemal Efendi tahrirâta devamla, Prusya'nın siyasetinin Avusturya ile yaptığı antlaşma nedeniyle Avusturya'ya bağlı olduğunu da söylemektedir. Avusturya ise Viyana görüşmelerinin başarısız olması üzerine artık Avrupalı müttefikler arasına katılmaya hazırlanmaktadır. Prusya Devleti ve ona bağlı olan hükümetlerde Rusya yanlıları çoğunlukta bulunsa da Avusturya'nın tarafını belli etmiş olması Prusya'nın mecburen tarafsızlık siyasetine devam etmesine neden olmuştur. Rusya'nın Almanya içerisinde uygulamakta olduğu siyaset Prusya halkı arasında oldukça etkili olmuş olsa da Berlin Kabinesi ve parlamentosu tarafsızlık siyaseti izlemeye devam edeceklerini açıklamak zorunda kalmışlardır. Bu açıklamadan sonra Prusya Kralı'nın rahatsızlığını

⁵⁶⁰ BOA, A. AMD, 54/66.

⁵⁶¹ BOA, İ.HR, 121/6049.

bahane ederek Berlin yakınlarındaki yazlığında dinlenmeye çekildiğini, Hariciye Nâzırı Mantayfel'in ise izin alarak üç-dört haftalığına çitliğine gittiğini söyleyen Kemal Efendi, diğer vekillerin de yazlıklarına çekilmeleri ile Berlin'de bir nevi siyasetin tatile girdiğini yazmaktadır. Kemal Efendi'ye göre Prusya devlet adamları müttefik devletlerin başlatmış olduğu Sivastopol Harekâtı'nın neticesini beklemektedir.⁵⁶² Anlaşılan odur ki Rusya yanlısı siyasetini istediği gibi uygulayamayan Prusya, müttefiklerin yaklaşık bir yıl önce (19 Eylül 1854) Sivastopol üzerine başlatmış olduğu askeri hareketin sonuçlarını beklemeye karar vermiştir.

Ahmed Kemal Efendi, Berlin Sefareti sırasında sadece diplomasi ile ilgilenmemiştir. 1855 yılında Kırım Savaşı sırasında Fransa tarafından Paris'te düzenlenen ve Osmanlı Devleti'nin katıldığı ikinci dünya fuarı olarak bilinen sergiye katılmak için izin istemesi bunun güzel bir örneğidir. Osmanlı Devleti'nin imparatorluğun çeşitli bölgelerinden 2000 çeşit ürün gönderdiği sergi⁵⁶³ Kemal Efendi'nin dünyadaki sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmelere olan ilgi ve alakasını göstermektedir. Ahmed Kemal Efendi, yürüttüğü bir çok görev esnasında da sanayinin gelişmesi için çaba gösterecek, bu çabalar onun, 1863 yılında Sultanahmet Meydanı'nda açılacak olan ve Osmanlı Devleti'nin düzenlediği ilk ulusal fuar olarak kabul edilen Sergi-i Umûmi-i Osmanî (Osmanlı Genel Sergisi)'nin düzenlenmesi görevinin kendisine verilmesine neden olacaktır.⁵⁶⁴ Prusya Kralı'nın rahatsızlığı nedeniyle dinlenmeye çekilmesi, bu nedenle bakanların, milletvekillerinin ve Avrupa sefirlerinin çiftlik ve yazlıklarına gitmesi yani Berlin'de siyasete ara verilmesi fırsatını kaçırmak istemeyen Ahmed Kemal Efendi, Paris ile Berlin arasında yeni yapılmış olan demiryolunu kullanarak -mesafe de oldukça kısaldığı için- 13-14 günlüğüne Paris Sergisi'ni (ekspozisyonunu) görmek amacıyla Paris'e gitmek için Bâbîâli'den izin istemiştir.⁵⁶⁵ Ahmed Kemal Efendi'nin talebi uygun bulunmuş ve Paris Sergisi ziyaretini gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁶

Ahmed Kemal Efendi, Paris ziyareti dönüşünde Hariciye Nâzırı Mantayfel ile bir görüşme gerçekleştirmiş fakat görüşmede Mantayfel savaşa ve politikaya dair

⁵⁶² BOA, İ.HR, 121/6049.

⁵⁶³ 1855 Paris Dünya Sergisi'nin ayrıntısı için bkz: Şefik Memiş, *19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2015), 99-102.

⁵⁶⁴ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, 64.

⁵⁶⁵ BOA, İ.HR, 122/6093-1-2.

⁵⁶⁶ BOA, A.AMD, 59/23; BOA, İ.HR, 122/6093-4.

hiçbir konu açmamıştır. Görüşmede sohbet tamamen Kemal Efendi'nin Paris ziyareti üzerine gerçekleşmiştir.⁵⁶⁷ Anlaşılan o ki Prusya Hariciye Nâzırı halen Sivastopol'den gelecek haberi beklemektedir. Görüşmeden kısa bir süre sonra Sivastopol zaferinin haberi alınmış, Kırım Cephesi'nde bir yıl süren savaşların sonucunda 12 Eylül 1855'te Sivastopol müttefiklerin eline geçmiştir.⁵⁶⁸ Bu haberin Berlin'de bomba tesiri yaptığı anlaşılmaktadır. Müttefik devletlerin tarafını tutanlar habere sevinirken, Rusya taraftarları ise bu duruma çok üzülmüştür. Ahmed Kemal Efendi Prusya Kralı'nın Sivastopol haberi geldiği sırada Berlin'e altı-yedi saat mesafedeki bir askerî birliği teftişe gitmeye hazırlandığını fakat haber kendisine ulaşınca ziyaretini iptal ettiğini yazmaktadır. Ziyaretini iptal eden kral derhal Hariciye Nâzırı Mantayfel ile Potsdam'daki sarayında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu sırada seyahatte bulunan İngiltere ve Fransa elçileri ise henüz Berlin'e dönmemişlerdir.⁵⁶⁹

Sivastopol zaferinin Prusya'da nasıl bir etki yaptığına dair bilgiler içeren yeni bir tahrirât gönderen Kemal Efendi,⁵⁷⁰ Sivastopol zaferi dolayısıyla Berlin'de bulunan Fransa ve İngiltere maslahatgüzarlarının ve Sardunya elçisinin üst düzey bürokratların katıldığı bir de ziyafet tertip ettiğini yazmaktadır.⁵⁷¹ Kemal Efendi bu ziyafetin akabinde Bâbîâli'ye, Berlin elçisi olarak kendisinin de ziyafet vermesi gerekliliğine dair bir tahrirât göndermiştir. Berlin'e geleli bir yıl olduğunu söyleyen Kemal Efendi bu süre zarfında birçok davete katıldığını anlatmaktadır. Berlin'e yeni gelen elçilerin altı ay ziyafet verme zorunluluğu olmadığı için kendisi ilk altı ay herhangi bir davet vermemiştir. Akabinde ise Prusya'da siyasette bir tatil havası oluştuğu için bu daveti gerçekleştirememiştir. Kendisinin Berlin'de bulunan bazı muteber devlet adamlarına gayr-ı resmî davetler verdiğini söyleyen Kemal Efendi, devlet erkânının tatilden döndüğünü dolayısıyla artık resmî bir davet düzenlemenin zamanının geldiğini hatırlatmaktadır. Kraliyet mensuplarına, mülki ve askeri zevata verilecek davetin sefarethanenin kapsamına göre üç kısma ayrılarak verileceğini planlayan Kemal Efendi, bu ziyafetin masrafının 850 talir/taler kadar tutacağını tahmin edildiğini söylemektedir.⁵⁷² Bâbîâli verilecek ziyafet için gereken izni vermiş ve ziyafetin

⁵⁶⁷ BOA, İ.HR, 124/6210.

⁵⁶⁸ BOA, İ.DH, 326/21247; BOA, İ.DH, 328/21376; BOA, HH.İ, 17/29.

⁵⁶⁹ BOA, İ.HR, 124/6210.

⁵⁷⁰ BOA, A.AMD, 70/80.

⁵⁷¹ BOA, A.AMD, 56/12.

⁵⁷² BOA, İ.HR, 125/6268-1; BOA, A.AMD, 56/9.

masrafı olan 850 talir/talerin Maliye Nezâreti tarafından karşılanması istenmiştir.⁵⁷³ Ahmed Kemal Efendi, gönderdiği başka bir tahrirde ise söz konusu davetin verildiğini anlatmaktadır. Birer hafta ara ile iki seferde verilen davete yüksek rütbeli askerî erkân, kralın saray erkânı ve milletvekilleri davet edilmiştir. Davetlilerden 16 kişi özür beyan ederek davete katılmamıştır. Fakat çoğunluk davete icabet etmiştir. Davetin son derece başarılı geçtiğini anlatan Kemal Efendi, şimdilik davet edilecek kimsenin kalmadığını söylemekte, kendisinin zaman zaman gerekli görüldüğünde özel davetlerde misafir ağırladığını anlatmaktadır.⁵⁷⁴

Sivastopol zaferinin ardından Prusya'da meclis seçimleri gerçekleştirilmiştir. Ahmed Kemal Efendi gönderdiği tahrirde, Prusya Millet Meclisi'ne Berlin'den seçilen azanın büyük çoğunluğunun muhaliflerden oluştuğunu söylemektedir. Bunun üzerine diğer Prusya eyaletlerinde yapılan seçimlere müdahale edilerek zorla hükümet taraftarlarının seçilmesi sağlanmıştır. Kral yaptığı konuşmada seçim sonuçlarına çok üzüldüğünü söylemiştir. Hatta bir seyahati esnasında geçtiği bir eyalette kendisine sevinç gösterileri düzenleyen halka hitaben, meclise aza olarak gönderdikleri muhaliflerin reisi olan Mösyö Finke isimli şahsın ismini söyleyerek "Hem benim düşmanım olan birini aza seçiyorsunuz hem de bana hürmet gösteriyorsunuz. Bunun bir anlamı kalmıyor" diyerek serzenişte bulunmuştur. Bunun üzerine Mösyö Finke azalıktan istifa etmiştir. Kral doğum günü dolayısıyla Berlin halkı tarafından takdim olunan tebriknâmeye verdiği cevapta, tebriklerden duyduğu memnuniyeti ifade ederek teşekkür etmiş, akabinde Berlin'deki seçim sonuçlarından ne kadar müteessir olduğunu beyan etmiştir. Kralın gazetelerde de yayımlanan bu beyanı herkes tarafından hayretle karşılanmıştır. Halkın bir kısmı bu açıklamayı üzüntü ile karşılamış, Rusya taraftarları ise bunu kendi değerlerinin artması olarak yorumlayıp şırmışlardır. Hatta bu esnada Rusya'nın bazı önde gelen aileleri Berlin'e ziyaret için gelmişlerdir. Lehistan Valisi'nin ailesinin de bu sırada Berlin'e geldiğini söyleyen Kemal Efendi, valinin de gelmesinin beklendiğini yazmaktadır.⁵⁷⁵

Ahmed Kemal Efendi bir sonraki tahrirâta Prusya Meclisi'nin açılışını ve kralın meclis açılışında yaptığı konuşmayı anlatmaktadır. Meclisin açılışına diğer sefirlerle birlikte Kemal Efendi'de katılmıştır. Prusya Kralı açılış konuşmasında dahili

⁵⁷³ BOA, A.AMD, 56/9; BOA, HR.MKT, 126/21.

⁵⁷⁴ BOA, İ.HR, 127/6419-1.

⁵⁷⁵ BOA, İ.HR, 126/6348.

ve harici meselelere değinen uzun bir konuşma yapmıştır. İç politikada ülkede yapılan yollara, kurulan telgraf ağlarına, ziraat, ticaret ve sanayinin gelişimine değinmiştir. Devletin bütçesinin yeterli olduğuna ve yeni vergilerin alınmasına ihtiyaç olmadığına vurgu yapmıştır. Dış politikada Kırım Savaşı'na değinen Prusya Kralı devletin izlediği tarafsızlık politikasına dair bilgi vermiştir.⁵⁷⁶

Ahmed Kemal Efendi, aynı tahrirâtın devamında Eflak boyarlarından⁵⁷⁷ eski hariciye memuru Mösyö Mano'nun kral ile görüşmek üzere Berlin'e gelişinden bahsetmektedir. Kemal Efendi, Mano'nun kendisi ile de görüştüğünü söylemektedir. Kemal Efendi'nin ifadesine göre, Mano, daha önce de Berlin'e gelerek kral ile görüşmüştür. Kemal Efendi, Rus yanlısı olduğu açıkça bilinen Mano'nun savaş koşullarında kral ile görüşmesini Osmanlı Devleti aleyhine bir durum olarak kabul etmiş ve bu durumu yadırgamıştır. Bu nedenle Mano'ya ertesi güne kadar beklemesini ve kral ile görüşme talebine dair düşüncesini o zaman açıklayacağını söylemiştir. Ertesi gün görüşmek üzere gittiğinde ise Mano'yu bulamamıştır. Eflak Boyarı, saraydaki Rus yanlısı General Kerel vasıtasıyla krala takdim edilmiş ve kral ile görüşmesini gerçekleştirmiştir. Akabinde ise Osmanlı sefarethanesine uğramadan memleketine geri dönmüştür. Kemal Efendi araştırmaları neticesinde geçen sene de Eflak ve Boğdan'dan bazı asilzadelerinin, üstelik Osmanlı Devleti ve Rusya nişanları ile gelerek, Osmanlı sefarethanesine hiçbir başvuru yapmadan ve bilgi vermeden istedikleri gibi gezip, görüşmelerde bulduklarını öğrenmiştir. Devlet-i Aliyye'nin hukukunu korumak için "can-ı başını feda ederek" durmadan çalıştığını ifade eden Kemal Efendi, Osmanlı Devleti'nin itibarını zedeleyen bu tür bir hadisenin bir daha yaşanmaması için Mantayfel'e bir tahrîr göndermiştir. Ayrıca Mantayfel'e ilk görüşmesinde Osmanlı sefaretini vasıtasıyla takdimi icap eden zevatın ve diğerlerinin kabul olunmamasını rica edeceğini söylemektedir. Kemal Efendi bundan sonra da Memleketeyn ahalisinden ve Devlet-i Aliyye'ye tabi diğer yerlerden gelip de sefaret-i seniyyeyi tanımayarak kral ile görüşenler olursa haklarında nasıl bir muamele uygulanması gerekeceğine dair Bâbîâli'den talimat istemektedir. Mano'nun birkaç defa daha Berlin'e geldiğini kendisinin aleni Rusya taraftarlığıyla tanınmış olduğunu

⁵⁷⁶ BOA, İ.HR, 126/6376-2.

⁵⁷⁷ Rusya, Eflak-Boğdan ve Erdel'de devlet yönetiminde yer alan asilzadelere verilen unvan.

söyleyen Kemal Efendi, Mano'nun iki çocuğunun da Prusya ordusunda görev yaptığını bildirmektedir.⁵⁷⁸

Kırım Savaşı tüm hızıyla devam ederken Sivastopol'un müttefiklerin eline geçmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin Doğu-Anadolu Cephesi'nde Kars'ın düştüğü haberi gelmiştir. Osmanlı ordusunun Kars önlerinde Rusya karşısında başarı kazanmasına rağmen, şehirde ortaya çıkan açlık, hastalık ve buna bir de soğuk havanın eklenmesi şehir ahalisini çok zor durumda bırakmıştır. Kars'ı müdafaa eden Osmanlı ordusuna yardım ulaştırılamayışı ordunun süvari ve topçu atlarının büyük çoğunluğunun açlıktan telef olmasına neden olmuştur. Aynı durum askerler için de geçerlidir. Bu sırada ortaya çıkan kolera salgını halk arasında da yayılınca Kars müdafaası daha zor hale gelmiştir. Hiçbir yardım ümidi kalmayan şehir, Rus ordusuna teslim edilmiştir (25 Kasım 1855).⁵⁷⁹

Prusya'nın Rusya yanlısı bir siyaset takip ettiği Kars'ın düşmesi neticesinde Prusya'da yaşanan sevinç gösterileri ile iyice kendini belli etmiştir. Nitekim Ahmed Kemal Efendi'nin 19 Rebiülahir 1272/29 Aralık 1855 tarihli gönderdiği tahrirât bunu gözler önüne sermektedir. Ahmed Kemal Efendi, Rusya tarafından Kars'ın işgal edilmesi üzerine Berlin'deki Rusya sefaretindeki kilisede teşekkür ayini düzenlendiğini ve bu ayine Prusya askerleri ve memurlarından da katılım gerçekleştiğini söylemektedir. Daha da önemlisi bu ayine Prusya Kralı'nın en muteber ve önde gelen generallerinden General Wrangel de katılmıştır. Generalin ayine katılmasını devletin resmî olarak temsil edilmesi olarak nitelendiren Ahmed Kemal Efendi bu duruma çok üzölmüş ve sert bir şekilde tepki göstermiştir. Durumu Fransa, İngiltere ve İtalya Devletleri elçileri ile görüşmeye karar veren Ahmed Kemal Efendi, Fransa elçisinin annesinin vefatı, İngiliz ve İtalyan elçilerinin ise yılbaşı hazırlıkları ile meşgul olmaları nedenleriyle meseleyi elçilerle müzakere edememiştir. Ancak Prusya Devleti Hariciye Müsteşarı Mösyö Ballack ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve tepkisini dile getirmiştir. İngiliz elçisinin de benzer şekilde olaya tepki göstermesi üzerine Prusya Kralı, Ahmed Kemal Efendi'ye bir haberci göndermiştir. Gönderilen habercinin statüsü bilinmese de, Ahmed Kemal Efendi'ye, generalin davranışının

⁵⁷⁸ BOA, İ.HR, 126/6376-1.

⁵⁷⁹ Saliha Önen, *Ceride-i Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2016), 91; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, 3070.

devletin izlediği tarafsız siyasete uygun düşmediğini ve bu nedenle kral tarafından generale gereken uyarıların yapıldığını ilettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁰ Ayrıca Kemal Efendi'ye gelen bir istihbarattan, kralın Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel ile konu hakkında görüşmede bulunduğu ve bu tarz davranışların devletin tarafsızlığı ilkesine uymadığını, tepki çekecek bu tür hareketlerden uzak kalınması gerektiğini nâzıra ilettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸¹ Bütün bu gelişmeler bize Kırım Savaşı'nda Prusya'nın açıkça Rusya taraftarı bir siyaset izlediğini göstermektedir. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi Prusya'nın bu siyasetinden son derece rahatsız olmuş, görevinin gereği olarak devletin çıkarlarını korumaya yönelik bir politika takip etmiştir.

Ahmed Kemal Efendi'nin aynı tarihte gönderdiği bir diğer tahrirât, savaş sırasında Rus-İran ittifakına yönelik bir uyarı mahiyetindedir. Daha önceki bölümlerde Osmanlı-İran ilişkileri bahsinde anlatıldığı gibi İran, Kırım Savaşı sırasında Rusya yanlısı ve Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir siyaset takip etmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş resmen başlamadan önce Rusya'nın isteği üzerine İran ile Rusya arasında İran'ın savaşta ve barışta Rusya ile birlikte hareket etmesi esasına dayalı gizli bir antlaşma yapılmıştır. Savaş başladıktan sonra ise İngiltere'nin İran Şahı'na, Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmaması hususunda ikazda bulunması, İran'ı Rusya ile birlikte hareket etmekten alıkoymuştur. Fakat Rusya'nın İran'ın peşini bırakmadığı ve görüşmeleri devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Rusya tarafından İran'a Osmanlı sınırlarını geçmesi, Beyazıt ve Zehab'a derhal asker göndermesi karşılığında birtakım teklifler sunulmuştur. İran sarayındaki Rus yanlılarının etkisiyle İran Şahı Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya karar vermiş fakat gizli antlaşmanın halk arasında duyulması üzerine İran'da huzursuzluklar başlamıştır. Bunun üzerine Şah kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ancak Rusların İran'ı kendi yanlarında savaşa sokma teşebbüslerinin ardı arkası kesilmemiş, bu durum İran'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik tutarsız ve kararsız bir politika takip etmesine neden olmuştur.⁵⁸²

İran-Rus ilişkilerinin çetrefilli bir hale geldiği dönemde, daha önce memuriyetle İran'da bulunduğu için İran politikasına vâkıf olan Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'den gönderdiği tahrirât önem arz etmektedir. Rusya'nın savaşın

⁵⁸⁰ BOA, HR.SYS, 903/5-39.

⁵⁸¹ BOA, HR.SYS, 903/5-39.

⁵⁸² Mustafa Aydın, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran İlişkileri", (İstanbul: *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 135-143.

başından beri İran'ı yanına çekmek için faaliyette bulunduğunu söyleyen Kemal Efendi, güya yeni Rus Çarı'nı tebrik etmek amacıyla gönderilen İran elçisi ile Rusya arasında gizli bir antlaşmanın yapıldığını ve İran'ın Rusya ile ittifak içine girdiğinin duyulduğunu söylemektedir. Kars'ın istilasının iki taraf arasındaki ittifakı cesaretlendirdiğini söyleyen Ahmed Kemal Efendi, bu durumun Erzurum'un istilasına kadar gidebileceğini, gereken tedbirlerin alınmasının elzem olduğunu, bu konuda Berlin'de bazı çevrelerin kendisini uyardığını yazmaktadır. Bu uyarılara gerekli cevapları verdiğini söyleyen Kemal Efendi yine de İran'da görev yapmış biri olarak acizane fikirlerini beyan etme gereği duyduğunu belirtmektedir. Kemal Efendi'ye göre, İran'ın mezhebinden dolayı Irak-ı Arap ve Bağdat hakkındaki düşüncesi malumdur. Hatta İsfahan'da bulunan müçtehidleri "Kerbela için can vermenin küffar ile yapılan gazada şehit olmaktan daha üstün" olduğunu söylemektedir. Her ne kadar İran, İngiltere'den çekinmekte ise de yine de Rusya'nın etkisine kapılarak fırsattan istifade bir harekete kalkışabilir.⁵⁸³ Kemal Efendi'nin tahrîrinden anlaşıldığı kadarıyla Berlin siyasi efkarında bir Rus-İran ittifakı ihtimali üzerinde durulmaktadır. Kemal Efendi hem gündeme dair yapılan konuşmaları hem de konu hakkında kendi fikirlerini bu şekilde Bâbîâli'ye bildirme ihtiyacı hissetmiştir.

Ahmed Kemal Efendi Berlin Sefiri olarak; Almanya'nın kamuoyu, Berlin kabinesinin tavır ve görüşleri, balolarda kral ile yaptığı görüşmeler hakkında düzenli olarak Bâbîâli'ye raporlar göndermektedir.⁵⁸⁴ Bu raporlarla birlikte, Rusya politikasını takip edebilmek ve Avrupa gazetelerine cevap verebilmek amacıyla Belçika'da basılmış olan Fransızca jurnallerin birer suretini de göndermektedir. Ahmed Kemal Efendi, gönderdiği raporlarda son zamanlarda Rusya'dan Berlin ve Almanya'ya yapılmakta olan seyahatlerinin sıklaştığına da dikkat çekmektedir.⁵⁸⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'den gönderdiği başka bir tahrîrât içeriği itibarıyla dikkat çekmektedir. Tahrîrâtta, "gazino" olarak adlandırılan bir cemiyetten bahsedilmekte ve sefaret memurlarının bu gazinoya üye olması için izin istenmektedir. Bâbîâli, Berlin gibi Rusya Devleti'nin baskın olduğu bir yerde dikkatli olunması kaydıyla üyeliğe izin vermekte, hatta bu hususta geç kalınmış olduğunu ifade

⁵⁸³ BOA, HR.SYS, 903/5-9.

⁵⁸⁴ BOA, A.AMD, 59/69; BOA, A.AMD, 59/23; BOA, A.AMD, 60/42.

⁵⁸⁵ BOA, A.AMD, 59/23.

etmektedir.⁵⁸⁶ Sefaret memurlarının bu gazinoya üye olması girişimi hususunda yaşananlar Bâbîâli'nin yapmış olduğu uyarıların ne kadar yerinde olduğunu göstermiştir.

Konu hakkında gönderilen tahrirâtlarda sefaret başkâtipleri olan Pertev ve Münif efendilerin gazinoya üyelik taleplerinin çekilen kura ile önce kabul edildiği, daha sonra çekilen kuraya cemiyet üyesi Rus askerleriyle İngilizlerin itiraz ettikleri anlatılmaktadır. Bu nedenle yeniden kura çekimi yapılmış ve kâtipler cemiyete kabul edilmemiştir. Ahmed Kemal Efendi, bu hususta İngiliz ve Fransız elçileri ile görüştüğünü ve şimdilik bu meseleyi büyütmeden ertelemeyi uygun bulduğunu yazmaktadır.⁵⁸⁷

Ahmed Kemal Efendi'nin konu hakkında gönderdiği diğer tahrirâta Pertev ve Münif Efendi'nin hem lisanlarını geliştirmek hem de sefaret olarak diğer memurlarla kaynaşma sağlamak açısından faydalı olacağı düşüncesiyle gazinoya üye olmalarına karar verildiği anlatılmaktadır. Usul gereği gazinoya üye olmak isteyen kişinin gazinonun asli azasının takdimi ve kura çekilmek suretiyle gazinoya kabul edildiği bilinmektedir. Ancak sefaret memurları hakkında red oyu verilmesi görülmüş bir uygulama değildir. Pertev ve Münif efendiler gazinoya üyelik için azadan Mösyö Rolibe tarafından arz ve takdim olunmuşlardır. Fakat yapılan oylama neticesinde kendilerinin gazinoya kabul edilmedikleri bilgisi verilmiştir. Halbuki bu memurların üyeliğinin reddedilmesi için hiçbir sebep yoktur. Bunun nedeni ancak politik olabilir. Kemal Efendi bu durumu evvela müttefik devletlerin sefaretlerine bildirmiştir. Fransa, İngiltere ve Sardunya sefaretleri bu durumu teessüfle karşılamışlardır. Fransa ve İngiltere sefirleri gazinoya üye değillerse de bütün memurları gazinoya üyedir. Sardunya sefiri ise bizzat gazino üyesidir ve Kemal Efendi'ye, yaşanan haksızlığı protesto etmek için azalıktan istifa edeceğini söylemiştir. Osmanlı Devleti sefaret memurlarının gazinoya kabul edilmeyişi tepkiye neden olmuş, durumun düzeltilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Edinilen bilgiye göre Rusya taraftarları ilginç bir biçimde kuranın çekildiği gün cemiyette çoğunluğu oluşturmuştur. Ahmed Kemal Efendi, kura sonucuna itiraz edildiğini birkaç gün içinde durumun düzeltileceğini

⁵⁸⁶ BOA, A.AMD, 66/26; BOA, İ.HR, 126/6365-4.

⁵⁸⁷ BOA, HR.SYS, 1355/37.

düşündüğünü söylemektedir.⁵⁸⁸ Nitekim diplomasi de bir kriz yarattığı anlaşılan bu durum düzeltilmiş, Pertev ve Münif efendiler gazinoya üye olarak kabul edilmişlerdir. Hatta Ahmed Kemal Efendi meselenin tatlıya bağlanması üzerine gazino üyeleri ve sefirlerle diplomatik bir akşam yemeği vermiştir.⁵⁸⁹ Bu örnek bize bir kez daha Prusya'nın siyasetinde ve hatta cemiyet hayatında Rus etkisini ispat etmektedir. Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin elçiliği görevi hiç kolay olmamış, Rusya ile savaşın sürdüğü bir dönemde Prusya gibi Rus etkisinin yoğun hissedildiği bir devlette akıllı selim bir denge siyaseti izlenmesi zorunlu olmuştur. Bu nedenle Ahmed Kemal Efendi gibi nazik, kendini herkese sevdirmeyi başaran bir gönül insanının o dönemde Berlin'de bulunması devlet için bir şans olarak görülebilir.

Savaşın sonlarına yaklaşıırken, Prusya ile Rusya arasındaki gizli haberleşmeye dair Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği tahrirât da dikkat çekicidir. Prusya Devleti'nin, Petersburg'da Rusya'nın güvenini kazanmış bir generali bulunmakta ve bu general, Prusya Kralı'nın yaveri olan meşhur General Kerlah vasıtasıyla Rusya ile haberleşmeyi sağlamaktadır. O sıralarda Prusya Kralı'nın, Berlin civarında Potsdam'daki sarayında General Kerlah'ın ise Berlin'deki sarayda ikamet ettiği bu nedenle, generalin Petersburg'dan aldığı haberleri güvenilir adamları yoluyla krala ulaştırdığı bilinmektedir. Haberlerin ulaştırılması esnasında mektuplar götürülürken açılıp suretleri alındıktan sonra fark edilmeyecek şekilde tekrar mühürlendikleri anlaşılmıştır. Ancak bu gizli evrakın içindeki bilgilerin bazı mahallerde duyulması üzerine olay anlaşılmış ve bu adamlar tutuklanarak hapsedilmişlerdir. Durum İngiltere ve Fransa sefirlerine de bildirilmiştir. Bu gizli haberleşmeden Mantayfel'in haberinin olmadığı ve olayın saklanması Baron Mantayfel'in general ile aralarının açılmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Kemal Efendi, söz konusu tahrirâtta, Prusya Devleti tarafından bu hususun oldukça gizli tutulduğunu ve şimdiye kadar haberleşmenin içeriği ile ilgili bilgi elde edilemediğini söylemektedir. Konu ile ilgili yeni bir bilgi edildiği takdirde arz edeceğini beyan etmektedir.⁵⁹⁰

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'de bulunduğu sırada, sadaret tarafından hazırlanan bir vesikada; Berlin Sefiri Ahmed Kemal Efendi'nin görevini layıkıyla yerine getirdiği, Prusya Devleti vekilleri, yabancı elçiler ve diğer memurlar ile

⁵⁸⁸ BOA, İ.HR, 126/6365-1.

⁵⁸⁹ Cücük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 90.

⁵⁹⁰ BOA, İ.HR, 127/6419-3-6.

kurduğu yakın ilişkinin devletin itibarını artırdığı anlatılmaktadır.⁵⁹¹ Bu bağlamda baktığımızda Bâbîâli'nin, devletin içinden geçtiği bu önemli süreçte, Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'de yürüttüğü faaliyetleri yakinen takip ettiği ve bu faaliyetlerden ziyadesiyle memnun olduğu ve bunu da belgelerle takdir ve tasdik ederek ortaya koyduğu görülmektedir.

Aynı vesikada Ahmed Kemal Efendi'nin o sırada inşa edilmesi düşünülen demiryolu⁵⁹² hakkında padişaha gönderdiği bir mektuptan da bahsedilmekte ve mektubun padişaha sunulduğu anlaşılmaktadır. Mektupta Ahmed Kemal Efendi'nin, demiryolu yapımını medeni devletlerin göstergesi olarak gördüğü ifadelerine yer verilmektedir. Ahmed Kemal Efendi, demiryolu yapımı kararının padişahın tebaasının rahatını düşündüğünün bir göstergesi olduğunu söyleyerek, demiryolunun bir an önce bitirilmesinin gerekli olduğuna değinmektedir.⁵⁹³ Aynı konudaki bir başka tahrirâta ise Kemal Efendi, Osmanlı Devleti'nin demiryolu inşası kararının Berlin'de nasıl yankı uyandırdığına dair bilgiler vermektedir. Göreve başladığından bu yana Berlin'deki yabancı devlet elçileri, Prusya devlet adamları ile iyi ilişkiler içerisinde bulunduğunu söyleyen Ahmed Kemal Efendi, bu şekilde devlet erkânının fikir ve düşüncelerinin öğrenilmeye çalışıldığını ifade etmektedir. Almanya içerisindeki bazı devlet adamlarının Osmanlı Devleti hakkında art niyetli olduklarını söyleyen Kemal Efendi, bu kişilerin Devlet-i Aliyye'nin çağın gereklerine göre ülkeyi imar ve kalkındırma çabalarını görmezlikten geldiklerini yazmaktadır. Bir kısım devlet erkânı ise muhtemelen Osmanlı Devleti hakkında doğru bilgi ve malumata sahip olmadıkları için diğerlerinin telkinlerine kapılmaktadır. Kemal Efendi, yaptığı çalışmalarla kötü izlenimleri ortadan kaldırmaya gayret etmektedir. Bu günlerde ortaya çıkan demiryolu inşası kararı Kemal Efendi'yi daha da memnun etmiştir. Bu vesile ile bazı asilzadegân Kemal Efendi'ye gelerek memnuniyetlerini ve tebriklerini iletmişlerdir.⁵⁹⁴ Ahmed Kemal Efendi Avrupa'daki örneklerini yakından görme imkânı bulduğu ve medeniyetin bir gereği olarak nitelendirdiği demiryollarının kendi ülkesinde de inşa edilmesinden son derece memnun olmuş ve bu memnuniyetini de ifade etme gereği duymuştur. Ayrıca demiryolu inşası kararı, Kırım Savaşı ile Avrupa devletleri

⁵⁹¹ BOA, A.AMD, 70/55.

⁵⁹² Muhtemelen Kemal Efendi'nin bahsettiği demiryolu 22 Eylül 1856'da yapımına başlanan İzmir-Aydın demiryoludur.

⁵⁹³ BOA, A.AMD, 70/55.

⁵⁹⁴ BOA, İ.HR, 126/6316.

topluluğuna dahil edilen ve Avrupa medeniyeti seviyesine çıkarılmaya çalışılan devletin dışarıya karşı itibarını da artırmıştır. Bu durum Kemal Efendi'yi ayrıca mutlu etmiştir.

Sivastopol'un dışmesi mtfevik devletlerin her biri için savaşın gidişati noktasında farklı şekillerde algılanmıştır. Fransa Ruslarla barış şartları için gizli görüşmeler yapmaya başlarken, İngiltere, Rusya'nın yeterince yıpratılmadığını düşünmektedir. Osmanlı Devleti ise savaşın devamından yana bir tavır sergilemektedir. Fransa'nın Rusya ile gizli barış görüşmeleri başlattığını haber alan Avusturya, savaşın başından beri yürüttüğü arabuluculuk görevini kimseye kaptırmak niyetinde değildir. Bu nedenle derhal atağa kalkmış, hazırlanan barış şartlarını 16 Aralık 1855 tarihinde Rusya'ya teklif ederken, şartlarının kabul edilmemesi halinde mtfeviklerle birlikte Rusya'ya karşı savaşa gireceğine dair bir de nota göndermiştir. Rus arı savaşa devam etmeyi düşünmekte ise de Rusya'nın ekonomik durumu buna müsaade etmemekteydi. Ayrıca Avusturya'nın savaşa girmesi demek Prusya'nın da savaşa dahil olabileceği anlamına geliyordu. Rusya, Doğu Avrupa'da açılacak yeni bir cepheyi göze alamazdı. Mtfevik devletler bir taraftan Rusya'yı barışa zorlarken bir taraftan da Bâbîâli'ye, "Hıristiyanların hak ve imtiyazlarının pekiştirilmesi" için bir ferman ilan edilmesi konusunda yoğun baskı uygulamaya başladılar. Bâbîâli, diplomatik çabalarla bu baskıyı engellemeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun zerine en azından içişlerine karışılmasını engellemek için barış antlaşması imzalanmadan önce fermanı ilan etmeye karar verdi. Bâbîâli, bu nedenlerle 18 şubat 1856 tarihinde azınlıklara yönelik haklar ihtiva eden Islahat Fermanı'nı⁵⁹⁵ ilan ettiyse de fermanın Paris Antlaşması'nın maddeleri arasına konulmasına engel olamadı.⁵⁹⁶

Kırım Savaşı sırasında mtfevik devletlerin yoğunlaşan diplomatik baskılarının neticesinde hazırlanan ve gayrimüslimlere yönelik birtakım hükümlerin tek bir belgede toplanması⁵⁹⁷ şeklinde değerlendirebileceğimiz Islahat Fermanı'nın ilanı Avrupa kamuoyunda da geniş yankı uyandırdı. Islahat Fermanı metni ve tercümesi Berlin'de bulunan Ahmed Kemal Efendi'ye de gönderilmiş ve Kemal Efendi fermanın Berlin'deki yankılarını anlatan bir tezkere kaleme almıştır. Gönderilen ferman ile

⁵⁹⁵ BOA, İ.HR, 129/6534; BOA, HR.MKT, 135/90.

⁵⁹⁶ Aydın, *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, 118-119; Yıldız, *Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesnâ Eseri: 1856 Islahat Fermanı*, 214.

⁵⁹⁷ Yıldız, *Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesnâ Eseri: 1856 Islahat Fermanı*, 233.

fermanın dağıtılması hakkında bir emir vs. gelmediğini söyleyen Kemal Efendi, yine de aynı gün fermanın tercümesini Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel'e takdim etmiştir. Gerektiğinde diğer sefirlere de tercümelerini vermek üzere hazırlamıştır. Fermanın tercümelerinin takdim edildiği günün enteresan bir zamana denk geldiğini söyleyen Kemal Efendi bunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır: “1848 yılında Prusya’da yaşanan ihtilal üzerine Prusya Kralı bir anayasa ilan etmek zorunda kalmış ve halka birtakım haklar vermiştir. Halka verilmiş olan bu haklar mecburiyet altında verilmiş olup bilhassa asilzade sınıfı hakların verilmesine razı olmamıştır. Anayasa ile halka verilen haklar verildiği günden bu yana da birer ikişer kaldırılmaktadır. O günlerde Lordlar Kamarası’nda Prusya halkının asilzadelerle eşitliğini sağlayan imtiyazları içeren dördüncü madde ile din ve mezheplerin hiçbir hukuk ve imtiyaza mâni olmaması hususunu içeren on ikinci maddenin kaldırılması için asilzadegan ile Mebusan Meclisi arasında tartışmalar yaşanmaktadır. Hükümet ise hiçbir yorum yapmayarak sessizce beklemektedir. Prusya’da halka verilen hakların geri alınması için çalışmalar yürütülürken Saltanat-ı Seniyye’nin böyle önemli hükümler içeren bir fermanı ilan etmesi her kesime başka şekilde tesir etmiştir. Ferman halk arasında büyük etki yaratmıştır. Prusya halkı hükümete serzenişte bulunarak Osmanlı ülkesinde böyle bir ferman ilan edilirken biz beraberce kararlaştırılarak verilmiş hakların kaldırılmasıyla uğraşyoruz diyerek itirazda bulunmuştur. Bu durum Berlin gazetelerinden birinde de yayımlanmıştır. Fermanın ilanı Saltanat-ı Seniyye’nin tebaası hakkında gösterdiği şefkat ve merhametin ne mertebede olduğunu tüm dünyaya göstermiştir”.⁵⁹⁸ Ahmed Kemal Efendi Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti’ne gayrimüslim tebaasına yönelik yeni haklar verilmesi yolunda yaptıkları baskıyı eleştirmekte, Avrupa’nın uyguladığı çifte standardın güzel bir örneğini vermektedir. Osmanlı Devleti’ne azınlık hakları konusunda baskı yapan ve konuyu devletin içişlerine karışma vesilesi olarak kullanan Avrupalı devletler kendi ülkelerinde ise halka verdikleri hakları geri almanın mücadelesini vermektedir.

Savaşı sona erdirecek Paris Barış Antlaşması’na esas olacak protokolün hazırlanması için Viyana’da tekrar görüşmelerin başladığı sırada Ahmed Kemal Efendi Prusya’daki siyasi ortamı anlatan bir takrîr daha göndermiştir. Bu takrîrde kral ile görüşmelerini şu şekilde anlatmıştır: “Kral hazretlerinin birader ve veliahdı Prens

⁵⁹⁸ BOA, İ.HR, 129/6570.

Frederik Kelbum ve Prenses Luyiz'in nişanlanmaları nedeniyle şu aralar özel balolar tertip olunmaktadır. Bu balolarda o sıralar Berlin'de bulunan Almanya dükası ve prensleri de hazır bulunmaktadır. Bunlara karşı mümkün olduğu kadar hallerime ve sözlerime dikkat etmekteyim. Bunların çoğu barış teklifinin Rusya tarafından kabul edilmeyeceğini düşünmekte iken, Rusya tarafından teklifin kabul edildiği haberi alınmış, bunun üzerine hepsinde şaşkınlıkla beraber bir sevinç görülmüştür. Hatta kral da bu durumdan çok memnun olmuştur. Savaşın başından bu yana tereddüt ettiği için müttefik devlet elçileri ile savaşa dair hiç konuşmazken bu haberi aldıktan sonra Prens Frederik Kelbum'un sarayında verilen bir baloda kral hazretleri yalnız olduğum bir sırada yanıma gelip, 'Petersburg'tan bir haberiniz var mı?' diye sormuştur. Ben de 'her ne kadar haberimiz olsa da bu konuda sizin malumatınıza karşı kıymet ifade edecek kadar değildir' diye cevap verdim. Kral hazretleri 'elhamdülillah, elhamdülillah⁵⁹⁹ sorunlar bertaraf olarak herkesin istediği barışın yapılması mümkün görünüyor' dedi ve şöyle devam etti, 'Ben Devlet-i Aliyye'nin bekâ-yı saltanat ve istiklâl-i âlisini samimi istediğimden ve özellikle de zât-ı şahâneye muhabbetim olduğundan, bu barışın gerçekleşmesi için bir seneden beri bu hususta çalışmakta ve barışı arzulamaktayım' demiştir. Ben de 'sultanımıza olan muhabbetiniz kendileri nezdinde malum ve aşikârdır ve ben de bunu sağlamlaştırmak için buradayım' dedim. Bunun üzerine kral teşekkür etti. Bu sırada Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel yanıma gelip 'Fransa Devleti'nin barış arzusu malum ise de Allah vere de barışa engel olacak bir şey çıkmasa' dedi. Gerek kralın gerek Mantayfel'in İngiltere'nin barışa zorluk çıkarmasından endişe ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuşmalar sonrasında Prens Frederik Kelbüm ve yanındakiler ile de görüşülmüştür. Onlar da kabul edilmiş olan sulhun Devlet-i Aliyye için çok hayırlı görüldüğünü ifade etmişlerdir. Bu günlerde politikanın başka gündemi olmayıp, herkes sulha kesin gözü ile bakarak rahatlamış ve memnun olmuş görünmektedir".⁶⁰⁰

Takrîrden de anlaşıldığı üzere Rusya'nın barışa sıcak bakması, Prusya dahil Avrupa devletlerini memnun etmiş ve rahatlatmıştır. Aslında Rusya'nın kendisine sunulan barış esaslarını kabul etmesinde Avusturya'nın tehditlerinin yanında Prusya Kralı'nın telkinleri de etkili olmuştur. Kral Rus Çarı'na gönderdiği mektupta, eğer ultiyatomu kabul etmezse Avusturya'nın savaş ilan edeceğini bu durumda ise savaşın

⁵⁹⁹ Belgede kullanılan ifade aynen böyledir

⁶⁰⁰ BOA, İ.HR, 128/6476-1.

bir dünya savaşına dönüşeceğini söylemiş ve notayı kabul etmesini tavsiye etmiştir.⁶⁰¹ Prusya, başından beri taraf olmak istemediği savaşın bir dünya savaşına dönüşmesinden endişe etmektedir. Zira Avusturya'nın savaşa katılacak olması, Avusturya ile yaptığı antlaşma gereği Prusya'nın da savaşa dahil olması zaruriyetini ortaya çıkaracaktır.

3.1.4. Kırım Savaşı Sonrası Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefaretinde Yürüttüğü Faaliyetler

Savaşı sona erdiren ve 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Barış Antlaşması'nı tebrik amacıyla Ahmed Kemal Efendi bir takrîr daha göndermiştir. Takrîrde, Paris Konferansı dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni temsilen Paris'te bulunan ve kısa süre sonra İstanbul'a dönecek olan sadrazam Âli Paşa ile görüşmek üzere aldığı izinle Paris'e gideceğini bildirmektedir.⁶⁰² Kemal Efendi'nin Paris'e gidip Sadrazam Âli Paşa ile görüştüğü Berlin'e dönüşte yazdığı tahrîrden anlaşılmaktadır. Kemal Efendi, 3 Ramazan 1272/8 Mayıs 1856 tarihinde Berlin'deki görevinin başına dönmüştür.⁶⁰³ Vesikalarda Kemal Efendi'nin Sadrazamla görüşmek üzere acilen Paris'e gittiği ifade edilmekte ise de⁶⁰⁴ ikili arasındaki görüşmenin ayrıntısı bilinmemektedir.

Kırım Savaşı'nın sona ermesi ve Paris Antlaşması'nın imzalanmasının sonra Rus Çarı'nın annesinin, hemen akabinde ise Çar'ın Berlin'e yaptığı ziyaret dikkat çekmektedir. Yapılan ziyaretlerin ayrıntılarını Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği tahrîrlardan takip etmek mümkündür. Kemal Efendi, 23 Ramazan 1272/28 Mayıs 1856 tarihli tahrîrinde, uzun zamandır Rusya İmparatoru'nun annesinin kardeşini görmek üzere Berlin'e geleceğinin beklendiğini fakat hastalığı nedeniyle ziyaretin ertelendiğini anlatmaktadır. Çar'ın annesi 22 Ramazan 1272/27 Mayıs 1856 tarihinde Berlin'e gelmiş ve şehre iki saat mesafede Potsdam Sarayı'na yerleşmiştir. Prusya Kralı sınıra kadar giderek misafirini karşılamıştır. Rus İmparatorunun da iki gün sonra Berlin'e gelmesi beklenmektedir. Kemal Efendi, Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel'den İmparatorun geleceği haberinin doğruluğunu sormuştur. Çarın Berlin'e geleceğinin doğru olduğu anlaşılmış hatta kendisini karşılamak için özel bir ekip tayin edilmiştir. Rus Çarı'nın Paris Antlaşması sonrası Berlin'e gelmesini Fransa, İngiltere ve

⁶⁰¹ Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 346.

⁶⁰² BOA, İ.HR, 131/6677-1-2.

⁶⁰³ BOA, İ.HR, 131/6709-4.

⁶⁰⁴ BOA, İ.HR, 131/6709-8.

Avusturya Devleti uzmanları farklı yorumlamakta, Rusya ve Prusya arasında bir ittifak yapılabileceği değerlendirilmesinde bulunmaktadır.⁶⁰⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin aynı günlerde gönderdiği diğer tahrirâtından Rus Çarı'nın Berlin ziyaretinin gerçekleştiği anlaşılıyor. Almanya prensliklerinin de Rus Çarı'nı karşılama törenine katıldığını anlatan Kemal Efendi, şimdiye kadar Berlin'de böyle bir cemiyetin toplanmadığını ve böyle bir karşılama töreninin emsalinin görülmediğini anlatmaktadır. Rus Çarı'nın ziyareti hakkında gazetelerde ve siyasi kulislerde birçok yorumlar yapıldığını söyleyen Kemal Efendi, Rusya ve Prusya devletleri arasında bir anlaşma yapılacağına kulislerde konuşulduğunu yazmaktadır. Fakat ortak anlayış, ziyaretin nedeninin yeni imparatorun ilk seyahatini akrabalık ilişkileri bulunan Almanya prensleri ve hükümdarına gerçekleştirmek isteği olduğu fikrinde birleşmektedir.⁶⁰⁶ Rus İmparatoru'na Berlin seyahatinde gerek Prusya Kralı gerekse Lordlar Kamarası ve vekiller fevkalade ilgi ve alaka göstermişler, bu durum iki devlet arasında gizli bir anlaşmanın yapıldığı şeklinde dedikoduların çıkmasına neden olmuştur. Ahmed Kemal Efendi böyle bir gizli anlaşmaya pek ihtimal vermemekle birlikte iki devletin dış politikada ortak hareket etme ihtimalinin olduğunu ve bu konuda dolaşan dedikoduları Bâbîâli'ye bildirmiştir.⁶⁰⁷

Ahmed Kemal Efendi, Rus Çarı'nın annesinin Berlin ziyaretinden sonra Württemberg Kralı'nın oğlu ve velihtı Prens Aleksander'ın eşi olan kızını ziyaret etmek için Stuttgart'a hareket ettiğini yazmaktadır. Hatta Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel'de Çar'ın annesinin ardından beş-altı günlüğüne Stuttgart'a gitmek üzere yola çıkmıştır.⁶⁰⁸

Ahmed Kemal Efendi, Frederik Kelbum ve nişanlısı Prensess Luyiz'in Berlin'de yapılan düğünlerine de katılmış bu vesile ile de üç defa kral ile görüşme fırsatı bulmuştur. Bu görüşmelerde her defasında kralın iltifatına mazhar olduğunu ve kralın padişaha olan samimi hisleri dolayısıyla kendisine son derece sıcak davrandığını ifade etmektedir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ BOA, İ.HR, 131/6720.

⁶⁰⁶ BOA, İ.HR, 132/6785-1.

⁶⁰⁷ BOA, İ.HR, 132/6785-3.

⁶⁰⁸ BOA, İ.HR, 132/6785-2.

⁶⁰⁹ BOA, İ.HR, 137/7062-1.

Ahmed Kemal Efendi, Paris Barış Antlaşması'nın uygulanması aşamasında da aktif olarak görev almıştır. Paris Antlaşması'nda Tuna Nehri'nin ortak kullanımı için kısıtı olan devletler tarafından nehirdeki seyr-i sefâini düzenlemek üzere bir komisyon kurulması kararı alınmıştır. Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Piymonte devletleri üyelerinden oluşacak olan komisyon, gemilerin güvenli şekilde geçişini düzenleyecek ve Tuna Nehri'nin temizlenmesini temin edecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Avusturya, Bavyera, Vürtemberg devletlerinin tayin edecekleri birer memurla Eflak, Boğdan ve Sırbistan beyliklerine mensup, atama ve tayin işleri Osmanlı Devleti'ne ait birer komiserden oluşan daimî bir komisyon kurulacaktır. Bu daimî komisyon uluslararası Tuna Komisyonu'nun görevi sona erince onun görevlerini de üzerine alacaktır.⁶¹⁰ Osmanlı Devleti Tuna Nehri için kurulacak komisyonun başkanlığını kendi memurunun yürütmesini istemektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin, Prusya Devleti nezdinde bu konuda girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Ahmed Kemal Efendi, kurulacak olan Tuna Komisyonu ve komisyon başkanlığı hakkında Prusya Kralı ve Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel ile görüşmelerde bulunmuş ve yaptığı görüşmelere dair bilgileri içeren bir tahrirât göndermiştir. Yaptığı görüşmelerde oluşturulacak olan komisyona Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği memurun başkanlık etmesi gerektiği hususunu Hariciye Vekili Baron Mantayfel'e beyan ve tebliğ etmiştir. Ayrıca konu ile ilgili Prusya Devleti'nin tayin edeceği komiserin ne zaman tayin edileceğini de Mantayfel'e sormuştur. Mantayfel cevaben Ahmed Kemal Efendi'ye, komisyona Biter adında birinin aza tayin edildiğini, komisyon başkanlığının Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği memur tarafından yürütülmesi gerektiğinin bu azaya hatırlatıldığını söylemiştir. Ahmed Kemal Efendi, ayrıca, tayin edilen memurun memuriyetine başlamak üzere önce Viyana'ya gideceğini ve orada on- on beş gün kadar kalıp Avusturya ve Rusya komiserleriyle müzakere ederek memuriyeti ile ilgili bazı malumatlar alacağını, daha sonra ise görüşmelerin yapılacağı Kalos'a hareket edeceği bilgisinin Mantayfel tarafından kendisine verildiğini bildirmektedir. Mantayfel, Ahmed Kemal Efendi'ye, komisyonun başkanlığının usul gereği Osmanlı

⁶¹⁰ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.VI, 3080-3081; Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 368.

Devleti tarafından tayin edilen memurun hakkı olduğunu ve kendilerinin bu hususu kabul edeceklerini de söylemiştir.⁶¹¹

29 Rebiülahir 1273/27 Aralık 1856 tarihli bir tahrirde, Kemal Efendi, Paris Antlaşması sonrası kış mevsiminin de gelmesiyle birlikte alışlagelmiş olan ziyafetlerin verilmesi zamanının geldiğini söylemektedir. Nitekim Berlin Sefareti'nde büyük bir ziyafet tertip edilmiştir. Ziyafet için sefaret çalışanlarının kıyafetlerinin yenilediği ve oldukça şaşalı geçtiği anlaşılan davetin masraflarının daha önceki davetten 170 taler daha fazla tuttuğu anlaşılmaktadır. 1.816 filorin tuttuğu anlaşılan ziyafetin masrafları için hazırlanan poliçe hazineden ödenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir.⁶¹²

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin'den gönderdiği bir başka tahrirât, daha önce Prusya hakimiyetinde olup 1848'de İsviçre'ye dahil edilen Nöşatel (Neuchâtel) meselesi ile ilgilidir. Bölge her ne kadar İsviçre'ye bağlanmış olsa da Prusya bölge ile bağlantısını kesmemiştir. Prusya kralına karşı isyan edip tutuklanmış olan kişilerin tahliyesi Prusya'nın bölgeye yeniden müdahalesine neden olmuştur. Nitekim şubat ayı başlarında Prusya'nın Nöşatel, Şaftoz ve Bal bölgesine gönderilmek üzere yüz binden fazla asker tertip ettiğini söyleyen Kemal Efendi, Prusya'dan İsviçre'ye asker sevkinin Almanya ittifakına dahil bulunan hükümetlerin de muvafakatlarını aldığını yazmaktadır. Nöşatel Meselesi'nde Almanya hükümetlerinin tarafsız kalmaları gerektiğini düşünen Kemal Efendi, meselenin Almanya'nın menfaatlerine dokunan bir husus gibi gösterilmeye çalışıldığını ifade etmektedir. Prusya kralının barış yanlısı bir politika takip ettiğini, meselenin barış yoluyla çözülmesinin herkes için hayırlı olacağını söyleyen Kemal Efendi yine de sonucun ne olacağını tahmin edememektedir. Prusya'nın Nöşatel Meselesi'nde biraz sert bir tutum takındığını söyleyen Kemal Efendi, savaş tercihinin ağır bastığını, İngiltere ve bazı devletlerin arabuluculuk girişiminde bulduklarını söylemektedir.⁶¹³

Paris Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Prusya Devleti sadece Rus Çarını değil Fransa Prensi Napolyon'u da ülkesinde misafir etmiştir. Mayıs 1857 tarihinde gerçekleştiği anlaşılan ziyaret ve Napolyon'a gösterilen hürmet Ahmed

⁶¹¹ BOA, İ.HR, 137/7062-2-4; BOA, A.AMD, 76/4; BOA, A.AMD, 73/94.

⁶¹² BOA, HR.MKT, 171/40; BOA, HR.MKT, 131/97; BOA, İ.HR, 140/7353.

⁶¹³ BOA, İ.HR, 139/7247-1-3.

Kemal Efendi tarafından gönderilen takrîrlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ziyaretin kralın biraderi ve veliahdı olan Prens Frederik Kelbum'un Fransa İmparatoru'nu Paris'te ziyaretine karşılık olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Prens Napolyon daha ülkeye girişinde, hudutta büyük bir törenle karşılanmış ve Berlin'de kral sarayında ağırlandı. Kendisi için Berlin'de ve Potsdam'da iki resmî geçit töreni düzenlenmiş, Berlin ve Charlottenburg saraylarında kral tarafından Prens Napolyon'un şerefine mükemmel ziyafetler verilmiştir. Prens Napolyon'a Prusya Devleti'nin en muteber nişanı takdim edilmiştir. Prens Berlin'e gelişinin üçüncü günü bütün yabancı elçileri kabul etmiş, bu sırada Ahmed Kemal Efendi ile de sohbet ederek sadrazama kendisinin özel selamlarını iletmesini istemiştir. Berlin'de Fransa sefirinin verdiği baloya Prusya kralı ailesiyle birlikte katılmış, baloda Ahmed Kemal Efendi ile kral arasında yeni bir görüşme gerçekleşmiştir. Kralın Ahmed Kemal Efendi'ye İstanbul'da bulunan Prusya sefirine gösterilen iltifat dolayısıyla duyduğu memnuniyeti dile getirdiği anlaşılmaktadır. Prens Napolyon'un ziyaretinin yedi gün sürdüğünü ifade eden Ahmed Kemal Efendi, prensin buradan Saksonya'ya (Dresden) hareket ettiğini yazmaktadır. Bu ziyaret Prusya'da epey konuşulmuş hatta Prusya devlet erkânı arasında ilerleyen zamanlarda Fransa İmparatorunun da Berlin'e teşrif edeceği kanaati hâkim olmuştur.⁶¹⁴

Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra sadece Osmanlı Devleti'nde değil, Prusya Devleti'nde de bir rahatlık meydana gelmiştir. Antlaşmanın imzalanmasının akabinde yaz mevsiminin de gelmesiyle birlikte vekiller ve sefirler tatile çıkmıştır. Kralın da tatili fırsat bilerek hem tedavi amaçlı hem de hava değişimi olması için beş haftalığına Avusturya'da bulunan Marienbad'e gideceği öğrenilmiştir. Kral 9 Haziran'da da yola çıkmıştır. Hariciye Nâzırı Baron Mantayfel ise kraldan üç gün önce kendi yazlığına gitmiştir. Geçen senede Prusya Kralı'nın Marienbad'a gittiğini ve buraya gelen Avusturya İmparatoru ile görüştüğünü söyleyen Kemal Efendi, buna mukabil bu sene de Prusya Kralı'nın Berlin'e dönmeden önce Viyana'ya gidip Avusturya İmparatorunu ziyaret edeceğini yazmaktadır. Aldığı bilgiye göre kralın Berlin'e dönüşünden sonra Temmuz sonlarına doğru da Rus Çarı ve annesinin yeniden Berlin'i ziyaret edeceği anlaşılmaktadır. Ahmed Kemal Efendi herkesin tatile çıkmış olması dolayısıyla boş zamanları değerlendirmek için tedavi amaçlı Almanya

⁶¹⁴ BOA, İ.HR, 144/7552-1; BOA, A.AMD, 78/9.

hamamlarına gitmeyi düşünmüştür. Bazı rahatsızlıkları dolayısıyla doktorlar tarafından önerilen bu hamamlara gitmek ve iyileşmiş olarak görevine dönmek isteyen Ahmed Kemal Efendi, söz konusu hamamlara gitmek için izin talep etmiş ve bu izin kendisine verilmiştir.⁶¹⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefiri olarak icraatları sadece Bâbîâli'yi değil Prusya Devleti'ni de memnun etmiştir. Bu memnuniyet Prusya kralı tarafından birinci rütbeden nişan verilmesinden anlaşılmaktadır. Prusya kralı tarafından sarayında düzenlenen bir törenle⁶¹⁶ Ahmed Kemal Efendi'ye birinci rütbeden, Diran Bey ile Aristaki Bey'e ise üçüncü rütbeden nişanlar verilmiştir. Ahmed Kemal Efendi, kendisine ve maiyetindekilere verilen nişanların kabulü için Bâbîâli'den izin istemiş, Bâbîâli tarafından nişanların kabulüne izin verilmiştir.⁶¹⁷

Ahmed Kemal Efendi'nin 7 Ramazan 1273/1 Mayıs 1857 tarihinde gönderdiği tahrirâtta İstanbul'a dönüş için izin istediğini görmekteyiz. Kendisi hem rahatsızlığının arttığından bahsetmekte hem de eşinin vefatı nedeniyle aile meselelerini düzenlemek zorunluluğunu dile getirmektedir. Ayrıca bazı meselelerin açıklanması konusunda İstanbul'a gelerek bizzat görüşmek istediğini belirtmektedir.⁶¹⁸ Bâbîâli, Ahmed Kemal Efendi'nin talebini uygun bulmuş, kendisinin ehliyetli ve dirayetli bir zat olarak İstanbul'da başka bir görevde istihdamının her zaman mümkün olduğunu belirtmiştir. Dönüşü için emsallerine uygun şekilde 60.000 kuruş harcırah verilmiştir.⁶¹⁹ Ahmed Kemal Efendi'nin, Tekâüd Nezâreti tarafından hazırlanan hizmet dökümünden anlaşıldığı kadarıyla Berlin Sefareti görevi üç yıl, üç ay, on gün sürmüş, 19 Teşrin-i evvel 1273/31 Ekim 1857'de İstanbul'a dönmüştür.⁶²⁰ Ahmed Kemal Efendi'nin oğlu olan Said Bey Servet-i Fünun'da yazdığı bir yazıda, babasının Berlin Sefiri olarak atanmasından bir yıl sonra annesinin vefat ettiğini ve babasının kendisini Berlin'e aldırıldığını, eğitimine burada devam ettiğini yazmaktadır.⁶²¹ Dolayısıyla Ahmed Kemal Efendi'nin eşinin ölümünden sonra, savaşın tüm hızıyla devam ettiği bir dönemde Berlin'deki görevinden ayrılıp İstanbul'a eşinin cenazesine gelemediği anlaşılmaktadır.

⁶¹⁵ BOA, İ.HR, 132/6800-1-2; BOA, İ.HR, 145/ 7615.

⁶¹⁶ Cüçük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 92.

⁶¹⁷ BOA, İ.HR, 146/7682-1-2.

⁶¹⁸ BOA, İ.HR, 143-7509-1.

⁶¹⁹ BOA, İ.HR, 143-7509-2; BOA, HR.MKT, 192/17; HR.MKT, 206/51-1-2.

⁶²⁰ BOA, Ş.D, 880/57.

⁶²¹ *Servet-i Fünun*, 16 Teşrin-i evvel 1335, No.1431, S.7.

Ahmed Kemal Efendi, siyasetin oldukça yoğun ve karmaşık olduğu bir dönemde yürüttüğü Berlin Sefareti görevi sırasında, daima hayatının merkezine koyduğu eğitim işleri ile de yakından ilgilenmiştir. Berlin’de bulunduğu sırada, kuruluşunda ve çoğalmasında büyük emeğinin geçtiği rüşdiye mekteplerinde kullanılması için tercüme edilip bastırılan haritalardan üç tanesini Bâbîâli’ye takdim etmiş, uygun görülürse haritaların çoğaltılmasını ve bu haritalardan iki yüz tanesinin rüşdiye öğrencileri tarafından kullanılmak üzere Maârif Kütüphanesi’ne konulmasını talep etmiştir. Ayrıca haritaları resimleyen Mösyö Kogl’a mükafat olarak nişân-ı âli takdim edilmesini istemiştir. Berlin Sefiri Ahmed Kemal Efendi tarafından dönüşünden kısa süre önce gönderilen üç adet mektup ve bahsedilen haritalar padişaha arz ve takdim edilmiştir. Haritalar padişah tarafından oldukça beğenilmiş, Kemal Efendi padişahın övgüsüne mazhar olmuştur. Rüşdiye mektepleri için yaptırmak istediği haritaların da bastırılıp gönderilmesine izin verilmiştir. Ayrıca Ahmed Kemal Efendi’nin teklifi ile Mösyö Kogl’a devlet adına güzel hizmetlerde bulunduğu için dördüncü rütbeden olarak bir kıta nişân-ı âli verilmesi de kararlaştırılmıştır.⁶²² Ahmed Kemal Efendi’nin Berlin’de bulunduğu esnada yaptırmış olduğu Almanya haritasının aynısı daha sonra Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne’de basılarak çoğaltılmak suretiyle de kullanılmıştır.⁶²³

Ahmed Kemal Efendi’nin Berlin Sefareti sırasında Osmanlı Devleti ilk kez haberleşmede telgrafi kullanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı sırasında tanıştığı bu nedenle Kırım Savaşı ile özdeşleşen telgraf aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin batıdan gerçekleştirdiği en hızlı transferi olarak kabul edilir. Savaş sırasında haberleşmenin öneminin artması nedeniyle özellikle İngiltere ve Fransa’nın İstanbul’daki elçileri telgrafın önemi konusunda Osmanlı Devleti’ni ikna etmişlerdir. Coğrafi konumu ve ulaşım imkânları açısından önemi dolayısıyla Avrupa orduları tarafından üs olarak kullanılan Varna, Osmanlı telgraf hatlarının kurulduğu ilk merkez olmuştur. Varna’dan Kırım’a, İstanbul’a ve Bükreş’e telgraf hatları kurulmuştur.⁶²⁴

⁶²² BOA, A.AMD, 77/85.

⁶²³ BOA, A.MKT.NZD, 254/96.

⁶²⁴ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi”, (İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 120-121; Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, 319.

Ahmed Kemal Efendi, Kırım Savaşı döneminde telgrafı kendisi de kullanmış ve telgrafın önemine dair Hariciye Nezâreti'ne 26 Rebiülahir 1272/5 Ocak 1856 tarihinde bir tahrirât göndermiştir. Ülkede telgraf hattının kurulması ile birlikte haberleşmenin daha hızlı yapılması emri ile birlikte Kemal Efendi, Berlin'in Avrupa'nın her yerine yakın olması nedeniyle telgraf vasıtasıyla haberlerin Berlin'e çok kolay ulaştığını söylemektedir. Kars'ın işgali haberinin ayın on ikisinde Berlin'e geldiğini, Dersaadet'e ise ayın on yedisinde yani 5 gün sonra ulaştığını söyleyen Kemal Efendi bu şekilde telgrafın haberleşmede önemini de vurgulamaktadır. Yaptığı tahkikata göre, Bükreş'ten Dersaadet'e gönderilen telgraf hattında bir düzensizlik olduğunu haber aldığını söyleyen Kemal Efendi, ayrıca şifre olarak eski harfler kullanıldığı için kendisine sıkıntı oluşturduğunu belirtmektedir. Avusturya'nın zamanla bu durumu düzeltereğini söylediğini fakat bu bilginin kesin olmadığını yazmaktadır. Bu sıkıntıların düzeltilmesiyle birlikte bundan böyle mühim meselelerin telgraf vasıtasıyla gönderilmesi ve durumun Bükreş'te bulunan telgraf memuruna bildirilmesinin uygun olacağını Bâbiâli'ye rapor etmiştir. Kemal Efendi gönderdiği tahrirâtın da cevabının telgraf yoluyla gönderilmesini rica etmektedir. Diğer sefaretlerde kullanılan yeni şifrelerin Paris yoluyla kendisine gönderilmesini isteyen Kemal Efendi, bu şekilde artık mühim meselelerin telgraf ile gönderilebileceğini ifade etmektedir. Berlin'den Dersaadet'e gönderilen bir telgrafın yaklaşık beş yüz kuruşa mal olduğunu ve bu ücretin hazineden karşılanması gerektiğini de bildirmektedir.⁶²⁵

Kemal Efendi'nin Berlin'de görev yaptığı süre zarfında başkente göndermiş olduğu mektup ve telgrafların masrafının 89 taler tuttuğu ve miktarın hazineden karşılanması için hazırlanan beş adet senedin Kemal Efendi tarafından İstanbul'a gönderildiği görülmektedir.⁶²⁶ Kemal Efendi'nin Berlin Sefareti'nde müsteşarı olarak görev yapan Aristaki Bey'in de görevi esnasında gönderdiği telgrafların bedelinin 372 taler tuttuğu ve bu miktarın da hazineden karşılandığı anlaşılmaktadır.⁶²⁷

Ahmed Kemal Efendi'nin Berlin Sefareti'ndeki görevinden ayrılması üzerine bu göreve önce orta elçi unvanı ile İhsan Bey tayin edilmiştir.⁶²⁸ Ancak İhsan Bey'in elçilik görevi uzun sürmeyecektir. İhsan Bey kendisinden beklenen performansı

⁶²⁵ BOA, Y.EE, 91-60.

⁶²⁶ BOA, A.AMD, 76/39.

⁶²⁷ BOA, HR.MKT, 226/5.

⁶²⁸ BOA, HR.MKT, 197/57; BOA, A. AMD, 75/22; Özden, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği*, 1147-1148.

gösterememiş bu nedenle görevden alınarak yerine geçici olarak Kemal Efendi'nin müsteşarlığını yapmış olan Yanko Aristaki getirilmiştir.⁶²⁹ Aristaki Bey geçici olarak görevlendirilmiş olmasına rağmen 1858-1876 yılları arasında tam 18 yıl elçilik görevini yürütmüştür. Aristaki Bey bu görevde en uzun süre kalan kişi olarak bugün de geçerli olan bir rekora imza atmıştır.⁶³⁰

OSMANLI-BELÇİKA İLİŞKİLERİ VE AHMED KEMAL PAŞA'NIN BRÜKSEL'E GÖNDERİLMESİ

3.2. Belçika Osmanlı İlişkilerinin Başlaması ve Gelişimi

XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan milliyetçilik ve liberalizm akımlarının etkisiyle dünyanın çeşitli yerlerde ayaklanmalar ve ihtilaller baş göstermiştir. Belçika'nın kuruluşu da Avrupa'da yaşanan 1830 İhtilalleri sırasında Belçika'nın Hollanda'ya karşı 1830 yılında gerçekleştirdiği ayaklanmanın neticesidir. Belçika, 1831 yılında dokuz eyaletli meşrutî bir krallık olarak kurulmuştur. Osmanlı Devleti yeni kurulan devletin bağımsızlığını Sultan II. Mahmud döneminde 1837 yılında tanımıştır. Aynı yıl Belçika, Baron Sullivan de Gras'ı İstanbul'a orta elçi olarak atamıştır.⁶³¹ İki ülke arasında ilişkiler kısa sürede mütekabiliyet esasına dayalı olarak imzalanan dostluk ve ticaret antlaşmaları ile siyasi, askeri ve ekonomik hemen her alanda gelişme göstermiştir.⁶³²

Osmanlı Devleti 1896 tarihinde Brüksel Elçiliği'ne atanan Abdülhak Hamit Tarhan'a⁶³³ kadar Belçika'da doğrudan elçilik açmamış, Avrupa başkentlerindeki Osmanlı elçileri ilave görev olarak Belçika elçiliği görevini de yürütmüşlerdir. Bu bağlamda Belçika elçiliği görevi Temmuz 1849 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliği görevini yürütmekte olan Kalimaki Bey'e verilmiştir.⁶³⁴ Belçika Devleti'nin

⁶²⁹ BOA, İ.HR, 332/21379.

⁶³⁰ Özden, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği*, 1148.

⁶³¹ BOA, HAT, 1215/47602; BOA, HAT, 1215/47602-A; BOA, HAT, 1215/47602-B.

⁶³² BOA, HAT, 1215/47594; BOA, HAT, 1172/46375; BOA, HAT, 1215/47589; BOA, HAT, 830/37509; Mehmet Temel, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.27, (Haziran 2012), 248; Zabit Acer, "Dük De Braban'ın İstanbul Yolculuğu (1860)", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 9/7* (Ankara: Summer 2014), 83.

⁶³³ Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2006), 34.

⁶³⁴ BOA, İ.HR, 56/2648; BOA, İ.HR, 58/2785; BOA, A.AMD, 11/3.

kuruluşundan kısa bir süre sonra 1836 ve 1837 tarihlerinden itibaren Osmanlı Devleti ile ticari ilişkiler kurmak ve ticaret antlaşması imzalamak arzusunda olduğu görülmektedir. Bu konuda ilk girişimler Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri Fethi Paşa aracılığı ile Belçika'nın Viyana sefiri tarafından başlatılmıştır.⁶³⁵ İstanbul'a elçi olarak gönderilen Baron Sullivan de Gras'ın ilk icraatı Belçika Kralı'nın talimatı üzerine Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması imzalamak olmuştur.⁶³⁶ İki devlet arasında müebbet bir dostluğun kurulmasını öngören antlaşma, Baron Sullivan, Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, Hariciye Müsteşarı Mehmed Nuri Efendi⁶³⁷ tarafından imzalanmış ve iki hükümdarın onayı ile yürürlüğe girmiştir. 3 Ağustos 1838 tarihli mütekabiliyet esasına göre hazırlanan Ticaret ve Dostluk Antlaşması 16 madde ve antlaşmanın tasdiknamelerinin doksan bir günde mübadelesini öngören bir ek maddeden oluşmaktadır.⁶³⁸

Belçika ile imzalanan antlaşmanın hemen akabinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 16 Ağustos 1838'de Osmanlı iktisat tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen meşhur *Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması* imzalanmıştır. Baltalimanı Ticaret Antlaşmasının yabancı tüccarlara getirdiği gümrük indirimleri ve imtiyazlar diğer Avrupalı devletlerini olduğu gibi Belçika'yı da harekete geçirmiştir. Belçika'nın İngiltere'ye sağlanan ticari imtiyazlardan yararlanma talebi iki ülke arasında 30 Nisan 1840 tarihinde ek bir ticaret antlaşması imzalanması neticesini doğurmuştur.⁶³⁹ Antlaşma ile Belçika tüccarları Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile yabancı tüccarlara sağlanan imtiyazlardan yararlanmaya başlamıştır.⁶⁴⁰ Yapılan antlaşmadan kısa bir süre sonra Belçika Kralı'nın bir kızı dünyaya gelmiş ve kral bu haberi duyurmak üzere padişaha bir nâme göndermiştir.⁶⁴¹

Ticaret antlaşmalarının imzalanması sonrasında iki ülke arasındaki ticari ve diplomatik ilişkiler de artmıştır. 1839 yılından itibaren Osmanlı Devleti, Belçika'dan

⁶³⁵ BOA, HAT, 958/41164; BOA, HAT, 1207/47297; BOA, HAT, 1207/47297-A-D.

⁶³⁶ BOA, HAT, 747/35292, BOA, A.DVN.NMH, 45/34.

⁶³⁷ BOA, A.DVNSNMH.d, 11/210; BOA, HAT, 1172/46396.

⁶³⁸ BOA, HAT, 1212/47480; BOA, HAT, 1212/47480-A-B-C-D-E-F-H-G-İ-J-K-L-M-N-O-P-R; BOA, A.DVN.NMH, 2/7; BOA, A.DVN.NMH, 2/8; BOA, A.DVNSNMH.d, 11/222; BOA, A.DVNSNMH.d, 11/223; Temel, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri*, 248-251.

⁶³⁹ BOA, İ.HR, 4/177.

⁶⁴⁰ BOA, A.DVN.NMH, 4/4; BOA, A.DVN.NMH, 4/5; Murat Fidan, "Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, ICEBSS, (2017), 289.

⁶⁴¹ BOA, İ.HR, 6/276.

silah ve askeri malzeme almaya başlamıştır. 1867 yılına kadar hız kesmeden devam ettiği anlaşılan askeri malzeme alımı yanı sıra askeri kıyafetlerin de bir kısmının Belçika'dan alındığı, eğitim amacıyla da bu ülkeye öğrenci ve subay gönderildiği görülmektedir.⁶⁴² Osmanlı Devleti kendi fabrikalarını kurmak ve modernize etmek için zaman zaman Belçikalı uzmanlardan yararlanmış, 1844 yılında İstanbul'daki fes fabrikasının yönetimi Belçikalı uzmanlara verilmiş ve bu şekilde feshanenin modernize edilmesi amaçlanmıştır.⁶⁴³ İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler hükümdarlar arasında zaman zaman karşılıklı gönderilen hediyelerle de dostluk havası içerisinde devam etmiştir.⁶⁴⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Avrupalı tüccarlara verilen ayrıcalıkların Osmanlı ekonomisini zora soktuğu ve Avrupalı devletler karşısında Osmanlı Devleti'ni tedbir almaya yönelttiği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Avrupalı devletler ile yaptığı antlaşmaları yenileme yoluna gitmiştir. Belçika ile 10 Ekim 1861 tarihinde imzalanan ve 13 Mart 1862 tarihinde yürürlüğe giren yeni ticaret antlaşması ile gümrük tarifeleri yenilenmiştir. Osmanlı Devleti adına Ticaret Nâzırı Mehmed Esad Saffed Efendi, Hariciye Nâzırı Vekili Mehmed Cemil Bey ile Belçika adına Belçika'nın İstanbul'daki elçisi Gaston Arambol Rodövnal tarafından imzalanan antlaşma, 28 yıl sürelidir ve 23 maddeden oluşmaktadır. Ancak imzalanan antlaşma ile 1838 ve 1840 antlaşmalarındaki iç ve dış ticaret serbestliği ilkesi aynen kabul edildiği gibi yabancı tüccarlara verilen imtiyazlar da genişletilmiştir.⁶⁴⁵

Belçika ile yapılan 1861 tarihli Ticaret Antlaşması'ndan hemen sonra Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri olan ve aynı zamanda Brüksel Elçiliği görevini de yürüten Kostaki Musurus'un gönderdiği bir tahrirât dikkat çekicidir. Kostaki Bey Brüksel'den gönderdiği tahrirâta Belçika Kralı ile yedikleri bir yemek esnasında yapılan sohbette, Kral, Devlet-i Aliyye'nin maliyesini düzeltmek için yaptığı ıslahatları takdirle karşıladığını belirtmiş daha sonra ise sözü Belçika'da sanayi ve ticaretin son derece ileriye gittiğine getirmiştir. Kostaki Bey, Belçika Kralı'nın konuşmasında Devlet-i Aliyye'ye bazı teminatlar karşılığında borç verebileceğini ima ettiğini ve eğer

⁶⁴² Temel, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri*, 253.

⁶⁴³ Fidan, *Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri*, 289.

⁶⁴⁴ BOA, HAT, 1215/47602-Ç; BOA, İ.HR, 46/2189.

⁶⁴⁵ BOA, HR.SYS, 1887/46; BOA, A.DVN.NMH, 13/4; BOA, A.DVNSNMH.d, 12/256; BOA, İ.HR, 189/10565; Fidan, *Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri*, 290-291.

İstanbul'daki Belçika Elçisi tarafından böyle bir teklif gelirse Devlet-i Aliyye'nin konu hakkında bilgi sahibi olması amacıyla durumu bildirdiğini yazmaktadır.⁶⁴⁶

3.3. Ahmed Kemal Efendi'nin Belçika Kralı II. Leopold'ün Cülûsunu Tebrik İçin Brüksel'e Gönderilmesi

Belçika Kralı I. Leopold 10 Aralık 1865'te hayatını kaybetmiş, 17 Aralık 1865 tarihinde oğlu II. Leopold Belçika tahtına oturmuştur.⁶⁴⁷ I. Leopold için 16 Aralık'ta düzenlenen cenaze merasimine ve ertesi gün II. Leopold için düzenlenen cülûs merasimine devlet adına katılan Londra Sefiri'nin gönderdiği tahrirât, özellikle cülûs merasimine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁶⁴⁸ II. Leopold tarafından gönderilen bir vesikada, babasının cenaze merasiminde devlet adına Londra Sefiri'nin katılmış olmasından dolayı hem kendi adına hem de Belçika halkı adına teşekkür edilmektedir.⁶⁴⁹

Hükümdar değişikliklerinin ve cülûs törenlerinin dost ve komşu ülkelere bildirilmesinin eskiden beri uluslararası bir arka planı mevcuttur. Tahta çıkan hükümdar ya da kralın seleflerinin izinden gideceğini, önceki dönemlerde yapılmış olan antlaşmalara saygılı davranacağını bildirmesi yüzyıllar içerisinde oluşan uluslararası teamüllerin ve hukukun bir gereğidir.⁶⁵⁰

Bürokratik teamüllerin gereği olarak, yaşanan taht değişikliğinin duyurulması vesilesiyle yeni Belçika Kralı II. Leopold, İstanbul'a bu görev için memur edilmiş olan Kont Espremon ile üç adet nâme göndermiştir.⁶⁵¹ Bu nâmelerde yeni Belçika Kralı öncelikle babasının ölümü dolayısıyla duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Kral ayrıca iki devlet arasında var olan münasebetleri daha da sağlamlaştırmak için gayret edeceğini de beyan etmektedir.⁶⁵² Yine gelenek olduğu üzere⁶⁵³ II. Leopold gönderdiği bir itaatnâme ile Osmanlı başkenti İstanbul'da bulunan Belçika Elçisi'nin görevine devam edeceğini belirterek, kendisinin de iki ülke arasında mevcut olan münasebeti

⁶⁴⁶ BOA, HR.TO, 54/60-1.

⁶⁴⁷ BOA, İ.HR, 218/12668.

⁶⁴⁸ BOA, HR.TO, 56/42.

⁶⁴⁹ BOA, HR.SYS, 228/48-1.

⁶⁵⁰ Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral, Osmanlı'da Cülûs, Veraset ve Meşruiyet*, (İstanbul: Timaş yayınları, 2021), 224.

⁶⁵¹ BOA, HR.TO,170/54; BOA, İ.HR, 218/12672-4.

⁶⁵² BOA, İ.HR, 218/12672-1-2

⁶⁵³ Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral*, 241.

sağlamlaştırmak istediğini padişaha bildirmektedir.⁶⁵⁴ Cülûs haberini tebliğ için İstanbul'a gelmiş olan elçiler ile maiyetleri getirdikleri nâme, mektup ve hediyelerle birlikte padişahın ve sadrazamın huzurlarına ayrı ayrı kabul edilmişlerdir.⁶⁵⁵ Nitekim Kral II. Leopold tarafından nâme ve itimatnâmeleri getirmekle görevlendirilen heyetin ve görevine devam edecek olan elçinin, nâmelerin asıllarını padişaha bizzat takdim etmek üzere randevu talep ettikleri görülüyor.⁶⁵⁶

Cülûs haberini getiren ya da cülûs tebriki için İstanbul'a gelen elçilere hediye veya nişan verilmesi de usuldendir.⁶⁵⁷ Bu usul Belçika Kralı'nın İstanbul'a gelen heyeti için de uygulanmıştır. Belçika Kralı'nın cülûs haberini tebliğ göreviyle İstanbul'a gelmiş bulunan Kont Espremon'a birinci rütbeden, diğerlerine ise üçüncü ve dördüncü rütbeden birer nişan verilerek taltif edilmişlerdir.⁶⁵⁸

Devletlerarası teamüllerin gereği olarak II. Leopold'ün Belçika tahtına geçmesi dolayısıyla İstanbul'a elçilik heyeti ile göndermiş olduğu nâmelerin cevaplarının verilmesi gerekmektedir. Bu cevaplar gelen elçilik heyetine verilmek suretiyle de gönderilebilmektedir. Ancak bu usulün muhatabını önemsememek olarak düşünülebileceğinden pek tercih edilmediği görülüyor. Bu amaçla cülûs tebriki için gönderilen nâmelerin devletin muteber adamlarından biri ile iletilmesi, muhatap devlete verilen öneminde bir göstergesi olarak görülmüştür.⁶⁵⁹

Devlet-i Aliyye, Belçika Devleti ile arasındaki iyi ilişkilerin bir göstergesi olarak, Ahmed Kemal Efendi'yi Maârif Nâzırlığı görevini yürüttüğü sırada, 17 Aralık 1865'te Belçika tahtına oturan II. Leopold'ün cülûsunu tebrik amacıyla Brüksel'e göndermiştir.⁶⁶⁰ Fatîn Davud'un, Divanı'nda Ahmed Kemal Efendi'nin Belçika'ya gönderilişi dolayısıyla düştüğü manzum tarih şu şekildedir:

Gitti tebrik-i kraliyet için Belçika'ya
İzz ü ikballe bir zat-ı pesendide hisal

Yümn-i teşrifini duydukta ahali dediler

⁶⁵⁴ BOA, İ.HR, 218/12672-3

⁶⁵⁵ Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral*, 264.

⁶⁵⁶ BOA, İ.HR, 218/12672-4.

⁶⁵⁷ Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral*, 255.

⁶⁵⁸ BOA, İ.HR, 218/12660-1-2-3.

⁶⁵⁹ Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral*, 259.

⁶⁶⁰ BOA, İ.HR, 219/12717; BOA, İ.HR, 218/12668; TV, 3 Zilkade 1282, nr.837; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823.

Müjdelere Belçika'ya geldi kemalet ile Kemal⁶⁶¹

Ahmed Kemal Efendi'nin Belçika Kralı II. Leopold'ün cülûsunu tebrik amacıyla yazılan nâme-i hümâyunu götürmek üzere sefir tayin edildiğini belirten vesikada, bu durumun devletin şanının bir göstergesi olduğunun altı çizilmekte, ayrıca bugüne kadar uygulana gelen bir gelenek olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁶⁶² Aynı vesikada Ahmed Kemal Efendi'nin bu göreve getirilme nedenleri olarak ise, o sırada Maârif Nâzırı olarak görev yapmakta olan Ahmed Kemal Efendi'nin, bu görev için gerekli bütün vasıfları taşıdığından bahsedilmektedir. Kendisi daha önce de Avrupa sefaretlerinde bulunduğundan "politika muamelatını" son derece iyi bilmektedir. Bu nedenle görev için son derece uygundur.⁶⁶³ Daha önce çeşitli vesilelerle Avrupa'da bulunmuş olan Ahmed Kemal Efendi'nin hem Avrupa'nın bürokratik teamüllerini iyi bilmesi hem de yabancı dil bilgisi nedeniyle bu göreve uygun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vesikada dikkat çeken bir başka husus ise, devletlerarası güven teatisi olarak görülen hükümdar değişikliklerinde elçilerin yerinde bırakılması uygulamasının burada da uygulanmış olmasıdır. Vesikadan anlaşıldığına göre Belçika Kralı'nın yaptığı gibi, o sırada Londra Sefareti ile Belçika Sefareti görevini de yürüten Kostaki Musurus Bey Osmanlı Devleti elçisi olarak görevinde bırakılmıştır.⁶⁶⁴

Belçika Kralı'nın cülûsunu tebrik vazifesine tayin edilen Ahmed Kemal Efendi'nin maiyetine usulü ve emsaline uygun olarak kişiler tayin edilmiştir. Hariciye Nezâreti Mektûbî Odası kâtiplerinden Said Bey'in başkâtip olarak, Kemal Bey'in ikinci kâtip olarak, Tahran eski maslahatgüzârı Tevfik Bey'in ise üçüncü kâtip olarak tayin edildikleri görülüyor. Ayrıca Belçika'da eğitim görmüş olan topçu zabitanından Binbaşı Ahmet Efendi ise yaverlik hizmetine getirilmiştir. Bu görevi esnasında Ahmed Kemal Efendi'ye daha önceki emsallerine kıyasla 125.000, diğer görevlilere ise 7.500 kuruş harcırah verilmesi uygun görülmüştür.⁶⁶⁵ Ahmed Kemal Efendi'nin elçilik heyeti ile Zilhicce 1282/Nisan 1866 tarihinde İstanbul'dan hareket ettiği ve 11 gün süren

⁶⁶¹ Fatîm Davud; *Divan-ı Fatîm*, (İstanbul: TBMM Kütüphanesi, II. Kısım, 1288), 55.

⁶⁶² BOA, İ.HR, 218/12668.

⁶⁶³ BOA, İ.HR, 218/12668.

⁶⁶⁴ BOA, İ.HR, 218/12668.

⁶⁶⁵ BOA, İ.HR, 219/12717.

seyahatinin neticesinde Viyana yoluyla 15 Zilhicce 1282/1 Mayıs 1866 tarihinde Brüksel'e ulaştığı anlaşılıyor.⁶⁶⁶

Ahmed Kemal Efendi, Brüksel'den gönderdiği tahrirâtlar ile yaptığı görüşmeleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Brüksel'e ulaştığının ertesi günü sefaretle beraber Umûr-ı Ecnebiye Nâzırı Mösyö Rojiye ile görüşmüş ve usul üzere diğer devlet erkânı da ziyaret edilmiştir. Kemal Efendi, nâzır tarafından verilen davete katılmış burada diğer devlet sefirleri ile yemek yemiştir. Daha sonra sefaret memurlarıyla birlikte saraya giderek getirmiş olduğu Fransızca nutku kralın huzurunda okuyup, ardından nâme-i hümayunu bizzat krala teslim etmek istediğinde, kral yanına gelerek, padişah hakkında güzel sözler söylemiştir. Kral iki devlet arasındaki dostluğu tekrarlayarak, daha önce İstanbul'a yaptığı seyahatleri esnasında çok güzel ağırlandıklarını, İstanbul'dan ve padişahın gösterdiği yakınlıktan çok memnun kaldıklarını beyan etmiştir. Kral ile yapılan sohbet esnasında Eflak-Boğdan (Memleketeyn) Meselesi'nin de gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Rusya ile aramızda bir kriz meydana getiren bu meselenin nezaketine değinen Belçika Kralı, Eflak-Boğdan Meselesi'nin, Saltanat-ı Seniyenin istediği şekilde sonuçlanması emelinde bulunduğunu belirtmiştir. Kral ayrıca, Ahmed Kemal Efendi ile bir defa daha görüşmek istediğini söylemiş, bunun üzerine Ahmed Kemal Efendi uygun bir cevap vererek kralın yanından ayrılmıştır. Daha sonra heyetçe kraliçeyi ziyaret ettiklerini, kendilerine gösterilen teveccüh ve iltifatlarına münasip cevaplar verdiklerini anlatmaktadır. Ahmed Kemal Efendi, yapılan bu görüşmelerde devlete ve padişaha karşı gösterilen muamelenin fevkalade güzel olduğunu ifade etmektedir. Kralın kendisiyle tekrar görüşmek istemesi üzerine sarayda bir veda yemeği verilmesi kararlaştırılmıştır. Ahmed Kemal Efendi yemeğin ayrıntısını da sonradan yazacağını ifade etmektedir.⁶⁶⁷

Daha sonra gönderilen tahrirâta bu yemeğin ayrıntısını görmek mümkündür. Ahmed Kemal Efendi'nin sefaret memurlarıyla katıldığı saraydaki yemekte, kral, kraliçe ve onların özel kalem memurları ile yabancı devlet nâzırları hazır bulunmuştur. Gerek yemek esnasında ve gerekse içki içildiği sırada kral ve kraliçenin etrafındakiler tarafından Ahmed Kemal Efendi'ye gösterilen muamelenin kendisini çok memnun

⁶⁶⁶ BOA, İ.HR, 219/12753-3.

⁶⁶⁷ BOA, İ.HR, 219/12753-3.

ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle kralın daha önce gerçekleşmiş olan İstanbul ziyaretinde padişahın kendilerine olan samimiyeti ve özel ilgisinden duyduğu memnuniyeti bir kez daha dile getirerek, iki devlet arasında daima var olacak bir dostluğu arzu ettiğini söylediğini yazmaktadır. Kral ayrıca cülûsunu tebrik için özel elçi gönderilmesinden çok memnun olduğunun padişaha arz edilmesini Ahmed Kemal Efendi'den rica etmiştir. Brüksel'de görevi sona eren Ahmed Kemal Efendi, kral-kraliçe ve etrafıyla vedalaşarak saraydan ayrılmıştır.⁶⁶⁸

Belçika Kralı II. Leopold'un Ahmed Kemal Efendi'ye de sık sık ifade ettiği Osmanlı Devleti'ne ve İstanbul'a yakınlığı şehzadeliği dönemine kadar uzanmaktadır. Belçika Kralı I. Leopold'un iki oğlu, Dük De Cambridge ve Dük De Braban (II. Leopold) Osmanlı ülkesi ve İstanbul'a ziyaretlerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda İngiltere Kraliçesi'nin amcasının oğlu olan Dük De Cambridge Kırım Savaşı sırasında Mayıs 1854 tarihinde İstanbul'a 8-10 günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İstanbul'da Feriye Sarayı'nda ağırlanan Cambridge, burada sadrazam ve Sultan Abdülmecid ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁶⁶⁹ Ziyareti esnasında kendisine birinci dereceden Mecidiye Nişanı da verilen Dük Cambridge'e gösterilen ilgi ve alaka İngiltere Kraliçesi'ni de çok memnun etmiş ve bu memnuniyetini gönderdiği mektup ile bildirmiştir.⁶⁷⁰

I. Leopold'un ölümü üzerine tahta geçecek olan veliahttı Dük De Braban (II. Leopold) ise şehzadeliği döneminde Osmanlı ülkesine iki önemli ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerin ilki 1855 yılında Şam ve Kudüs taraflarına gerçekleşmiştir. Braban ve eşinin ziyaretlerinde Osmanlı Devleti dost bir devletin kralının oğlu ve veliahttı olması hasebiyle kendisinin ağırlanması büyük bir özen göstermiş ve bu özen Dük De Braban'ın bu ziyaretten son derece memnun ayrılmasını sağlamıştır.⁶⁷¹ Belçika Kralı Leopold, oğlu ve veliahttı Dük De Braban'ın ziyaretten

⁶⁶⁸ BOA, İ.HR, 219/12753-2.

⁶⁶⁹ BOA, İ.HR, 107/5280; Besim Özcan, "Kırım Harbi Sırasında Bazı Avrupalı Devlet Adamlarının Osmanlı Ülkesini Ziyaretleri (1854-1855)", *AÜDTCF Dergisi (OTAM)*, S.9, (1998), 293-294.

⁶⁷⁰ BOA, İ.HR, 111/5414; BOA, İ.HR, 111/5455; BOA, İ.DH, 301/19086; BOA, HR.SYS, 1349/23; BOA, A.DVN.MHM, 11/55; BOA, A.AMD, 51/24.

⁶⁷¹ Dük De Braban'ın ziyaretinin ayrıntıları için bkz: BOA, İ.HR, 120/5970-1-16 arası.

duyduğu memnuniyet dolayısıyla Osmanlı Devlet adamlarına çeşitli nişanlar göndermiştir.⁶⁷²

Dük De Braban, Osmanlı ülkesine ikinci ziyaretini tahta çıkmadan kısa bir süre önce 1860 yılı Mart-Nisan aylarında İstanbul'a gerçekleştirmiş⁶⁷³ ve bu ziyaret çeşitli tartışmaları ve soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Belçika basınında veliahtın ziyaretinin Kıbrıs ve Girit'in alınması ile ilgili olduğu şeklinde yazılar yazılmış olması ziyaretin asıl amacının Belçika'nın sömürge arayışı olduğu şeklinde yorumları da beraberinde getirmiştir. Nitekim Belçika'nın I. Leopold ve II. Leopold dönemlerinde Kıbrıs ve Girit'te koloni oluşturmak için gösterdiği gayret göz önüne alındığında bu yorumların doğruluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁶⁷⁴ Dük De Braban'ın Brüksel'den Avusturya'ya geçişinde Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri Kalimaki Bey'le görüştüğü⁶⁷⁵ ve görüşme sonrasında; "Dünyada hasta bir adamı ziyaret etmek gerekir, bu yolculuk beni değil ama Belçika'yı ilgilendiriyor"⁶⁷⁶ şeklinde not düşmüş olması Belçika'nın da "Hasta Adam"ın mirasından pay alma yarışına girdiğini göstermektedir. Yine Dük De Braban'ın Sultan Abdülmecid ile yaptığı görüşmelerinden birinde Boğaz'dan arazi satın almak istediğini bildirmesi ve padişah tarafından ise bu isteğin kibarca reddedilmesi⁶⁷⁷ ziyaretin amacının bir nezaket ziyaretinin çok ötesinde olduğunu göstermektedir.

Dük De Braban'ın İstanbul seyahati sırasında kendisine birinci dereceden Mecidiye Nişanı verilmiştir.⁶⁷⁸ İstanbul'dan ayrılırken kendisine, Rusya prensi için düzenlenen uğurlama töreni düzenlenmiştir.⁶⁷⁹ Belçika veliahtı Dük De Braban'a gösterilen hürmet ve iltifat hem İngiltere Kraliçesi hem de Belçika Kralını çok memnun etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Londra ve Brüksel elçilerinin gönderdiği tahrirâtlar bu memnuniyetin göstergeleridir.⁶⁸⁰ Belçika Kralı, Dük'ün dönüşünden

⁶⁷² Özcan, *Kırım Harbi Sırasında Bazı Avrupalı Devlet Adamlarının Osmanlı Ülkesini Ziyaretleri*, 300-301.

⁶⁷³ BOA, İ.HR,175/9568-2; BOA, İ.HR, 175/9569; BOA, İ.HR, 175/9573; BOA, İ.HR, 175/9574; BOA, A.TŞF, 30/80; BOA, İ.HR, 175/9594; BOA, HR.MKT, 335/24.

⁶⁷⁴ Acer, *Dük De Braban'ın İstanbul Yolculuğu*, 92.

⁶⁷⁵ BOA, İ.HR, 175/9566-1-2-3-4; BOA, İ.HR, 175/9568-2.

⁶⁷⁶ Acer, *Dük De Braban'ın İstanbul Yolculuğu*, 93.

⁶⁷⁷ Acer, *Dük De Braban'ın İstanbul Yolculuğu*, 99.

⁶⁷⁸ BOA, İ.HR, 175/9585; BOA, HR.MKT, 330/92-1-2; BOA, HR.MKT, 332/70.

⁶⁷⁹ BOA, HR.MKT, 332/62.

⁶⁸⁰ BOA, İ.HR, 176/9642-1-2; BOA, HR.TO, 53/90; BOA, HR.TO, 37/69.

sonra İstanbul'daki kaptan-ı derya, serasker ve bazı devlet görevlilerine teşekkür mahiyetinde nişanlar göndermiştir.⁶⁸¹

Yukarıda ifade edildiği gibi cülûs haberini getiren ya da cülûs tebriki için İstanbul'a gelen elçilere hediye veya nişan verilmesi usuldendir. Nitekim bu çerçevede II. Leopold'ün cülûs haberini getiren elçilik heyetine nişanlar takdim edilmiştir. Buna mukabil, II. Leopold'ün cülûsunu tebrik için gönderilmiş olan Ahmed Kemal Efendi'ye de kral tarafından Belçika'nın en değerli diplomatik hediyesi olan Leopold Nişanı'nın büyük kordonunun verildiği görülmektedir. Ahmed Kemal Efendi tarafından gönderilen tahrirâтта, kendisine Leopold Nişanı'nın büyük kordonunun (Grand Kordon) ve diğer sefaret görevlilerine de söz konusu nişanın Officier ve Şövalye rütbelerinin verilmiş olduğu, verilen bu nişanların kabul edilmesine izin verilmesinin talep edildiği anlaşılıyor.⁶⁸² Bu talebin Dersaadet tarafından cevaplandırıldığı ve devlet adına çok güzel hizmetlerde bulunmuş olan memurların nişanları almasının uygun bulunduğu ifade edilmiştir.⁶⁸³

Ahmed Kemal Efendi'nin Dersaadet'ten bir de talebi olduğu görülmektedir. Umûr-ı Ecnebiye Nâzırı'nın akrabası olan ve nâzırın yazışma müdürü olarak görev yapan Mösyö Edvar de Garle'ye münasip rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesini istemektedir. Zira Edvar de Garle, nâzır ile olan görüşmelerde Ahmed Kemal Efendi'ye oldukça yardımcı olmuş, Leopold nişanlarını Kemal Efendi'ye o getirmiştir. Bu nedenle kendisine bir nişan takdim edilmesi uygun olacaktır.⁶⁸⁴ Ahmed Kemal Efendi'nin bu talebi uygun görülmüş ve Mösyö Edvar de Garle'ye üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁸⁵

Belçika Kralı tarafından Ahmed Kemal Efendi ve elçilik heyetine sadece nişan verilmele kalınmamış, kral bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti padişaha gönderdiği nâme ile de ifade etmiştir. Kral II. Leopold tarafından gönderilen nâmede, cülûsunu tebrik için Ahmed Kemal Efendi'nin seçilmiş olmasının kendisini son derece memnun ettiği yazmaktadır. Ayrıca kral, Ahmed Kemal Efendi'nin yanında tercüman olarak

⁶⁸¹ BOA, İ.HR, 176/9666.

⁶⁸² BOA, İ.HR, 219/12753-5.

⁶⁸³ BOA, HR.MKT, 548/62-1.

⁶⁸⁴ BOA, İ.HR, 219/12753-1.

⁶⁸⁵ BOA, İ.HR, 219/12753-5; BOA, HR.MKT, 548/62-2.

görevlendirilmiş olan memurların da görevlerini son derece başarılı bir şekilde yerine getirmiş olduklarını özellikle belirtmekte ve teşekkürlerini arz etmektedir.⁶⁸⁶

Ahmed Kemal Efendi, Avrupa seyahatlerini daima maârifin ihtiyaçlarını temin noktasında bir fırsat olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Nitekim Brüksel görevi esnasında da bu fırsatı kaçırmamıştır. Kendisinin Brüksel'den Paris'e geçerek orada maâriife lazım olan bazı kitap ve harita tedarikinde bulunacağı, bunun için on beş gün kadar Paris'te kalarak sonrasında Dersaadet'e döneceği gönderdiği vesikadan anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷

Ahmed Kemal Efendi'nin Brüksel'den Paris'e geçtiği, burada maârif için gerekli birtakım malzemeleri temin ettiği, ayrıca Paris Sefiri Safvet Paşa ile birlikte Fransa İmparatoru ile bir görüşme gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.⁶⁸⁸ Ahmed Kemal Efendi sadece Fransa Kralı ile değil Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy ile de görüşmüştür. Bu görüşmenin ehemmiyeti özellikle Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasında karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Kemal Efendi, 24 Muharrem 1283/8 Haziran 1866'da İstanbul'a dönerek Maârif Nâzırlığı görevine devam etmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ BOA, HR.TO, 170/58; BOA, İ.HR, 220/12807-1-2-4.

⁶⁸⁷ BOA, İ.HR, 219/12753-2.

⁶⁸⁸ BOA, İ.HR, 219/12753-2; *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154.

⁶⁸⁹ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 154

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rahne-yâb olmaz yine dilde binâ-yı aşk-ı yâr

Perde-i sînem de çâk olsa girîbânım gibi

(A. Kemal Paşa)

KARADAĞ MESELESİ VE AHMED KEMAL PAŞA'NIN KARADAĞ KOMİSERLİĞİ

4.1. Karadağ Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin Karadağ üzerindeki hakimiyeti 1498 yılında başlamıştır. Ancak özellikle bölgenin coğrafi koşulları ve Karadağlıların savaşçı nitelikleri nedeniyle bölgede tam anlamıyla hakimiyet tesis edilememiştir. Karadağlılar Osmanlı Devleti idaresine girdikleri andan itibaren eşkıyalık faaliyetlerinden geri durmamışlardır. Zira onlara göre eşkıyalık bir kahramanlık göstergesi ve aynı zamanda en önemli geçim kaynağı demektir.⁶⁹⁰ XIX. yüzyıla kadar bölgede zaman zaman ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleri ve küçük çapta isyanlar devleti uğraştırmıştır. Özellikle de 1697 tarihinde Karadağ'da yönetimi ele geçiren I. Danilo'nun Osmanlı hakimiyetine karşı başlattığı mücadele Osmanlı Devleti'ni bölgeye defalarca sefer yapmak mecburiyetinde bırakmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise milliyetçilik fikirlerinin etkisi, Rusya'nın Panslavizm politikası ile birlikte bölge ile yakından ilgilenmeye başlaması ve Osmanlı Devleti'nin genel anlamdaki güçsüzlüğü bölgedeki faaliyetlerin artmasına ve Karadağ'ın bağımsızlığına kadar giden sürecin başlamasına neden olmuştur.

XIX. yüzyıl başlarında Balkanlarda başlayan Sırp ve Yunan bağımsızlık hareketleri ve 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Karadağlılar'da da büyük devletlerin özellikle Rusya'nın desteğini alarak bağımsızlığını elde etme fikrinin güçlenmesini sağlamıştır. 1830 yılında Karadağ Vladikası olarak yönetimi ele

⁶⁹⁰ Zafer Gölen," Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)", *Belleten*, C.LXXVIII, S. 282, TTK, (2014), 659-698.

geçiren II. Petar (1830-1851) bütün ideolojisini Türk düşmanlığı üzerine kurmuştur.⁶⁹¹ Bosna ve İşkodra'da Osmanlı yöneticilerinin devlete başkaldırmasını fırsat bilen Petar, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Podgoriçe ve İşbozi kazalarına saldırmış, halkı da devlete karşı isyana teşvik etmiştir. Karadağ Vladikası'nın Bosna'ya gönderdiği Karadağlıların gerçekleştirdiği gasp ve saldırılar kısa sürede isyana dönüşmüştür. 1838'de Osmanlı kuvvetlerince isyan bastırılmış ve iki taraf arasında bir antlaşmaya varılmıştır. Bu antlaşma Grahova'yı tarafsız bir bölge haline getirmiştir.⁶⁹²

1851'de Danilo Petroviç'in başa geçmesi Osmanlı-Karadağ ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bugüne kadar Karadağ yöneticileri piskopos unvanı ile din işlerini de yürütürken Danilo, din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak din işlerini psikoposa devretmiş böylece laik bir yönetime geçmiştir. Danilo, özellikle en büyük destekçisi Rusya'nın ve Avusturya'nın desteğini arkasına alarak kendisini prens ilan etmiştir.⁶⁹³ Osmanlı Devleti ileride zararlı neticeler doğuracağı için Danilo'nun prensliğini tanımamıştır. Nitekim 10 Şevval 1268/28 Temmuz 1852 tarihli bir tezkerede Bâbîâli, İşkodra Mutasarrıfı'ndan gelen bilgiye göre, Karadağ Ladikasına prenslik verildiğinin işitildiğini eğer bu bilgi doğru ise bunun çok çirkin bir şey olduğunu ifade etmektedir. Bâbîâli'ye göre, dağda reis pozisyonunda bulunan bir şahsa prenslik unvanı vermek Avrupa'yı Rusya himayesine sokmak demektir. Ayrıca bu durum Osmanlı Devleti'nin hukukuna ve egemenliğine zarar verecek bir durumdur. Bâbîâli, durumun Rusya Sefareti'nden resmen sorulmasını da prensliğin kabul edilmesi gibi bir anlam çıkacağı düşüncesiyle doğru bulmamaktadır. O sıralarda Karadağ'a sık sık gelip gitmekte olan yabancıların arttığını öğrenen Bâbîâli, bunun nedenlerinin etraflıca tahkik edilerek İstanbul'a bildirilmesini istemektedir.⁶⁹⁴

Bâbîâli'nin tepkisine rağmen Rusya, Danilo'nun statüsünü kabul etmiştir. Aslında Rusya için Karadağ, o dönemde dış politikada kendi çıkarları için kullandığı

⁶⁹¹ Zafer Gölen, "1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", *History Studies*, Volume:1, (2009), 216.

⁶⁹² BOA, HAT, 442/22207; BOA, HAT, 1154/45787-H; BOA, HAT, 1154/45787-İ; Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012), 18; Fatih Özer, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyancıları*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010), 59.

⁶⁹³ Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya'nın Karadağ'ın işlerine karıştığını, Danilo'ya prens unvanı vererek onu isyana teşvik ve tahrik ettiğini düşünmektedir. BOA, HR.MKT, 52/72; BOA, A.MKT.UM, 118/7; Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, 21.

⁶⁹⁴ BOA, A.AMD, 38/92.

bir maşa konumundadır.⁶⁹⁵ Üstelik Karadağlılar sadece kendi bölgelerinde karışıklık çıkarmakla yetinmemişler, Tanzimat'ın uygulanmasına karşı Bosna-Hersek'te çıkan isyanlara da destek vermişlerdir. Osmanlı Devleti, bölgeye Ömer Paşa komutasında asker göndermek zorunda kalmıştır. Bölgeden Bosna-Hersek Valisi ve Ömer Paşa'nın arka arkaya gönderdiği tahrirâtlar Rusya'nın bölgedeki varlığını ve Karadağlıların sebep olduğu karışıklıkları gözler önüne sermektedir. Tahrirâtlarda Rusya'nın bölgeye özel bir memur gönderdiği ve bu konuda Rusya Sefareti ile görüşüldüğünden bahsedilmektedir. Rusya Sefareti, Viyana'da bulunan bir memurunu gayr-i resmi olarak ve güya Karadağlılara nasihatte bulunmak amacıyla göndermiştir. Her ne kadar Rusya Sefareti bu konuda Devlet-i Aliyye'ye güvence vermişse de konunun önemine dikkat çeken Bâbîâli, Osmanlı Devleti'nin bu duruma kayıtsız kalamayacağını Rusya Sefareti'ne bildirilmesini ve ayrıca Viyana Sefareti ile de iletişime geçilmesini uygun bulmuştur.⁶⁹⁶

Danilo'nun prens unvanını almasından sonra ise Karadağlıların eşkıyalıkları daha da artmış, Müslüman köylerine yönelik gasp, talan ve katliama girişmişlerdir.⁶⁹⁷ Bunun üzerine Bâbîâli, Hersek Sancağı'nın önemine binaen Karadağlıların yapmış olduğu saldırılara karşı askerî tedbirleri artırma yoluna gitmiştir. Bu amaçla Mostar'daki birlikler iki tabur piyade ve bir tabur süvari askeri ile takviye edilmiş, Gaçka Kazası'na silah ve mühimmat gönderilmiş, ayrıca Gaçka, Trebin, Nevesin ve Nikşik'in savunmasını güçlendirmeye yönelik tedbirler alınmıştır. Bâbîâli, vali ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın bölgedeki gelişmeleri etraflıca müzakere ederek vakit kaybetmeden gereken tedbirlerin derhal alınmasını da istemektedir.⁶⁹⁸ Bölgede düzeni sağlamanın yolunun Karadağ'ın itaatini sağlamaktan geçtiğini çok iyi bilen Ömer Paşa, yapılan hazırlıklar neticesinde beş koldan Karadağ'a girmiş bu harekât Avusturya ve Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. Avusturya harekâtın durdurulması için İstanbul'a bir generalini göndermiş,⁶⁹⁹ Avusturya ve Rusya'nın araya girmesiyle, 3

⁶⁹⁵ Ali Gökçen Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elâzığ, 2012), 98.

⁶⁹⁶ BOA, İ.HR, 89/4370; BOA, İ.DH, 253/15596-7.

⁶⁹⁷ BOA, İ.HR, 92/4494-1-2-3-4-5-6-7; BOA, İ.DH, 260/16109-1-2-3-4; Kamil Çayır, *Karadağ Meselesi (1851-1863)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2014), 46; Özer, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyamları*, 60-61.

⁶⁹⁸ BOA, İ.DH, 253/15596-3-7; BOA, İ.HR, 89/4370.

⁶⁹⁹ BOA, HR.SYS, 2921/41.

Mart 1853 tarihinde yapılan antlaşma ile eski statükoya geri dönülerek Osmanlı ordusu geri çekilmiştir.⁷⁰⁰

Kırım Savaşı sırasında Danilo, Rusya yanlısı Karadağ knezlerinin (mahalli yöneticiler) ve halkın baskılarına rağmen Rusya'nın yanında savaşa girme konusunda bir ikilem yaşamış, yine de savaş boyunca tarafsızlığını korumuştur. Gerçi resmen savaşa girmese de Danilo, Rusya yanlısı politikasını devam ettirmiş, Rusya'nın savaşta başarılı olması için ülkesinde dualar ettirip üç gün boyunca oruç tutulmasını isterken, Çar Nikola'nın ölümü üzerine de ülkede yas ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, Karadağ'ın Rusya'yı destekleyen bu tutumu nedeniyle bölgeye asker göndererek savunma tedbirleri almak zorunda kalmıştır. Alınan tedbirlere rağmen Hersek'e giren Karadağlı aşiretler bölgede yağma ve talan hareketine girişmişlerdir.⁷⁰¹ Danilo, Paris Barış Konferansı'nda Batılı devletlerin yardımı ile bağımsızlığını elde etmeye çalışmış ancak Rusya ve Avusturya'dan istediğini alamamış, Paris Konferansı'ndan eli boş dönmüştür. Bunun üzerine bir taraftan Fransa'ya yakınlaşma politikası izlemeye başlayan Danilo bir taraftan da Osmanlı Devleti'ne savaş açarak amaçlarını gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum içine girerek 1852'de olduğu gibi 1858'de ikinci kez Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşmaktan çekinmemiştir.⁷⁰²

4.2. 1856-1858 Osmanlı-Karadağ İlişkileri ve Ahmed Kemal Efendi'nin Karadağ Komiserliği Görevi

Karadağ, Paris Konferansı'ndan sonra Avusturya ve Rusya'dan yüz çevirerek Fransa'ya yakınlaşmaya başlamıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra III. Napolyon'un Rusya ile girdiği rekabet neticesinde doğudaki Slav halkların koruyuculuğuna soyunması Karadağ Meselesi'nin de karakterini değiştirmiş, bugüne kadar Karadağ çetelerinin daha çok koyun hırsızlığı niteliğindeki Hersek'e yaptığı akınlar politik amaçlar taşımaya başlamıştır.⁷⁰³ Karadağlılar ile İşkodra Mutasarrıfı arasında Fransa

⁷⁰⁰ BOA, HR.SYS, 2921/42; Özer, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyanları*, 65; Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 114; Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, 21.

⁷⁰¹ Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 125-126.

⁷⁰² Zafer Gölen, *1857-59 Bosna-Hersek İsyanı, Belleten, C.73, S. 267, TTK, (2009), 465-522.*

⁷⁰³ Murad Efendi (Franz Von Werner), *Türkiye Manzaraları*, (İstanbul: Çeviri: Alev Sunata Kırım, Kitap Yayınevi, 2007), 123.

Konsolosunun devreye girmesiyle besa⁷⁰⁴ yapılmış,⁷⁰⁵ ancak Karadağlıları durdurmaya yetmemiştir.⁷⁰⁶ Bölgeden gönderilen 16 Muharrem 1273/16 Eylül 1856 tarihli raporlarda Karadağ eşkiyasının saldırıları ve buna karşı alınan önlemler uzun uzadıya anlatılmaktadır. 1.500 kadar Karadağlı; Niksiç, Gaçka, İşbuzi, Podgariçe, Trebin, Kolaşin ve Gusine'ye saldırılarda bulunmuştur.⁷⁰⁷ Yine İşkodra Mutasarrıfı'nın gönderdiği tahrirâтта, İşkodra da bulunan İngiltere Konsolosu'nun bir memurunu Karadağ Knezi Danilo'ya gönderdiği, hemen arkasından ise Fransa Konsolosunun Danilo'nun yanına gittiği bildirilmektedir. Hatta konsolosun Danilo'nun yanında bulunduğu sırada Hersek Sancağı'na tabi Derbenak Nahiyesi'ni muhafaza eden Osmanlı askeri üzerine Karadağlılar saldırıda bulunmuşlar yedi askeri öldürmüşler, dört askeri de esir almışlardır. Bunun üzerine Nikşik Kazası halkı bir araya gelip Karadağlılara saldırmış, yedi tane Karadağlıyı öldürmüş reislerini de esir almıştır. Bu olaylardan sonra Fransa Devleti konsolosunun Danilo'nun yanından ayrılarak Hersek'e gittiği öğrenilmiştir. İngiliz konsolosluk memurunun ve Fransız Konsolosu'nun Danilo'nun yanına neden gittikleri ve ne görüştikleri hakkında kesin bir malumat elde edilememiştir.⁷⁰⁸

Karadağ Meselesi'nde Fransa gerçekten de aktif bir rol oynamış, bölgeye sürekli müdahil olmaktan çekinmemiştir. İşkodra'da bulunan Fransa Konsolosu'nun Danilo ile yakın bir dostluk kurduğu, sık sık bir vesile ile kendisi ile görüşmeye gittiği, hatta bu durumun Avusturya Devleti ile aralarında bir rekabet meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu rekabet neticesinde Avusturya Devleti konsolos vekilinin de Karadağ'a gidip Danilo ile görüştüğü görülmektedir. Fransa Konsolosu'nun Danilo'yu Paris'e davetine karşılık, Avusturya konsolos vekilinin de Danilo'yu Viyana'ya gitmesi için ikna etmeye çalıştığı bilinmektedir. Fransa Konsolosu kendisini ziyaret gelen ve Paris'e gitmek üzere bulunan kız kardeşini de Karadağ'a göndermiş⁷⁰⁹ arkasından kendisi de güya Danilo'nun Viyana'ya gitmeye karar verdiğini duyunca kararından vazgeçirmek için tekrar Danilo'nun yanına gitmiştir. Bu ziyaretinde Danilo'yu Korfa üzerinden Paris'e ve mümkün olur ise oradan Londra'ya gitmeye

⁷⁰⁴ Bir Arnavut yemini olup, kan davasını ve hasımlar arasındaki anlaşmazlığı bitirmek için yeminle yapılan bir anlaşmadır.

⁷⁰⁵ BOA, A.AMD, 73/30.

⁷⁰⁶ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 661.

⁷⁰⁷ BOA, A.MKT.UM, 253/39-1-2-3-4-5-6-7.

⁷⁰⁸ BOA, A.MKT.UM, 257/25.

⁷⁰⁹ BOA, HR.MKT, 171/97.

dönüşte ise İstanbul'a uğramaya ikna etmiştir. Edinilen bilgilere göre hakikaten Danilo Viyana'ya gitmekten vazgeçmiş, kendisi ve yakınlarının seyahati için İngiltere konsolosluğundan vize alarak Bar İskelesi'ne gitmek üzere yola çıkmıştır.⁷¹⁰ Görüldüğü üzere Karadağ Meselesi batılı devletler arasında kendi çıkarları açısından bir rekabet konusu haline gelmiştir.

Fransız Konsolosu'nun aracılığı ile Fransa İmparatoru'nun danışmanlarından Delarue güya Danilo'nun Fransızcasını geliştirmek amacıyla Danilo'nun hizmetine gönderilmiştir. İleride anlatılacak 1858 Grahova Savaşı'nın baş mimarlarından olan Delarue, Danilo'nun sekreteri olarak Karadağ'ı ilgilendiren her konuda karar mercii olmuştur.⁷¹¹ Bu sırada Karadağ Ladikası Danilo'nun Paris ziyaretini gerçekleştirdiği ve Paris'ten dönüşünde de Viyana'ya uğradığı görülmektedir.⁷¹² Danilo Paris ziyaretinde III. Napolyon tarafından kabul edilmiş, kendisine bağımsız bir prens muamelesi yapılmıştır.⁷¹³ Fakat Danilo Fransız Konsolosu'nun beyan ve tavsiye ettiği gibi İstanbul'a gitmemiştir. Bu konuda Fransız Konsolosu suçlu olarak Rusya'yı gösterecek, Danilo'nun İstanbul'a gitmeyişi Rus tehdidine bağlayarak işin içinden sıyrılmayı başaracaktır.⁷¹⁴ Fransa 1857 Hersek İsyanı sırasında ise isyanın en büyük destekçisi olan Karadağ'a silah ve malzeme göndermekten çekinmeyecektir. Avusturya gazetelerinde çıkan haberlere göre Fransa, Karadağ'a bir vapur dolusu kurşun ve askerî malzeme göndermiştir. Hatta Danilo bu yardımı karşılamak için dört bin asker hazırlamıştır.⁷¹⁵

Paris Konferansı'nda Karadağ Meselesi'ni gündeme getiren Danilo, konferansta istediğini alamamış olsa da en azından büyük devletleri Karadağ sınırlarının yeniden düzenlenmesi konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Nitekim Fransa ve Avusturya konsoloslarının Karadağ hududunda arazi araştırmalarına başlaması ve bu şekilde Avrupalı devletlerin olaya müdahil olması Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir.⁷¹⁶ Avrupalı devletlerin müdahalesinden duyulan rahatsızlığı İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Tevfik'in gönderdiği bir tahrirattân görmek mümkündür.

⁷¹⁰ BOA, HR.MKT, 176/17-1.

⁷¹¹ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 663; Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 130.

⁷¹² BOA, HR.MKT, 193/65.

⁷¹³ Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 130.

⁷¹⁴ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 663.

⁷¹⁵ BOA, HR.MKT, 235/14.

⁷¹⁶ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 666.

Mutasarrıf, bölgedeki konsolosların Hristiyan tebaaya müdahalede bulduklarını ve bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte, eğer bu durum engellenmezse bu işin önünün alınamayacağını söylemektedir.⁷¹⁷

Osmanlı Devleti, sorunun Karadağlılara tarım ve hayvancılık yapabilecekleri araziler verildiği takdirde çözüleceğini düşünmektedir. Zira Karadağlıların en büyük şikayetleri bu doğrultudadır. Bâbîâli, bu nedenle Hersek ve İşkodra mutasarrıflarına gönderdiği tahrirâtlarda İşkodra ve Karadağ eteklerinde Karadağlılara verilebilecek boş arazi olup olmadığının araştırılmasını istemiştir.⁷¹⁸ Bir taraftan da meseleyi çözmek için harekete geçen Bâbîâli, İngiliz, Fransız ve Avusturya konsoloslarıyla gayr-ı resmî müzakerelere başlamıştır. Bölge meclisi, Karadağ'ın Osmanlı'ya bağlılığını sağlamaya yönelik İngiltere, Fransa ve Avusturya sefirleri ile yaptığı gayr-ı resmî görüşmeler sonucunda, daha sonra üzerinde duracağımız birtakım kararlar almış ve alınan kararları Bâbîâli'ye bildirmiştir.⁷¹⁹ Bu konu hakkında adı geçen üç devlet sefirine verilmek üzere bir de müzekkire hazırlanmıştır.⁷²⁰ İngiltere, Fransa ve Avusturya sefirleri hazırlanan müzekkireyi baş tercümanları vasıtasıyla kendi dışişlerine bildirmişlerdir. Üç devletin sefirinin de alınan kararlardan memnuniyet duydukları devletlerine gönderdikleri vesikalara da yansımaktadır.⁷²¹ Yalnız İngiltere Sefiri'nin, sefaret baş tercümanına gönderdiği Karadağ Meselesi'ne dair talimat, müzekkirede yer alan Karadağlılara ziraata uygun arazi verilmesi kararı hususunda İngiltere'nin çekinceleri olduğunu göstermektedir. Hazırlanan müzekkireden hem kendilerinin hem Karadağlıların memnun olduklarını anlatan sefir, Karadağlılara arazi verilmesi hususunun uygulanması konusunda Karadağlıların da kendilerinin de tereddütlerinin olduğundan bahsetmektedir. İngiltere Sefiri, Devlet-i Aliyye'nin

⁷¹⁷ BOA, İ.HR, 149/7818-1-2; Görevi gereği bizzat bölgede bulunarak yaşanan hadiselerle tanıklık etmiş olan ve Murad Efendi adını kullanarak eserlerini kaleme alan Franz Von Werner, bu müdahaleleri çok çarpıcı şekilde ifade etmektedir. Ona göre; bölgede patlayan her silah sesi, Haliç'te Bâbîâli koridorlarında yankılanmakta, Bosna çevresindeki her olay, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan politik sorunlarına eklenmektedir. Yine Murad Efendi bölgede yaşanan hadiselerin Avrupa basınında nasıl çarpıtılarak aktarıldığını hayretle müşahede etmiştir. Bu hayretini; "Eğer Müslüman Mustafa, Hristiyan Georg'la kavga eder ve ona bir şamar atarsa, olayın Hristiyan takipçileri sayfalar ve sütunlar dolusu haberlerle fırtınalar kopartıyor" diyerek ifade etmektedir. Murad Efendi *Türkiye Manzaraları*, 125, 141.

⁷¹⁸ BOA, HR.MKT, 178/27; BOA, HR.MKT, 178/33.

⁷¹⁹ BOA, İ.MMS, 8/339-1-6.

⁷²⁰ BOA, İ.HR, 139/7246-1-2.

⁷²¹ BOA, İ.MMS, 8/339-3-4; BOA, İ.HR, 139/7246-1-2-3.

Karadağlıların ihtiyacını karşılamak için çalışacağına dair ümitvar olduğunu da eklemektedir.⁷²²

Sefirlerle yapılan görüşmeler neticesinde alınan kararlara Bâbiâli son şeklini vermiş ve Karadağ Meselesi'ne dair dokuz maddelik bir Tanzimnâme hazırlanmıştır. Buna göre;

1)Hersek'e bağlı bulunan Karadağ eskiden olduğu gibi kendi nizamları ile idare edilmeye devam edecektir.

2)Karadağ ahalsinin devlete itaatine mukabil Karadağ'ın yönetimi Karadağ Reisine verilecek, Karadağ Reisine Karadağ Valisi unvanıyla müşirlik rütbesi ve bu rütbeye mahsus maaş tahsis edilecektir.

3)Devlet-i Aliyye bölgeden vergi talep etmeyecek, toplanan vergiler bölge için kullanılacaktır. Vergilerin toplanması ve bölgede harcanması hususunda Karadağ Reisi sorumlu olacaktır.

4)Karadağ hududunun belirlenmesi için memurlar tayin edilecektir.

5)Karadağ ahalsi isyan halinde buldukları dönemlerde mahrum oldukları haklara tekrar kavuşacaklar, Devlet-i Aliyye'nin tebaasına sağladığı tüm haklardan yararlanacaklardır. Osmanlı Devleti limanlarında, Karadağ yakınındaki liman ve iskelelerde, pazar ve panayirlarda diledikleri gibi ticaret yapabilecekler, göllerde ve nehirlerde balıkçılık yapabileceklerdir. Ülkede istedikleri gibi seyahat edebilecek ve istedikleri yerde zanaatlarını icra edebileceklerdir.

6)Karadağ yakınlarındaki boş miri arazilerde Karadağlılar tarım yapabileceklerdir. Ancak bu araziler Karadağ'a ilhak edilmeyecek, sadece kullanım hakları bulunacak ve elde edilen mahsulden öşür vergisi tahsil edilecektir.

7)Karadağ'ın ruhani lideri İstanbul Patrikhanesine bağlı olacak ve patriğin arzıyla tayin edilecektir.

8)Karadağlıların Osmanlı mekteplerinde eğitim görebilmeleri için üç okul tahsis edilecek, isteyenler bu okullara giderek masrafları Devlet-i Aliyye'ye ait olarak eğitim

⁷²² BOA, HR.TO, 225/7-1.

görebileceklerdir. Din adamı olmak isteyenler ise Rum mezhebinin ruhaniyet mektebine kabul edileceklerdir.

9)Hersek-İşkodra arasında bulunan ve Karadağ'dan geçen yol emniyetli bir şekilde açık tutulacak, seyyahların ve tüccarların bu yolda güvenle seyahat edebilmeleri Karadağ yönetiminin sorumluluğunda olacaktır.⁷²³

Tanzimnâmede ayrıca Avusturya, İngiltere ve Fransa sefirleri tarafından Karadağ Reisinin İstanbul'a görüşmelerde bulunmak üzere bir adamını göndereceğinin söylendiği hatırlatılmakta, eğer Danilo Bâbiâli ile görüşmek üzere bir temsilci gönderirse Tanzimnâmedeki hususlar üzerinde Devlet-i Aliyye'nin görüşmeye hazır olduğu ifade edilmektedir.⁷²⁴

Osmanlı Devleti Karadağ sorununu çözmek için Avrupalı devletlerle görüşmelerde bulunurken, bu sırada Fransa seyahatinden Fransa'nın aldığı tam destek ile dönen Danilo ise Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlerini ve bölgedeki saldırılarını artırmıştır. Bölgeden arka arkaya gönderilen raporlarda İşkodra Sancağı'nda bulunan bazı kaza ve nahiyelerde yaşayan halkın Karadağlıların tahrikleriyle civarlarında bulunan kaza ve nahiyelerde bulunan halkın mal ve eşyalarını gasp ederek halka zulmettikleri anlatılmaktadır. Ayrıca Karadağ Reisi Danilo'nun bu kaza ve nahiyelerdeki halkı ayaklandırmak suretiyle etrafında topladığı ifadelerine yer verilmektedir. Danilo'nun bu hazırlıkları birtakım yerleri ele geçirmek amacıyla yaptığı hatırlatılarak, Danilo'nun kışkırttığı Karadağlıların muhtemel tecavüzüne karşı ne gibi tedbirler alınması gerektiği sorulmaktadır. Aynı zamanda bu raporlarda Danilo'nun Rus ve Fransız konsoloslarından destek aldığı da ifade edilmektedir.⁷²⁵

Raporlarda yer alan bilgiler gerçekten dikkat çekicidir. İşkodra Sancağı'nda bulunan Gosine Kazası'na bağlı Vasoyok Nahiyesi halkı Karadağlıların tahrikleriyle civarlarında bulunan kaza ve nahiyelerdeki halkın mal ve eşyalarını gasp ederek zulmetmektedir. Gosine Kazası halkı da bunları görerek Osmanlı Devleti'ne ödemeleri gereken vergiyi ödememişlerdir. Bu durum diğer yerlere de kötü örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle öşür vergilerinin toplanması, ahalinin ıslahı ve miri alacakların

⁷²³ BOA, İ.MMS, 8/339-1; BOA, İ.HR, 139/7246-4-5.

⁷²⁴ BOA, İ.MMS, 8/339-1; BOA, İ.HR, 139/7246-4.

⁷²⁵ BOA, İ.HR, 149/7818-1-2-3-6-7; BOA, A.AMD, 71/95; BOA, HR.SYS, 2921/20; BOA, İ.DH, 358/23643; BOA, A.MKT.NZD, 200/39; BOA, A.MKT.MHM, 104/38.

tahsil edilebilmesi için bölgeye bir miktar asker gönderilmiştir. Bâbiâli, Avrupalı devlet sefirleri ile sorunları çözmeye yönelik çalışmalarda bulunduğu sırada bölgede olayların büyümesinden endişe etmekte ve bu nedenle Karadağ tarafından meydana getirilecek hadiselerin büyütülmeden suhuletle çözülmesi için emirler göndermektedir. İşkodra Mutasarrıfı'nın bu durumdan rahatsızlık duyduğu gözden kaçmamaktadır. Mutasarrıf gönderdiği tahrîrde, Bâbiâli'nin emirlerine riayet edildiğini, Karadağlıların hiç eksik olmayan saldırılarına rağmen sükuneti muhafaza için halka tenbihatlarda bulunmak suretiyle irade-i seniyyenin uygulanmasına gayret ettiklerini yazmaktadır. Ancak Karadağlılar malum karakterleri üzere bu iyi niyeti fırsat bilerek Koç Nahiyesi ahalisini isyana teşvik etmişler ve bölge Karadağ Knezi Danilo'ya tabi olduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde bunu örnek alan Vasoyok Nahiyesi de Danilo'ya bağlılık arz etmiştir. İşkodra Mutasarrıfı'na göre bütün bunların sebebi Karadağlıların tahrikleridir. Mutasarrıfa göre bunun bir diğer sebebi de İşkodra'da bulunan Fransa Devleti Konsolosunun faaliyetleridir. Konsolos sürekli Karadağ'a giderek Danilo ile görüşmekte ve hatta son zamanlarda sık sık Karadağ'dan konsolosa adamlar gelip gitmektedir. Hatta konsolos güya hava değişimi için olayların merkezindeki Gosine'ye gitmek istediğini valiliğe bildirmiş, kendisine bölgenin uzak olduğu ve yolculuğun meşakkatli olacağından bahsedilmişse de askerinin ve bölgenin durumunu görmek için gitmekte ısrar ederek yola çıkmıştır. Dolayısıyla mutasarrıfa göre bu durum söz konusu nahiyeleri Karadağ'a tabi olmaları hususunda asıl konsolosun teşvik ettiğini göstermektedir. İşkodra Mutasarrıfı, Fransa Konsolosu ve İşkodra'da bulunan diğer konsolosların Müslümanlar ve gayr-ı Müslimler arasındaki her meseleye müdahil olmaya devam ettikleri müddetçe bölgedeki olayların önüne geçilemeyeceğini açıkça beyan etmektedir.⁷²⁶

Diğer bir tahrirâtta ise Gosine Kazası'nın devlete ödemek istemedikleri verginin iki mislini halktan zorla toplayarak Karadağ Knezi'ne gönderdikleri yazmaktadır. Hatta Kolaşin'in Müslüman halkından iki kişiyi öldürmüşler, Bihor şehrinden gasp ettikleri hayvanlar ve iki çocuğu Karadağ Knezi'ne göndermişlerdir. Bunun üzerine olaylardan sorumlu tutulan kocabaşılar tutuklanarak hapsedilmiş ancak onlar da kaçarak Karadağ tarafına geçmişlerdir. Aynı tahrirâtta İşkodra'da bulunan

⁷²⁶ BOA, İ.HR, 149/7818-1.

Fransa Konsolosu'nun Karadağ Knezi Danilo'ya bin sekiz yüz kese akçe gönderdiğinin haber alındığını ve haberin doğruluğunun araştırıldığını yazmaktadır.⁷²⁷

Başka bir vesikada ise Danilo'nun, özellikle Hersek Sancağı Nakşin Kazası'nda bulunan bazı bölgeleri ele geçirmek niyetinde bulunduğu belirtilerek konu ile ilgili Hersek Mutasarrıfı'na ve Bosna Valisi'ne uyarı mahiyetinde bilgi verilmektedir.⁷²⁸ Nitekim verilen bilgilerin doğru olduğu kısa sürede anlaşılmış, Hersek Sancağı dahilindeki Trebin Kazası'nın Kurinec Nahiyesi bin kadar Karadağlı eşkıyanın saldırısına maruz kalmıştır.⁷²⁹ Yine aynı nahiyenin bir köyü üç yüz Karadağ eşkıyasının saldırısına maruz kalmış üç yüz adet koyun ve keçi ve otuz adet sığır eşkıya tarafından kaçırılmıştır.⁷³⁰

Karadağ'da suların bir türlü durulmadığı ve Bâbîâli'nin Tanzimnâme yoluyla bölgedeki sorunları çözmeyi düşündüğü bir sırada, 1857'de Bosna-Hersek İsyanı başlamıştır. İsyan aslında başından itibaren Danilo'nun organize ettiği ve destek verdiği, Hersek'in Karadağ tarafından işgalini sağlamaya yönelik bir ön hazırlıktır.⁷³¹ Bu nedenle 1857-59 yılları arasında, Osmanlı Devleti ile tek başına mücadele edemeyeceğini bildiği için Avrupalı devletlerin müdahalesini sağlamaya yönelik Danilo'nun kışkırtmaları ile Hersek'in Karadağ'a yakın bölgelerinde çıkmış olan isyana "Karadağ İsyanı" adını vermek yanlış olmayacaktır.⁷³² İsyan, Hersek sınırları içerisindeki Zupçe, Şuma, Grahova ve Piva'da yaşayan aşiretlerin Karadağlılarla birlikte civarlarında yaşayan Müslüman halka saldırısı ile başlamış, bizzat Danilo, topladığı dokuz bin kadar askerle Trebin, Grahova ve Gaçka'ya saldırı planları hazırlamıştır.⁷³³

Hersek İsyanı'nın çıkması Bâbîâli'nin bütün dikkatini isyana çevirmesine ve dolayısıyla Karadağ müzakerelerinin bir süre durmasına neden olmuştur.⁷³⁴ Kış mevsiminin gelmesiyle Bosna-Hersek isyanı hafiflemiş, bunu fırsat bilen Bâbîâli, bölgeden gelen şikayetlerin de artması üzerine Karadağ Meselesi'ni yeniden ele

⁷²⁷ BOA, HR.SYS, 870-1-42.

⁷²⁸ BOA, HR.MKT, 214/72-1-2-3-4; BOA, HR.MKT, 177/63.

⁷²⁹ BOA, HR.MKT, 214/36; BOA, HR.SYS, 870-1-42.

⁷³⁰ BOA, HR.SYS, 870-1-42.

⁷³¹ Gölen, *1857-59 Bosna-Hersek İsyanı*, 490.

⁷³² Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 132.

⁷³³ BOA, İ.MMS, 11/476-1-34 arası; Gölen, *1857-59 Bosna-Hersek İsyanı*, 489; Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 132-133.

⁷³⁴ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 667.

almıştır. 29 Safer 1274/19 Ekim 1857 tarihli bir vesikada, yukarıda bahsi geçen İngiltere, Fransa ve Avusturya sefaretleriyle yapılan görüşmeler neticesinde hazırlanıp, Meclis-i Hâs-ı Vükelâ'da kabul edilmiş bulunan Tanzimnâmenin uygulanamadığı hatırlatılarak, bunun bir an önce uygulamaya konulması istenmektedir. Tanzimnâmede alınmış olan kararların en önemlisi olan Karadağ hududunun tespit edilmesi ve Karadağlılara ziraat yapabilmeleri için arazi tahsisi hususlarının bir an önce düzenlenmesi zaruridir. Ayrıca bölgede Tanzimat hükümlerinin de uygulanmasını sağlamak gerekmektedir. Zira bölge ahalsinin Tanzimat hükümlerinin uygulanması hususundan hoşlanmadıkları, hatta bu durumu başka nazarla görerek vahşet ve dehşete düştüklerine dair İşkodra Mutasarrıfı tarafından Bâbîâli'ye raporlar gelmektedir.⁷³⁵ Bâbîâli, bu hususu da bir an önce çözümlenmek istemektedir.

Bâbîâli hem Tanzimnâmenin hem de Tanzimat hükümlerinin bölgede uygulanmasını sağlamak amacıyla İşkodra'ya özel bir memur göndermenin uygun olacağına inanmaktadır.⁷³⁶ Görevlendirilecek olan memur, halkın şikayetlerini dinleyecek, kendilerinden alınmakta olan vergileri tahkik edecek, bölge halkını devlete bağlayabilmek için nelerin gerekli olduğunu tespit edecek ve bunları bir rapor halinde İstanbul'a bildirecektir. Ayrıca hazırlanan Tanzimnâmeyi mahallinde ilgililerle müzakere edecektir. Bâbîâli'ye göre, İşkodra Mutasarrıfı bugüne kadar dirayet ve gayret ile bölgede gayet güzel çalışmalarda bulunmuştur. Ancak mutasarrıf dış politikada acemi olması dolayısıyla bölgedeki Avrupalı sefirlerin müdahalelerine maruz kalmakta ve onlarla mücadelede zorlanmaktadır. Dolayısıyla gönderilecek memurun hariciyede de iyi olması aynı zamanda halk ile de iyi ilişkiler kurması önem arz etmektedir.⁷³⁷ Karadağ Meselesi gibi nazik bir konuyu diplomasi yoluyla çözmeye çalışan Bâbîâli, bu nedenle bölgeye göndereceği memur konusunda titiz davranmaktadır. Gönderilecek memurun diplomasiyi ve diplomasi dilini çok iyi bilmesi, ikna kabiliyetinin yüksek olması, meselelere çözüm odaklı yaklaşması önem arz etmektedir. Bu nedenlerle Bâbîâli Ahmed Kemal Efendi'nin bu görev için son derece uygun olacağını düşünmektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin, Osmanlı Devleti'nin kadim meselelerinden olan ve her daim devleti uğraştıran İran sınır

⁷³⁵ BOA, HR.SYS, 869/60-1.

⁷³⁶ BOA, İ.HR, 149/7818-11; Murad Efendi bu görevlendirmeyi Bosanski- Grahova sınırında sürüp giden, bahane olarak bazı mezra anlaşmazlıkları gösterilen sorunları araştırmak ve halletmek üzere bir olağandışı müfettişin görevlendirilmesi olarak açıklamaktadır. Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 126.

⁷³⁷ BOA, İ.HR, 149/7818-11.

meselerinde görev alarak edinmiş olduğu tecrübe, ayrıca döneminde bir dünya savaşı niteliği taşıyan Kırım Savaşı'nda Prusya Devleti hariciye koridorlarında devlet adına göstermiş olduğu gayretli ve becerikli diplomasi onun "Karadağ Komiserliği" görevine getirilmesinde önemli referanslar olmuştur.

Ahmed Kemal Efendi'nin görevlendirilme gerekçelerini anlatan döneme ait vesikada yazılanlar anlatılanları teyit eder niteliktedir. Vesikada, gönderilecek olan memurun akli başında biri olmasının gerekliliğinden bahsedilerek; Berlin eski sefiri Ahmed Kemal Efendi'nin dil bilmesi, olayları çabuk kavraması ve düzgün bir kişiliğe sahip olması nedeniyle bu görev için uygun görüldüğü ifade edilmektedir. Ayrıca kendisinin şimdiye kadar yaptığı bütün hizmetlerde başarı gösterdiği ve hakkında var olan iyi niyeti boşa çıkarmadığı ifadeleri de dikkat çekmektedir.⁷³⁸ Tüm bu nedenlerle Ahmed Kemal Efendi, Berlin Sefareti görevinden döndükten bir süre sonra "Karadağ Komiserliği" görevi ile Karadağ'a gönderilmiştir.⁷³⁹ Daha önce kısaca bahsi geçen Murad Efendi ise Ahmed Kemal Efendi'nin yanına memur olarak verilmiştir. Murad Efendi, asıl adı Franz Von Werner olan bir gayrimüslimdir. Kendisi Kırım Savaşı sırasında Galiçya'da birliğinden ayrılarak Osmanlı Devleti'ne sığınmış, teğmen rütbesi ile Osmanlı ordusuna alınmış ve dinini değiştirmeksizin Murad Efendi takma adını almıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra askerlikten ayrılan Murad Efendi, İstanbul'a gelerek Hariciye Nezâreti'ne girmiş ve ilk görev yeri de o sırada Karadağ Komiserliği'ne atanan Ahmed Kemal Efendi'nin sekreteri olarak Bosna-Hersek olmuştur.⁷⁴⁰ Ahmed Kemal Efendi ile birlikte bölgede görev yapan Murad Efendi, Kemal Efendi'nin "Karadağ Komiserliği" görevine getirilmesini daha önce elçi olarak gittiği Berlin'de herkesin sevdiği bir kişi olmasına ve iyi bir dost olarak ün yapmasına bağlamaktadır.⁷⁴¹ Bu bilgi yukarıda verilmiş olan arşiv vesikalarındaki bilgilerle de örtüşmektedir.

Ahmed Kemal Efendi'ye "Karadağ Komiserliği" görevine getirilmesinden itibaren her ay 30.000 kuruş maaş ve 50.000 kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴² Kemal Efendi'ye verilecek maaşın Bağdat'a özel bir görevle gönderilmiş olan ve kısa zamanda dönmesi beklenen Raşid Efendi'den kalacak olan

⁷³⁸ BOA, İ.HR, 149/7818-11.

⁷³⁹ *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı*, 153; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 823.

⁷⁴⁰ Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 12-13.

⁷⁴¹ Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 126.

⁷⁴² BOA, İ.HR, 149/7818-11; BOA, HR.MKT, 213/73.

maaştan ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴³ Devletin içinde bulunduğu sıkıntılar yeni bir görevlendirmeyi karşılayabilecek durumda olmadığı için görevi bitmekte olan bir memurun maaşı Kemal Efendi'nin maaşına karşılık gösterilmiştir. Kemal Efendi'nin maiyetine Tercüme Odası memurlarından Münif Efendi ve Fransızca yazışmaları yürütmek için Murad Efendi⁷⁴⁴ verilmiştir. Münif Efendi'ye 2.000 ve Murad Efendi'ye 1.500 kuruş aylık maaş verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁴⁵ Daha sonrasında ise muhtemelen Ahmed Kemal Efendi'nin itirazı üzerine, 2.000 kuruşun Münif Efendi'nin masrafları için yeterli olmayacağı düşünülmüştür. Bu nedenle Münif Efendi'nin maaşı 3.000 kuruşa çıkarılmış ve 1.500 kuruş yol harcırahı verilmiştir.⁷⁴⁶ Ayrıca hudut tayini, arazi ve haritalarının tanzimi için iki tane mühendisin de Ahmed Kemal Efendi'nin yanına verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁷ Tayin edilecek olan mühendislerin Erkân-ı Harbiye zabitanından seçildiği görülmektedir.⁷⁴⁸ Bu görev için Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Hafız Mustafa Efendi ile Osman Bey seçilmiş, kendilerine bu memuriyetleri için 2.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁹ Vesikalarda bölge halkı için acımasız ve saldırgan olmaları nedeniyle “vahşi adamlar” ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu nedenle bölgeye gönderilen memurların dikkatli olmaları istenmektedir. Ayrıca Ahmed Kemal Efendi'ye memuriyeti ile ilgili talimat hazırlanarak verilmesinin uygun olacağı da ifade edilmektedir.⁷⁵⁰ Nitekim ileride anlatılacağı üzere yaşanan hadiseler devletin kullandığı “vahşi adamlar” tabirinin ne kadar yerinde olduğunu bize göstermiştir.

30 Cemaziyevvel 1274/16 Ocak 1858 tarihli bölge yöneticilerine gönderilen bir vesikada, Ahmed Kemal Efendi'nin Karadağ'a gönderilme nedeninin, Karadağ'ın devlete bağlılığının sağlanması ve orada var olan problemlerin çözülmesi yoluyla bölge emniyetinin ve ahalinin huzurunun sağlanması olduğu ifade edilmektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin bu memuriyeti için öneminden dolayı “memuriyet-i

⁷⁴³ BOA, HR.MKT, 213/73.

⁷⁴⁴ Arşiv vesikalarında Murad Efendi'nin adı geçmemekte diğer bir memur olarak bahsedilmektedir. Ancak Murad Efendi'nin anılarından arşiv vesikalarında adı geçmeyen bu diğer memurun Franz Von Werner yani Murad Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 126.

⁷⁴⁵ Kemal Efendi'nin Berlin'e yanında götürdüğü ve ayrıca orada iyi bir eğitim almasını sağladığı Münif Efendi'yi bu görevinde de yanına aldığı görülmektedir. BOA, İ.HR, 149/7818-11; BOA, HR.MKT, 213/73.

⁷⁴⁶ BOA, HR.MKT, 229/48.

⁷⁴⁷ BOA, İ.HR, 149/7818-11.

⁷⁴⁸ BOA, İ.DH, 395/26155-1.

⁷⁴⁹ BOA, İ.DH, 395/26155-1.

⁷⁵⁰ BOA, İ.HR, 149/7818-11.

mahsusa” ifadesi kullanılmaktadır. Vesikada, bir süredir Karadağ’da devam etmekte olan huzursuzlukların diğer yerlere de sirayet ederek oraların da asayişini bozduğu hatırlatılmakta, Ahmed Kemal Efendi’nin yapacağı işlerin öneminin büyük olduğu, bu nedenle kendisine memuriyeti ile ilgili gereken yardım ve kolaylığın sağlanması istenmektedir.⁷⁵¹ Görüldüğü üzere Bâbîâli, Karadağ Meselesi’ni Hersek İsyanı ile ayrı tutmak istemekte ve önceliği Hersek İsyanı’nın bastırılmasına vermektedir. Karadağ Meselesi’ni askerî güç kullanmadan Kemal Efendi vasıtasıyla Danilo ile görüşme yoluyla çözmeye çalışmaktadır. Hakikaten devlet Karadağ Meselesi’nin Kemal Efendi ve Kâni Paşa’nın alacağı tedbirlerle çözülebileceğine inanmaktadır.⁷⁵²

Hatırlanacağı üzere, Ahmed Kemal Efendi’ye Berlin Sefareti’nde bulunduğu sırada dördüncü rütbeden bir nişan-ı âli verilmişti. Kendisinin özel bir görevle Bosna-Hersek tarafına gönderilmesi üzerine ise rütbesinin daha da yükseltildiği görülmektedir. 16 Cemaziyevvel 1274/2 Ocak 1858 tarihli bir vesikadan eski Berlin Sefiri Ahmed Kemal Efendi’nin rütbesinin “rütbe-i ula sınıf-ı evvel” ine yükseltildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵³ Ayrıca 12 Cemaziyelahir 1274/28 Ocak 1858 tarihli bir tezkerede Bosna-Hersek taraflarına memur olarak tayin edilmiş bulunan Ahmed Kemal Efendi’nin, uzun zamandan beri memleketin pek çok bölgesinde faydalı hizmetlerde bulunmuş olduğundan bahsedilmekte, buna karşılık rütbe ve nişanda emsallerinden aşağıda kalmış olduğuna dikkat çekilmektedir. Kendisi her zaman padişahın koruma ve sevgisine layık biri olmuş, yaptığı işlerde daima devletin vakar ve haysiyetini artıran hizmetlerde bulunmuştur. Dolayısıyla kendisinin emsaline uygun şekilde taltif edilmesi ve sahip olduğu dördüncü rütbeden nişan-ı hümâyunun üçüncü rütbeye yükseltilmesi teklif edilmektedir. Bu teklif Meclis-i Mahsûs’ta kabul edilmiştir. Padişahın da bu taltifatı uygun bulunduğu 13 Cemaziyelahir 1274/29 Ocak 1858 tarihli vesikadan anlaşılmaktadır.⁷⁵⁴ Bu rütbe değişikliği hususunda 17 Cemaziyelahir 1274/2 Şubat 1858 tarihinde bir de fermân-ı hümâyün çıkarılmıştır. Üçüncü rütbeden yeni nişanın hazırlanması için Hazine-i Hassa Muhasebesi’ne ilmühaberi yazılmış, Ahmed

⁷⁵¹ BOA, A.MKT.UM, 297/83.

⁷⁵² BOA, İ.MMS, 12/502-3.

⁷⁵³ BOA, A.DVN,128/67.

⁷⁵⁴ BOA, İ.MMS, 11/478; BOA, A.DVN, 129/54.

Kemal Efendi'nin de eski nişanı harç beratı olan 750 kuruşun kendisinden tahsiliyle Maliye hazinesine teslim etmesi istenmiştir.⁷⁵⁵

29 Cemaziyelahir 1274/14 Şubat 1858'de toplanan Meclis-i Mahsûs'ta yapılan görüşmelerde, Ahmed Kemal Efendi'ye verilecek olan talimatnâmenin hazırlanabilmesi için Karadağ Meselesi'ne ait konsoloslarla daha önce hazırlanmış Tanzimnâmenin maddeleri mecliste yeniden değerlendirilmiştir.⁷⁵⁶ Görüşmelerde Karadağ Meselesi'nin devlet için son derece önemli olduğu, Karadağ ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerinin devam etmesinin Avrupalı devletlerin müdahalesine neden olduğu üzerinde durulmuştur. O sıralarda Paris'te toplanması beklenen mecliste Karadağ Meselesi de gündeme getirilecek olursa meselenin çözümlenmiş olduğu cevabı verilebilmesi için Tanzimnamenin uygulamaya konulması önem arz etmektedir.⁷⁵⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi dokuz maddeden oluşan Tanzimnâmenin maddeleri mecliste tek tek görüşülmüş ve maksadı karşılamaya yeterli olduğuna karar verilmiştir. Ancak Tanzimnâmenin altıncı maddesi konusunda meclisin bazı çekincelerinin olduğu görülmektedir. Söz konusu madde, Karadağlıların sınır bölgelerinde bulunan arazi ve otlaklardan yararlanabilmeleri hususunu içermektedir. Bu konunun bazı sakıncaları olabileceği düşünülmüş ve mesele ayrıntılı bir şekilde görüşülmüştür. Karadağlılara verilecek olan arazilerin devlete bağlılık ve itaatlerinin sağlanması şartıyla kendilerine verileceği, arazilerin kendilerine sadece geçici olarak kullanılmak amacıyla tahsis edileceği, Karadağ'a ilhak olunmayacağı kendilerine bildirilmiştir. Ancak Karadağlıların tabiiyet altına girecekleri ve girdikten sonra da tabiiyetlerinin devam edeceği henüz belli değildir. İleride Devlet-i Aliyye'ye müşkilat çıkarmaları da mümkündür. Bu nedenle arazi meselelerinde ihtiyatı elden bırakmamak gerekir. Tanzimnâme, üç Avrupa devleti sefiri ile müzakere edilerek hazırlanmış ve devletçe kabul edilmiştir. Ancak görüşmeler resmî bir adla yapılmamış ve alınan kararlar imza altına alınmamıştır. Üstelik Tanzimnâmenin hükümleri sefirler tarafından Karadağlılara tebliğ edilmesine rağmen bugün yarın diyerek işi sürüncemede bırakmışlar ve henüz olumlu ya da olumsuz bir cevap vermemişlerdir.

⁷⁵⁵ BOA, A.DVN, 129/59.

⁷⁵⁶ BOA, İ.MMS, 132/5657-1.

⁷⁵⁷ BOA, İ.MMS, 132/5657-1.

Bu nedenle Devlet-i Aliyye üzerindeki sorumluluktan kurtulmak için Kemal Efendi'yi müzakerelerde bulunmak üzere bölgeye göndermeye karar vermiştir.⁷⁵⁸

29 Cemaziyelahir 1274/14 Şubat 1858'de toplanan Meclis-i Mahsûs aynı gün Ahmed Kemal Efendi'ye verilecek talimatnâmenin müsveddesini de hazırlamıştır. Kemal Efendi'ye hitaben yazılan ve gizli ibaresi eklenen talimatnâmede öncelikle, Ahmed Kemal Efendi'nin Bosna-Hersek taraflarına gönderilme nedeninin Karadağ Meselesi ile ilgili olduğundan ve konunun ehemmiyetinden bahsedilmekte, kendisinin memuriyeti konusunda gayret ve dikkatle çalışacağından kimsenin şüphesinin olmayacağı ifade edilmektedir. Meclis-i Mahsûs, Ahmed Kemal Efendi'nin Karadağ Meselesi gibi önemli bir meselenin öncesine ve şimdiki haline vâkıf olmadan, ayrıca Avrupalı devletlerin görüş ve istekleri hakkında bilgi sahibi olmadan göreve başlamasının uygun olmayacağını düşünmektedir. Bu sebeple öncelikle Kemal Efendi'yi Karadağ Meselesi'nin evveliyatı hakkında bilgilendirmeyi uygun bulmuştur.⁷⁵⁹

Kemal Efendi'ye hitaben hazırlanan talimatnâmede, Karadağ halkının Ortodoks mezhebine bağlı olmasına rağmen İstanbul patriğini tanımadıkları, bugüne kadar Karadağ reisi seçilen şahsın Petesburg'a gidip oradaki metropolitan meclisinden psikopos unvanı alarak görevine başladığı, dolayısıyla kendilerini Rusya'nın himayesinde kabul ettikleri ifade edilmektedir. Hatta bunların Rusya'dan para aldığı da anlatılmaktadır. Dolayısıyla bölgede güçlü bir Rus nüfuzu söz konusudur ve Rusya, bölgenin Devlet-i Aliyye'ye bağlanmasını istememektedir. Avusturya ise bölgede kendi sözünün geçmesini istediği için ne Rusya'nın ne de Osmanlı Devleti'nin bölgede etkin olmasını istemeyen farklı bir siyaset takip etmektedir. Kısa süre önce Karadağ'da yaşanan yönetim değişikliği problemleri de beraberinde getirmiştir. Karadağ Metropolitini ölünce yerine yeğeni Danilo geçmiş, kendisi Petesburg'a gidip orada prens unvanını almıştır. Bu şekilde Rusya'ya dayanma siyaseti izleyen Danilo, Kırım Savaşı sırasında Rusya'dan istediği desteği göremeyince Rusya'dan uzaklaşmış, bu sefer Avrupa devletlerinin desteği ile Paris Konferansı'nda bağımsızlığını sağlamaya yönelik bir siyaset takip etmiştir. Ancak konferanstan istediğini alamayınca onlardan da uzaklaşmıştır. Rusya'nın bölgenin Osmanlı Devleti elinde kalmasını istemeyişi ve

⁷⁵⁸ BOA, İ.MMS, 132/5657-1.

⁷⁵⁹ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

bölgede bir hayli taraftarının olması İngiltere, Fransa ve Avusturya'yı rahatsız etmektedir. Bu nedenle Avrupalı devletler de bölge ile yakından ilgilenmektedir. İngiltere ve Fransa ise bölgede ne Rusya ne de Avusturya'nın güç kazanmasını istemektedir. Bu nedenle İşkodra'da bulunan Fransa Konsolosu Danilo ile yakın ilişki içerisinde. Dolayısıyla Karadağlılar Avrupalı devletler tarafından himaye edilmektedir. Ancak bu himayeye rağmen Karadağlılar İngiltere, Fransa ve Avusturya devletlerinden istediklerini alamadıkları için Devlet-i Aliyye'ye olan tabiiyetlerini devam ettirmeye mecbur olmuşlardır. Bu nedenle Danilo İşkodra'da bulunan İngiltere, Fransa ve Avusturya konsololarıyla bu konuda görüşmelerde bulunmuş, konsololar da devletleriyle görüşmüşlerdir. Neticede Bâbîâli ile üç devlet sefiri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Tanzimnâme hazırlanarak sefirlere tebliğ edilmiş, sefirler tarafından ise Danilo'ya iletilmiştir. Fakat Danilo Tanzimnâme'yi kabul edip etmediğine dair henüz cevap vermemiştir. Bu nedenle Tanzimnâmenin kabul edilip edilmeyeceğinin Danilo ile veya onun tayin edeceği bir yetkili ile yüz yüze görüşülmesi gerekmektedir. Ahmed Kemal Efendi, bölgeye gönderilen özel bir memur olarak bu görüşmeyi de yürütecektir.⁷⁶⁰ Kemal Efendi'ye bölgede yaşananları kısaca özetleyen talimatnâmeden anlaşıldığı üzere Bâbîâli bölgede yaşanan gelişmeleri çok yakından takip etmektedir. Bölgede yaşanan güç mücadelesinin de farkındadır ve olayları iyi analiz etmiştir.

Oldukça uzun hazırlanan talimatnâmede, bu şekilde Karadağ Meselesi ve Ahmed Kemal Efendi'nin bölgeye gönderilme nedeni açıklandıktan sonra tutulacak usul ve kullanılacak lisan bahsine geçilmektedir. Ahmed Kemal Efendi'den bölgeye ulaştığında Bosna Valisi ve Hersek Mutasarrıfı ile meseleyi müzakere etmesi ve Danilo'yu Hersek'te uygun bir yere görüşme için davet etmesi istenmektedir. Danilo veya gönderdiği adamı görüşmeye geldiğinde, öncelikle; «'Padişahın tebaasına olan şefkat ve merhametinin gereği olarak Karadağlıların şimdiye kadar çektikleri sıkıntılardan kurtulmalarının padişahın en büyük arzusu olduğu' beyan edilerek Kemal Efendi'nin bu nedenle görevlendirildiği kendilerine ifade edilmelidir,» denilmektedir. Karadağ'ın reisi bulunan Danilo'ya devlet tarafından uygun bir unvan, memuriyet maaşı olarak hazineden uygun bir maaş ayrıca bir rütbe verileceği hatırlatılmaktadır. Devletin bölgenin vergisini toplama görevini Karadağ'ın reisine bırakacağı, eğer halka

⁷⁶⁰ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

vergi konusunda zulüm yapılırsa bundan reisin sorumlu olacağı da belirtilmektedir. Karadağlılar isyan dönemlerinde mahrum oldukları ticaret, zanaat ve seyahat gibi haklardan yeniden yararlanabileceklerdir. Talimatnâmede Hersek ve İşkodra arasındaki yol hakkında Tanzimnâmedeki hükmün geçerli olacağı hususu da ifade edilmektedir.⁷⁶¹

Talimatnâmede Ahmed Kemal Efendi'den; eğer görüşme esnasında Karadağ Reisi kendisine verilecek maaş ve rütbenin ne olacağını sorarsa, memuriyetinin valilik olacağını, müşirlik payesini alacağını, maaş olarak ise 75.000 kuruş verileceğinin kendisine ifade edilmesi istenmektedir. Bölgede yaşananlardan dolayı harcanan para ve meydana gelen hasar düşünüldüğünde bu paranın onun yanında çok daha ehven olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca kısa süre önce Rusya Devleti tarafından Karadağ Reisi'ne yüklü miktarda para gönderildiği, bunun engellenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Danilo'ya kendisinin Devlet-i Aliyye'nin bir memuru olduğunun dolayısıyla Rusya'dan para almasının uygun olmadığını hatırlatılması istenmektedir. Karadağ Reisi'nin metropolitliğinin bundan sonra İstanbul'daki Rum Patriği tarafından tasdik edilmesinin uygun olacağı yine kendisine tembih edilecektir.⁷⁶²

Talimatnâmede en fazla üzerinde durulan konu arazi meselesidir. Zira Karadağlıların en fazla şikâyet ettikleri konu, ziraata elverişli arazileri olmadığı ve bu nedenle geçim sıkıntısı yaşadıkları hususudur. Fransa, İngiltere ve Avusturya devletleri de bu nedenle Bâbîâli'yi sıkıştırarak Karadağlılara tarım yapabilecekleri arazi gösterilmesini istemektedir. Burada Ahmed Kemal Efendi'ye sıkı tembihatta bulunmakta ve Karadağ ahalisinin devlete tabiiyeti sağlanmadıkça bir karış bile arazi verilemeyeceği kesin bir dille ifade edilmektedir. Eğer kendileri devletin isteklerini tamamen kabul ederlerse o zaman Tanzimnâmenin altıncı bendinde yazılı olan kendilerine işletilmek üzere toprak verilmesi hususu kabul edilebilir hale gelecektir. Ahmed Kemal Efendi'ye arazi maddesinin Tanzimnâmenin en nazik ve en itina edilecek maddesi olduğu hatırlatılmakta, Karadağlılara verilecek olan arazinin sadece işletim hakkı kendilerine verilecek bile olsa bu hususta dikkatli olması istenmektedir. Karadağlılar tabiiyet altına girseler bile sadakatlerine devlet tarafından şüphe ile bakılmakta, bu nedenle ileride sözlerinden dönebilecekleri de düşünülerek arazi

⁷⁶¹ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

⁷⁶² BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

maddesinin ona göre düzenlenmesi, geleceğe yönelik hükümler konulması istenmektedir. Devlet eğer Karadağlıların niyetleri gerçekten tarım yapmak ise Tanzimnâmenin şartları yerine getirildiğinde zaten herhangi bir sorun kalmayacağına inanmaktadır.⁷⁶³

Tanzimnâmenin diğer bütün maddeleri kabul edildiği ve arazi maddesinin görüşülmesine geçildiği takdirde, ekip biçmek için tarlaya ihtiyacı olup da sınırın diğer tarafına geçmiş olan Karadağlılara kullanılmak üzere ödünç arazi verilebileceğinin söylenmesi istenmektedir. Bu kişiler istedikleri zaman memleketlerine geri dönebilecekler fakat asla işlettikleri topraklarda hak iddiasında bulunamayacaklardır. Devlet daha önce Karadağlılara verilecek araziler hususunda bir çalışma yaptırmış, Hersek ve İşkodra sancaklarının Karadağ'a sınır olan bölgelerinde devlete ait boş miri arazi olmadığı bilgisini almıştır.⁷⁶⁴ Ahmed Kemal Efendi'den bu hususun araştırılması ve eğer gelen bilgi doğru ise durumun Karadağlılara uygun bir dille anlatılması ve bu durumu kabul etmelerinin sağlanması için azami gayret göstermesi istenmektedir. Bu konuda ikna olmayıp arazi talebinde ısrarcı olurlarsa, kesinlikle kendilerine hiçbir söz verilmeyecek, bu durum Bâbîâli'ye bildirilecek ve gelecek cevaba göre hareket edilecektir.⁷⁶⁵

Görüşülecek önemli hususlardan bir diğeri, Karadağ sınırlarının tespiti ve haritaların düzenlenmesidir. Bu hususta Ahmed Kemal Efendi'ye yanına mühendisler verildiği hatırlatılmakta ve bu konuda da dikkatli olması istenmektedir. Karadağlılar muhtemelen civarda bulunan ve ilhak ettikleri bazı yerleri eskiden kendilerininmiş gibi göstermeye çalışacaklardır. Görüşmelerde buna dikkat edilmesi ve asla bunun kabul edilmemesi Ahmed Kemal Efendi'ye tembih edilmektedir. Sınırların belirlenmesi için hudutlar dikkatlice incelenecek elde edilen netice ve hazırlanan haritalar Bâbîâli'ye gönderilecektir. İstanbul'dan cevap gelmedikçe buna dair hiçbir karar alınmayacak ve hiçbir söz verilmeyecektir.⁷⁶⁶

Son olarak, Ahmed Kemal Efendi; Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya konsoloslarının meseleye müdahil olacakları ve kendisinden bilgi talebinde

⁷⁶³ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

⁷⁶⁴ 27 Recep 1273/23 Mart 1857 tarihli İşkodra Valisi tarafından gönderilen tahriratta İşkodra Sancağı'nda ve Karadağ eteklerinde Karadağlıların ziraat etmeleri için müsait arazi olmadığı bildirilmektedir. BOA, HR.MKT, 186/7-1.

⁷⁶⁵ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

⁷⁶⁶ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

bulunacakları hususunda da uyarılmaktadır. Tanzimnâme zaten üç devletin konsololarıyla hazırlanmıştır dolayısıyla müdahalelerine müsaade etmeden, kendilerini şüpheye düşürecek davranışlardan kaçınılarak, gereği şekilde sorularına cevap verilmesi gerekmektedir. Bu hususlara dikkat edilerek konsololarla görüşülmesinde bir sakınca yoktur. Ancak Rusya Devleti bu Tanzimnâmeye dahil olmadığı ve meselenin çözümünü de istemediği için Rusya Konsolosu'na karşı dikkatli olması da tembihlenmektedir.⁷⁶⁷

Ahmed Kemal Efendi'ye verilmek üzere, Meclis-i Mahsûs'ta hazırlanıp kabul edilen bu talimatnâme onaylanmak üzere sadarete ve oradan padişaha takdim edilmiş,⁷⁶⁸ onaylandıktan sonra da Ahmed Kemal Efendi'ye verilmiştir.

Ahmed Kemal Efendi'ye ait Tekâüd Nezâreti tarafından hazırlanan hizmet dökümünde, görevlendirilme tarihi 20 Teşrin-i evvel 1273/1 Kasım 1857 olarak geçmektedir.⁷⁶⁹ Ahmed Kemal Efendi'nin Ekim sonu yada Kasım başı gibi müfettiş olarak tayin edilmesine rağmen Mart ayı ortalarında (1858) İstanbul'dan ayrıldığı ve Mart sonlarına doğru görev mahalline ulaştığı bilinmektedir.⁷⁷⁰ 19 Cemaziyelahir 1274/4 Şubat 1858 tarihli bir vesikada Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'dan bir alay asker ile yola çıkması, ayrıca kendisinin Bosna Genel Valisi tayin edilmiş bulunan Kıbrıs Valisi Kâni Paşa'yı da Kıbrıs'tan alarak Bosna'ya ulaşması istenmektedir.⁷⁷¹ Nitekim Ahmed Kemal Efendi'nin maiyet memurlarından Murad Efendi anılarında, gemi ile çıktıkları yolculuklarının ilk hedefinin Kıbrıs olduğunu, buradan Kâni Paşa'yı oldukça tantanalı bir törenle alarak yollarına devam ettiklerini yazmaktadır. Yine Murad Efendi anılarında Kemal Efendi'nin yanında askerî birliklerin komutanı olarak tayin edilen Hüseyin Paşa'nın da bulunduğunu yolculuğun 40 kişilik kalabalık bir ekiple gerçekleştirildiğini yazmaktadır.⁷⁷²

Ahmed Kemal Efendi'ye bu yolculuğunda, ulaşılabilen vesikalara dayanılarak Karadağ Reisi Danilo'nun akrabası olduğu belirtilen ve İstanbul'da ne zamandan beri ikamet ettiği de bilinmeyen Pedro adlı bir Karadağlının da eşlik etmesi

⁷⁶⁷ BOA, İ.MMS, 132/5657-2.

⁷⁶⁸ BOA, İ.MMS, 132/5657-3.

⁷⁶⁹ BOA, Ş.D, 880/57.

⁷⁷⁰ BOA, İ.HR, 153/8131-1; BOA, İ.HR, 154/8164-3; BOA, A.MKT.UM, 311/18; Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 669.

⁷⁷¹ BOA, A.MKT.NZD, 251/26.

⁷⁷² Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 126-127.

kararlaştırılmıştır. Teklif Pedro'nun kendisinden gelmiştir. Pedro, Danilo'yu ikna edeceğine ve onu Ahmed Kemal Efendi'nin yanına getireceğine söz vermiştir. Bâbîâli bu teklifi uygun bulmuş, hatta Pedro'ya 20.000, yanına verilecek olan tercümanına 5.000 kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷³

Ahmed Kemal Efendi yola çıkmadan önce Pedro'dan edindiği bilgiler üzerine Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği 29 Recep 1274/15 Mart 1858 tarihli bir vesika ile bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talebini: "Karadağ Knezi Danilo'nun akrabasından olup İstanbul'da bulunan Pedro'nun ifadesine göre; Danilo benim ne gün Dersaadet'ten hareket edecek ve hangi iskeleye çıkacak olduğumun telgraf vasıtasıyla tarafına bildirilmesini istemiş ve güya mahsusen istikbale adam gönderip ve sonra kendisi dahi muteber adamlarıyla beraber gelip görüşmek efkârında bulunmuş. Eğer hakikaten kendisi gelir ve güzel bir tavır ve muamele gösterir ise kendisine, görüşüldüğu surette eşine ve adamlarına birer münasip hediye vermek gerekeceğinden, eğer uygun görölür ise ekli pusulada bildirilen eşyanın tarafıma teslim edilmesi..."⁷⁷⁴ şeklinde ifade etmektedir. Ahmed Kemal Efendi'nin; Karadağ Reisi Danilo'ya, eşine ve bazı adamlarına verilmek üzere ihtiyaten yanında bulundurmak istediği yüzük, bilezik, saat vb. oluşan hediyeelik eşyanın değerinin toplam 121.400 kuruş tuttuğu görölürmektedir.⁷⁷⁵

⁷⁷³ BOA, İ.HR, 153/8090.

⁷⁷⁴ BOA, İ.HR, 153/8131-1.

⁷⁷⁵ 38.000 murassa bilezik

5.400 diğer bilezik

20.000 yeşil pırlanta yüzük

10.500 ruze yüzük

73.900

10.000 ruze taşlı kutu

4.500 altun minalı kutu

4.250 diğer minakari kutu

6.700 minalı kutu

99.350

3.250 mail minalı kutu

2.750 diğer minalı kutu

2.200 altun saat bir aded

3.600 diğer saat üç aded

3.750 altın minalı saat üç adet

1.500 minalı saat bir

1.400 diğer saat bir

3.600 saat altı

Bâbîâli, Kemal Efendi'nin talebini son derece yerinde bulmuş, işleri kolaylaştıracağını düşünmüştür. Talebin Maliye Nâzırına iletilmesi hazırlanacak eşyaların Kemal Efendi'ye zimmet edilerek bedelinin hazineden karşılanması istenmiştir.⁷⁷⁶ Nitekim Murad Efendi, bölgeye gitmek için gemi ile yola çıktıkları esnada, şefim dediği Ahmed Kemal Efendi'nin yanında bir sandık dolusu kutu ve saat olduğundan bahsetmektedir.⁷⁷⁷

Ahmed Kemal Efendi'nin zimmetine verilen eşyalar içerisinde bölgeye telgraf hattı kurulması için gerekli aletlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Bölgeye ulaşıldığında Mostar'dan Mentkoviç'e uzanan bir telgraf hattının kurulmasını isteyen Bâbîâli, bu amaçla gerekli aletleri Ahmed Kemal Efendi'nin bulunduğu gemiye yüklemiş ve bu aletlerin muhafazası görevini de ona vermiştir. Ahmed Kemal Efendi'ye yazılan emir-nâmede telgraf hattının inşası için görevlendirilen Ömer Efendi'nin ve gerekli aletlerin muhafazası ve hattın inşasının sorumluluğunun da kendisine verildiği ifade edilmektedir.⁷⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin önemli stratejik bölgelerinden olan ve o dönem için Bosna-Hersek İsyanları ve Karadağ Meselesi dolayısıyla daha ehemmiyetli hale gelen Hersek ve İşkodra bölgelerinde telgraf hatları mevcut değildir. Hatta o dönemde Bosna ve Kosova bölgelerinde de telgraf kullanılmamaktadır. Merkezden uzak bu bölgelere telgraf hattı çekmenin ne kadar masraflı olacağını iyi bilen Osmanlı Devleti, akıllıca bir politika uygulayarak Avusturya'nın Viyana'dan başlayıp Mentkoviç'e ve oradan Kotor'a kadar uzanan telgraf hattını kullanarak Mentkoviç-Mostar arasında bir telgraf hattı kurmak suretiyle İstanbul ile Hersek'in merkezi Mostar arasında haberleşmeyi sağlamayı amaçlamıştır. Kemal Efendi'nin yanına verilen Ömer Efendi hem Mostar telgraf hattını inşa etmek hem de daha sonra kurulması planlanan İşkodra-Saray hattı için keşif yapmakla görevlendirilmiştir.⁷⁷⁹

Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'dan görev mahalline doğru yola çıkışının akabinde bölgeden gelen raporlarda, Karadağlıların saldırılarının şimdilik bertaraf edildiği, ancak dağlık bazı alanlarda isyanın devam ettiği, bölgeye gönderilen Kâni

121.400.

Ber- minvâl-i bâlâ cem'an bir yük yirmi bir bin dördyüz kuruşluk me'huz çakerânem olduğunu mübeyyin işbu mahalle şerh verildi. 29 Recep 1274/15 Mart 1858) BOA, İ.HR,153/8131-2.

⁷⁷⁶ BOA, İ.HR, 153/8131-3; BOA, A.AMD, 82/41; BOA, HR.MKT, 233/15.

⁷⁷⁷ Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 126.

⁷⁷⁸ BOA, HR.MKT, 230/38.

⁷⁷⁹ Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2015), 83-87.

Paşa⁷⁸⁰ ve Ahmed Kemal Efendi'nin görev yerlerine ulaşmaları ve alacakları tedbirlerle bunların da ortadan kaldırılacağı ifade edilmektedir. Danilo'nun Bosna-Hersek isyanlarını kullanarak Avrupa'ya, Karadağ Meselesi ile Hersek İsyanları'nı aynı göstermeye çalıştığı bu nedenle Karadağ Meselesi'nin çözüme kavuşturulabilmesi için öncelikle Bosna-Hersek Meselesi'nin çözülmesi ve Karadağ Meselesi'nin ayrı ele alınmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Zira Bosna-Hersek Meselesi ile Karadağ Meselesi'ni aynı göstermek Avrupa kamuoyunda çok farklı tesirler oluşturacaktır. Şimdilik Karadağ Meselesi'nin çözümü için Ahmed Kemal Efendi'nin memur olduğu hususlar üzerinde Hersek ve İşkodra taraflarında bir muhafaza hattı çekilmesi uygun olacaktır. Böylece Karadağlıların saldırıları engellenmiş olacak ve uygulanmak istenen Tanzimnâmenin daha güvenli şekilde uygulanması sağlanacaktır.⁷⁸¹

Raporda dikkat çeken başka bir husus da bugüne kadar Karadağ'a daima destek olan Avusturya'nın bu politikasını değiştirmiş olmasıdır. Karadağ Meselesi'nin kendi menfaatine dokunmaya başladığını gören Avusturya, meselenin bir an önce çözülmesini istemeye başlamıştır. Hatta Avusturya, Osmanlı Devleti'ne Karadağ üzerine yürüyüp meselenin kökten çözülmesini bile teklif etmektedir.⁷⁸² Esasında Danilo, Osmanlı-Karadağ sınır tespit çalışmaları gündeme gelince Avusturya'ya başvuruda bulunmuş Osmanlı-Karadağ sınırının belirlenmesinin zor olduğunu söyleyerek kendisine destek verilmesini istemiştir. Avusturya ise cevaben Osmanlı Devleti'nin sınır tespiti konusunda gayet kararlı olduğunu beyan ederek Danilo'nun bunu engelleyecek eylemlerden uzak durmasını istemiştir. Avusturya, sonrasında ise Karadağ'ın Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğu şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁷⁸³

Bölgenin tabiat şartları gereği Ahmed Kemal Efendi ve ekibinin yolculuğu oldukça tehlikeli ve yorucu geçmiştir. Bölgede ulaşımı sağlayacak yolların olmadığı, üstelik yerli halkın yol yapımına karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Zira yerli halka göre yolların olmayışı düşmana karşı bir savunma kolaylığı anlamına gelmektedir. Ahmed

⁷⁸⁰ Bölgeye Bosna genel valisi olarak atanmıştır. BOA, A.DVN.MHM, 24/80; BOA, İ.DH, 397/26278; BOA, İ.MMS, 12/492; BOA, İ.DH, 398/26323.

⁷⁸¹ BOA, İ.MMS, 12/505.

⁷⁸² BOA, İ.MMS, 12/505; BOA, İ.DH, 401/26548.

⁷⁸³ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 669.

Kemal Efendi, orada bulunduğu dönemde bölgedeki bu yol problemine de el atmış, onun gayretleri ile bazı yolların yapımına da başlanmıştır.⁷⁸⁴

Ahmed Kemal Efendi'nin görevine başladıktan sonra bölgeden gönderdiği raporlardan durumun hiç de iç açıcı olmadığı anlaşılıyor. Ahmed Kemal Efendi, yanındakilerle birlikte önce Mostar'a ulaşmış orada bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Burada bulunan askerlerin ihtiyaçlarının temini, İstanbul'dan getirilen bazı ilannâmelerin tercümesi ve dağıtılması gibi birtakım işlerin yürütülmesi için birkaç gün Mostar'da kalmıştır. İsyanın hâlâ devam etmekte olduğunu söyleyen Ahmed Kemal Efendi; devletin bölgede asker toplamasının sadece göz doldurmaya yönelik olduğu, askerlerin eşkıyanın hakkından gelmeye gücünün yetmeyeceği şeklinde bölgede dedikodular çıkarıldığını, böylece halkın isyana teşvik için cesaretlendirildiğini tespit etmiştir. Ahmed Kemal Efendi, bunun üzerine yanındaki heyetle birlikte isyanda bulunan nahiyelere ve özellikle Karadağ'a daha yakın olan, Mostar'ın on altı saat uzağındaki Trebin Kazası'na geçmiştir. Bosna merkezinden dört kıta top ile bir miktar asker talep eden Ahmed Kemal Efendi, istediği asker ve toplar geldiğinde, uygun bir yere yerleştirileceğini yazmaktadır. Bu sırada Yenipazar Kaymakamından Ahmed Kemal Efendi'ye gelen bilgilerden Yenipazar Sancağı dahilinde ve Karadağ civarında bulunan Bihor Kazası halkının Karadağ ile ittifak ederek isyana hazırlandıkları öğrenilmiştir. Bölgede yeterli kuvvet bulunmadığını öğrenen Ahmed Kemal Efendi, söz konusu bölge halkının isyanının sadece o bölge ile sınırlı kalmayacağını, isyana giriştikleri takdirde Bosna Caddesi'nde ve Sırbistan civarında Senice Kazası'na hücum edeceklerini düşünmektedir. Bu nedenle şimdiden tedbir alınarak, bazı geçitleri muhafaza etmek üzere bir binbaşı maiyetinde olmak üzere dört yüz elli nefer asker bölgeye konuşlandırılmıştır.⁷⁸⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin Karadağlılara güvenmediği gönderdiği tahriratlarda açıkça görülmektedir. Kendisi Danilo ile yapılacak görüşmelere, dağıtılacak ilannâmelere rağmen isyan halinde bulunan Karadağlıların isyanlarında inat ve ısrar edeceklerini düşünmektedir. Bu nedenle Ahmed Kemal Efendi'ye göre, bölgede

⁷⁸⁴ Murad Efendi, Kemal Efendi'nin çabaları ile yapımına başlanan bu yolların inşaatında yerli halkın çalıştığını, bölgenin malzeme açısından da uygunluğu sayesinde büyük zorluk ve masraf olmadan bu yolların yapılabileceğini söylemektedir. Fakat Kemal Efendi ile hızla başlayan bu çalışmalar sonradan ciddiye alınmamış, üstelik tamamlanan yollar da korunamamıştır. Murad Efendi, *Türkiye Manzaranarı*, 128.

⁷⁸⁵ BOA, A.MKT.UM, 311/18; HR.SYS, 821/2.

bulunan 13 tabur piyade ve bir alay süvari askeri bütün eyaletin savunması için yeterli olmayacaktır. Bu nedenle üç tabur daha askerin acilen gönderilmesini talep etmektedir.⁷⁸⁶ Havaaların ısınmaya başlaması, karların erimesi ve yolların açılması ile Karadağlıların yeniden askerî harekate geçtiklerini gözlemleyen Ahmed Kemal Efendi, askeri yardıma duyulan ihtiyacın acil ve önemli olduğunu hatırlatmaktadır.⁷⁸⁷

Ahmed Kemal Efendi, yanındaki heyetle birlikte Trebin'e gelişinden sonra gönderdiği raporlarda ise isyancıların edepsizliğinin her geçen gün artmakta olduğunu yazmaktadır. İki bin kadar isyancı, bir geçidi tutan üç yüz kadar askere saldırmış ve askerleri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Çeşitli yerlerde de askere saldırı devam etmektedir. Hazırlanan ilannâmelerin dağıtılması da bir işe yaramamıştır. Bu nedenle Ahmed Kemal Efendi'ye göre, isyanın bastırılması ancak kuvvet yoluyla olacaktır. Fakat bütün isyancılarla bir anda mücadele etmek eldeki kuvvetlerin bölünmesine neden olacağından öncelikle en kuvvetli olan isyancıların üzerine gidilip bunlar bertaraf edilmelidir. Diğerleri ya bu durumu görerek itaat edeceklerdir ya da eğer direnmeye devam ederlerse daha sonra onların üzerine gidilecektir. Öncelikle Zevice, Grahova, Banat, Kurşoviçe ve Draçoviçe nahiyeleri üzerine yeterli miktarda asker gönderilip itaatleri sağlanmalıdır. Ayrıca Kemal Efendi'ye göre Karadağ sınırına askerden bir muhafaza hattı oluşturulması uygun olacaktır. Kendisi bu konuda gereken talimatları verdiğini ve üç dört gün içinde işe başlanacağını söylemektedir. Fakat Karadağ'ın etrafına muhafaza hattı oluşturabilmek için üç tabur askere ihtiyaç vardır. Bu askerlerin acilen bölgeye gönderilmesi ve asker bölgeye gönderildiğinde bu seferde eyaletin öbür tarafının savunmasız kalmaması için Sofya'dan gelecek olan dört adet süvari bölüğünün de İzvornik Sancağı'na konuşlandırılması aciliyet ve önem arz etmektedir.⁷⁸⁸ Bâbîâli'nin bu talebi yerinde bulduğu, ihtiyaç duyulan askerin hazırlanarak gönderilmesi için hazırlıklara başladığı görülmektedir.⁷⁸⁹

4.3. Grahova Savaşı ve Sonrasındaki Gelişmeler

Hersek İsyanı'nda asilerin en önemli sığınak merkezi Grahova olmuştur. Bu nedenle yapılan hazırlıkların neticesinde beş buçuk tabur Osmanlı askeri Hüseyin Paşa komutasında Grahova'ya girmiştir. Osmanlı askerleri isyancılara karşı bir harekât

⁷⁸⁶ BOA, A.MKT.NZD, 255/87-2.

⁷⁸⁷ BOA, A.MKT.NZD, 255/87-2.

⁷⁸⁸ BOA, A.MKT.UM, 313/21.

⁷⁸⁹ BOA, A.MKT.NZD, 255/87-1.

başlatmış, başlattığı bu harekâta ilk iki saldırıda başarılı olmuş, ancak üçüncü saldırıda kayıplar vermiştir. Üstelik Rus ve Fransızlar Grahova'nın tarafsız statüde olduğunu ileri sürerek bu askerî harekâta şiddetle karşı çıkmışlardır. Hatta Rus ve Fransız yetkililer Grahova'dan Osmanlı askerinin acilen tahliye edilmesi, beş devletten oluşacak bir komisyonun kurulması, eğer bu teklifleri kabul edilmezse Karadağ'ın bağımsızlığını tanıyacıkları tehdidinde bulunmaya başlamışlardır.⁷⁹⁰ Demek ki bölgeye asker gönderilmesi Karadağlıların hamisi rolündeki Rusya ve Fransa'yı korkutmuştur. Osmanlı Devleti Hersek sınırındaki Grahova'yı daima Hersek'in bir parçası olarak görmüş, Karadağlılar ise bölgeyi kendi kadim toprakları olarak saymışlardır.

Ancak Grahova Savaşı, Rusya ve Fransa'nın endişelerinin aksine Osmanlı Devleti için beklenmedik bir şekilde neticelenmiş, Osmanlı ordusu savaşta başarısız olmuştur.⁷⁹¹ Fransa Danilo'ya desteğini Grahova Savaşı sırasında da sürdürmüş iki Fransız gemisi Karadağ'a destek olmak üzere Adriyatik'e gönderilmiştir. Hatta savaştan sonra Fransız generali İşkodra Konsolosu ile birlikte Danilo'yu ziyaret etmiştir. Bu durum Amerikan basını tarafından Fransa'nın desteği ile Karadağ'ın yakında bağımsız olacağı şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁹²

Karadağ Meselesi ve Grahova Savaşı'na dair Bosna'da bulunan İngiliz Elçisi'nin sefarete gönderdiği tahrirâta Ahmed Kemal Efendi ile ilgili ilginç bilgilere tesadüf edilmektedir. Elçi; Kemal Efendi ve Kâni Paşa'nın, Bosna gibi yolu olmayan, her şeyin hayvanlar tarafından ve büyük masraflar edilerek taşınabildiği bir eyalette, sefer halinde olan bir ordunun yiyecek ve diğer malzemelerinin tedariki için gerekli araçlara sahip olmamaları nedeniyle mazur görülmeleri gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁹³ İngiliz Elçisi, Grahovada alınan yenilginin nedenlerinden bahsederken, yenilgiden Kâni Paşa ve Kemal Efendi'nin sorumlu tutulamayacağını söylemektedir. Elçinin anlattıkları alınan yenilginin taktik hatalarından kaynaklandığını açıkça göstermektedir. Elçiye göre askerinin yaşadığı problemin en büyüğü, malzemenin nakline mahsus araba veya hayvanın tedarik edilememesidir. Ordunun malzemesi, düşük ücret ile kiralanan katırlar vasıtasıyla taşınmış, bunların pek çoğu yolda telef

⁷⁹⁰ BOA, İ.MMS, 132/5661-1.

⁷⁹¹ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 672.

⁷⁹² Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 672; Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 138.

⁷⁹³ BOA, HR.TO, 230/24.

olmuştur. Katır sahiplerine telef olan hayvanların paraları ödenmediği için bunlar ilk buldukları fırsatta firar etmişlerdir. Bu durum askerin ihtiyacı olan yiyeceğin ambarlarda çürüyüp gitmesine ve askerlerin açlıkla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Elçi tahrirâtının devamında “buna karşılık Paşa hazretlerinin her şeye rağmen sarf ettiği azim ve gayret hakkında övgü ve sitayişten başka bir şey diyemem. Kemal Efendi’nin de bu müşkül durumda gösterdiği metaneti ifade etmeliyim. 11 Mayıs’ta gerçekleşen muharebede ateş altında kalıp nasıl sebat göstermişse, muharebe sonrası dahi mağlubiyet hakkında gayet merhametli, insani bir muamele sergilemiştir”⁷⁹⁴ ifadelerine yer vermiştir.

Grahova yenilgisinin hemen ardından 2 Şevval 1274/16 Mayıs 1858 tarihinde Ahmed Kemal Efendi ve Kâni Paşa’nın gönderdiği telgraf, Karadağlıların sözlerinde durmadıklarını gösteren bilgiler içermektedir. Telgrafta anlatılanlara göre “Ordu on saat harpten sonra etrafı çevrilerek mahsur kaldığı sırada Karadağ Ladikasının özel sekreteri Fransa teb’asından Delarue gelerek ‘ben Kemal Efendi ile varıp müzakere edeceğim siz dahi buradan çekilerseniz Karadağlıların size taaddileri olmayacaktır’ diye Karadağ Ladikası namına Hüseyin Paşa’ya söz vermiştir. Paşa bunun üzerine askeri alıp yola çıkmış, Karadağlılar verdikleri sözü tutmayarak askere hücum ederek çok fazla kayıp verilmesine neden olmuştur.”⁷⁹⁵ Gerçekten de pusuya düşen askerlerin neredeyse tamamı, kendilerini savunmaya fırsat bulamadan imha edilmişlerdir. Osmanlı kaynaklarında, Liva Abdülkerim Paşa ve üç binbaşının da aralarında bulunduğu 1.500’den fazla kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Tarafsız kaynaklarda bu sayı 3.000 olarak geçmektedir. Geriye az sayıda asker kalmış, bunlar da esir düşerek korkunç işkencelere maruz kalmışlardır. Karadağlıların ilerleyişi, tamamen savunmasız kalan Trebin’e bir saldırı ihtimaline karşı Mostar’dan gönderilen üç tabur asker sayesinde durdurulabilmiştir.⁷⁹⁶ Karadağ’da bulunan Osmanlı ordusunda o sırada yazıcı olarak görev yapmakta olan Ergirili Ahmed Hilmi Efendi; 30 Ramazan 1274/14 Mayıs 1858 tarihli Ahmed Kemal Efendi’ye ait olduğunu belirttiği tahrirîtta Kemal Efendi’nin, “*Cümlemiz Trebin’e kapanıp etrâf-ı kurâ ahâlî-i İslâmî*

⁷⁹⁴ BOA, HR.TO, 230/24.

⁷⁹⁵ BOA, İ.HR, 332/21376-1.

⁷⁹⁶ BOA, İ.HR, 332/21376-2; Gölen, 1857-59 *Bosna-Hersek İsyanı*, 497; Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 143.

dahî içerü girmiş ve birçok eşkiyâ etrâfımızı almış olduğundan âdeta mahsûr hümkindemiz.” ifadeleri ile durumun vahametini anlattığını yazmaktadır.⁷⁹⁷

3 Şevval 1274/17 Mayıs 1858 tarihli Mostar’da bulunan İngiltere konsolos vekili tarafından gönderilen vesika, Grahova’da yaşanan hadiseleri bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir: “Karadağlıların isyan eden halktan oluşan ve Osmanlı askerinin dört katı olduğu anlaşılan askeri, Grahova Ovası’nda Hüseyin Paşa kumandasında bulunan Osmanlı askeri üzerine hücum etmiştir. Osmanlı ordusunda sekiz top ve dört tabur asker bulunmaktadır. Muharebe on dört saat devam etmiş düşman takriben sekiz yüz adam zayi ettikten sonra firara mecbur olmuştur. Bu sırada Osmanlı askerinin mühimmatı tükenmiş ve elinde top başına yüz yirmi adet hartuçtan başka mühimmatı kalmamıştır. 11 Mayıs akşam üzeri Karadağ Ladikası’nın baş kâtibi Mösyö Delarue Hüseyin Paşa ile görüşmüş, Paşa’nın Klobuk’a ve Delarue’nun ise Kemal Efendi ile suret-i tanzimiyeyi müzakere etmek üzere Tirebin’e gitmesini teklif etmiştir.

Bu teklif üzerine Osmanlı ordusu kendisine Tirebin’den mühimmat gönderilemediği ve ileride daha zor duruma düşmemek için bulunduğu mevki terke mecbur olmuştur. Askere çekilme esnasında hücum olunmayacağına dair Ladika tarafından verilen teminat üzerine Hüseyin Paşa çadırların nakline lazım gelen hayvan ve sairenin olmayışı nedeniyle çadırları yerinde bırakıp kumandasında bulunan askeri alarak yola çıkmıştır. Grahova Ovası’nda taşlık bir alana gelindiğinde verilen söze rağmen ordu düşmanın hücumuna uğramıştır. Hüseyin Paşa askeri bölük bölük ayırıp Klobuk Derbendi’ne gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu sırada Kâni Paşa tarafından Hüseyin Paşa’ya bir tabur piyade askeri ile mühimmat gönderilmiş ise de bunlar Klobuk Derbendi’nde düşman tarafından vuku bulan saldırıda katledilmişler ve mühimmat da düşmanın eline geçmiştir. Hüseyin Paşa hadisenin vuku bulduğu yere ulaştığında maiyetinde bulunan askerler yaşananları görünce silahlarını bırakıp firar etmişlerdir. Paşa, askeri yeniden toparlamaya çalışmışsa da işe yaramamış, çok sayıda asker kaybedildiği gibi toplar da orada bırakılmıştır. Bu saldırıda Kadri Paşa şehit edilmiş cesedi Karadağlılar tarafından muzafferiyet alameti olarak gezdirilmiştir. Mösyö Redavz isimli Fransalı bir öğrenci ile Doktor Endra da hayatını kaybedenler

⁷⁹⁷ Çayır, *Karadağ Meselesi (1851-1863)*, 56.

arasındadır. Osmanlı ordusunun kayıpları Klobuk Derbendi'nde bırakılan sekiz top ile bin iki yüz askerden ve rivayete göre Karadağlıların zayıtı ise üç bin kişiden ibarettir.

Karadağlıların kötü ahlakı zaten malumdur. Bunların zalim ve hunriz adamlar olduklarında ise şüphe yoktur. Karadağlılara esir düşen askerin uğradığı işkence ve ezânın Avrupa'yı gazaba getirmesi gerekmektedir. Askerlerden yaralı olanlara asla merhamet edilmemiş, yaralı olmayanlar dahi burun ve kulakları kesilerek iade olunmuşlardır. Hüseyin Paşa'nın yürüttüğü harekât herkes tarafından takdirle karşılanmakta ve Paşa'nın bu üzücü olayın yaşanmasında suçu olmadığı söylenmektedir. Mösyö Çerçil'in ifadesine göre Paşa'nın Karadağlıların Hersek Eyaleti'nden çıkarılması hususuna dair İsmail Paşa'dan aldığı emir, Vali Paşa ve Kemal Efendi taraflarından da teyit edilmiş, gerekli malzemenin gönderileceğinin vaad edilmesi üzerine Paşa, Karadağlıların üzerine hücumla geçmiştir. Ancak mühimmat tükendiği ve vaad edilen mühimmat gönderilmediği için Paşa geriye çekilmeye mecbur olmuştur.”⁷⁹⁸

Bir yabancı elçi tarafından kaleme alınan bu vesika, Danilo'nun emrindeki Karadağlı çetelerin insanlık dışı katliamlarının ortaya konulması açısından önemlidir. Vesikadan ayrıca savaşın kaybedilmesinde taktik hatalarının, ordunun en temel

⁷⁹⁸ BOA, HR.TO, 230/46; Yaşananlara bizzat şahitlik eden ve gördüklerinden çok etkilenen Murad Efendi kendi kaleminden hadiseleri şu şekilde anlatmaktadır: “Hüseyin Paşa kampta yiyecek sıkıntısı çekiyordu, çünkü büyük bir erzak nakliyesi isyancıların eline geçmiş bulunuyordu. Karadağlıların saldırılarını sürekli püskürttüktan sonra onlarla bir anlaşma yaptı. Delarue ve Karadağlı elebaşı arasında Osmanlı askerlerinin tahkimli kampı bırakmaları karşılığında Klobuk Kalesi'ne geri çekilmelerine izin verildi. Geri çekilme başlamıştı, ama yolun yarısında bir dağ geçidinin ortasında Karadağlılar saldırdılar. Top seslerinin susması savaşın bittiğini gösteriyordu. Trebinje halkından dört atlının getirdiği haberden Osmanlı birliklerinin yok edildiğini öğrendik. Kaçabilenler yalnız veya küçük gruplar halinde geliyorlardı. Tamamen silahsızdılar, baruttan kararmış giysileri parçalanmış ve kana bulanmıştı. Ne kadar acıklı bir görüntüydü! Sadece bazı hafif yaralılar kaçmayı başarmıştı, diğerleri katledilmişti. Bu kez Karadağlılar yaralıların başlarını kesme adetlerinden vazgeçmişler, onu medenileştirmişlerdi. Artık zafer ganimeti olarak yakaladıklarının üst dudaklarını, burunlarını kesmek ve alınlarından bir parça deri yüzmele yetiniyorlardı.” (Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 142).

Yine Murad Efendi eserinde Hüseyin Paşa'nın gelişini de şu şekilde anlatmaktadır: “Nihayet son kabile ile Hüseyin Paşa geldi. Geriye kalan son asker gibi savaşmıştı, ama ecel onu almamıştı. Müthiş bir öfke içindeydi, bir süre aklını kaybettiğini düşündük. O, vahşilerin sözlerine düşüncesizce, körü körüne güvenmiş ve işte bu felakete neden olmuştu. İyi niyeti kendi askerlerinin sonunu getirmişti. Ve sözüne sadık olmayanların giriştikleri bu katliam Karadağlıların kahramanlık türkülerinde Grahova Zaferi olarak göklere çıkarıldı. Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 143.

Bu vesile ile Murad Efendi'nin yaptığı şu tespit oldukça önemlidir. “Şimdiye kadar yaptıklarıyla Türkiye Slavları, medeniyeti temsil etmeyi ve bu bahane ile Avrupa kamuoyunun sempatisini kazanmayı hiç hak etmiyorlar.” Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 142.

ihtiyaçlarının karşılanamamış olmasının ve haberleşme eksikliklerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu başarısızlıkta asker olmaktan öte bir bürokrat ve eğitimci olan Ahmed Kemal Efendi'yi suçlamak da akıllıca görünmemektedir.

Grahova Savaşı'nda Fransız Delarue'nun Osmanlı askerine kurduğu tuzak dikkatlerden kaçmamalıdır. İngiliz arşivlerine göre Delarue, Osmanlı ordusunun mühimmat sıkıntısı çektiğini öğrenince ordunun Grahova'yı boşaltmasını teklif etmiştir. Danilo adına Delarue ile Hüseyin Paşa arasında Osmanlı askerinin güvenlik içinde çekilmesine dair yazılı bir mutabakata varılmıştır. Varılan anlaşma Delarue tarafından Karadağ askerî birliklerinin komutanına da verilmiştir. Delarue verilen teminata rağmen Osmanlı askerini Karadağlıların tuzağına düşürmüştür. Üstelik Grahova Savaşı'ndan sonra Danilo, Delarue'ya hizmetlerine karşılık 1.000 frank para göndermiştir.⁷⁹⁹

Grahova Savaşı ve sonrasında yaşananlar bölgedeki yerel idarecileri de ürkütmüştür. Karadağ Reisi Danilo'nun yeni saldırı hazırlığı içinde bulunduğunu haber alan İşkodra Mutasarrıfı'nın gönderdiği tahrir ve acil yardım talepleri bu endişenin bir tezahürüdür.⁸⁰⁰ Karadağlılar sadece askere katliam yapmamış, yerli Müslüman halk da Karadağ vahşetinden kurtulamamıştır. Grahova Savaşı'ndan sonra Müslüman halk Klobuk ve İstolçe'ye sığınmışlar, Klobuk civarındaki Kuryeniç'te Karadağlılar kadınlara ve çocuklara yönelik akıl almaz bir vahşete imza atmışlardır.⁸⁰¹ Karadağlıların saldırıları hız kesmeden devam etmiş, Podgoriçe ve özellikle Kolaşin'de gerçekleştirilen Müslüman katliamı büyük bir yankı uyandırmıştır. 500 kişinin hayatını kaybettiği Kolaşin Katliamı'nın Avrupa'da duyulması üzerine Avrupa'nın tek yaptığı Osmanlı Devleti'ne sükunetini muhafaza etme çağrısı olmuştur. Fransa bu katliamın ardından Karadağ'a 30.000 frank para göndererek desteğini sürdürmüş, Fransa'nın bu desteği İngiltere'ye bile pes dedirtmiştir. İngiltere'nin konu hakkındaki yorumu da hayli ilginçtir. Fransa'nın Karadağ'a bu kadar ısrarla destek vermesini anlayamayan İngiltere, "Fransa'nın amacı Karadağ'ı Rusya'dan

⁷⁹⁹ Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 140-141; İngiltere bölgede yaşanan olayları kendi konsoloslarının gönderdiği bilgiler ve ayrıca bölgede yaşayan gayr-i Müslimlerin gönderdiği mektuplar vasıtasıyla yakından takip etmekte ve gazetlerinde konu hakkında haberler yayınlamaktadır. Cüçük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 99-100.

⁸⁰⁰ BOA, A.MKT.UM, 314/46.

⁸⁰¹ Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 142.

uzaklaştırmaksa ne yaparsa yapsın bunun mümkün olmayacağını düşünmektedir.”⁸⁰² İlerleyen süreçte yaşananlar İngiltere'nin haklılığını gösterecektir.

Ahmed Kemal Efendi'nin bölgedeki görevi sırasında, Karadağ saldırıları nedeniyle evlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan ahaliye devlet tarafından yapılan yardımların dağıtımını işini yürüttüğü görülüyor. Nitekim yukarıda bahsedilen Hersek Sancağı dahilindeki Kolaşın Nahiyesi'ne Karadağ tarafından yapılan saldırılardan kurtulmuş olan aileler yerlerine iade edilmişler ve devlet tarafından kendilerine 100.000 kuruş yardım yapılmıştır. Bu yardımın dağıtılması ve paylaşılması için Ahmed Kemal Efendi görevlendirilmiştir.⁸⁰³

Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği raporlardan Karadağlıların verdikleri sözlerde durmadıkları bir kez daha anlaşılmaktadır. Karadağlıların asilerle iş birliği yapıp kendi taraflarına iltica edenlerin silahlarını alıp teslim edeceklerine dair verdikleri taahhüdü yerine getirmedikleri, ayrıca Devlet-i Aliyye'ye tabi ahaliyi korkutarak zorla kendi taraflarına geçmeye zorladıkları raporlarda yer almaktadır. Bâbiâli; Ahmed Kemal Efendi'den, Karadağ tarafına zorla geçirilen bu halkın derhal bütün mal ve aileleriyle birlikte yerlerine iade edilmesini, Karadağ'a iltica etmiş olan isyancıların da oralardan uzaklaştırılmasını istemektedir.⁸⁰⁴

Bu sırada Bâbiâli tarafından Ahmed Kemal Efendi'ye gönderilen bir emirnâme dikkat çekicidir. Emirnâmede Karadağ Vladikası tarafından Osmanlı askerlerini bertaraf etmek için Taşyağı denilen petrolün kullanıldığı, bu yağın pek çok zararının olduğu ve bu nedenle kullanılmasının engellenmesi istenmektedir.⁸⁰⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin vesikalarda “vaka-i facia” olarak nitelendirdiği ve bizzat katıldığı Grahova Savaşı'ndan hemen sonra asker için gerekli erzakı temin etmek ve Karadağlıların hareketini takip edebilmek amacıyla Dubrovnik'e geldiği anlaşılmaktadır. Buradan erzak temin eden Ahmed Kemal Efendi, bu erzakın Trebin'e nakli için bir tüccar ile anlaşmıştır.⁸⁰⁶ Ahmed Kemal Efendi ayrıca Dubrovnik'in Hersek ve Karadağ'a yakınlığı ve buranın önemli bir liman şehri olması nedeniyle buraya devlet adına bir şehbender atanmasının çok faydalı olacağını yazmaktadır.

⁸⁰² Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 144-145.

⁸⁰³ BOA, A.MKT.UM, 327/17; BOA, HR.MKT, 261/29.

⁸⁰⁴ BOA, HR.SYS, 870/3.

⁸⁰⁵ BOA, HR.MKT, 254/78.

⁸⁰⁶ BOA, İ.HR, 155/8264-1.

Şehbender olarak tayin edilmesi için ise bölgenin önde gelen tüccarlarından olan ve devlet için yararlı hizmetlerde bulunan Mösyö Persiç'in bu iş için uygun olduğunu düşünmektedir.⁸⁰⁷ Savaş sonrası Karadağlı asilerin ilerleyişinin devam ettiğini de anlatan Ahmed Kemal Efendi, Trebin'e dört saat mesafedeki Klobuk'un muhasara edildiği haberini gönderen kale komutanı Şahin Bey'in gönderdiği tahrirâtı da İstanbul'a göndermiştir.⁸⁰⁸ Aynı vesikadan Ahmed Kemal Efendi'nin geçici bir süre için İstanbul'a gelmek üzere telgraf gönderdiği de anlaşılıyor. Gönderdiği telgrafi hatırlatan ve kendisine henüz bir cevap verilmediğini söyleyen Ahmed Kemal Efendi, geçici bir süre için İstanbul'a gelmesi veya Kâni Paşa ile Mostar'a gitmesi hususlarından hangisi uygun görülürse kendisine bildirilmesini istemektedir.⁸⁰⁹ Ahmed Kemal Efendi'nin geçici bir süre için neden İstanbul'a gelmek istediği bilinmese de bu talebin İstanbul tarafından uygun bulunmadığı anlaşılıyor. Kendisine gönderilen cevabi yazıda İstanbul'a gelmeyip görevinin başında bulunmasının ve Kâni Paşa ile birlikte Mostar'a geçmesinin daha uygun olacağı yazılıdır.⁸¹⁰ Yine Ahmed Kemal Efendi'ye hitaben gönderilen bir emirnâmede görevde bulunduğu bölgenin nezaketi ve görevinin ehemmiyetine binaen İstanbul'a dönmesinin uygun olmayacağı, görevinin başında bulunmasının önem arz ettiği ifadeleri dikkat çekmektedir.⁸¹¹ Ayrıca, kendisinin Dubrovnik'e Persiç Efendi'nin şehbender tayin edilmesine yönelik teklifi uygun bulunmuş ve tayin belgesinin kısa sürede gönderileceği ifade edilmiştir.⁸¹² Ahmed Kemal Efendi'nin teklifi ile Dubrovnik'e şehbender tayin edilen Persiç Efendi'nin uzun yıllar bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır.⁸¹³

4.4. Karadağ Sınır Tespiti Çalışmaları ve Ahmed Kemal Efendi

Grahova'daki başarısızlık üzerine Bâbiâli geri adım atmış, Grahova'ya askerî harekâtın durdurulması ve meselenin müzakere yoluyla çözülmesi isteğini kabule yanaşmıştır. Bu amaçla saldırıların durdurulması için Ahmed Kemal Efendi'ye bir telgraf gönderilmiştir.⁸¹⁴ Ancak yine de tedbiren derhal bir alay asker, iki batarya top, yeterli miktarda elbise ve hayvanın hazırlanarak dört beş gün içinde vapurla Trebin'e

⁸⁰⁷ BOA, İ.HR, 155/8264-1.

⁸⁰⁸ BOA, İ.HR, 155/8264-2.

⁸⁰⁹ BOA, İ.HR, 155/8264-1.

⁸¹⁰ BOA, İ.HR, 155/8264-4.

⁸¹¹ BOA, HR.MKT, 247/42.

⁸¹² BOA, HR.MKT, 247/42.

⁸¹³ BOA, HR.SYS, 207/7.

⁸¹⁴ BOA, İ.MMS, 132/5661-1-7.

gönderilmesine de karar verilmiştir.⁸¹⁵ Osmanlı Devleti'nin asker gönderme kararının Rusya ve Fransa ile Karadağ Reisi'ni yine tedirgin ettiği ve bu hususta Osmanlı Devleti'ne baskı yaptıkları anlaşılıyor. Zira bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin davasında haklı olmasına rağmen askerini bölgeden çektiği ve bölgeye asker gönderilmemesi kararı aldığı görülmektedir. Bu geri adıma rağmen Bâbîâli, Grahova'nın Hersek'in bir parçası olduğu şeklindeki düşüncelerinin asla değişmediğini de ilgili devletlere kesin bir dille ifade etmiştir.⁸¹⁶

Bâbîâli, Rusya ve Fransa'nın ısrarla teklif ettiği, beş devletten oluşan bir komisyon kurulması isteğine sıcak bakmasa da bu teklifin şiddetli bir dille reddedilmesinin de bu şartlarda uygun olmayacağını düşünmektedir. Bu nedenle şimdilik kabul veya ret cevabı vermeden bir oyalama taktiği uygulanması uygun görülmüştür.⁸¹⁷ Hariciye Nâzırı Fuad Paşa, bu sırada Paris'te bulunmaktadır. Konu ile ilgili gönderdiği telgrafta Fransız Hariciye Nâzırı Kont Valevski ve İngiliz elçisi ile görüşmelerini anlatmaktadır. Fuad Paşa, Bâbîâli'nin Grahova'yı Karadağ'ın dışında tutmak istediğini elçilere iletmiştir. Ayrıca Devlet-i Aliyye'nin hukukundan asla feragat etmeyeceğini, Karadağ'ı olduğu hali ile bırakmanın uygun olacağını, istedikleri gibi komisyon tayin edilerek "tahdid-i arazi edilmek" hususunun da kabul edilemeyeceğini elçilere söylediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine Fransız Hariciye Nâzırı'nın "o zaman Osmanlı Devleti tarafından Karadağ'ın durumunun değiştirilemeyeceği ilan edilir ve Kemal Efendi'ye de hududun olduğu gibi bırakılacağı talimatı verilir, mesele böylece biter" şeklinde cevap verdiğini yazmaktadır. Fuad Paşa, meseleyi yakından takip eden İngilizlerin de şimdilik sınırları olduğu gibi bırakmak niyetinde olduklarını söylemektedir.⁸¹⁸

Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, yaşanan gelişmeler, özellikle Rusya ve Fransa'nın Bâbîâli'ye baskısı, İngiltere'nin ise daha çekimser bir tavır takınması Devlet-i Aliyye'nin politikasını belirsiz bir hale getirmiştir. Ancak Devlet-i Aliyye'nin Grahova'nın Karadağ sınırına dahil edilemeyeceği ve Karadağ tarafından bölgenin boşaltılması hususunda ise kararlı olduğu görülüyor.⁸¹⁹ Hariciye Nâzırı Fuad Paşa'nın yurt dışında yoğun bir diplomasi trafiği yürüttüğü ve Bâbîâli'nin bu konudaki

⁸¹⁵ BOA, İ.MMS, 132/5661-1.

⁸¹⁶ BOA, İ.MMS, 132/5661-1.

⁸¹⁷ BOA, İ.MMS, 132/5661-1.

⁸¹⁸ BOA, İ.MMS, 132/5661-1.

⁸¹⁹ BOA, İ.MMS, 132/5663-1.

görüşlerini çeşitli vesilelerle Avrupalı devletlere iletmiş bilinmektedir. Bâbiâli, Hersek İsyanı ile Karadağ Meselesi'nin ayrı tutulmasını istemekte, Danilo'nun kıskırtması ile isyan etmiş olan bölgelerde asayişin sağlanmasını üzere Devlet-i Aliyye'nin Karadağ'a müdahale etmek zorunda kaldığını özellikle vurgulamaktadır. Devlet-i Aliyye merhametini ve iyi niyetini göstermek üzere bir düzenleme hazırlanmasını sağlamış, bunun teklifi için de Ahmed Kemal Efendi'yi Hersek'e göndermiştir. Danilo'ya teklif olunacak düzenlemenin ilk şartı kendisinin itaat altına girmesi ve Avrupa devletlerinin bu işe müdahalesinin önlenmesi olmuştur. Bâbiâli, isyancıların saldırılarını önlemek amacıyla yani savunma amaçlı olarak Herkes ve İşkodra taraflarına asker göndermiş fakat Karadağ'a geçilmemesi için de askere kesin emir vermiş, bunu da Avrupalı devletlere bildirmiştir.

Fransa ve Rusya'nın komisyon kurulması teklifine sıcak bakmayan Devlet-i Aliyye yapılan baskılar neticesinde buna razı olmuş; Osmanlı Devleti, Karadağ ve Avrupalı devletlerden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bâbiâli, komisyonda Rusya'nın yer almasını istememiş fakat bunu kabul etmek zorunda kalmıştır.⁸²⁰ Ancak Bâbiâli, kurulacak komisyonda Danilo'nun bir adamının bulunması teklifini kabul etmek niyetinde değildir.⁸²¹ Karadağ'ın komisyonda delege bulundurulması hususunun devletler arasında tartışma konusu olduğu, sadece Osmanlı Devleti'nin değil, diğer devletlerin aksine Avusturya'nın da bunu kabul etmediği anlaşılmaktadır. Hatta görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni temsilen bulunan Ahmed Kemal Efendi'ye bu konuda sessiz kalması emredilmesine rağmen, kendisinin bu konuda Avusturya temsilcisine destek verdiği anlaşılmaktadır.⁸²² Anlaşılan o ki Ahmed Kemal Efendi, devletin çıkarları söz konusu olunca kurulacak komisyon konusunda sessiz kalmamıştır.

Sınır tespiti komisyonu toplanmadan önce Ahmed Kemal Efendi isyan yaşanan bölgelerde halk ile görüşmelerde bulunmuş, yaptığı görüşmeler neticesinde söz konusu bölgelerin itaat etmek arzusunda olduklarını görmüştür. Bunun üzerine Ahmed Kemal Efendi arada anlaşma sağlamak üzere isyancıların içinden birkaç kişinin Trebin'e gelmesini istemiştir. Fransa ve İngiltere konsolosları da isyancılar ile Kemal Efendi arasında görüşme yapılmasına destek olmuşlar bu hususta isyancılar ile de görüşüp

⁸²⁰ Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 147.

⁸²¹ BOA, İ.HR, 332/21377-2.

⁸²² Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 676.

kendilerine görüşmeler sırasında can güvenliklerinin sağlanacağına dair teminat vermişlerdir. Buna rağmen isyancılar, Trebin halkı Müslüman olduğu için ve kendilerini emniyette görmedikleri gerekçesiyle bu durumu kabul etmemişler, görüşme için Ahmed Kemal Efendi'nin kendi yanlarına gelmesini talep etmişlerdir. Konsoloslar da bunu uygun bulmuşlardır. Fakat Ahmed Kemal Efendi “asiler saltanat-ı seniye'nin bir memuruna itimat eylemedikleri halde benim kendileri gibi ahde uymayan ve kötü işleri ile şöhret bulmuş olan bir takım şahıs içine yalnız giderek teslim olmaya cesaret edemeyeceğim açıktır” diyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine konsoloslar da Ahmed Kemal Efendi'ye tepki olarak Raguza (Dubrovnik)'ya dönmüşlerdir. Sonrasında ise Ahmed Kemal Efendi'nin Bâbîâli'den gelen emir üzerine asilerle görüşmek üzere Draçe'ye gitmek zorunda kaldığı anlaşılıyor. Ancak Kemal Efendi'nin asilerle görüşmeye tek başına gitmesi uygun görülmemiş, bu nedenle bölge komutanı ve yönetimden sorumlu mutasarrıf paşalar ile birlikte Draçe'ye yola çıkmıştır. Ahmed Kemal Efendi, bunun tamamen tedbir amaçlı olduğunu, Kumandan Paşa ve Mutasarrıf Paşa'nın resmî olarak görüşmelere katılmayacağını Bâbîâli'ye bildirme gereği hissetmiştir.⁸²³

Nihayet asi nahiyelerin reisleriyle Draçe'de görüşme gerçekleşmiş, görüşmeye Grahova bölgesi hariç tüm asi nahiye reisleri katılmıştır.⁸²⁴ Bir saat kadar süren görüşmenin sonunda reislerin itaatleri sağlanmıştır. Görüşmelerde; bundan sonra her türlü şikâyet ve sorunun devlet tarafından kanunlar ve adaletle çözülmesi yoluna gidileceği, padişahın bütün tebaayı içine alan merhameti gereği bundan böyle bir zulüm ve haksızlık yapılmayacağı, eski refah ve düzenin sağlanması için gayret gösterileceği vaat edilmiştir. Bunun üzerine adetleri olduğu için, asi liderlerinin Ahmed Kemal Efendi'nin elini öptükleri, teşekkür ve memnuniyetlerini ifade ederek, mesele çözüme kavuşuncaya kadar Ahmed Kemal Efendi'nin orada kalmasını istedikleri anlaşılıyor. Hatta dönüş sırasında, itaat alameti ve emniyet göstergesi olmak üzere içlerinden beş kişiyi Ahmed Kemal Efendi birlikte Trebin'e göndermişlerdir. Ayrıca Ahmed Kemal Efendi'ye verdikleri bir mektupla devletten bazı isteklerde de bulunmuşlardır. Bu isteklerin; Devlet-i Aliyye'nin gönderdiği memur tarafından değil, içlerinden seçecekleri reisleri ile idare edilmek, eski kiliselerini tamir edebilmek ve

⁸²³ BOA, İ.HR, 158/8401-1.

⁸²⁴ Görüşmeye dair İngiliz gazetelerinde çıkan haberler için bkz: Cücük, *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, 102.

Müslümanlara ait olan ancak kiralama usulü ile tarım yaptıkları arazilerin kendilerine bırakılması gibi istekler olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁵ Ahmed Kemal Efendi özellikle Müslümanlara ait arazilerin kendilerine bırakılması gibi taleplerin kabul edilemez istekler olduğunu, yalnız ihtiyaçlarını bildirdikleri takdirde kendilerine ihtiyaçlarını karşılamak için bir miktar paranın gönderilebileceğini bildirmiştir. Asi reisleri bunun cevabını Trebin’de bulunan Ahmed Kemal Efendi’ye göndereceklerini söylemişlerse de onun mühendis komisyonuyla birleşmek üzere Raguza’ya hareket etmesi üzerine cevap mahiyetinde hazırladıkları arzuhalleri Ahmed Kemal Efendi’ye ulaşmamıştır. Ahmed Kemal Efendi “çok yakında Trebin’e geri dönüp meselenin haline çalışılacağını ve bu hususta başarılı olarak bölgenin emniyet ve asayişini sağlamaya muvaffak olunacağını” temenni ve ifade etmektedir.⁸²⁶

Karadağ haritasının hazırlanması için tayin edilen mühendis komisyonu yakın zamanda bölgede çalışmalara başlayacağı için, Ahmed Kemal Efendi’den, Karadağ’ın durumu hakkında doğru bir malumat elde etmek için bilgi toplaması, edinilecek malumatın ve bulunacak evrak, senet ve belgelerin İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir. Yani Ahmed Kemal Efendi’den bir ön hazırlık yapması istenmektedir. Ayrıca görüşmeler öncesinde Karadağlılar tarafından bir tecavüz ve kışkırtma olursa savaşa sebebiyet vermektan kaçınılması, eşkıyanın güzellikle itaat altına alınması için çalışılması da tembih edilmektedir. Ahmed Kemal Efendi cevaben Karadağlıların şimdilik bir tecavüzleri görülmediğini, dolayısıyla üzerlerine gidilmesinin zaten uygun olmayacağını yazmaktadır. Asi nahiyelere de üzerlerine askeri bir hareketin vuku bulmayacağına dair konsoloslar vasıtasıyla gereken teminatın verildiğini söyleyen Ahmed Kemal Efendi’nin bu durumdan rahatsız olduğu da gözden kaçmamaktadır. Zira kendisine verilen savaşa sebebiyet verecek olaylardan kaçınılması emri üzerine Ahmed Kemal Efendi: “asilerin şimdiye kadar hep ettikleri yanlarına kalmış olup, asker korkuları bertaraf olunca bütün bütün kabalık ve sertlikleri artmıştır, bu nedenle itaat altına alınmaları sağlanmaya çalışılmaktadır” cevabını göndermiştir.⁸²⁷ Ahmed Kemal Efendi, Karadağlı asilerin hedeflerine ulaşana kadar durmayacaklarını düşünmekte ve kendilerine verilen tavizin onları daha da cesaretlendirdiğine

⁸²⁵ BOA, İ.HR, 158/8401-1; BOA, İ.HR, 158/8432-1. Bu belgenin ekinde Ahmed Kemal Efendi isyancıların taleplerini bildiren mektubu da göndermiştir.

⁸²⁶ BOA, İ.HR, 158/8401-1; BOA, A.MKT.MHM, 137/57.

⁸²⁷ BOA, İ.HR, 158/8401-2.

inanmaktadır. Anlaşılan o ki devletin asilere verdiği tavizler Ahmed Kemal Efendi'yi rahatsız etmektedir.

Gönderdiği vesikalarda Ahmed Kemal Efendi, Erkân-ı Harbiye binbaşlarından olup yanında bulunan iki mühendis hakkında da bilgi vermektedir. Bu mühendislerden Hafız Mustafa Efendi'nin işinin erbabı olduğunu fakat Osman Segi Bey'in harita yapmayı bilmediğini, bu nedenle Halim Paşa'nın maiyetinde bulunan bu iş için ehliyetli bir zabiti yanlarına aldıklarını ifade etmektedir. En kısa sürede hep birlikte Ragusa'ya gidilerek müzakereye başlanacağını da bildirmektedir.⁸²⁸ Bu sırada görüşmelerin yapılacağı yer olarak Ragusa bölgesi belirlenmiştir. Bâbîâli'nin, diplomatik temsilcilerin savaşın içine çekilmesini istemediği için Avusturya bölgesindeki Ragusa'nın görüşme yeri olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır.⁸²⁹

Ahmed Kemal Efendi, Bâbîâli'ye, komisyon toplantısı için çok yakında bölgeye gelecek olan yabancı memurların kimin tarafından ağırlandırılacağını da sormaktadır. Bu memurlar eğer devlet tarafından ağırlandıysa kendilerine çadır vb. verilmesi gibi birtakım hazırlıklar gerekecektir.⁸³⁰ Bâbîâli tarafından Ahmed Kemal Efendi'ye, yabancı memurlar için, eğer talep ederlerse uygun çadırların verilmesinin münasip olacağı cevabı gönderilmiştir.⁸³¹

Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği bir başka tahrirâttan Halim Paşa ile yaptıkları görüşmeler neticesinde emrinde bulunan mühendislerin yeterli olmayacağını düşündüğü anlaşılıyor. Ahmed Kemal Efendi yakında yabancı mühendislerin Ragusa'da bulunacaklarından bahsederek yanında bulunan mühendislerin yalnız başlarına bu önemli vazifeyi yerine getirebileceklerine "pek aklım kesmiyor" diyerek, Mirliva Hüseyin Paşa'nın bölgeye gönderilmesinin çok uygun olacağını söylemektedir. Bu sırada kendisine ulaşan bir telgraftan Hüseyin Paşa'nın mühendislerle nezaret etmek üzere gönderildiğini öğrenmiş ve bundan çok memnun olmuştur. Zira Ahmed Kemal Efendi, bunun çok isabetli olduğunu düşünmektedir.⁸³²

⁸²⁸ BOA, İ.HR, 158/8401-2.

⁸²⁹ Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, 144.

⁸³⁰ BOA, İ.HR, 158/8401-2; BOA, HR.MKT, 251/50.

⁸³¹ BOA, İ.HR, 158/8401-3.

⁸³² BOA, İ.DH, 408/26997-1.

Hüseyin Paşa'nın gönderilmesinden son derece memnun olan Ahmed Kemal Efendi, Karadağ hududunu gezmek ve incelemek üzere birtakım ihtiyaçlarının olduğunu söyleyerek, bu ihtiyaçları karşılamak için, görevi sona erene kadar Hüseyin Paşa'nın maaşının bir kat artırılmasını ve bir miktar harcırah verilmesini de talep etmiştir. Ayrıca lazım olan alet edevatın sonradan hazine malı olmak üzere Avrupa'dan getirilmesi için izin verilmesini de istemiştir. Komisyona tayin edilen yabancı mühendislerinin on beş güne kadar Ragusa'ya ulaşacaklarını söyleyen Ahmed Kemal Efendi, kendilerinin ise daha önce Ragusa'ya varmış olacaklarını da söylemektedir. Ahmed Kemal Efendi komisyonun toplanması hususundaki bir çekincesini de dile getirerek, Karadağ hududunun çok büyük olması, kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle kış gelmeden bu işin bitirilmesinin mümkün olmadığını öngörmektedir.⁸³³ Ahmed Kemal Efendi'nin gönderdiği tahrirât görüşülerek talepleri değerlendirilmiş, Hüseyin Paşa'nın maaşının bir kat artırılması uygun bulunmuş, fakat harcırah verilmesine gerek görülmemiştir. Ayrıca gereken aletlerin Avrupa'dan temin edilmesine de izin verilmiştir.⁸³⁴ Ahmed Kemal Efendi, gönderdiği bir başka tahrirâta Hüseyin Paşa'ya ödenecek olan maaşın ve diğer masraflar için lazım olacak paranın Hersek ve İşkodra sancaklarının mal sandıklarından karşılanmasını teklif etmiştir.⁸³⁵

Sınır tespit komisyonunun toplanacağı sırada isyan eden bölgelerden Ahmed Kemal Efendi ile görüşmek için talepler geldiği anlaşılıyor. Örneğin Zubçe ahalisi İngiltere Konsolosu vasıtasıyla Ahmed Kemal Efendi'ye temize çıkmak amacına yönelik imzasız bir mektup göndermiş ve bazı isteklerde bulunmuşlardır. Ahmed Kemal Efendi cevaben kendilerine bir mektup göndererek, katiyen yabancıların bu mesele de aracılık etmesinin kabul edilmeyeceğini, şikâyet sebebi olan şeyler her ne ise gelip anlatmak üzere aralarından birkaç kişinin temsilci olarak gönderilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Mektupta Ahmed Kemal Efendi, asilere hitaben: "Padişahımız aleyhine isyan etmeyip memurlardan gördüğünüz bazı zulme karşı harekete geçtiğinizi belirtiyorsunuz. Padişahımızın merhameti gereği sizin rencide edilmenize asla izin verilmeyecektir. Şikâyetiniz ne ise tarafıma adam gönderip bildiriniz. Adamlara zarar gelmeyeceğine söz veririm ve adamlarımızı salimen bu tarafa almak için adam ve asker isterseniz tarafıma müracaat ediniz" cevabını vermiştir. Bu

⁸³³ BOA, İ.DH, 408/26997-1.

⁸³⁴ BOA, İ.DH, 408/26997-3; BOA, A.MKT.MHM, 136/18.

⁸³⁵ BOA, İ.HR, 158/8432-1-4.

mektup üzerine durumu Dersaadet'e bildiren Ahmed Kemal Efendi, isyancıların görüşmek üzere temsilci gönderdikleri takdirde yapılan görüşmenin İstanbul'a arz olunacağını yazmaktadır.⁸³⁶

Yine Bosna dahilindeki İzvornik halkı da Ahmed Kemal Efendi'den kendilerine emniyet verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ahmed Kemal Efendi'ye göre, bölge halkı devlete karşı uygunsuz tavırlar içindedir. Bu nedenle İzvornik halkının bu talebine nasıl bir karşılık vermesi gerektiğini telgraf ile Bâbîâli'ye sormuştur. Bâbîâli, bölge halkının Ahmed Kemal Efendi'ye bildirdikleri taleplerine, bölgeden İstanbul'a gelen ve konuya vâkîf olan kişilerin ifadelerine bakarak Bosna Eyaleti'nde ıslahat yapılmasının şart olduğuna karar vermiştir. Bâbîâli'ye göre, sorunlar ancak, yapılacak ıslahat yoluyla çözülebilecektir.⁸³⁷

Ahmed Kemal Efendi, bölgede görev yapan İngiltere ve Fransa konsoloslarının görünüşte tarafsız hareket ediyor gibi görünüp asiler ile sürekli görüşme halinde olduklarını da yazmaktadır. Bu görüşmeleri kendilerine sormuş, güya asilere nasihat vermek niyetinde bulduklarını beyan etmişlerdir. Ahmed Kemal Efendi, konsoloslara kesin bir dille kendilerinin aracılıklarının kabul olunamayacağını söylemiştir. Buna karşılık, konsolosların asiler ile görüşmesini engellemenin daha mahzurlu olacağını düşündüğü için, konsoloslara asilere verecekleri nasihatten elbette ki alıkonulmayacaklarını da ifade etmiştir.⁸³⁸

Devletlerin Karadağ sınırlarının çizilmesi konusunda farklı beklenti ve amaçlarının olması ve devletler arasındaki çıkar çatışmaları sınır komisyonunun toplanmasının gecikmesine neden olmuştur. Rusya ve Fransa Karadağ'ın bağımsızlığını istemekte, Avusturya ise Danilo'nun Fransızlar tarafından kullanıldığını düşünmektedir. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın gönderdiği mühendislere güvenmediğini söylemekte, İngiltere ise Bâbîâli'nin Kemal Efendi'ye verdiği talimatların yapıcı olmadığından şikâyet etmektedir. Bu nedenle devletler mühendislerini göndermek için son ana kadar beklemeyi tercih etmişlerdir. Nihayet bütün mühendislerin gelmesiyle komisyon 15 Temmuz 1858'de Ragusa'da

⁸³⁶ BOA, İ.HR, 158/8412-1-2.

⁸³⁷ BOA, A.AMD, 90/10-1.

⁸³⁸ BOA, İ.HR, 158/8412-1-2-4.

toplanmıştır. Komisyon çalışmaları sırasında Fransa ve Rusya Karadağ'ı desteklemiş, İngilizler ise Fransa ve Rusya'ya destek vermişlerdir.⁸³⁹

Komisyon çalışmalarında Karadağ'ın büyümesini istemeyen Avusturya delegeleri, Devlet-i Aliyye'nin en büyük destekçisi olmuş, Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmuşlardır. Hatta bölgedeki Asakir-i Şahane'nin ihtiyacı olan zahire Viyana'dan gönderilmiştir.⁸⁴⁰ Grahova'nın Karadağ'a bırakılmasına karşı çıkan Avusturya delegeleri Sırpça bildikleri için Karadağlılardan alınan mahrem bilgileri Osmanlı temsilcilerine aktarmışlardır.⁸⁴¹ Ahmed Kemal Efendi gönderdiği tahrirâta, bu bilgileri Osmanlı delegelerine veren Avusturya memurlarının yardım ve desteklerinin karşılıksız kalmaması gerektiğine dair düşüncesini ifade etmektedir. Avusturya delegelerinin desteği karşılıksız kalmamış, Kemal Efendi'nin teklifi ile Avusturya delegeleri ile Raguza'da bulunan mülkiye ve askeriye memurlarının ödüllendirilmesi, kendilerine münasip rütbeden birer kıta Mecidiye Nişanı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁴²

Karadağ hududunun belirlenmesi için toplanan ve Ahmed Kemal Efendi'nin sınır tespit komisyonu başkanı ve Bosna Teftiş Memuru olarak görev yaptığı komisyonun çalışmaları neticesinde hazırlanan Karadağ haritası komisyon üyeleri tarafından imzalanmış ve 15 Eylül'de Bâbîâli'ye sunulmuştur.⁸⁴³ Görüşmeler bundan sonra Sadrazam başkanlığında 14 Ekim 1858'de İstanbul'da başlamıştır.⁸⁴⁴ Görüşmeler 8 Kasım 1858'de sona ermiş, Avusturya, Fransa, Rusya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında bir sınır protokolü imzalanmıştır.⁸⁴⁵ Protokole göre; 20 yıldır tarafsız bölge olan Grahova Karadağ'a bırakılmış, Kolaşin Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Avrupalı devletler Karadağ'ı fiili olarak tanımışlar ancak hukuki olarak tanımamışlardır. Ayrıca Avrupalı devletler Karadağ'ı Kolaşin'de yaşanan hadisenin bir benzerinin bir daha yaşanmaması için uyarılmışlardır.⁸⁴⁶ Bundan sonra imzalanan sınır protokolünün uygulanması aşamasına geçilecektir.

⁸³⁹ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 675, 677.

⁸⁴⁰ BOA, HR.MKT, 250/39; BOA, HR.MKT, 251/7.

⁸⁴¹ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 677.

⁸⁴² BOA, HR.MKT, 258/91.

⁸⁴³ BOA, HRT.h, 47; Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 680.

⁸⁴⁴ BOA, A.AMD, 90/17.

⁸⁴⁵ BOA, İ.HR, 161/8640-02-16-17.

⁸⁴⁶ Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, 26; Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 683.

Sınır tespit komisyonunun işini bitirmesinin ardından, Ahmed Kemal Efendi ve Hersek Asakir-i Şahane Kumandanı Derviş Paşa Trebin Kazası'nda bulunan Meclis-i Muvakkat askeri ile 28 Aralık'ta Mostar'a gelmişlerdir.⁸⁴⁷ Trebin'den Mostar'a gelirken yolda 40-50 kadar eşkıyanın saldırısına uğramışlar, herhangi bir yara almadan bu saldırıdan kurtulmuşlardır.⁸⁴⁸ Yolda Karadağ eşkıyasının yaptığı zulümlere de şahit olmuşlar, ahalinin şikayetlerini dinlemişlerdir. Eşkuya saldırılarının hala devam etmesi nedeniyle tedbir amaçlı bazı bölgelere karakol inşa ettirerek asker yerleştirmişlerdir.⁸⁴⁹

Anlaşıldığı üzere hudut protokolünün imzalanmasına rağmen Karadağlıların Hersek sınırında meydana getirdikleri eşkıyalık faaliyetleri sona ermemiş, üstelik daha da şımarmalarına neden olmuştur. Kemal Efendi'nin bölgeden ayrılmadan kısa süre önce gönderdiği tahrirât bu noktada dikkat çekicidir. Kemal Efendi, Karadağlı asilerin Hersek dahilindeki Benan Nahiyesi'nde bulunan Kosirve Manastırı'nda toplandıklarını ve toplantıya Karadağ senatörünün de katıldığını haber almıştır. Bunun üzerine Kemal Efendi Manastır rahibine bir tahrirât göndererek toplantının nedenini sormuştur. Kendisine cevap olarak gönderdikleri tahrirâta güya Müslüman halktan gördükleri zulüm ve baskınının ortadan kaldırılmasının çaresini bulmak için toplandıklarını yazmışlardır. Ayrıca harap hale gelmiş olan manastırın tamir edilmesi gereğini konuşmak ve Kemal Efendi'ye bu hususları iletmek amacıyla olduklarını belirtmişlerdir. Kemal Efendi, asilerin manastırın harap olmasının nedeni olarak da Müslümanları gösterdiklerini söylemektedir.⁸⁵⁰

Manastırda toplanan isyancılar birtakım talepler içeren başka bir tahrirât daha göndermişlerdir. Gönderdikleri tahrirât Osmanlı Devleti'nin bölgedeki komutanı olan Derviş Paşa ve mutasarrıf ile görüşülmüştür. Yapılan görüşme neticesinde alınan kararların ne olduğuna ve asilerin taleplerine dair bilgiler Kemal Efendi tarafından gönderilen tahrirâtın ekinde sunulmuştur.⁸⁵¹ Kemal Efendi, isyancıların son zamanlarda Karadağ'a ilhak edilme arzularının gerçekleşmesinden ümidi kesmiş olduklarından bahsetmekte ve bu nedenle asilerin korkuya kapılarak taleplerinin yerine getirilmesi karşılığında isyanın sona ermesini teklif ettiklerini söylemektedir.⁸⁵² Osmanlı Devleti

⁸⁴⁷ BOA, A.MKT.UM, 343/54-1-2.

⁸⁴⁸ Çayır, *Karadağ Meselesi (1851-1863)*, 65.

⁸⁴⁹ BOA, İ.HR, 165/8847.

⁸⁵⁰ BOA, İ.MMS, 15/613-2.

⁸⁵¹ BOA, İ.MMS, 15/613-3-4.

⁸⁵² BOA, İ.MMS, 15/613-2.

ile Karadağ arasında hudut tayini meselesinin karara bağlanması Karadağlı isyancıların hoşuna gitmemiş, amaçlarına ulaşmalarına engel olmuştur. Bu nedenle en azından devletten birtakım ayrıcalıklar elde etme peşine düşmüşlerdir. İsyancıların taleplerine bakıldığında bu hususu açıkça görmek mümkündür.

Ahmed Kemal Efendi, isyancıların taleplerinden olan özellikle 4. madde ve 6. maddenin çok tehlikeli olduğunu ve kabul edilemeyeceğini söylemektedir. 4. madde her nahiyenin kendi yöneticisini kendisinin seçmesini ve yöneticilerin Slav ırkından yani kendi ırklarından olmasını, Müslümanlardan hiç kimsenin yönetime dahil edilmemesi talebini içermektedir. 6. madde ise bu yöneticilere despot unvanının verilmesini talep etmektedir. Kemal Efendi bu taleplerin kabulünün mümkün olmayacağını ve reddedilmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak Kemal Efendi'ye göre sadece asilerin taleplerini reddetmekte bir çözüm olmayacaktır. Zira, isyancılara güç kullanılmadıkça isyan ve fesatları sona ermeyecektir. Karadağ hududu tayini meselesi tamamlanmadan, üstelik protokolün uygulanmasına yönelik mühendis komisyonunun işe başlamak üzere olduğu sırada isyancılara güç kullanmakta uygun olmayacaktır.⁸⁵³ Kemal Efendi isyancıların talepleri hususundaki çekincelerinde son derece haklıdır. Özellikle kendi yöneticilerini Slav ırkından kendilerinin seçecek olması bağımsızlığa giden önemli bir adım olacaktır. Bâbiâli, Kemal Efendi'nin gönderdiği tahrirâtı mecliste görüşmüş, isteklerin kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Fakat Bâbiâli'ye göre, isyancıların taleplerinin hemen reddedilmesi halinde isyanları devam edeceğinden bu da bir çözüm yolu değildir. Çözüm yolu olarak sadece isyan eden nahiyeleri değil tüm bölgeyi içine alan geniş kapsamlı bir talimat hazırlanması uygun görülmüştür. Hazırlanacak talimatın mecliste görüşüldükten sonra Kemal Efendi'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat bu sırada Kemal Efendi yeni bir göreve getirilmiş ve bölgedeki memuriyeti sona ermiştir. Bu sebeple Kemal Efendi'nin üzerindeki bütün görevlerin yeni tayin edilecek birine verilmesi düşünülmüştür. Bu görev için uzun yıllar hariciyede çalışmış olan Hariciye Kâtibi Şefik Bey uygun bulunmuş, Kemal Efendi'ye verilmiş olan harcırah ve maaşın aynısı ile bölgeye tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁵⁴

⁸⁵³ BOA, İ.MMS, 15/613-2.

⁸⁵⁴ BOA, İ.MMS, 15/613-5.

7 Şaban 1275 /12 Mart 1859 tarihinde Ahmed Kemal Efendi'ye gönderilen bir vesika ile bölgedeki memuriyetinin sona erdiği ve kendisinin 15.000 kuruş maaş tahsisıyla Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğine atandığı bildirilmektedir.⁸⁵⁵ Ahmed Kemal Efendi Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğine getirilmesi dolayısıyla 22 Şaban 1275/27 Mart 1859 tarihinde teşekkür amaçlı bir tahrirât göndermiştir. Bu tahrirâta isyan eden bölgelerin reisleriyle görüşmeden geri dönmesinin kendisi tarafından bu reislere verilmiş olan teminata uygun düşmeyeceğini ifade etmektedir. Devamında ise; “gerçi bu teminat şahsa ait değil devlete ait bir teminattır dolayısıyla yerime her kim memur ve tayin buyurulur ise yine bu usule riayet ederek adalet, refah ve asayişlerinin sağlanması için çalışacaktır” ifadelerini kullanmaktadır. Dönmeden önce isyan eden bölgelerin reislerine bir tahrirât göndererek birtakım tavsiyelerde bulunacağını, son kez, lâzım gelen tedbirleri kumandan ve mutasarrıf paşalar ile görüşerek Dersaadet'e döneceğini ifade etmektedir.⁸⁵⁶ Bu tahrirât bize Ahmed Kemal Efendi'nin görevini tam olarak bitirmeden dönmek istemediği izlenimi vermektedir. Muhtemelen bu durumu Bâbiâli'de fark etmiş, Ahmed Kemal Efendi'ye 7 Şevval 1275/10 Mayıs 1859 tarihinde bir emirnâme göndermiştir. Emirnâmede memuriyeti ile ilgili kalan işlerinin, bundan sonra yerine tayin edilen Şefik Efendi tarafından yürütüleceği ifade edilerek, Şefik Efendi'nin görev mahalline yola çıktığı, kendisinin elindeki evrak vs. ona teslim ederek İstanbul'a dönmesi emredilmektedir.⁸⁵⁷

Bu sırada Trebin Meclisi de Ahmed Kemal Efendi'nin fedakârca yaptığı çalışmalar için bir teşekkür mazbatasını hazırlayarak kendisine takdim etmiştir.⁸⁵⁸ Gerçekten Ahmed Kemal Efendi Karadağ Komiserliği görevi sırasında fedakârca

⁸⁵⁵ BOA, A.MKT.MHM, 154/47. Memuriyet-i mahsûsa ile Hersek cânibince bulunan Kemal Efendi'ye: Oraca olan memuriyet-i mahsûsaları muvakkat olmasıyla beraber hayli vakit kesbetmiş olduğundan diğer bir münasib zat intihâb ve irsâl olunmak üzere sâye-i meâli-i vâye-i hazret-i padişahide on beş bin kuruş maaş tahsisıyla zât-ı saâdetlerinin Meclis-i Âlî-i Tanzimat'a icrâ ve memuriyetleri husûsuna bil-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî ve şerefsudûr buyurulmuş olmağla bu tarafa avdet ve azimet eylemek lâzım geleceği beyanıyla şukka. ; BOA, A.MKT.NZD, 280/91; Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.IX, 150.

⁸⁵⁶ BOA, A.MKT.UM, 347/20.

⁸⁵⁷ Memuriyet-i cedîdeleri iktizâsınca Dersaadet'e avdet-i saâdetleri merhûn-ı müsaade-i seniye olarak oraca mesâil-i memuriyetten bakiye işlerin rû'yeti zımnında tayin olunan saadetlü Şefik Beyefendi hazretleri dahi bu kere ol tarafa izâm kılınmış olmağla mesâil-i mevcûde üzerine mir-i mûmâileyh malumât-ı kâmile itâsı ve icâb eden evrâkın lede'l-hâce esas hareket olmak üzere kendisine teslim ile buraya avdete himmet buyurulması lâzım geleceği beyanıyla şukka-i muhibbî terkim olundu. BOA, HR.MKT, 286/97.

⁸⁵⁸ BOA, A.MKT.UM, 326/46.

birbirinden farklı işleri yürütmüştür. Kendisini gerektiğinde cephede, gerektiğinde bölgede yol yapımı çalışmalarında, gerektiğinde asi liderleri ile görüşmelerde, gerektiğinde bölgeye gönderilen yardımların dağıtılmasında, gerektiğinde ise sınırların yeniden belirlenmesine yönelik haritaların oluşturulması çalışmalarında görmek mümkündür.

Memuriyetle Hersek'te bulunan Ağâh Efendi'nin gönderdiği bir tahrirâtta, Ahmed Kemal Efendi'nin Dersaadet'e gelmek üzere Mostar'dan bir hafta önce hareket ettiği ve Raguz'a ulaştığı, ancak burada alıkonulduğu yazılıdır. Zira hudut protokolünün uygulanması amacıyla bir komisyon oluşturulmuşsa da henüz işe başlayamamıştır. Ağâh Efendi bölgede uzun süredir topladığı malumat ve edindiği izlenim neticesinde sınır belirlenmesi işine başladığında birçok müşkülât yaşanacağını ve kolay kolay neticeye ulaşamayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla Ağâh Efendi, Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'a dönmesi taraftarı değildir. Ayrıca Ağâh Efendi, Hersek tarafında kalacak olan nahiyelerin devlete itaat edecekleri yerde yeniden saldırıya geçerek katliama başladıklarını yazmaktadır. Bu nedenle sınır düzenlemesi sırasında bir askeri birliğin Bileke'de bulundurulmasının uygun olacağını düşünmektedir.⁸⁵⁹ 28 Şaban 1275/2 Nisan 1859 tarihli bölge komutanı Derviş Paşa, Ahmed Kemal Efendi ve Hersek Mutasarrıfı'na gönderilen bir tahrirâtta yeni sınırları düzenleyen Karadağ haritasının kendilerine gönderildiği ifade edilmekte ve buna göre gereğinin yapılması istenmektedir.⁸⁶⁰ Dolayısıyla bu tarihte Ahmed Kemal Efendi'nin halen bölgede bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da imzalanan hudut protokolünün uygulanabilmesi için Mekâtib-i Harbiye Nâzırı Hüseyin Paşa başkanlığında bölgeye gönderilen komisyon 18 Nisan 1859 tarihinde çalışmalarına başlamıştır.⁸⁶¹

Ahmed Kemal Efendi, bölgedeki memuriyeti esnasında gönderdiği tahrirâtlar haricinde, yetmiş üç adet telgraf göndermiş ve bu telgrafların masrafı Maliye Nezâreti tarafından ödenmiştir.⁸⁶²

Tekâüd Nezâreti tarafından hazırlanan hizmet dökümünde Ahmed Kemal Efendi'nin bir yıl, beş ay, 26 gün süren Karadağ memuriyetinin 14 Nisan 1859'da sona

⁸⁵⁹ BOA, HR.MKT, 290/24.

⁸⁶⁰ BOA, HR.MKT, 283/43.

⁸⁶¹ Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 684.

⁸⁶² BOA, A.MKT.MHM, 154/59.

erdiği görülmektedir.⁸⁶³ Ancak Şefik Efendi'nin 6 Zilkade 1275/ 7 Haziran 1859 tarihinde Mostar'a ulaştığı göz önüne alındığında⁸⁶⁴ Ahmed Kemal Efendi'nin haziran ayı içinde İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır. 13 Safer 1276/11 Eylül 1859 tarihli bir vesikada ise Meclis-i Âli-i Tanzimat azasından Ahmed Kemal Efendi'nin, Karadağ memuriyetinde bulunduğu sırada kendisine verilen eşyadan dağıtılanlar hariç geri kalan eşyayı hazineye teslim etmesi istenmektedir.⁸⁶⁵

Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'a döndüğü sırada çalışmalarına devam eden sınır tespit komisyonunun çalışmalarının en fazla Müslüman halkı tedirgin ettiği görülmektedir. Müslümanlar bu tedirginliklerinde son derecede haklıdır. Özellikle Nikşiç, Kolaşin ve İşpozi'deki Müslümanlar topraklarının Karadağ sınırları içerisinde kalmasının sıkıntısını yaşamışlardır. Ekip biçtikleri arazilerinin gelirini alamayan Müslümanlar, Karadağlıların yoğun baskılarına maruz kalmışlar, Bâbiâli'den yerlerinin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Karadağ tarafında kalan taşınmaz malların durumu da Müslümanları tedirgin etmiş, devlet taşınmaz malların bedelini sahiplerine ödemek suretiyle bu problemi çözmüştür.⁸⁶⁶

8 Cemaziyelevvel 1276/3 Aralık 1859 tarihli bir vesikadan Karadağ hududunun tayini çalışmalarının tamamlandığı, komisyonun haritayı çizmek üzere Raguza'ya gittiği ve iki ay kadar orada çalışarak haritaya son şeklini vereceği anlaşılmaktadır.⁸⁶⁷ 6 Mart 1860 tarihli Bâbiâli'ye gönderilen telgrafta komisyonun görevinin sona ermek üzere olduğu, sadece ihtilafli bazı yerlerin kaldığı ifade edilmektedir. Bâbiâli, İşkodra Mutasarrıfına gönderdiği tahrirâtta ihtilafli yerlerin tamamlanması işine öncelik verilmesi ve Karadağlıların niyet ve amaçlarının da dikkate alınması istenmektedir.⁸⁶⁸ 9 Nisan 1860 tarihli Safvet Paşa'dan gelen telgrafta ise komisyon azalarının dağıldığı bilgisi verilmektedir.⁸⁶⁹

Sınır protokolü ile Karadağlılar lehine sınırları çizilen Karadağ'da sular durulmamış, Hersek sınırındaki olaylar ve asilerin Müslümanlara yönelik katliamları

⁸⁶³ BOA, Ş.D, 880/57.

⁸⁶⁴ Çayır, *Karadağ Meselesi (1851-1863)*, 73.

⁸⁶⁵ BOA, A.MKT.MHM, 165/16.

⁸⁶⁶ Abidin Temizer, *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun, 2013), 52; Gölen, *Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti*, 687.

⁸⁶⁷ BOA, İ.HR, 172/9387-1-2; BOA, HR.MKT, 318/61.

⁸⁶⁸ BOA, A.MKT.UM, 348/64-1-2.

⁸⁶⁹ BOA, İ.HR, 175/9582-1-2.

artarak devam etmiştir.⁸⁷⁰ Karadağlıların 1861’de Hersek’te başlayan isyana destek vermesi bardağı taşıran son damla olmuş, Osmanlı ordusu 21 Kasım 1861’de Piva Savaşı’nda Hersekli isyancıları ve onlara destek veren Karadağlıları yenilgiye uğratmıştır. Ardından Bâbiâli’nin askerini terhis etme çağrısını reddeden Karadağ üzerine harekate girişilmiş, Osmanlı ordusu dört koldan Karadağ’a girmiştir. Avrupalı devletlerin, özellikle de Karadağlıların en büyük destekçileri Rusya ve Fransa’nın baskısı ile Osmanlı Devleti başlattığı harekâtı durdurmuş ve Karadağ ile bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma Karadağ ile 12 yıl sürecek bir barış dönemi başlatmıştır.⁸⁷¹

1875’te Hersek’te yeniden başlayan isyan sırasında isyancıların Karadağ’a sığınmaları, Karadağ’ın Rusya’yı devreye sokması ile Hersek İsyanı bir Avrupa sorunu haline dönüşmüştür. En önemlisi 1875 Hersek İsyanı Karadağ’ın bağımsızlığına giden yolda en önemli adım olmuştur.⁸⁷² Osmanlı Devleti’nin Sırbistan ile de ittifak içine giren Karadağ ve Sırbistan’a karşı düzenlediği askerî harekatta başarılı olması Avrupalı devletleri yeniden harekete geçirecek ve Karadağ’ın bağımsızlığının tanınması için Osmanlı Devleti’ne baskı yapmalarına neden olacaktır. Avrupalı devletlerin güya Balkan Sorununa çözüm bulmak için topladıkları, devletin toprak bütünlüğü açısından kabul edilmesi mümkün olmayan İstanbul (Tersane) Konferansı ve ardından Londra Protokolü kararlarının reddedilmesini fırsat bilen Rusya ise Osmanlı Devleti’ne yeni bir savaş açacaktır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Osmanlı Devleti’nin yenilgisiyle neticelenmiş, Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarını beraberinde getirmiştir. Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Karadağ bağımsızlığını elde etmiş üstelik topraklarını da neredeyse iki katına çıkarmıştır.

⁸⁷⁰ Özdem, *Karadağ’ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 155-158.

⁸⁷¹ Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, 30-32.

⁸⁷² Özdem, *Karadağ’ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, 195; Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, 367.

SONUÇ

Tanzimat Dönemi'nde Devlet-i Aliyye'nin siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda en hareketli ve sıkıntılı yıllarında devletin bürokrasi ve diplomasisinde etkin görevler üstlenerek yetkin kişiliği ile ön plana çıkmış olan Ahmed Kemal Paşa, her ne kadar isminin her yerde anılması şöhretine mütevazi kişiliğinden dolayı ulaşamasa da diplomaside üstlendiği görevleri layıkıyla yerine getirebilme becerisini gösterdiği için Osmanlı diplomasisinde başarılı bir kariyere sahip olmuştur. İstanbul'da, babasının görevi dolayısıyla saraya yakın bir muhitte dünyaya gelen Ahmed Kemal Paşa, eğitim hayatına devletin geleneksel eğitim kurumlarında başlamış, aynı zamanda babasının teşvikiyle özel hocalardan da dersler almıştır. Aldığı eğitim onun ileride Osmanlı Devleti dış siyasetinde önemli görevler üstlenmesinde hiç şüphesiz etkili olmuştur. Ahmed Kemal Paşa'nın doğduğu, büyüdüğü ve yetiştiği çevre onun zengin bir düşünce dünyasına, geniş bir fikrî yelpazeye sahip olmasına imkân sağlamıştır.

Kemal Paşa'nın gerek şehzadelere Farsça hocalığı yapacak liyakatte olması gerekse iyi derecede Fransızca ve yeterli derecede Almanca lisanlarına vâkıf olması, Osmanlı hariciyesinde yetkin bir diplomat olarak görülmesinin önemli bir nedeni olmuştur.

Ahmed Kemal Paşa memuriyet hayatına, yaptığı reformlar ile imparatorlukta bir dönüm noktası teşkil eden Sultan II. Mahmud döneminde başlamıştır. Eski sistemin devamını savunan gelenekçiler ile yönünü batıya çevirmiş yenilikçi zümre arasında çekişmenin yaşandığı bir dönemde Ahmed Kemal Paşa, düşünceleri ve faaliyetleri ile yenilikçi aydınlar zümresinde yer almış, fakat bunu yaparken mütedeyyin kişiliğinden de ödün vermemiştir. Çalışmamızın ortaya koyduğu hususlardan biri şudur ki, Ahmed Kemal Paşa yeniliklere karşı olan zümrelerle mücadele etmiş ve bu mücadelesini yenilikçi bir diplomat-bürokrat ve devlet adamı olarak hayatı boyunca devam ettirmiştir.

Dönemin efkâr-ı umumiyesi ve matbuatı Ahmed Kemal Paşa'yı; alim, afif, mütevazi, nazik, güler yüzlü, mütedeyyin, sadık ve münevverü'l-efkâr bir kişi olarak tanımlamıştır. Ayrıca kendisinden fukarâ-perver, zayıfları ve güçsüzleri koruyan, hayır ve hasenat sahibi olarak söz edilmektedir. Paşa'nın üstlendiği diplomatik görevlerin siyasi çevrelerle iyi ilişkiler kurma ve sosyal beceri gerektirmesinden yola çıkılarak onun aynı zamanda sosyal bir kişilik olduğu da söylenebilir. Nitekim kendisi ile

birlikte Karadağ'da görev yapmış olan Murad Efendi'nin anılarında, Kemal Paşa'dan herkes tarafından sevilen bir insan olarak bahsetmesi de bize bunu göstermektedir. Ahmed Kemal Paşa'nın cenaze merasimine katılanların sayısının fazlalığına, statü ve tebâiiyetine bakıldığında da onun payitahtın siyasi, sosyal ve kültürel hayatına ne denli katkılar sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla Paşa, çok aktif sosyal bir yaşam sürmüştü ve önemli siyasi-diplomatik kariyere sahip olmuştur.

Ahmed Kemal Paşa “döneminde etkili ve başarılı bir diplomat mıdır” sorusunun da cevaplandırılması önem arz etmektedir. Diplomatik görevleri esnasında Bâbîâli ile yapmış olduğu yazışmalara bakıldığında bunlardan bazıları, sadece yaptığı görüşme ve müzakereleri Dersaadet'e iletilen tarzda yazışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum dikkate alındığında, Paşa'nın sadece aldığı emirlere göre hareket eden, inisiyatif kullanmayan sıradan bir diplomat profili çizdiği kanısı uyanmaktadır. Oysaki yazışmalar ve gönderdiği raporların büyük bir kısmı için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Paşa'nın yürüttüğü diplomatik görevler sırasında uluslararası siyasete dair inisiyatif aldığı, fikirlerini çekinmeden beyan ettiği ve siyasi mütalaalarda bulunduğu görülmektedir. Gerek bürokraside gerekse diplomaside oldukça hassas ve kritik dönemlerde önemli görevler üstlenmiş olan Ahmed Kemal Paşa, devletin çıkarları söz konusu olduğunda cesaret timsali davranışlar göstermekten ve inisiyatif almaktan çekinmemiştir.

Ahmed Kemal Paşa'nın 80 yıllık ömrünün 63 yıl gibi oldukça önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet yolunda geçmiştir. Tanzimat ilkelerini benimseyen bir devlet adamı olan Kemal Paşa, bir reformcu olarak yaşamış ve reformist olarak hayatını tamamlamıştır. Devletin dış politikadaki itibarının ve uluslararası siyasetteki etkinliğinin zayıfladığı, Avrupa nezdinde “hasta adam” anlayışı ile Osmanlı Devleti'nin uluslararası konumunun farklılaştığı bir dönemde Paşa, kritik ve önemli görevler üstlenmiştir. Gerek imparatorluk topraklarında gerekse yurt dışında yürüttüğü diplomatik görevler sırasında devletin temel problemleri ile yakından yüzleşmiştir.

Ahmed Kemal Paşa, yaşadığı dönemde Osmanlı bürokrasisinde etkin olan diğer diplomatların yanında; yapıcı ve uzlaşmacı tavırları, entelektüel ve edebi birikimiyle, görev aldığı yerlerdeki iletişimsel ve sosyal becerisiyle ön plana çıkan bir devlet adamı profili çizmektedir. Bu yönüyle Kemal Paşa, payitahtın sürekli değişen siyasi

konjonktürüne rağmen devletin tercih edilen bir bürokratı olmayı başarmış, her daim diplomatik kariyeri yükselerek devam etmiştir. Paşa, üstlendiği görevin niteliğine ve görev bölgesinin kültürel değerlerine göre tavır alabilen, uyum sağlayabilen ve bu sayede iyi sonuçlar alabilen liyakatli bir diplomattır.

Ahmed Kemal Paşa, İran Devleti ile sınır meseleleri nedeniyle ilişkilerin kırılgan olduğu bir dönemde ve oldukça genç sayılabilecek bir yaşta kendisine tevdi edilen İran memuriyetlerini başarı ile yürütmüştür. Kemal Paşa'nın İran memuriyetleri, Batılı devletlerin, özellikle de İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ve İran üzerinde projeler yürüttüğü bir döneme denk gelmektedir. Yine aynı dönemde başlayan Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı sırasında gündeme gelen Mısır-İran ittifakı Bâbiâli'nin, İran'la olan problemleri diplomatik yollarla çözmek için çaba harcamasına neden olmuştur. Bu ortamda İran'a görevlendirilen Ahmed Kemal Paşa, her ne kadar İran'la olan sorunların tamamının çözümünde olumlu neticeler elde edemese de Bâbiâli'nin barıştan yana olduğunu ve İran'la süregelen meselelerde devletin kesin tavrını yansıtmayı başarmıştır. Paşa'nın İran memuriyetlerinde elde ettiği tecrübe kendisinin Berlin Sefareti sırasında da işine yaramış, Rusya'nın Kırım Savaşı sırasında İran'la kurduğu dirsek teması konusunda Bâbiâli'ye bilgi vererek öneriler sunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ve sadece Bâbiâli'yi değil, Avrupalı devletleri de uzun süre meşgul eden Mısır Meselesi sırasında Ahmed Kemal Paşa özel bir görevle Mısır'a gönderilmiştir. Bu görevi sırasında Mısır'da, Mehmed Ali Paşa karşısında devletin saygınlığını korumaya yönelik gösterdiği liyakat ve hassasiyet Paşa'nın, devletin bekasına ve onuruna sahip çıkma maharetini göstermektedir. Devleti içeride ve dışarıda uğraştıran ve Bedirhan Bey Meselesi olarak anılan sorunda ise Cizre'ye gönderilen ilk devlet memuru olma onurunu tereddütsüz bir şekilde kabul eden Ahmed Kemal Paşa, burada devletin varlığını ve birliğini koruma hususunda gösterdiği soğukkanlı ve yapıcı tavrı ile ne denli başarılı bir bürokrat olduğunu ispat etmiştir.

Ahmed Kemal Paşa, daha sonra yaşanacak olan Dünya Savaşı'nın provası niteliğindeki Kırım Savaşı sırasında, Bâbiâli'nin dış politikasının çok hassas olduğu bir süreçte Berlin Sefareti görevini yürütmüştür. Savaşın tüm hızıyla devam ettiği dönemde yaklaşık üç yıl Berlin Elçisi olarak görev yapan Ahmed Kemal Paşa, herkese kendisini sevdirmiş bir diplomat olarak devletin izlediği denge politikasının Berlin'de

başarılı bir uygulayıcısı olmuştur. Kırım Savaşı'nın hem Avrupa hem de Osmanlı Devleti'nde dengeleri nasıl değiştirdiğine tanıklık etmiştir. Berlin'de bulunduğu esnada sosyal hayatın ve kral davetlerinin müdavimi olan Paşa, aynı zamanda eğitim faaliyetlerine de ciddi mesai harcamış, Almanya'nın sanayi ve eğitim kurumlarını yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Ahmed Kemal Paşa, bu görevi esnasında ülkenin kurtuluş reçetesi olarak gördüğü sanayileşme ve eğitim için gerekli olan araç ve gereçlerin Almanya'dan teminini sağlayarak sadece dış politikada değil, devletin modernleşme sürecinde de etkili olmuştur.

Dünyada milliyetçilik fikirlerinin yayılmaya başladığı bir dönemde, bu fikirlerin etkisini imparatorluğun birçok bölgesinde derinden hissedilen Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Karadağ'ın isyanlar yoluyla bağımsızlığa adım adım gidişine şahit olacaktır. Bu yüzyılda Karadağ, tamamen bağımsızlık hedefine kilitlenmiş, bir taraftan da kuracağı devletin sınırlarını Osmanlı toprakları aleyhine genişletme politikası takip etmiştir. Karadağ Meselesinin gittikçe hareketlendiği bir dönemde Ahmed Kemal Paşa, Karadağ Komiserliği görevi ile bölgeye gönderilmiştir. Ahmed Kemal Paşa'nın Karadağ Komiserliği görevi, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını korumaya yönelik sınır tespiti çalışmaları, bölgede Tanzimat hükümlerinin uygulanması, bölge halkının devlete bağlılığının sağlanması gibi önemli vazifeleri içermektedir. Aynı zamanda Grahova Savaşı örneğinde görüldüğü gibi Paşa'nın askerlerin tertibi, iaşesi, ikmali ve idaresi gibi görevler üstlenmesi, sıra dışı hayatının bir başka yönünü daha ortaya koymaktadır.

Ahmed Kemal Paşa'nın devlet hizmetinde geçirdiği yarım asrı aşan dönem hizmetlerinin karşılığı olarak aldığı nişan ve rütbelere doludur. 60'lı yaşlarda, devlet hizmetinde 40 yılı devirmiş bir bürokrat ve diplomat olan Ahmed Kemal Paşa, kutsal yerleri ziyaret amacıyla Bağdat'a gelen İran Şahı'na mihmândârlık görevi kendisine tevcih edildiği sırada vezaretle taltif edilerek, böylece ulaşabileceği en üst unvanı elde etmiş olacaktır. Gerek İran Şahı'nın mihmândârlığına tayin edilmesi gerekse Belçika Kralı'nın cülusunu tebrik münasebetiyle nâme-i hümâyunu götürme görevinin kendisine tevdi edilmiş olması devletin diplomatik temsil gücü yüksek ve muteber devlet adamı kimliğini üzerinde taşıdığına açık işaretleridir.

Devlet politikaları şahıslara bağlı olmayıp devamlılık arz etse de diplomatların şahsi çabaları ve başarılı icraatları devletlerarası ilişkilerin devamlılığında ve

sorunların çözümünde önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı günlerine yeniden dönebilmesi için devlette modernleşme çabalarının yoğunluk kazandığı bir dönemde devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiş olan Ahmed Kemal Paşa; “yeniden eski gücüne kavuşmuş bir devlet, Avrupa örneğinde kalkınmış medeni bir toplum” idealini savunan devlet adamlarının önemli bir örneğidir. Dolayısıyla çalışmamız; altmış üç yıl aralıksız devlete hizmet eden ve muteber bir devlet adamı olan Ahmed Kemal Paşa'nın Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti dış politikasındaki rolünü ve katkılarını ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmamızın öznesi olan Ahmed Kemal Paşa, çok yönlü kişiliğiyle her devlet adamına nasip olmayacak şekilde devlette itibar görmüş azimli, sadakatli ve feragat sahibi bir devlet adamı profilini somut olarak bize göstermektedir.

KAYNAKÇA

CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

Ali Emîrî II. Mahmud Tasnifi (AE.SMHD.II): 122/10042.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO): 152/11351.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d): Def.No: 609

Bâb-ı Âsafî Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d): 10/298; 11/43;
11/264; 13/112; 11/165; 11/166; 11/169; 11/170; 11/210; 11/222; 11/223; 12/256.

Cevdet Askeriye (C.AS): 276/11456; 294/12184.

Cevdet Dahiliye (C.DH): 31/1536; 39/1931; 338/1685; 68/3383; 59/2907.

Cevdet Hariciye (C.HR): 93/4603; 16/773; 106/5276; 65/3228; 49/2422; 133/6606;
184/9163; 34/1686.

Cevdet Maârif (C.MF): 133/6606; 134/6692.

Cevdet Maliye (C.ML): 542/22274.

Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT): 1418/46; 240/13; 1409/55; 1400/63.

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d): 200/159;
46/449.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT): 335/19210; 336/19263; 835/37677; 807/37181;
1166/46117; 1315/51264-B; 756/ 35755; 819/37344-C; 819/37344; 799/37034 B;
799/37034; 799/37042-B; 799/37042-A; 804/37132; 804/37132-A; 795/36879;
161/6718-A; 803/37119-D; 452/22395-3; 802/37100-D; 802/37112; 786/36677;
786/36678; 802/37103; 815/37281-A; 282/16816; 1315/51265-A; 784/36623;
784/36623-B; 804/37141; 804/37137; 1179/46580; 804/37134; 804/37134-A;
804/37134-C; 637/31421; 805/37155-A; 785/36670; 1264/48949-C; 806/37159-D;
806/37159; 806/37161; 805/37154; 805/37154-A; 805/37154-B; 805/37154-C;
298/17698; 1421/58089-D; 1315/51264; 1315/51264-A; 1315/51264-B; 1315/51262;
1315/51267; 806/37158; 806/37158-A; 806/37158-B; 806/37158-C; 804/37135;

804/37135-A; 804/37135-B; 819/37345; 819/37345-A; 819/37345-B; 819/37345-C;
806/37156; 806/37156-B; 806/37156-C; 806/37156-D; 784/36629; 784/36629-A;
784/36625; 799/37053; 381/20569-C; 379/20525-E; 379/20525; 799/37037-A;
799/37037; 799/37042; 979/41577-D; 979/41577-A; 799/37042-C; 363/20148-B;
909/39792-2; 368/20341; 362/20106; 372/20392; 372/20392-A; 372/20392-B;
372/20392-C; 369/20356; 360/20057; 350/19814; 833/37560-K; 908/39770;
360/20071; 359/20050; 362/20111; 359/20055-A; 1169/46234; 1045/43186;
376/20463; 1236/48083; 1354/52896; 1633/14; 1215/47594; 1172/46375;
1215/47589; 830/37509; 958/41164; 1207/47297; 1207/47297-A-D; 1212/47480;
1212/47480-A-B-C-D-E-F-H-G-İ-J-K-L-M-N-O-P-R; 747/35292; 1172/46396;
1215/47602; 1215/47602-A; 1215/47602-B; 1215/47602-Ç; 442/22207; 1154/45787-
H; 1154/45787-İ.

Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi (HR.MKT): 192/17; 176/17; 177/63; 206/51;
214/36; 214/72; 229/48; 230/38; 247/42; 254/78; 251/50; 261/29; 250/39; 251/7;
258/91; 286/97; 290/24; 283/43; 548/62; 684/25; 696/3; 701/67; 698/93; 698/54;
698/86; 698/60; 709/1; 702/13; 335/24; 794/47; 793/61; 798/15; 797/85; 688/60;
85/73; 88/4; 126/21; 135/90; 171/40; 131/97; 226/5; 197/57; 330/92; 332/70;
332/62; 52/72; 193/65; 171/97; 235/14; 178/27; 178/33; 186/7; 213/73; 233/15;
318/61.

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR.SYS): 903/5; 1355/37; 870-1; 870-3; 869/60; 821/2;
207/7; 228/48; 1005/16; 1887/46; 1349/23; 2921/41; 2921/42; 2921/20.

Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Evrakı (HR.SFR.3): 1/62.

Haritalar Kataloğu (HRT.h): 47.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR.TO): 225/7; 230/24; 230/46; 56/42; 170/54;
170/58; 54/60; 53/90; 37/69.

Hazîne-i Hâssa İrâdeleri (HH.İ): 17/29.

İrâde Dahiliye (İ.DH): 1295/4; 875/96863; 51/2534; 81/4074; 129/6634; 134/6903;
135/6923; 163/8475; 481/32400; 485/32763; 499/33912; 535/37188; 659/45890;
722/50359; 722/50385; 321/20881; 395/26155; 397/26278; 398/26323; 401/26548;
408/26997; 616/42917; 617/42959; 617/29779; 622/43264; 624/43361;

624/43384; 624/43412; 629/43755; 625/43482; 631/43879; 768/62588; 541/37650;
610/42548; 639/44434; 686/47832; 901/71623; 758/61840; 499/33912; 644/44771;
659/45890; 665/46334; 492/33341; 538/37371; 326/21247; 328/21376; 301/19086;
253/15596; 260/16109; 358/23643; 425/28116.

İrâde Dosya Usulü (İ.DUİT): 136/34; 190/44; 58/48; 58/49.

İrâde Eyalet-i Mümtaze Mısır İradeleri (İ.MTZ) (05): 6/163; 7/186; 8/206; 8/218;
8/220; 8/211; 9/221; 9/224; 1/8; 1/13; 3/77; 3/74; 4/103; 6/163; 7/189; 7/190; 7/191;
10/249.

İrâde Hariciye (İ.HR): 143/7509; 75/3658; 110/5375; 112/5473; 118-5791;
119/5859; 120/5931; 68/3323; 121/6012; 122/6093; 128/6476; 131/6677;
137/7062; 132/6800; 143-7509; 144/7552; 146/7682; 139/7246; 149/7818;
153/8131; 154/8164; 332/21376; 155/8264; 332/21377; 158/8401; 158/8432;
158/8412; 165/8847; 219/12717; 218/12668; 218/12672; 218/12660; 219/12753;
220/12807; 245/14584; 248/14776; 1/25; 55/2577; 89/4345; 92/4484; 92/4520;
86/4224; 111/5443; 155/5585; 118/5808; 121/6049; 124/6210; 125/6268; 127/6419;
126/6348; 126/6376; 126/6365; 126/6316; 129/6534; 129/6570; 131/6709;
131/6720; 132/6785; 140/7353; 145/ 7615; 332/21379; 56/2648; 58/2785; 4/177;
6/276; 46/2189; 189/10565; 107/5280; 111/5414; 111/5455; 120/5970; 175/9568;
175/9569; 175/9573; 175/9574; 175/9594; 175/9566; 175/9568; 175/9585; 176/9642;
176/9666; 153/8090; 89/4370; 92/4494; 161/8640-02; 172/9387; 175/9582.

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 8/339; 11/478; 132/5657; 12/492; 12/505;
132/5661; 132/5663; 11/476; 12/502; 15/613; 92/3902.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 61/1161; 65/1243; 208/6740; 29/490.

İrâde Mesâil-i Mühimme (İ.MSM): 30/843; 48/1229; 48/1225; 49/1231; 30/844;
37/1045; 38/1066; 48/1230; 49/1238; 50/1259; 50/1279; 50/1286.

İrâde Şura-yı Devlet (İ.ŞD): 7/352.

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT): 9/62.

Mâbeyn-i Hümâyûn İradeleri (MB.İ): 20/153; 25/40; 41/57; 130/148; 21/1; 21/9;
13/33.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 21/54.

Sadâret Defterleri (A.d): Def. No:487.

Sadâret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN): 38/49; 147/80; 175/94; 96/90; 128/67; 129/54; 129/59; 48/43.

Sadâret Divan Kalemî Mühimme Evrakı (A.DVN.MHM): 44/12; 29/48; 35/87; 35/62; 24/80; 5/35; 11/55.

Sadâret Mektubî Kalemî Evrakı (A.MKT): 13/15; 9/56; 9/100.

Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD): 41/11; 254/96; 251/26; 255/87; 280/91; 200/39.

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM): 453/7; 137/57; 72/5; 70/18; 154/59; 154/47; 165/16; 454/44; 1/75; 2/70; 2/71; 104/38; 136/18.

Sadâret Âmedi Kalemî Evrakı (A.AMD): 52/59; 60/42; 52/58; 54/12; 54/66; 59/23; 59/69; 60/42; 70/80; 56/9; 56/12; 66/26; 76/4; 73/94; 70/55; 78/9; 77/85; 90/10; 2/30; 60/35; 76/39; 75/22; 11/3; 51/24; 38/92; 73/30; 71/95; 82/41; 90/17.

Sadâret Müteferrik Evrakı (A.M): 9/33; 8/73; 4/91.

Sadâret Nâme-i Hümayûn Evrakı (A.DVN.NMH): 44/20; 1/16; 1/17; 45/34; 2/7; 2/8; 4/4; 4/5; 13/4.

Sadâret Teşrifat Kalemî Evrakı (A.TŞF): 30/80.

Sadâret Umûm Vilâyât Evrakı (A.MKT.UM): 3/49; 160/30; 188/57; 253/39; 297/83; 311/18; 313/21; 314/46; 327/17; 343/54; 347/20; 326/46; 144/77; 144/80; 144/81; 144/82; 118/7; 257/25; 348/64.

Şûrâ-yı -yı Devlet (ŞD): 880/57.

Şûrâ-yı Devlet Sicill-i Ahval İdaresi (ŞD.SAİD): 26/14.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d): 8182; 7964.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 626/105; 381/21; 452/28; 712/19; 578/34; 673/54.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 75/19; 112/6; 91-60.

YAZMA / YAYINLANMIŞ KRONİKLER İLE TETKİK ESERLER

Ahmed Lûtfî Efendi, *Lûtfî Efendi Tarihi*, C. IV-V, (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), İstanbul: Tarih Vakfı Yapı Kredi Yay., 1999.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. VI-VII-VIII, (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), İstanbul: Tarih Vakfı Yapı Kredi Yay., 1999.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. IX, (Yay.: Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. 1984.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.X, (Yay. Haz.: Münir Aktepe), Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XI-XII, (Yay. Haz.: Münir Aktepe), Ankara: TTK Basımevi, 1989.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XIII, (Yay. Haz.: Münir Aktepe), Ankara: TTK Basımevi, 1990.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.XIV, (Yay. Haz.: Münir Aktepe), Ankara: TTK Basımevi, 1991.

Ahmet Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XV, (Yay. Haz.: Münir Aktepe), Ankara: TTK Basımevi, 1993.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, (Haz.: Ali Fikri Yavuz/İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi,1972.

Ebu'l-Kasım Firdevsî-i Tûsî, *Müntehabât-ı Şehnâme*, (Çev.: Kemal Paşa), İstanbul:1281. (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Nadir Eserler)

Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli, İstanbul: Darü'l- Hilafetü'l Aliyye, Şehzadebaşı, Evkaf-ı Hümayun Matbaası, 1335.

Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, (Haz: Ömer Çiftçi), Ankara: 2017.

- Fatîn Davud; *Divan-ı Fatîn*, İstanbul: 1288, TBMM Kütüphanesi, I. Kısım
- Fatîn Davud, *Divan-ı Fatîn*, İstanbul: 1288, TBMM Kütüphanesi, II. Kısım
- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II (İ-N), İstanbul: MEB Basımevi, 1969.
- Kemal Paşa, *Tâlimü'l- Fârisî*, İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 5. Baskı, 1274.
- Kemal Paşa, *Fârisî Tekellüm Risâlesi*, İstanbul: Muhib Matbaası, 1287. (İ.BB. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar)
- Mahmud Cevad İbnü'ş- Şeyh Nâfî, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Ankara: MEB Yay., 2002.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.5, (Yay. Haz.: Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996.
- Murad Efendi (Franz Von Werner), *Türkiye Manzaranarı*, (Çev.: Alev Sunata Kırım), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1271, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1271.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1285; 1286; 1287; 1288; 1290.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1296, İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1296.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1297, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1297.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1298, İstanbul: Mahmud Bey matbaası, 1298.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1299, İstanbul: Mahmud Bey matbaası, 1299.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1300, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1299.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1301, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1303, İstanbul: Mahmud Bey matbaası,1303.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1304, İstanbul: Ohannes Efendi Vatan Kütüphanesi, 1304.

Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası*, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları, 2003.

Süleyman Kâni İrtem, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-i Âli*, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları, 2007.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.

Vak'a-Nüvîs Es'ad Efendi Tarihi, (Haz.: Ziya Yılmaz), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.

KİTAPLAR

Akyıldız, Ali. *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, İstanbul: Timaş Yayınları 2018.

Akyıldız, Ali. *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

Akyıldız, Ali. *Kral Öldü Yaşasın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Akyıldız, Ali. *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Akyüz, Kenan. *Encümen-i Dâniş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1975.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2020)*, Ankara: Pegem Akademi, 2020.

Altundağ, Şinasi. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, Ankara: TTK Yayınları, 2021.

Aydın, Mahir. *Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Berk, Süleyman. *Zamanı Aşan Taşlar, Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları: 7, 2006.

Budak, Ali. *Münif Paşa (Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Budak, Ali. *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı, Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, Yayıncılık, 2018.

Celil, Celile. "Bedirxan Bey Ayaklanması", *Dar Üçgende Üç İsyan*, Faik Bulut, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.

Cipolla, Carlo M. *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, (Çev.: Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Findley, Carter V. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform- Babiâli 1789-1922*, (Çev.: Ercan Ertürk), İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi: I. ve II. Meşrutiyet, C.2*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1997.

Hakan, Sinan. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, İstanbul: Doz Yayıncılık, 2011.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, C.V*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: MEB Basımevi, 1974.

Komisyon. *İstanbul Su külliyatı, C.XXII*, İstanbul: Vakıf Su Defterleri, Halkalı Suları 2 (1843-1913), Proje ve Yayın Yönetmeni: Ahmet Kala, İBB, İSKİ Genel Müdürlüğü, 2001.

Özcan, Uğur. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı- Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.

Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Sertoğlu, Midhat. *Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V-VI*, Ankara: TTK Basımevi, 2011.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2017.

Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul: İletişim Yay., 2015.

Sonyel, Salahi R. *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Ankara: TTK Basımevi, 2001.

Şahin, Ayşegül Altınova. *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2017.

Yılmazçelik, İbrahim. *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995.

Yurtçiçek, Bayram. *Kürt İsyanları Bedirhan Bey'den Dersim'e*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

TEZLER, MAKALELER, BİLDİRİLER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Acar, Ahmet. *Osmanlı-İran Diplomatik İlişkilerinde Sürekli Diplomasiye Geçiş ve Tahran Sefareti'nin Kuruluşu*, Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tokat, 2020.

Acer, Zabit. “Dük De Braban'ın İstanbul Yolculuğu (1860)”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/7 (Ankara: Summer 2014), P. 83-116.

Aksoyak, İsmail Hakkı. Seyyid Ahmed Kemâl Paşa, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015.

(<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6504>)

Akyıldız, Ali. “Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar”, İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 11-18.

Akün, Ömer Faruk. “Şinâsî, İ.A., C.XI, Ankara: MEB Basımevi, 1979, 545-560.

Albayrak, Kadir. “Nestûrîlik”, *TDVİA*, C.33, 15-17.

Albayrak, Kadir. “Keldânîler”, *TDVİA*, C.25, 207-210.

- Altın, Hamza. “1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, (2008): 271-283.
- Altundağ, Şinasi. “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, (Ankara:1943), 33-45.
- Aydın, Doğu. *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2012.
- Aydın, Mahir. “Barışı Olmayan Savaş: Kırım”, İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 1-10.
- Aydın, Mustafa. “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran İlişkileri”, (İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 131-150.
- Aykun, İbrahim. *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı- İran Hudud Antlaşması*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 1995.
- Bardak, Musa. “Son Dönem Eğitimci-Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi (IJOSES)*, C.7, S.13, (2020), 40-71.
- Beyhan, Mehmet Ali “Bir II. Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIII, İstanbul, 1993.
- Cüçük, Eyüp. *Tanzimat Döneminde Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa (1808/1887)*, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2020.
- Çakılcı, Diren. *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Antalya, 2015.
- Çakmak, Aydın. *Hariciye Nezâreti (1836-1924)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2020.
- Çayır, Kamil. *Karadağ Meselesi (1851-1863)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

- Çelik, Ahmet. *Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Farsça Öğretimi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2005.
- Dalyan, Murat Gökhan. *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari-Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkiler)*, Doktora Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2009.
- Demirel, Muammer. “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (2002): 64-93.
- Doğan, İsmail. “Münif Mehmed Paşa”, *TDVİA*, C.32, 9-12.
- Doğan, Cabir. *Cizre- Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyon, 2010.
- Doğan, Cabir. “Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.12, (2010): 15-38.
- Doğan, Cabir “1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22, (2010): 1-18.
- Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi”, (İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*), Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 119-130.
- Fidan, Murat. “Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, ICEBSS, (2017), 287-309.
- Gencer, Fatih. *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2010.
- Gencer, Mustafa. “Alman Basınında Kırım Savaşı”, İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 151-172.

- Gölen, Zafer. “Karadağ Devleti’nin Doğuşu: Osmanlı- Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, *Bellekten*, C.LXXVIII, S. 282, TTK, (2014): 659-698.
- Gölen, Zafer. “1857-59 Bosna-Hersek İsyanı”, *Bellekten*, C.73, S. 267, TTK, (2009): 465-522.
- Gölen, Zafer. “1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları”, *History Studies*, Volume:1, (2009): 212-296.
- Güney, Filiz. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri*, Yüksek Lisan Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2005.
- Kahraman, Alim. “Şinasi”, *TDVİA*, C.39, 166-169.
- Kanar, Mehmet. “Şâhnâme”, *TDVİA*, C.38, 289-290.
- Karasu, Cezmi. *Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1998.
- Karataş, Mehmet “Mehmet Ali Paşa ve Mısır Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:9, S.22, (2005), 265-282.
- Kocaoğlu, Mehmet. “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.6, S.6, (1995), 195-210.
- Keleş, Erdoğan. *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
- Komisyon. “Kemal Paşa”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXI, MEB Basımevi, Ankara 1974.
- Komisyon. *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007.
- Memiş, Şefik. *19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2015.
- Nazik, Sıtkı. *Şemseddin Sâmî’nin Kâmûsu’l-A’lâm Adlı Eserinin V. ve VI. Cildinde Geçen Osmanlı Şâirlerinin Biyografileri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum, 2008.

- Okay, M. Orhan. "Edhem Pertev Paşa", *TDVİA*, C.10, 420-421.
- Önen, Saliha. *Ceride-i Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir, 2016.
- Örenç, Ali Fuat. "Kırım Harbi Deniz Savaşları", İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 19-44.
- Özcan, Azmi. "Kırım Savaşı'nın İslam Dünyası'ndaki Yankıları ve Sonuçları", İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, 2007, 53-60.
- Özcan, Besim. Kırım Harbi Sırasında Bazı Avrupalı Devlet Adamlarının Osmanlı Ülkesini Ziyaretleri (1854-1855), *AÜDTCF Dergisi (OTAM)*, S.9, (1998), 287-321.
- Özden, Kemal. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği (1763-1922), *XVII. Türk Tarih Kongresi*, C. IV-III.Kısım, (Ankara: 2014): 1135-1171.
- Özdem, Ali Gökçen. *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elâzığ, 2012.
- Özer, Fatih. *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyancıları*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Edirne, 2010.
- Özgüdenli, Osman Gazi "Muhammed Şah", *TDVİA*, C. 30, 568-569.
- Öztürk, Cemil. "Rüşdiye", *TDVİA*, C.35, 300-303.
- Sarıkcıoğlu, Melike. *Osmanlı- İıran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2009.
- Soofizadeh, Abdolvahid. *Kaçar Döneminde Osmanlı-İıran Siyasi İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2014.
- Soofizadeh, Abdolvahid. I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, (2013): 183-194.

Soofizadeh, Abdolvahid. Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, S.42, (2017): 437-449.

Şafak, Nurdan. *Bir Tanzimat Diplomatu Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

Şenel, Şennur-Terzi, Hülya. “Trabzon’daki İran Konsolosluğu Faaliyetleri (1877-1923)”, *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (2019): 83-95.

Şimşek, Eyyub. *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri ve Kırım Savaşı (1853-1856)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon, 2013.

Taşkesenlioğlu, Muhammed Yasin. *Kuruluşu, Yapısı ve Uygulamalarıyla Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854-1861)*, Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2014.

Temel, Mehmet. “XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.27, (Haziran 2012), 247-263.

Temizer, Abidin. *Karadağ’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun, 2013.

Tüfekçi, Coşkun. *Osmanlı- İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2012.

Uluerler, Sıtkı. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elâzığ, 2009.

Yazıcı, Tahsin “Feth Ali Şah”, *TDVİA*, C.12, 451-452.

Yıldırım, Ender. *Türkiye- İran İlişkileri (1918-1960)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

Yıldız, Hatip. *Bedirhan Bey Vak'ası (1842-1848)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2000.

Yıldız, Mehmet. “Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesnâ Eseri: 1856 Islahat Fermanı”, İstanbul: *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, 199-234.

Yılmaz, Yiğit. “Almanya Vergi Sistemi ve Vergi Denetimine Genel Bir Bakış”, *Vergi Raporu*, S.237, (Haziran 2019): 11-27.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazete ve Mecmualar

Basiret.

Ceride-i Hakayık.

Ceride-i Havadis.

Mecmua-i Ebuzziya.

Mizan.

Servet-i Fünun.

Takvim-i Vekayi.

Tarik.

Tercüman-ı Hakikat.

TABLolar

Ahmed Kemal Paşa'nın atandığı diplomatik ve bürokratik memuriyetlerin listesi⁸⁷³

ATANMA YILI	GÖREVİ
1825	Deftardâr Mektubî Kalemi Hulefâsı
1830	Ceride Nezâreti Başkâtipliği
1835	İran Sefaret Başkâtibi ve Tercümanı
1837	Sadâret Mektubî Kalemi Hulefâsı
1837	“Memuriyet-i Mahsusa” ile Tahran Sefirliği
1838	Takvîm-i Vekâyi Farisî Tercümanı
1840	Sadâret Mektubî Kalemi Mümeyyizlik ve Farisî Tercümanlığı
1841	Mehmed Ali Paşa'ya ferman-ı alî götürmek amacıyla Mısır'a gönderilmesi
1843	“Memuriyet-i Mahsusa” ile Cizre'ye gönderilmesi
1846	Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti Muavinliği
1847	Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü
1848	Mekâtib-i Umûmiye Nâzırlığı
1851	Meclis-i Maârif-i Umûmiye Üyeliği
1851	Encümen-i Dâniş Üyeliği

⁸⁷³ Tablonun hazırlanmasında kullanılan kaynaklar: *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı*; Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi*; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*; Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*; ŞD, 880/57-1 (Tekâüd Nezâreti tarafından hazırlanan hizmet dökümü); BOA, HAT, 835/37677; BOA, HAT, 807/37181; BOA, HAT, 756/ 35755; BOA, İ.DUİT, 136/34; BOA, İ.MTZ(05), 8/220; BOA, İ.MTZ.(05), 8/218-1-2-3-5; BOA, İ.MSM, 48/1229-21; BOA, BEOAYN.d, 609, s.5-6; BOA, İ.DH, 134/6903-1-2; BOA, İ.DH, 163/8475; BOA, C.MF, 133/6606; BOA, C.MF, 134/6692; BOA, A.M, 4/91; BOA, A.M, 9/33; BOA, İ.MVL, 208/6740-2; BOA, İ.HR, 110/5375; BOA, İ.HR, 149/7818-11; BOA, A.MKT.MHM, 154/47; BOA, İ.DH, 425/28116; BOA, A.MKT.NZD, 280/91; BOA, A.DVN, 147/80; BOA, A.DVN.MHM, 29/48; BOA, İ.DH, 481/32400; BOA, A.DVN, 175/94; BOA, A.DVN.MHM, 35/62; BOA, İ.DH, 499/33912; BOA, MB.İ, 20/153; BOA, İ.DH, 535/37188; BOA, İ.DH, 541/37650; BOA, İ.HR, 219/12717; BOA, İ.HR, 218/12668; BOA, İ.DUİT, 58/49-4; BOA, İ.DH, 616/42917; BOA, MB.İ, 25/40; BOA, İ.DH, 639/44434; BOA, İ.DH, 644/44771; BOA, İ.DH, 659/45890; BOA, A.MKT.MHM, 453/7; BOA, İ.DH, 665/46334-2; BOA, ŞD, 880/57; BOA, İ.DH, 722/50359; BOA, İ.DH, 722/50385; BOA, MB.İ, 41/57; BOA, A.d, 487; BOA, Y.EE, 75/19; BOA, İ.DUİT, 190/44.

1851	Şehzadegân Ders Nâzırlığı
1854	Berlin Sefiri
1857	Karadağ Komiserliği
1859	Meclis-i Âlî-i Tanzimat Üyeliği- Şehzadegân Ders Nâzırlığı
1859	Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırlığı
1861	Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı
1862	Takvimhâne ve Tabhâne Nezâreti (İlave görev)
1862	Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye Üyeliği
1865	Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı
1865	Evkâf Nâzırlığı (Vekâleten)
1866	Belçika Kralı'nın Cülûs Tebriki Görevi
1867	Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye Üyeliği
1868	Şûrâ-yı Devlet Üyeliği
1870	İran Şahı'na Mihmândârlık Görevi
1870	Evkâf Nâzırlığı
1871	Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı
1872	Şûrâ-yı Devlet Üyeliği
1872	Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı
1873	Şûrâ-yı Devlet Üyeliği
1873	Evkâf Nâzırlığı
1876	Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı
1877	Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı
1878	Heyet-i Âyân Üyeliği
1878	Harem-i Hümayun Masârifât Nâzırlığı-Şehzadegân Ders Nâzırlığı
1878	Feriye Sarayları Nâzırlığı

Atufetlü efendim hazretleri

İşkodra Sancağı'nda kain Vasoyok ve Koç Nahiyesi ahâlisinin harekât-ı vâkıaları tafsilâtına dair İşkodra Mutasarrıfı saadetlü Mustafa Paşa hazretleri tarafından mukaddem ve muahhar vürûd eden çend kıta tahrirât manzûr-ı âli buyurulmak için leffen arz ve takdim kılındı. Bunların hulâsa-i meâlî ahâli-i merkûmenin Karadağlılar tarafından icrâ olunan ifâdât ve tahrikâtın ve Fransa Konsolosu'nun dahi oralara azimetiyle bu vadide bazı îkaât-ı gayr-ı lâıyıkası zuhura gelmesinden nâşî Karadağlılara meyl ile anlarla birleşmiş oldukları ifadesinden ibaret olmasıyla iktizâ-yı hal geçen gün akd olunan Meclis-i Hâs-ı Meşverette mütâlââ ve ahâli-i merkûmenin hükümet-i mahalliyeden teneffür ile dağlılara temâyül etmeleri oralarda Tanzimat-ı Hayriye'nin icrâ ve tesisi sırasında kendilerinden melûf olmadıkları bir takım vergü ve rüsûmat-ı cedîde taleb olunmasından ileri geldiği ifadesini havi Fransa Konsolosu tarafından sefarete ve sefaretten dahi bir suret-i Hariciye Nezâretine irsâl olunmuş olan tahrirâtın kezâlik melfûf bulunan tercümesi dahi kırâat ve konsolos-ı mûmâileyhin ol havaliye azimeti güya mutasarrıf paşa oralara asker sevk edilışinden hâsıl olacak mehâziri sonradan derk ve tefhîm birle asâkir-i meb'ûseyi buldukları yerde tevkîf eylemek ve ahâli-i mütevehhişeyi temin etmek üzere kalkıp oraya gitmesi kendisinden iltimâs eylemiş olmasından neşet etmiş idüğü sefâretin cümle-i ifâdâtından olduğı ve bazı rivâyâta göre dahi Karadağ Başkinezi Danyal'ın Rusyalılara gösterdiği adem-i temâyülünü ve Devlet-i Aliyye'ye te'kîd-i râbıta-i tâbiyyet etmek üzere izhâr eylediği âsâr-ı hâhişini İşkodra'da bulunan Rusya Konsolosu hoş görmeyerek onun niyât ve harekâtı ve gerek Fransa Konsolosu'nun Rus ve etvârı hakkında Paşa-yı mûmâileyhin zihnini bozmak ve Karadağca bir uygunsuzluk çıkarmak emelinde bulunduğı bil-etrâf hikayât olunub ol bâbda deverân eden müzâkerâtın hülâsa ve fezlekesinde bu hallerin başlıca bir sebebi Karadağ'ın berü tarafla olan revâbıt-ı tabiiyeti bir kâide-i muntazıma tahtında olamamasından neşet edib mukaddemâ İngiltere ve Fransa ve Avusturya sefâretleriyle bil-müzâkere kaleme alınıb Meclis-i Hâs-ı Vükelâ da dahi kabul olunarak irâde-i seniye-i hazret-i mülûkâne ile kinez-i mûmâileyhe teklifine karar verilen sûret her nasılsa şimdiye kadar meskût kalmış olmasıyla anın yine dermayân birle istihsâl çaresine bakılması ve sûret-i merkûmenin mevâdd-ı esâsiyesinin biri Karadağ hududunun tahdidi ve Karadağlıların ol hâvâlide ziraat etmelerine tahsis olunacak yerlerin tefriki olub bunları bi yoluna koymak ve sûret-i tanzimiyenin mevâdd-ı sâiresini dahi mahallince bil-müzâkere tesviye eylemek ve bir de mutasarrıf paşa

hazretleri zaten müstakîm ve dirâyet ve gayret ile muttâsîf olarak şimdîye kadar oraca güzel davranmış ise de muâmelât-ı hariciyede râcîl olduğundan bu hâl memûrîn-i ecnebiyenin daha ziyâde müdahalelerine bâdî olmakda olmasıyla anları dahi kendileriye hoş geçinmeye çalışmakla beraber dâire-i mahdûde-i istihkâklarından çıkartmamak ve ahalinin esbâb-ı şikayâtını ve kendilerinden istenilen vergü ve tekâlifi tedkik ve tâhkik ederek bu tarafa bildirmek ve kendilerini dahi celb ve temin ve bir hüsn-i idâre esâsı vaz olunması neye muhtaç olduğunu Bâb-ı devlete bil-etrâf inhâ ve tebeyyün etmek üzere mukaddemce hak-i pâ-y-ı âliden istizân olunduğu vechle İşkodra'ya bir politika memurunun irsâli ve şu ahvâle nâzâran gidecek zâtın gayet rabıtalı ve haysiyetlü olması lüzûmu ezser'i-nev teekküd etmeğin münasib lede't-temin Berlin Sefir-i sabıkı saadetlü Kemal Efendi lisân-i işnâd her ne vehcle fetânet ve istikâmet ashâbından olarak şimdîye kadar ne kadar hizmetlerde bulduysa âsâr-ı rahimiyet ve istikâmetini göstermiş ve hakkında derkâr olan hüsn-i zan-ı umûmiyi bi'd- defaat ve bi'l- fiil tasdik ve teyîd eylemiş olmasıyla bu işe tamam-ı ehil olduğundan onun memur ve izâm kılınması ve işbu maslahat-ı mutenabiha muvakkat bir şey olub efendi-i mumaileyhin maaşça ve sair cihetle sâye-i ihsân vâye-i hazret-i şahânedede mehmâemken müzâyâkadan vâreste olması elzem bulunduğundan kendisine memuriyeti tarihinden itibaren şehriye otuz bin kuruş maaş ve eser-i iffeti olarak derkâr olan zarûret hâline rahmen elli bin kuruş harcırâh verilmesi ve Bağdad havâlisine tahkikat için gönderilen saadetlü Raşid Efendi'nin yakında avdet etmesi melhûz olduğundan andan kalacak maaşın buna karşılık tutulması ve kitâbet hizmeti için mâiyetine Tercüme Odası memurlarından Münif Efendi ve Fransızca mekâtibât hizmetinde olmak üzere diğeri bir münâsibi tayin olunub Münif Efendi'ye iki bin ve diğeri bin beşyüz kuruş muvakkat aylıklar verilmesi ve muâyene-i hudud ve arazi ile ve haritalarının tanzimi zımnında taraf-ı vâlâ-yı ser-askerîden bil-intihâb iki nefer mühendis terfîk olunması ve Tanzimat-ı Hayriye usulünün evvel emirde tatyib kılub nâs-ı mûcib olacak mevâdd tesis ve icrâ olunub emniyet veistirâhat-ı matlûbe istihsâl olunduktan sonra mevâdd-ı müteferriâsının icrâsına bakılmak lâzım geleceğinden ve oraları reis-i hûdud ve ahâlisi vahşi adamlar bulduklarından gayet hakimâne davranmak ferâizden olmasıyla bu müzayâyı ve müteferriât-ı saire-i memuriyeti hâvi efendi-i mûmâileyhe talimât-ı kâfiye itâ olunub mutasarrıf-ı müşarûnileyhe dâhi icâb-ı hâlin bil-etrâf bildirilmesi ve bir de kezâlik muahharân istizân olunduğu üzere şikayât-ı ahâliyi anlamak ve ıslahât-ı lâzımeği bade't-tahkik bildirmek üzere Bosna'ya dahi

böyle bir memûr muvakkaten gönderilmesi muktezi olduğundan bu memûriyete dahi Varna muhâfız-ı sâbık saadetlü Aziz Paşa hazretleri sair hatıra gelenlere vücûhla mücerreh görünmüş olmasıyla anın dahi Kemal Efendi'ye verilecek miktar-ı maaş ve harcırâh ile oraya gönderilmesi ve bu maaşı tekmil-i hizmetle Halep'ten muavedet etmek üzere bulunan saadetlü Emin Efendi'nin şehriye-i muayyene-i muvakkatası ile mukâbele ettirilmesi sûretleri beyne'l-huzzâr münâsib gibi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda her ne vechle emr ü ferman hikmet-i nişân-ı cenâb-ı şehinşâhi şerefsudûr buyurulur ise icrâ-yı muktezâ-yı münifine ibtidâr olunacağı beyanıyla tezkere-i senâveri terkimine ibtidâr olundu efendim.

Selh Safer 74

Marûz-ı çaker-i kemineleridir ki

Hâme-zib-i tâzim olan işbu tezkere-i sâmiye-i asafâneleriyle evrâk-ı mârûza manzûr-ı meâl-i mevfûr cenâb-ı padişahî buyurulmuş ve hususât-ı meşrûhâ münasib ve yolunda görünmüş olmasıyla tezekkür ve istizân buyurulduğu vechle iktizâlarının icrâsı müteallik ve şerefsudûr buyurulan emir ve irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyâri muktezâ-yı münifinden olarak evrâk-ı merkûme yine savb-ı sâmi-i asâfilerine iade kılınmış olmakla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehül-emrindir.

4 Rebiül-evvel 74

Marûz-ı çâkerleridir ki

Nezd-i alî-i rahîmânelerinde müstâğni kâffe-i tarif olduğu vechle çâkerleri meslek-i ubûdiyette iltizâm eylediğim tavrın hulâsası ümid ve âmalimden tecerrüd-i birle hemân istihsâl-i rızâ-yı meyâmin iktizâ-yı âliye hasr-ı matlab eylemek ve hiçbir hizmetin ucunu girîve-i tasdîâ çıkarmayarak ancak şu zamaneden başımdan aşır taşmakta olan bunca ihsan ve inâyât-ı bi-gâyât-ı çilenin ifâ-yı teşekkürât-i fiiliyesi farîzasına havsala-i iktidarım kadar çalışıp çabalamaktan ibaret olub hatta buna mebni suret-i istîdâ edeceğim şu ihtâr min vech manâ-yı zâtîyatı kâbil olabilmek ol halde maksâd-ı sahîh-i sadakât mecânis manâ-yı hodperesti ve ruûnet görüneceğinden lâyezal hakkı için şimdiye kadar lüzûm-ı hakikisine bakmayarak tedîben hıfz-ı hudûd sükûn eylemiştim fakat bu aralık serse-i zuhûr olan bir sebep zımnında evveliyâtıyla beraber keyfiyetin arz ve inhâsıyla iktizâsını yine rey-i zerin-i isâbet-karîn-i rahîmânelerine tefvîz ve havâle eylemek husûsunu iktizâ-yı sahîh tahtında gördüğümden beyân-ı hâle ictisâr eylerim. Şöyleki eşî'a-pâş seniyye-i iftihar olan rûtbe-i nişân-ı âlîlerinin muahhâran ilgâsı cihetiyle çâkerleri saltanat-ı seniyyenin fakat şeref-i ubûdiyette âdimesiyle mevsûm ve müftehir olduğum halde bu tarafa gelmiş isem de refakat-i çâkerânemde bulunan Aristaki bendelerinin sâye-i seniyye-i şâhânedede nâil olub hâlâ nezdinde bulunan bir kıta sâniye nişanı ile Acem'den verilip muahhâran tarsi' ettirdiği diğeri bir nişanı olub onlar ile davet ve cemiyetlere gidildiği gibi geçenlerde Flemenk Sefiri Karaca Bey bendeleri Berlin'e gelib mûmâileyh dahi Mecidiye nişân-ı zîşânını hâmil olmasıyla bazı vükelâ ve süferânın nâzâr-ı dikkat ve suallerini celb eylemiş ise de her birisi birer cevâb-ı mülayimâne ile geçirtilib fakat tarih-i arıza-i ubeydânemden iki gece evvel saray-ı krali de bir resmî balo verilerek heyetçe gidilmiş olduğundan kral hazretleri süferâ-yı saireye eylediği iltifat sırasında saye-i hüma-vâye-i cenâb-ı şâhânedede çâkerlerine dahi yanaşarak bazı mertebe malumât dil-nevazane ibrâzıyla beraber mûmâileyh Aristaki bendelerinin nişanlarına dikkat ve çâkerlerinde ise bir küçük Acem nişanından maâdâ bir alâmet-i fahirâne-i zahire olmadığından ona dahi rû'yet eylemeyib geçtikten sonra Şamılanlardan biri galiba meb'ûsen nezd-i aciziye gelerek bu nişanları ve mukaddema Karaca Bey'de görülen Mecidiye nişân-ı zîşânını ve bunların birbirine nisbeten tenkis-i itibârı olduğunu sorub öğrendikten sonra çâkerlerine dair îade-i sual eylediğinden naçâr-ı hakikât sualinden

tecâhül birle salifüzzikr Acem nişanının tafsilatıyla savuşturmış isem de çünkü zaten bu mâkûle mecâlise duhûl havsâla-i iltizârımdan duradur olub ancak burada min-gayr-i liyâkatin bulunduğum sıfât-ı fahire ile kâim olduğum gibi namus ve haysiyet-i ubeydanem dahi sıfât-ı mezkûrenin her yüzden vikâye-i hudûd-ı haysiyetle daim olacağına ve halbuki şu keyfiyet nazâr-ı ecnebiyânda sevâbık-ı hizmet ve nisbet-i ubeydanemde bir nevi tenkîse varmış gibi görüldüğü her taraftan his olunmakta idüğüne mebni gerek zaten ve gerek hıffeten çakerlerine begâyet-i gîrân gelerek artık keyfiyetin mahremâne arz ve inhâsına mecburiyet-i sahiha elvermiş ve bununla beraber yine irade-i aliyye-i rahîmânelerine tefvîz-i ihtiyar kılınmış olmakla ol bâbda ve her halde emr ü fermân men-lehülemr vel ihsânındır.

22 Cemaziyelevvel 71

Bende-i sefir-i Berlin KEMAL

Atûfetlü efendim hazretleri

Şehâmetlü İran Şahı hazretlerinin li-ecli'z-ziyâre Bağdad tarafına geleceği cihetle Şurâ-yı Devlet a'zasından atûfetlü Kemal Efendi hazretlerinin mihmândârlık memûriyet-i mahsûsasıyla ol tarafa i'zâmı ve sâye-i ihsân-vâye-i cenâb-ı cihânbanîde uhdesine rütbe-i vâlâ-yı vezâret tevcihi müte'allık ve şefer-sûdur buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne iktiza-yı âlisinden bulunduğundan ve efendi-i müşarün-ileyh bu günlerde müttehî-i azimet olduğundan işbu memûriyet ve rütbesinin i'lânı ve kendüsünün azimet ü avdetinde vukû' bulacak masârifinin tesviyyesi için iki yüz elli bin gurusu harcırâh ihsân u i'tâsı ve refakatinde bulunacak olan hariciye teşrifât mu'avini izzetlü Ali Bey'in tezâyüd-i haysiyyet ü i'tibârını mûcîb olmak üzere hâiz olduğu rütbe-i sâniye sınıf-ı evvel mütemayizinin evvelî sınıf-ı sanîsine terfî'i husûslarında her ne veçhile emr ü fermân-ı hümayundan cenâb-ı şehriyarî şeref-tevem ve sudûr buyurulur ise muktezâ-yı münîfinin icrâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim. Fi 6 Cemaziyelevvel 287

Marûz-ı çaker-i keminelidir ki

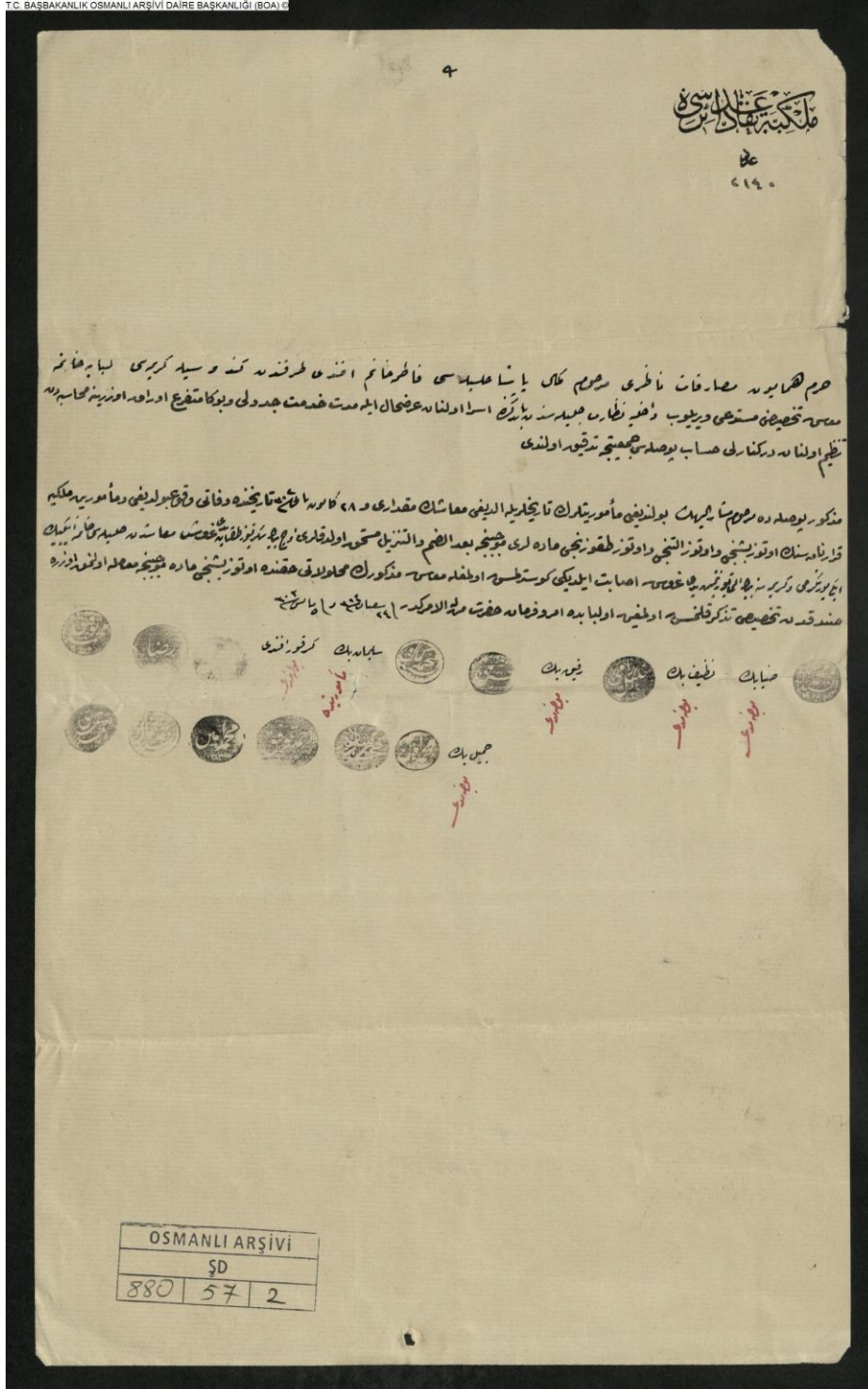
Hâme-ara-yı ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiyye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i padişahî buyurulmuş ve ber-vech-i istizân müşarün-ileyhin memuriyet ü rütbesinin i'lânı ve kendisine ol mikdar harcırâh i'tâsı ve mûmâ-ileyh Ali Bey'in dahi terfî'-i rütbesi müte'allık ve şeref-sünûh buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihanbanî mantuk-ı âlîlerinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 7 Cemaziyelevvel 287

EK - 4: Ahmed Kemal Paşa'ya ait Tekâüd Nezâreti tarafından hazırlanan Hizmet Cetveli (Ş.D, 880/57-1)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) E

OSMANLI ARŞİVİ SD 880 57 1		1871 (1 shk 605)		مردود و غیره	
ردیف	مبلغ	شرح	مبلغ	شرح	مبلغ
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

EK - 5: Harem-i Hümayun Masârîfât Nâzırı merhum Kemal Efendi'nin ailesine maas tahsisi hakkında (Ş.D, 880/57-2)

ŞD.00880.00057.002

Mekteb-i Tekâüd Dairesi

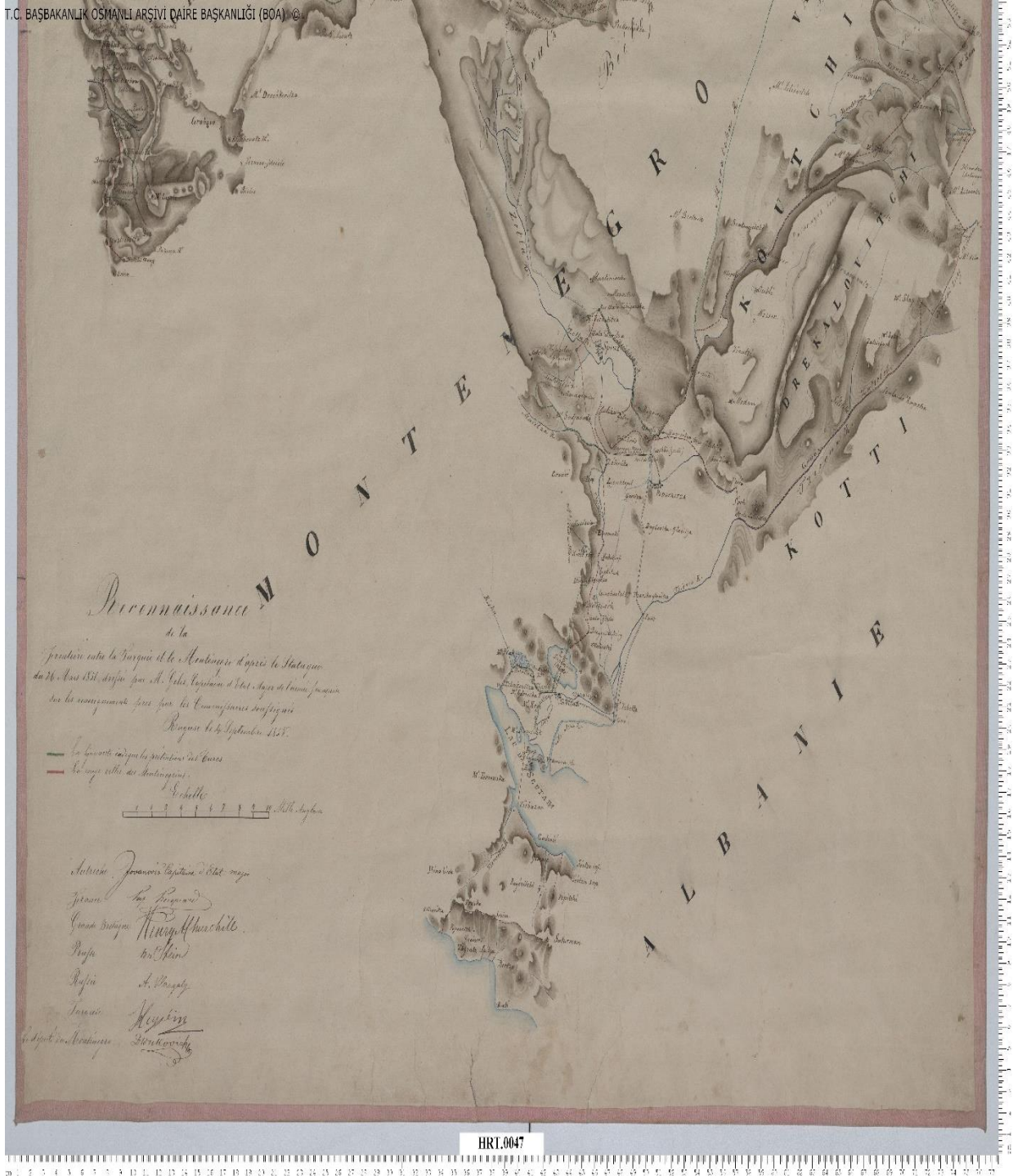
Harem-i Hümâyun Masârifât Nâzırı merhûm Kemal Paşa halilesi Fatıma Hanımefendi tarafından kendisiyle kerimesi Lebabe Hanım'a maaş tahsisini müstedî verilip Dahiliye Nezâret-i celilesinden bâ-tezkere isrâ olunan arzuhal ile müddet-i hizmet cedveli ve buna müteferri' olarak üzerine muhasebeden tanzim olunan der-kârlı hesap pusulası cemiyetçe tedkik olundu.

Mezkûr pusulada merhûm müşarünileyh bulunduğu memuriyetlerin tarihleriyle aldığı maaşın mikdarı ve 28 Kanunusani 302 tarihinde vefatı vukubulduğu ve memuriyet-i mülkiye kararnamesinin otuz beşinci ve otuz altıncı ve otuz dokuzuncu maddeleri mûcibince badel-zâm ve ve't-tenzil müstehâk oldukları üç bin sekiz yüz doksan yedi kuruş maaştan halîlesi Hanım'a ikibin iki yüz yirmi ve kerimesine bin altı yüz yetmiş yedi kuruş isabet eylediği gösterilmiş olmağla maaş-ı mezkûrun mahlulâtı hakkında otuz beşinci madde mûcibince muamele olunmak üzere sandıktan tahsisi tezekkür kılınmış olmağın ol bâbda emrû fermân hazret-i men-lehül-emrindir.

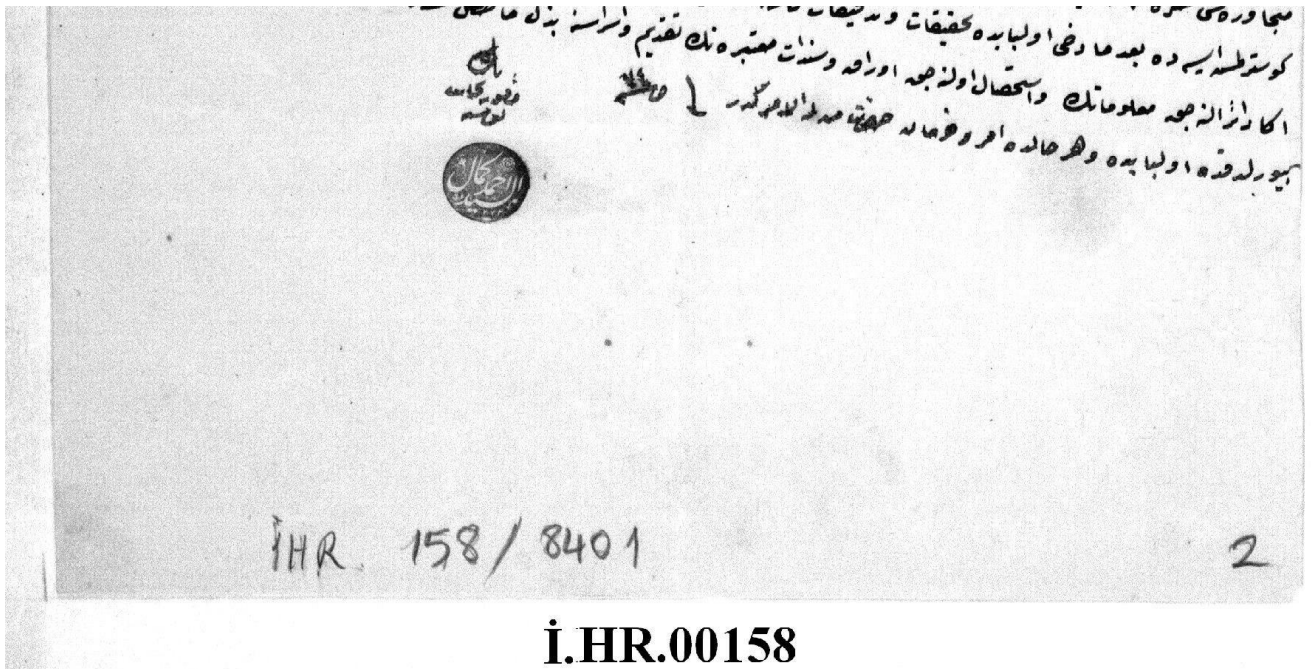
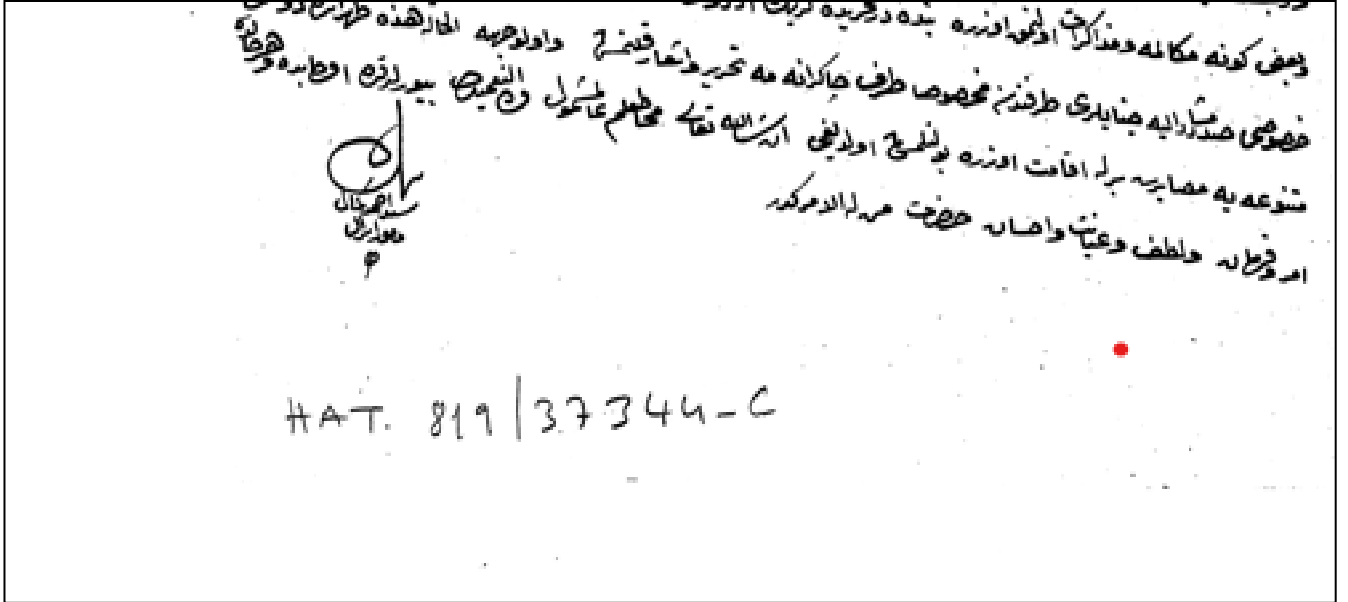
24 Şaban 304 ve 5 Mayıs 303

Mühürler

EK-6: 1856 Anlaşmasına göre Karadağ sınırı haritası (HRT.h. 47)
Hazırlayan: Derviş Paşa (Ölçek: 1/144000)

EK – 7: Paşa'nın imza ve mühür örnekleri

معلوم اولدیغنده در دولت علیه حالده جیسا که شروع ...
ختم بولدیغده صکره اوقول سیرک نزار در سعادت کتورلی تظفانه و تظفیک سفارق سینه واسطه سیم دولت ساریا موزه خایسته ...
مضامنه اورادنی بعضه غونه اعطایریدجکی و بوند فریوید لاقی کبی سید اولیغی تقیرده مقید بر مال نقصانه دلجه جی تپه کیفی در سعادت نه نصیب بر ...
میرلای عرتو عبده بلک نیک لینه اراده بولم مناسبتی فخر اولمسه برده له حالده اوردرمانه حضرت حق اولور کدر

ایستاد
سید
ع/قله

OSMANLI ARŞIVI
ŞD
205 71 3
ŞD.00205.00071.003

برضوال بالاجمعا بر بولک بکرمه بر بیک دینوز غوتولوشیا تا خود ککانه م اولدیفنه بیله شوکد شرح و برلای

اصحاح
کمال

İ.HR 153/8131

2

İ.HR.00153

EK - 8: Ahmed Kemal Paşa'nın Şehzade Mahmud Şevket Efendi, Şehzade Mehmet Selim Efendi ile fotoğrafı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler kütüphanesi, II. Abdülhamid Han fotoğraf albümleri, Yer Numarası: NEKYA90904/21.

EK - 9: Şehzadegân hocası Maârif Nâzırlarından Kemal Paşa, Şehzade Mehmet Seyfeddin Efendi, Şehzade Mahmud Şevket Efendi, Şehzade Selim Efendi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler kütüphanesi, II. Abdülhamid Han fotoğraf albümleri, Yer Numarası: NEKYA90622/1.

EK - 10: Ahmed Kemal Paşa'nın son dönemlerine ait bir fotoğrafı

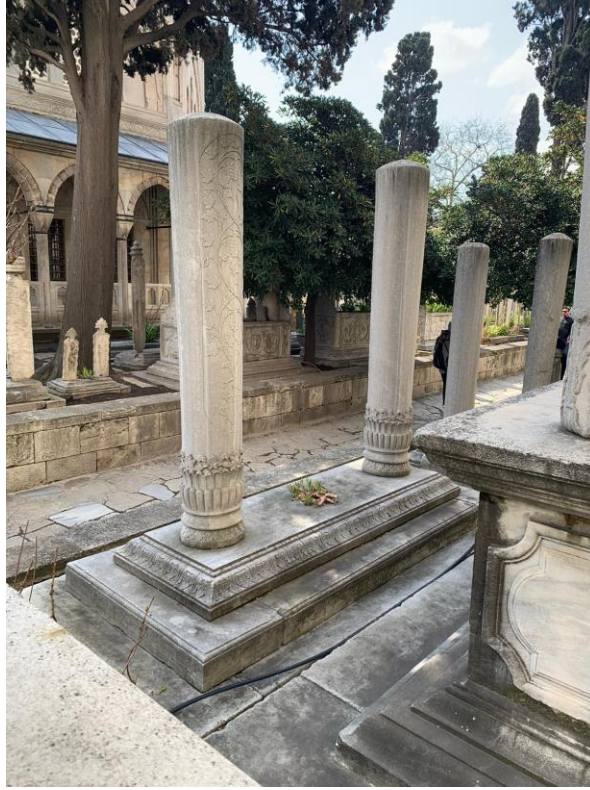
Ali Akyıldız Koleksiyonu

EK - 11: Ahmed Kemal Paşa'nın oğlu Said Bey (Lastik Said)

Ali Akyıldız Koleksiyonu

EK – 12: Kemal Paşa'nın Mezarından Fotoğraflar

Fotoğrafların çekildiği tarih: 24.03.2022

Ahmed Kemal Paşa'nın mezar taşının kitâbesinde şunlar yazılıdır:

Nice nice memuriyet-i mühimme ve mutenâ, behâda vatan ve milletine sadıkâne hizmet ve ale'l-hûsûs müessesât-ı cedîde-i maârifin vaz'-ı esâsına himmet verdi. Yedi defa Maârif ve asaleten ve vekâleten dört defa Evkâf Nezâreti'nde ifâ-yı vecâib-i sıdk u istikamet ve seksen yaşında irtihâl-i dâr-ı ahiret eden es- Seyyid Ahmed Kemal Paşa merhûmun kabridir.

Vatanına çok eyledi hizmet

Her vecihle sezâ-yı rahmettir

Lâyık-ı cümle sâdik-ı millet

Âna bir Fatiha kıraattir

Fî 15 Rebiülahir 1304

EK-13: Ahmet Kemal Paşa'nın Türbesinin Planı

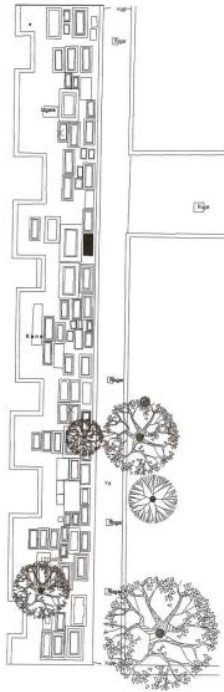

T.C. İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İMAR VE ŞEHİRCİLİK DAİRE BAŞKANLIĞI TARİHİ ÇEVREYİ KORUMA MÜDÜRLÜĞÜ

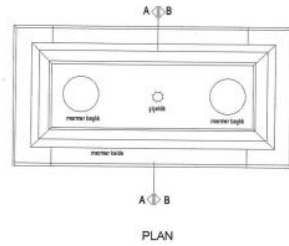
EMİNÖNÜ, KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN, HÜRREM SULTAN TÜRBELERİ B HAZİRE ALANI

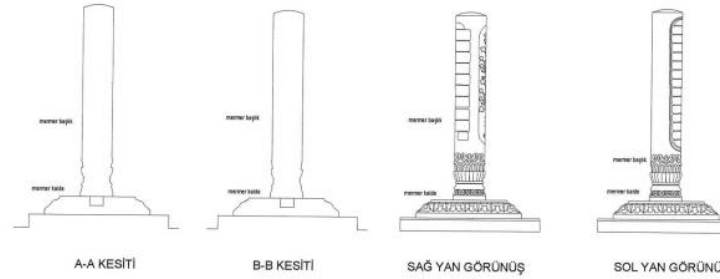
B HAZİRE ALANI NO:31

B HAZİRESİ YERLEŞİM PLANI (ÖLÇEKSİZ)

PLAN

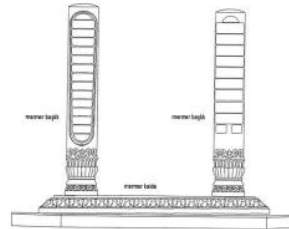

A-A KESİTİ

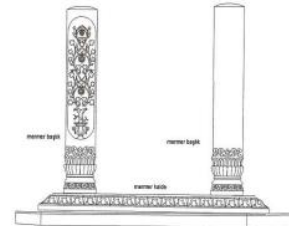
B-B KESİTİ

SAĞ YAN GÖRÜNÜŞ

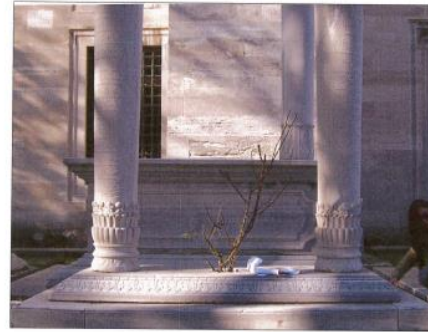
SOL YAN GÖRÜNÜŞ

ÖN GÖRÜNÜŞ

ARKA GÖRÜNÜŞ

Edib-i meşhur Kemal Paşa Said
Bey'in kabridir müddet-i hayatında her gah
İktisab-ı feyz ve marifet ve hamiyet etmiş
Hasr eylemiş tedribat-i 'imar rütbesiyle
Bütün bir nesil yetiştirmiş bu uğurda
Dokuz buçuk sene Yemen'de kışlada
mahbus
Kalmış olan bu edibin namını rahmetle
Yad ve ruhuna fatiha ithaf etmek her
Türk için mucibtir

1339 / 1264

Nice nice memuriyet-i mühime ve mu'tena
Behada vatan ve milletine sadıkane
Hizmet ve ale'l husus müessesat
Cedide-i ma'arifin vaz'ı esasına
Himmet verdi defa-i maarif ve asaleten
Ve vekaleten dört defa evkaf nezaretinde
İfa-i vecaib-i sıdk u istikamet
Ve seksen yaşında irtihal-ı dar-ı ahiret
Eden es-seyyid Ahmed Kemal Paşa
merhumun
Kabridir vatanına çok eyledi hizmet
Her vecihle seza-i rahmettir
Layık-ı cümle sadık-ı millet
Ekabir-i fatiha-kıraattir
15 Rebiü'l ahir 1209

ÖZGEÇMİŞ

Safranbolu Lisesi'nden ve Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Uzun yıllar özel öğretim kurumlarında Tarih Öğretmenliği yaptı. TBMM Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü bünyesinde “İstiklal Mahkemeleri Dosyalarının Tasnif ve Transkripsiyonu” amacıyla oluşturulan komisyonda görev aldı. 2010 tarihinden bu yana Karabük Üniversitesi bünyesinde görev yapmaktadır. Halen Karabük Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı'nda Öğr. Gör. Olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.